

Р. ИШХАНЯН

**ИСТОРИЯ
ДРМЯНСКОЙ
БИБЛИОГРАФИИ**

вып. 3

**ДРМЯНСКАЯ
· СОВЕТСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ**

**ГОС. КНИЖНАЯ ПАЛАТА АРМ. ССР
ЕРЕВАН**

1966

Ռ. ԻՇԽԱՆՅԱՆ

ՀԱՅ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՊՐԱԿ Գ

ՀԱՅ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

1966

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

«Հայ մատենագիտության պատմության» առաջին պրա-
կը, որ նվիրված է Հայ հին և միջնադարյան մատենագիտու-
թյանը, հրատարակվել է Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրա-
պետական գրադարանի կողմից (1964 թ.)։ Առաջին պրակին
յնականաբար հաջորդում է երկրորդը, թեև քիչ չեն նաև այն
դեպքերը, երբ հանգամանքների բերումով որևէ հաջորդ
պրակ կամ հատոր նախորդից առաջ է լույս տեսնում, ներկա
դեպքում էլ երրորդ պրակի լույս ընծայումը նախորդում է
երկրորդին։ Պատճառն այն է, որ նախ այս պրակը տպագրե-
լու հնարավորությունն ստեղծվեց։ Գրապալատը, որպես հայ
խորհրդային մատենագիտության գլխավոր կենտրոններից
մեկը հանձն առավ հրապարակելու «Հայ մատենագիտության
պատմության» այս մասը, որ նվիրված է հորհրդային Հա-
յաստանի մատենագիտության զարգացման հարցերին և
զգալի շափով լուսաբանում է հենց իր՝ գրապալատի անցած
աշխատանքային ուղին։

Ներկա պրակի համար մեր հավաքած նյութերը բավական
շատ էին, որ բացատրվում է հորհրդային Հայաստանում կա-
տարված ու իրատարվող մատենագիտական աշխատանքի մեծ
շափերով, ու թեև պրակի նախապես սահմանված ծավալը
բավականին մեծացավ, միևնույն է, հնարավոր չեղավ ընդ-
գրկելու հավաքված ողջ նյութը։ Մենք աշխատել ենք եղած

Հնարավորության սահմաններում ավելի շատ փաստական նյութ ոգտագործել, այսինքն՝ առարկայորեն ներկայացնել անցած 45 տարվա ընթացքում հայ մատենագիտության իրական նվաճումները և ավելի քիչ հրապուրվել ընդհանուր բնությի մի շարք հարցերով, որոնք արդեն շոշափված են ուրիշ աշխատությունների մեջ:

Նույն նկատառումով մեր ուշադրության կենտրոնում եղել են խորհրդային ժամանակաշրջանում հրատարակված ամենից ավելի կարևոր մատենագիտական աշխատությունները: Անշուշտ, լավ կլինեի հանգամանորեն անդրադառնալ մատենագիտական բոլոր կարգի հրատարակություններին, նրանց արժեքին ու թերություններին, քանի որ յուրաքանչյուր մատենագիտություն իր տեղն ու դերն ունի մատենագիտական ընդհանուր աշխատանքի մեջ: Սակայն այդ հնարավորությունը չունենալով՝ նպատակահարմար գտանք մի շարք աշխատությունների ավելի թռուցիկ անդրադառնալու հաշվին՝ ավելի մանրամասն խոսել խորհրդային շրջանի հայ մատենագիտության առավել աչքի ընկնող գործերի մասին:

Մատենագիտությունն առարկայի մեջ բացի մատենագիտական ցանկերից, նրանց կազմման հետ կապված խնդիրներից ենթադրվում են նաև մատենագիտական աշխատանքի փորձի ամփոփման, դրա հիման վրա որոշ տեսական և գործնական դրույթների մշակման, տեղեկատու-մատենագիտական աշխատանքի որոշ ձևերի կազմակերպման հարցերը, ինչպես նաև գրքագիտության, այդ թվում գրքի պատմության խնդիրները: Սակայն այդ ամենը կկազմի աշխատության շորորորդ պրակի նյութը, քանի որ ներկա պրակի սահմանները հնարավորություն չտվեցին անդրադառնալու դրանց, իսկ սփյուռքահայ մատենագիտությանը (1920-ից հետո) նվիրված պրակը կլինի հինգերորդը (նախապես ծրագրված չորրորդի փոխարեն):

1920—30-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

Արևելահայոց մեջ 19-րդ դարում և 20-րդի սկզբում, ինչպես տեսանք, մատենագիտական աշխատանքը թույլ էր զարգանում։ Այստեղ գուտ ցանկային բնույթի մատենագիտական հրատարակությունների քանակը (առանձին տպված, ներգրքային, ինչպես և պարբերականների էջերում) հասնում էր շուրջ հարյուր անունի, հաշված նաև փոքր գրացանկերը։ Արևելահայոց մեջ ամենից ավելի ծավալուն մատենագիտական ցանկերը եղան գրադարանային գրացուցակները և ձեռագրացուցակները։ Տպագիր գրականության իսկական իմաստով մատենագիտություն, որպիսին ստեղծվեց արևմտահայության մեջ, գլխավորապես Վենետիկում, արևելահայոց մեջ, ինչպես տեսանք, երևան չեկավ ողջ 19-րդ դարում և 20-րդի սկզբում։ Այստեղ առավել արժեքավոր եղան գրքի ու մամուլի պատմությանը նվիրված աշխատությունները, հատկապես Լեոի և Գ. Լեոնյանի նշանավոր երկերը։

Բացի այդ, նախախորհրդային շրջանում հայկական գրեթե ողջ մատենագիտությունը կազմվում և հրապարակվում էր Հայաստանից դուրս, հայկական մշակութային կենտրոններում՝ մասնավորապես արևելահայոց մեջ՝ Քիֆլիսում, Բաքվում, Պետերբուրգում, Մոսկվայում, Մատերի վրա կարելի է

հաշվել մայր երկրում հրապարակված մատենագիտական ցանկերը: Դրանք էջմիածնում տպագրված մի երկու ձեռագրացուցակներ են, «Արարատում» հրապարակված գրացուցակները և տեղի տպարանի հրատարակչական մի քանի ցուցակները, ապա նաև Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության Շուշվա գրադարանի ոչ մեծ գրացուցակները, տրված Շուշիում և Գ. Լևոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը» գիրքը: հրատարակված Ալեքսանդրապոլում (1895 թ.):

Անցյալում արևելահայոց մեջ՝ թե՛ մայր երկրում, թե՛ նրանից դուրս կատարված մատենագիտական աշխատանքը ներկայացնելու համար հաճախ ստիպված ենք լինում հիշատակել նույնիսկ այնպիսի աննշան ցանկեր, որոնց նմանները այսօր ուշագրություն առարկա լինել չէին կարող:

Խորհրդային ժամանակաշրջանի հայ մատենագիտությունը աչքի է ընկնում իր մի քանի տարբերիչ առանձնահատկություններով, որոնցից ամենակարևորներն են. ա) Մատենագիտական աշխատանքը դարձավ պետական գործ, հատուկ պետական-գիտական հիմնարկներ սկսեցին զբաղվել մատենագիտական աշխատությունների ստեղծմամբ ու հրապարակմամբ: բ) Հայ մատենագիտության ուղղությամբ կատարվող աշխատանքը հիմնականում կենտրոնացավ մայր հայրենիքում: գ) Մատենագիտությունը դարձավ մասնագիտություն. եթե անցյալում մատենագիտական աշխատանքով զբաղվում էին պատմաբաններ, գրականագետներ, գրողներ, թարգմանիչներ և այլ մասնագիտության տեր մարդիկ՝ իրենց հիմնական աշխատանքին զուգահեռ, ապա այժմ կա մատենագիտություն մասնագիտությունը, որ ձեռք է բերվում հատուկ կրթությամբ և գործնական աշխատանքով: Մատենագիտական աշխատանքով սկսեցին զբաղվել հիմնականում մասնագետ մատենագետները: դ) Հրատարակվեցին մի շարք մեծարժեք մատենագիտական աշխատություններ, որոնք ոչ իրենց որակով, ոչ քանակով համեմատվել անգամ չեն կարող նախախորհրդային Հայաստանում լույս տեսած մի քանի ցուցակների հետ:

Մատենագիտական աշխատանքը Հայաստանում նոր հիմքերով կազմակերպելու ուղղությամբ առաջին քայլերը կատարվեցին 1921—1922 թվականներին: Մատենագիտության անհրաժեշտությունը հասկապես զգացվում էր գրահրատարակական գործի և պարբերական մամուլի զարգացման հեռանկարի կապակցությամբ:

1920 թվականի հունիսի 30-ին Վ. Ի. Լենինի ստորագրությամբ հրապարակվեց ՌՍՖՍՀ ժողովրդական հայտնի օրենքը «Մատենագիտության գործը ՌՍՖՍՀ-ում Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատին հանձնելու մասին», որով պետությունը իր ձեռքն էր վերցնում մատենագիտության կազմակերպման գործը:

Լուսժողովումտին էր հանձնարարվում ողջ Ռուսաստանյան ֆեդերացիայում հրատարակվող տպագիր արտագրանքի մատենագիտական գրանցումը և ցուցակների հրապարակումը: Լեյնուհետև առաջ էր քաշվում մատենագիտական աշխատանքի ծավալման ծրագիրը. պետք է ստեղծվեին արձանագրական մատենագիտության կենտրոններ՝ գրապալատներ, մատենագիտական ինստիտուտներ և դասընթացներ, ինչպես նաև մատենագիտական հատուկ գրադարաններ: Առաջ էր քաշվում երկրում եղած բոլոր մատենագիտական հիմնարկների և ընկերությունների աշխատանքի համաձայնեցման հարցը: Մտցվում էին նոր հրատարակվող տպագիր երկերի ձրի պատագիր օրինակներ, որոնք պետք է ստանային գրապալատները և խոշոր գրադարանները: Սրանով ապահովվում էր արձանագրական և այլ կարգի մատենագիտական աշխատանք ծավալելու հիմքը:

Հետագայում, 1920 թվականի այս օրենքի հիման վրա Խորհրդային Միության հանրապետություններում կայացվեցին մատենագիտական գործի վերաբերյալ համապատասխան որոշումներ:

Հայաստանի Ժողովրդական 1922 թվականի դեկտեմբերի 27-ի որոշմամբ ստեղծվեց ՀՍԽՀ պետական գրապալատը, որպես հայ ազգային մատենագիտության կենտրոն: Գրապա-

լատի հիմնական խնդիրը պետք է լիներ գրանցել և հաշվառման ենթարկել Հայաստանում լույս տեսնող ողջ տպագիր արտադրանքը:

Նախքան այդ, Ժողկոմխորհի 1921 թվականի մայիսի 11-ի որոշմամբ սկսել էր գործել Հայաստանի պետական հանրային գրադարանը, որը հետագայում պետք է դառնար հայ ազգային մատենագիտության մյուս խոշոր կենտրոնը:

Կարևոր նշանակություն ուներ նաև 1921 թվականին, Ժողկոմխորհի որոշմամբ Հայաստանի պետական հրատարակչության (Հայպետհրատի) հիմնադրումը: Հայպետհրատը Հայաստանում գրքի հրատարակչության գլխավոր կենտրոնը պիտի դառնար առաջիկա տարիներին: Նրա հրատարակչությունների քանակը արագորեն ավելանում էր:

1920 թվականին հանրապետությունում արգեն լույս էր տեսնում 19 անուն պարբերական: Հայաստանում հրատարակվող թերթերի ու ամսագրերի թիվը նույնպես տարեցտարի աճում էր:

Այդպիսով, 1920-ական թվականների սկզբին Հայաստանում արգեն զարգացման ուղին էր բռնել գրքի և մամուլի հրատարակման գործը, և հիմնադրվել էին հայ մատենագիտության ու գրքի պահպանման երկու կարևորագույն կենտրոնները: Սակայն, եթե Հայպետհրատը, ինչպես և մյուս հրատարակչությունները իրենց գործունեությունը սկսեցին հիմնադրման տարուց ևեթ, ապա մատենագիտական աշխատանքը սկսվեց որոշ ուշացումով: Գրապալատը իր առաջին «Տպագրության տարեգիրը» սկսեց կազմել 1925-ին, իսկ տպագիր քարտերը՝ 1930-ից սկսած: Այլ Մյասնիկյանի անվան Պետական հանրային գրադարանը մատենագիտական շատ թև քիչ լուրջ աշխատանք սկսեց կատարել 1929 թվականից՝ գիտական հիմքի վրա զննելով իր գրքային ունեցվածքի քարտային գրացուցակները (կատալոգները) և քայլեր անելով ճյուղային քարտարաններ կազմելու ուղղությամբ: Մատենագիտական գործերի հրատարակությունը գրադարանն սկսում է էլ ավելի ուշ՝ 1937-ին:

Այսպիսի հապաղումն ուներ իր մի քանի պատճառները, որոնց մեջ երկրորդական չէր մատենագիտական լուրջ աշխատանքի փորձի և մասնագետների պակասը, եթե շասենք բացակայությունը այն տարիներին:

Սակայն անկախ գրապալատից և հանրային գրադարանից, Հայաստանում որոշ մատենագիտական աշխատանք արդեն տարվում էր:

1920-ական թվականներին առաջին մատենագիտական ցանկերը, ինչպես և պետք էր սպասել, հրատարակչական գրացուցակներ էին, լույս ընծայված Հայպետհրատի կողմից:

1923-ին Լուսժողկոմատի Վաղարշապատի տպարանից լույս է տեսնում ՀՍԽՀ պետական հրատարակչության անդրանիկ «Գրացուցակը», որ ընդգրկում էր 1922-ից մինչև 1923-ի մայիսը լույս ընծայված գրքերի անունները: Այնուհետև, Պետհրատի գրացուցակները լույս են տեսնում ամեն տարի, իսկ հետագայում տարին մի քանի անգամ:

«Խորհրդային Հայաստան» և «Մաճկալ» լրագրերի խմբագրությունները 1920-ական թվականներին հրատարակել են գրքեր և գրքույկներ: Փոքրիկ պրակներով նրանում լույս էին տեսնում այդ հրատարակությունների գրացուցակները՝ «Կատալոգ» վերնագրով. վերջին Ձ 3 «Կատալոգը» հրատարակվել է 1929-ին:

Նույն թվականներին հայերեն գրքեր էին հրատարակվում Մոսկվայում՝ ԽՍՀՄ ժողովուրդների կենտրոնական հրատարակչության կողմից: Ահա այս հիմնարկը ևս լույս է ընծայում (Մոսկվայում) իր հրատարակած գրքերի գրացուցակները: Մեզ հայտնի է այդպիսի երկու գրացուցակ, մեկը տպագրված 1926-ին, մյուսը՝ 1928-ին:

Այդ տարիներին լույս են տեսնում նաև մի քանի այլ մատենագիտական ցանկեր, որոնցից կարելի է հիշատակել Հայկական ռազմական խմբագրական-հրատարակչական կոլեգիայի տպագրած փոքրիկ գրացուցակը (1926 թ.), ինչպես նաև մի քանի ներգրքային ցանկեր, օրինակ Ա. Մուշեղյանի «Անտառի օրը» գրքի վերջում «Գիտական գրականություն»

ցուցակը, Մ. Գրեմյացկու ռուսերենից թարգմանված «Նախամարդու տեխնիկան» գրքի (1928 թ.) վերջում «Ծուցակ հանրագիտական կարևոր գրականություն» ցանկը, Մ. Դուրգարյանի «Ինչպիսի գիրք է պետք նախադպրոցականին» (1929 թ.) և նույն հեղինակի «Նախադպրոցական արշավի տեղեկատու» գրքույկներում զետեղված մատենագիտական ցուցակները, մի ոչ մեծ ցուցակ Հաջիկի «Պիոներական շարժական խաղեր» գրքում (1929 թ.) և այլն: Ի դեպ, ասենք, որ այս վերջին ցանկերը, թեև արժեքով համեմատ էին, բայց մանկական գրականության մատենագիտության երախայրիքներն էին հորհրդային Հայաստանում:

Բացի այս, հանրապետության մեջ հրատարակվող հանդեսներում ու լրագրերում պարբերաբար տրվում էին տեղեկություններ նոր լույս տեսնող գրքերի մասին: Պետք է ասել, որ պարբերականներում տպագրվող ոչ մեծ գրացուցակները, ինչպես և նոր հրատարակություններին նվիրված գրախոսությունները 1920-ական թվականների երկրորդ կեսից բավական կանոնավոր, երբեմն ուղղակի օրինակելի բնույթ էին կրում:

Այսօր թերթելով այն տարիների հանդեսները՝ «Նորք», «Նոր ուղի», «Գրական դիրքերում», «Գլուղատնտեսական կյանք», «Երիտասարդ բոլշևիկ» և այլն, գտնում ենք նոր լույս ընծայված գրքերի բազմապիսի մատենագիտական արձագանքներ, այդ թվում գրախոսականներ և գրացուցակներ: Առավել ծավալուն և արժեքավոր մատենագիտական ցուցակներից կարելի է հիշատակել «Գրական դիրքերում» հանդեսի 1930 թվականի 11—12 միացյալ համարում տպագրված «Տասնամյակի ընթացքում լույս տեսած գեղարվեստական գրականությունը» մատենագիտությունը, որն այսօր էլ անփոխարինելի աղբյուր է, մանավանդ մինչև 1925 թվականը, այսինքն՝ մինչև գրապալատի արձանագրական աշխատանքի սկիզբը լույս ընծայված գրքերի մասին տեղեկանքներ ստանալու համար:

Սակայն, ինչ խոսք, թվարկված մատենագիտական բոլոր

այս փոքր հրատարակութիւնները լուրջ կարևորութիւն չունենին, մատենագիտական բաժնական համեստ աշխատանքի արդյունք էին: Հայաստանում 20-ական թվականներին սկիզբ առած մատենագիտական աշխատանքի ամենակարևոր նվաճումը գրապալատի առաջին մատենագիտական պարբերականի՝ «Տպագրութիւն տարեգրի» լույս բնծայումն էր:

1925-ից մինչև 1928 թվականը այդ պարբերականը տարեկան տպագրվում էր մեկ, իսկ 1929 թվականից սկսած տարեկան չորս անգամ:

Մատենագիտական աշխատանքը Հայաստանում սկսում է ավելի ու ավելի լուրջ քայլեր անել 30-ական թվականներին: Եթե 1920-ական թվականները ոչ մեծ փորձերի և նախապատրաստման ժամանակաշրջան էին, ապա 1930-ական թվականները բավական արդյունավետ եղան, ասուլարեզ բերեցին հայ խորհրդային մատենագիտութիւնն առաջին լուրջ աշխատութիւնները:

Գրապալատի մատենագիտական պարբերականների հրատարակութիւնը 30-ական թվականներին շարունակվում էր և բարելավվում մատենագիտական նկարագրութիւնների և նյութերի խմբավորման տեսակետից, մեծանում էր նրանց ծավալը՝ հրատարակվող գրքերի քանակն ավելանալու կապակցութիւամբ:

Գրացուցակային բնույթի հրատարակութիւնները Երևանում նույնպես շարունակվում էին և աճում: Պետհրատի հրատարակութիւնների գրացուցակները լույս էին տեսնում կանոնավոր, թեև տարբեր անուններով (գրացուցակ, ցուցակ, բյուլետեն): 1936 թվականից սկսեցին տպագրվել նաև Պետհրատի քիմատիկ պլանները, որոնք արդեն ոչ թե հրատարակված, այլև հրատարակվելիք գրքերի ցուցակներ էին:

Գրացուցակներից կարելի է հիշատակել նաև մի քանի ուրիշները, ինչպես՝ Կուսհրատի գրացուցակները, «Սոյուզպեչատի» Հայաստանի բաժանմունքի տպագրած «ՆՍՍՀ պարբերական մամուլի կատալոգը» (1934), ինչպես նաև «Մելքոնյան ֆոնդի հրատարակութիւնները» ցանկը, որ տպագրվեց

մի քանի գրքերի մեջ, այդ թվում (երևի ամենից լրիվը) Հ. Մանանդյանի «Էրոտոսթենեսի ստագիրոնը և պարսից ասպարեսը» գրքում (1934 թ.): Այս գրացուցակն այսօր մեզ ներկայացնում է Մեկքոնյան ֆոնդի հրատարակությամբ լույս ընծայված հայագիտական մեծարժեք աշխատությունների հիմնական մասը՝ հիշեցնելով ժամանակին այդ ֆոնդի կատարած կարևոր դերը:

30-ական թվականներին Հայաստանում կատարված մատենագիտական աշխատանքի մեջ ամենից ավելի աչքի է ընկնում Գարեգին Լեոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը» մատենագիտությունը, որ լույս տեսավ 1934-ին և որի մասին արժե հատուկ խոսել:

Գ. Լեոնյանը նոր չէ, որ մուտք էր գործել հայ մատենագիտության բնագավառը. նախքան իր այս աշխատության հրապարակումը նա միշտ հետաքրքրվել է ու լրջորեն զբաղվել հայ գրքի ու մամուլի պատմության հարցերով:

Գարեգին Լեոնյանը ծնվել է 1872 թվականին Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ) քաղաքում հայ մեծ գուսան Ջիվանու ընտանիքում (Ջիվանու որդին էր): Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի վիճակային դպրոցում: Ապա 1897 թվականից սովորել է Պետերբուրգի արվեստների ակադեմիայում և ավարտել այն 1902 թվականին: 1902-ից մինչև 1907 թվականը դասավանդել է Գևորգյան ճեմարանում:

Աշխատել է հայ գուսանական (աշուղական) արվեստի հարցերի լուսաբանման վրա, գրել է այդ բնագավառին վերաբերող մի շարք աշխատություններ, կազմել բնագրեր: Միաժամանակ զբաղվել է արվեստի տեսության, հայ արվեստի պատմության, ինչպես նաև հայ գրքի, տպագրության և պարբերական մամուլի պատմության հարցերով:

Գ. Լեոնյանը երկար ժամանակ խմբագրել է «Գեղարվեստ» հանդեսը:

Նրեանի համալսարանում և մանկավարժական ինստիտու-
տում դասավանդել է արվեստի պատմություն, Մահացել է
1947-ին:

Լևոնյանի մատենագիտական բնույթի առաջին լուրջ աշ-
խատությունը հայոց պարբերական մամուլի 100-ամյակի
(1894 թ.) առթիվ Ալեքսանդրապոլում 1895-ին հրատա-
րակված «Հայոց պարբերական մամուլը» գիրքն էր, ինչպես
նաև Թիֆլիսի «Լույս» ամսագրում 1909 թվականին տպված
«Լիակատար ցանկ հայ լրագրության»-ը և «Братская по-
мощь» ժողովածուի մեջ (Մոսկվա, 1898) ղեկնղված «Ар-
мянская периодическая печать» հոդվածը, որոնց մասին
արդեն խոսք եղել է:

Ինչպես իր տեղում նշվել է, 19-րդ դարի վերջում և
20-րդ-ի սկզբում հայ բանասիրությունը սկսում է աշխույժ
հետաքրքրություն ցուցաբերել հայ պարբերական մամուլի
անցած ուղու նկատմամբ: Ասպարեզ են բերվում հայ մամու-
լի, նրա առանձին հատվածների պատմական ակնարկը տվող
մի շարք աշխատություններ: Գ. Լևոնյանի աշխատությունը
յրանցից մեկն էր, որ ըստ էության, հայ մամուլի պատմու-
թյուն էր, բայց և բավական մոտ մատենագիտական ցանկի
բնույթին: Մոտավորապես այդպիսին էին նաև Գ. Գալեմ-
քյարյանի «Պատմություն հայ լրագրության ի սկզբանե, մինչև
մեր ժամանակները» (1893) և Ն. Հարոյի ավելի վաղ հրա-
տարակած (1878 թ.) «Հայոց մամուլը Ռուսաստանում և
Կովկասի մեջ» աշխատությունները:

Գ. Լևոնյանի 1934-ի նոր մատենագիտության հրատարակ-
մանը նախորդեցին նաև Մ. Պոստոլյանի¹, Ռ. Քոսյանի²

1 Մ. Պոստոլյանը Հայ մամուլը տասնհինգ տարուն մեջ, 1894—1909,
Վենետիկ, 1909, 303 էջ (նաև «Բաղմավեպ»-ի 1909 թ. համարներում):

2 Ռ. Քոսյանը Լիակատար ցուցակ հայերեն լրագրություն, որոնք կգտնու-
վին Մխիթարյան մատենադարանին մեջ ի Վիննա, 1794—1921, Վիննա,
1924, 70 էջ (նաև «Հանդես ամսօրյա»-ի 1922—1924 թթ. համարներում):

ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ

(Ռ. Կարապետյանի) աշխատությունները, նվիրված հայ մամուլի մատենագիտությանը:

Ավելի ուշ արտասահմանում տպագրվեցին Վ. Զարդարյանի մի շարք աշխատությունները, նվիրված հայ պարբերա-

կան մամուլի առանձին հատվածներին, Դրանք մասն էին կազմում հեղինակի կողմից Կահիրեում շարունակաբար հրատարակվող «Հիշատակարանի» նյութերի¹։

Խորհրդային ժամանակաշրջանում դեռևս 20-ական թվականներին հետաքրքրություն է սկսվել անցյալի հայ պարբերական մամուլի նկատմամբ։ Այդ հարցին նվիրված մի շարք հետաքրքրական հոդվածներ լույս տեսան այն տարիներին, Կարելի է հիշել, օրինակ, Թ. Ավդալբեգյանի հոդվածը «Ազդարար»-ի մասին (ժՀայ անդրանիկ պարբերականն ու նրա խմբագիրը), տպագրված 1924 թվականին², Ա. Երզնկյանի «Մեր մամուլի պատմությունից» հոդվածը (նվիրված էր «Կայծ», «Պայքար», «Կոմունիստ» բոլշևիկյան թերթերին)³ և այլն։ Խորհրդային հայ մամուլի պատմությանն էին նվիրված Կ. Համգեկյանի⁴, Ե. Չուրարի⁵ և այլոց մի շարք հոդվածներ։

Չնայած նախքան Հեղինայի նոր աշխատության հանդես դալը արդեն զգալի աշխատանք էր կատարված հայ պարբերական մամուլի ուսումնասիրման և ցուցակագրման գործում, սակայն մի ընդհանուր մատենագիտական ցանկի պահանջը մեծ էր, այնպիսի մի ցանկի, որի երևան գալը նախապատրաստվել էր նախորդ երեք-չորս տասնամյակներին թափված քանքերով։

1930 թվականի հուլիսին Հայաստանի պետական գրադարան

1 Վ. Ջաղարյան-Եվրոպա հրատարակված լրագիրներուն ցուցակը, 1855—1905։— «Հիշատակարան», մատենաշար թիվ 14—15, Հտ. Բ, 1933, էջ 2—3, Կովկասահայ թերթերի մի ցուցակ զետեղված է «Հիշատակարանի» 1933 թ. Ա հատորում (մատենաշար թիվ 2), ևսև՝ Պրիմեյալ լրագրության։ 1832—1932։— «Հիշատակարան», 1933, մատենաշար թիվ 4 և այլն։

2 «Վերելք», 1924, № 2—3, էջ 135—140։

3 «Կոմունիստ», 1927, № 4—5, էջ 39—46։

4 «Կոմունիստ», 1925, № 2, էջ 125—133 և «Խորհրդային Հայաստան», 1925, 31 մայիսի։

5 «Заря Востока», 1923, № 100, «Խորհրդային Հայաստան», 1923, № 93։

լատը Գարեգին Լեոնյանին առաջարկում է կազմել հայ պարբերական մամուլի մի լիակատար ցուցակ, սկզբից մինչև 30-ական թվականները: Մատենագիտության մեջ պետք է նշվեին յուրաքանչյուր պարբերականի հրատարակության վայրը, սկիզբն ու ավարտը, խմբագիր-հրատարակիչների անունները և տպարանները:

Գրապալատի և նրա գերադաս լուսժողովոմատի կողմից հնդինակի ընտրությունը ճիշտ էր կատարվել. այդ ժամանակ Հայաստանում միակ մարդը Գ. Լեոնյանն էր, որ կարող էր գլուխ բերել առաջադրված վերին աստիճանի ծանր ու ոլատասխանատու աշխատանքը: Եվ այդ ոչ միայն այն պատճառով, որ Լեոնյանը անցյալում տասնյակ տարիներ ղրադվիլ է հայ մամուլի պատմության մասին և մատենագիտությանը, այլև այն, որ նրա անձնական գրադարանում էր այդ ժամանակ գտնվում հայ պարբերականների Հայաստանում եղած ամենամեծ հավաքածուն՝ 850 անուն¹:

Հանձն առնելով դժվարին գործը՝ Լեոնյանը երեք տարի լարված աշխատում է, և հայ պարբերական մամուլի հարյուրապատասխանմյակին՝ 1934 թվականին նրա աշխատությունը լույս է ընծայվում ՀՍԽՀ Լուսժողովոմատի կողմից, Մելքոնյան ֆոնդի դրամական միջոցներով:

Լեոնյանն իր մատենագիտությունը կազմելիս օգտագործել է ինչպես իր հավաքածուի մեջ եղած, այնպես էլ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանում, էջմիածնի մատենադարանում և իրեն մատչելի այլ գրապահոցներում սլավոլոգ հայ պարբերական մամուլը:

Աշխատության առաջարանից իմանում ենք, որ Լեոնյանի տրամադրության տակ եղել են 1179 անուն հայերեն պարբերականներ, հետո դրանց վրա ավելացել են մի քանիսը ևս: Լեոնյանի ձեռքի տակ եղած և տեսնելով նկարագրված (de visu) այդ պարբերականների մասին մատենագիտության մեջ

¹ Ուշագրավ է նշել, որ այն ժամանակ Հանրային գրադարանն ուներ ընդամենը 229, իսկ Մատենադարանը՝ 54 անուն հայերեն պարբերականներ:

տրված տեղեկությունները, անշուշտ, ամենաարժեքավորն են.

Սակայն Լեոնյանի ցուցակում նկարագրված վերջին պարբերականի համարը 1586 է, թանն այն է, որ մոտ 400 պարբերական աշխատության մեջ նկարագրված են առանց ձեռքի տակ ունենալու, առանց տեսնելու Այդ նկարագրությունների համար ոգտագործված են արդեն եղած մատենագիտական աղբյուրները (Գ. Գալեմքյարյանի, Մ. Պոտուրյանի, Ռ. Քոսյանի և այլոց աշխատությունները, տարբեր գրացուցակներ և այլն):

Առանց տպագիր երկը տեսնելու որևէ գրավոր աղբյուրից կատարված նկարագրությունների նկատմամբ եղած սովորական անվստահությունը մեծ մասամբ ավելորդ է դառնում Լեոնյանի նույն կարգի նկարագրություններին ծանոթանալիս: Մատենագետը մեծ զգուշությամբ է մոտեցել իր աղբյուրներին, տարբեր ձևերով ստուգել է նրանցում եղած տեղեկությունները, մի շարք կարևոր ճշտումներ կատարել, նույնիսկ խիստ քննադատել Ռ. Քոսյանին (Կարապետյանին), որը իր ձեռքի տակ եղած պարբերականների հարուստ հավաքածուն (Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի) հարկ եղածին չափ կանոնավոր չի ցուցակագրել:

Լեոնյանը իր մատենագիտության համար նյութերն ընտրելիս որոշակի սկզբունք է ունեցել, Նա «Պարբերական մամուլ» հասկացողությունը չի տարածել մի շարք հրատարակությունների վրա, որոնք այլոց կողմից ժամանակին դիտվել են իբրև պարբերականներ: Ինչպես ինքը՝ հեղինակն է ասում, երբեմն պարբերական են դիտվել ժամեն տեսակի միաճուռ հրատարակություններ՝ հատորներով կամ պրակներով հրատարակված կամ երգարաններ, ինչպես և մատենաշարով հրատարակված հանրամատչելի գրքույկներ և այլն: Այս ամենը Լեոնյանը դուրս է թողել իր մատենագիտությունից: Այդտեղ չեն մտել նաև միօրյա, պարբերաբար չհրատարակվող և համար չունեցող թերթերը, պատի թերթերը, ձեռագիր և խմորատիպ թերթերն ու հանդեսները (վիմագիր և ապակե-

տիպ մի շարք արժեքավոր պարբերականներ նկարագրված են) և այլ նյութեր:

Պետք է ասել, որ սա հայ մատենագիտության մեջ առաջին քննական վերաբերմունքն էր պարբերականն ըմբռնման նկատմամբ, որի շնորհիվ բավականին ճշտվեց. թե ինչը պետք է դիտվի պարբերական, ինչը՝ ոչ: Անշուշտ, ամեն թերթ և ամեն հանդես պարբերական չեն, ինչպես և շարունակվող ամեն հրատարակություն (բազմահատոր, մատենաշար) դեռևս պարբերական չէ: Իհարկե, այս տարբերակման գործում Լևոնյանն ունի նաև վրիպումներ, սակայն հիմնական մոտեցումը ճիշտ է եղել: Ափսոս միայն, որ նա իր առաջարկում իրենից առաջ պարբերական դիտված ոչ պարբերականները թվարկելուց հետո, որոշակիորեն չի ասում, թե ինքը, այնուամենայնիվ, ինչ է հասկանում պարբերական մասնով ասելով:

Լևոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը» աշխատությունը բաղկացած է մի քանի մասից: Այն սկսվում է Առաջարկով, ուր խոսվում է մատենագիտությունը կազմելու հանգամանքների մասին: Սրան հաջորդում է Ներածությունը, որը անցյալի (մինչև Հոմտեմբերյան հեղափոխությունը) հայ պարբերական մամուլի համառոտ տեսությունն է: Այնուհետև գալիս է աշխատության հիմնական մասը՝ հայ պարբերական մամուլի ժամանակագրական մատենագիտությունը, որը հեղինակը կոչում է «մայր ցուցակ»: Աշխատությունն ունի նաև վեց օժանդակ ցանկեր, դրանք են՝ հայատառ թուրքերեն պարբերականների ցուցակ, հայ պարբերական մամուլի քանակական ցուցանիշների տախտակ (թե որ թվին քանի անուն հայ պարբերական է լույս տեսել) և վերջում՝ ժանոթագրություններ, ուղղումներ, լրացումներ: Այս

1 Պ. Լևոնյան «Հայոց պարբերական մամուլը», Լիակատար ցուցակ հայ լրագրության սկզբից մինչև մեր օրերը (1794—1934): Առաջարկով, Ներածությամբ, ժանոթագրություններով և աղյուսակներով, Կազմեց Պարեգին Լևոնյան: Եր., հրատ. Մեղրեյան ֆոնդի, 1934, 228 էջ (ՀՍԽՀ Լուսավարության ժողովրդական կոմիտարիատ):

ՀԱՅՈՑ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

Լ Ի Ա Կ Ա Տ Ա Ր Ց Ո Ւ Ց Ա Կ

Հ Ա Ց Լ Ր Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ա Ն

ՍԿԶԲԻՑ ՄԻՆԶԵՎ ՄԵՐ ՈՐԵՐԸ

(1794—1934)

Լ և ո ա ՝ ա Ր ա մ ա Վ . Ն . Կ ր ա ծ ի յ ա մ Բ . Ն Կ ա ռ թ ռ ի յ յ ո Ս ն ե ռ ո Վ
յ ո Վ Լ Ե ղ յ ա ռ ա կ ն ե ռ ո Վ

Կ ա ղ զ Ո ղ Ե Գ Լ Ր Ե Գ Ի Ն . Լ Ե Վ Ո Ն Ց Լ Լ Ն .

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ց Ո Ւ Ն Մ Ե Լ Դ Ո Ն Ց Ա Ն Ձ Ո Ն Գ Ի
Ց Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1934

Գ. Լեոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը»
մատենագիտության տիտղոսաթիւրքը

վերջինները այն բացերի լրացումներն են, այն սխալների ուղղումը, որոնք հեղինակը նկատել է մատենագիտությունը տպագրելու ընթացքում:

Նշենք նաև, որ մատենագիտական-վիճակագրական բնույթի որոշ աղյուսակներ հայ պարբերական մամուլի վերաբերյալ հեղինակը տվել է նաև առաջաբանի մեջ, Գրանցից է, օրինակ, պարբերականների կյանքի տևողությանը (թե որ պարբերականը որքան է շարունակվել) նվիրված աղյուսակը, որը կարևոր տեղեկանքներ է տալիս անցյալի հայ պարբերականների ունեցած տպագրականի և նրանց տարածման մասին:

Մայր ցուցակը կազմված է հետևյալ սկզբունքով: Համաշխատասխան տարեթվի տակ այբբենական կարգով տրվում են տվյալ տարեթվին հիմնադրված պարբերականների (կամ պարբերականի) նկարագրությունները: Այդ նկարագրություններից յուրաքանչյուրը սկսվում է լրագրի կամ հանդեսի անունով, որի տակ նշվում է հրատարակության վայրը, ապա, թե որ թվից որն է լույս տեսել, պարբերականությունը (օրաթերթ, ամսագիր, շաբաթաթերթ և այլն), ինչպես նաև պարբերականի բնույթը (բանասիրական, քաղաքական, երգիծական և այլն) և քաղաքական ուղղությունը:

Այնուհետև, տեղեկություններ են տրվում հրատարակչի, խմբագրի և տպարանի մասին, շատ դեպքերում տրվում է պարբերականի շափը, դիրքը, Ֆրանսիայի՝ էջերի քանակը, ինչպես նաև՝ ծանոթագրություններ անվան և ուղղության փոփոխման մասին և այլն:

Մի շարք պարբերականների անունը տրված է ճակատի մամանահանությամբ, այսինքն՝ պարբերականի իրական ձևավորման պատկերով, իսկ մի քանի հանդեսների ողջ անվանաթերթը կամ առաջին էջն է բերված: Սրա շնորհիվ մատենագիտությունից օգտվողը անմիջապես պատկերացում է կազմում անցյալի մի շարք թերթերի ու պարբերականների տեսքի, ձևավորման, ուստի և ինչ-որ չափով՝ ժամանակի մասին:

Մյուս ցանկերը, որ մենք անվանեցինք օժանդակ, իրա-

կանում սովորական իմաստով օժանդակ չեն։ Դրանցից առաջինը՝ տեղեկանքներ է տալիս այն մասին, թե սկսած 1794-ից ո՞ր թվականին քանի անուն հայերեն պարբերական է հրատարակվել (և ո՞ր թվականներին թողորովին չեն եղել այդպիսիք)։ Մյուս ցանկը, որ կոչվում է «Հայոց պարբերական մամուլը ըստ հրատարակության վայրերի», դարձյալ ժամանակագրական կառուցվածք ունի, այսինքն՝ սկզբում տրված են այն երկրների անունները, ուր ավելի վաղ են հրատարակվել հայ պարբերականներ, ապա աստիճանաբար ավելի ուշ շրջանում ունեցողներինը։ Տվյալ երկրի անվան տակ քաղաքները տրված են դարձյալ ժամանակագրական սկզբունքով, այսինքն՝ ավելի վաղ շրջանի հայ պարբերական ունեցած քաղաքները նախորդում են ավելի ուշ ունեցածներին։ Մինևույն քաղաքի մեջ տպված հայ պարբերականները դարձյալ դասավորված են ժամանակագրական կարգով, այսպես՝

Ի Տ Ա Լ Ի Ա

ՎԵՆԵՏԻԿ

Տարեգրութիւն 1799

Եղանակ բիզանդեան 1803

Յիշատակարան 1807 և այլն։

Հաջորդ ցանկը, որ աղյուսակի ձև ունի, տեղեկություններ է տալիս այն մասին, թե ինչ բնույթների են եղել հայ պարբերականները, այսինքն, թե ինչպիսի բնագավառների են վերաբերել (գեղարվեստական, բանասիրական, քաղաքական, գյուղատնտեսական, տնտեսագիտական և այլն) և որ բնագավառի պարբերականներից որ երկրում քանի անուն է հրատարակվել։

Ապա գալիս է խմբագիրների և հրատարակիչների այրբենական ցանկը։ Այստեղ յուրաքանչյուր անվան դիմաց տրված է մալր ցուցակի այն համարը, որի տակ գտնվում է տվյալ պարբերականի լրիվ նկարագրությունը։ Մի շարք անունների դիմաց կան ոչ թե մեկ, այլ երկու և ավելի համարներ, որ նշան է, թե տվյալ խմբագիրը կամ հրատարակիչը այդքան պարբերական է հրատարակել։

Հայ պարբերականներ տպագրող տպարանները հատուկ ցանկում ներկայացված են համապատասխան քաղաքների անունների տակ, Քաղաքների հերթականութունը որոշված է ըստ նշանակության, այսինքն՝ ըստ տպարանների քանակի. սկզբում այն քաղաքներն են, ուր ավելի շատ են եղել պարբերական տպագրող տպարանները՝ Կ. Պոլիս, Թիֆլիս, Երևվան, Փարիզ և այլն:

Ցանկերի մեջ շատ կարևոր է «Հայոց պարբերական մամուլը այբբենական կարգով» տեղեկատուն: Այստեղ թերթերի ու հանդեսների անունների այբբենական կարգով դասավորված յուրաքանչյուր անվան դիմաց տրված է հրատարակման վայրը, հիմնադրման թվականը և մայր ցուցակում նրա նկարագրության հերթական համարը:

Այս տեղեկատուն ամենից ավելի օգտագործվողն է, քանի որ այս կամ այն պարբերականի մասին տեղեկություններ ստանալու համար ընթերցողը նախ դիմում է այբբենական ցանկին: Հասկանալի է, որ որևէ պարբերականի մասին ամենից հեշտ հիշվող նվազագույն տեղեկությունը նրա անունն է, իսկ հիմնադրման տարեթիվը, խմբագրի կամ հրատարակչի ազգանունը, տպարանը և այլն ավելի քիչ հիշվող են, դրանք մեծ մասամբ հենց այն տեղեկություններն են, որ մատենագիտությունը պիտի տա ընթերցողին: Ուստի հասկանալի է, որ Լեոնյանի (ինչպես և այլ) մատենագիտությունից օգտվողը սովորաբար նախ դիմում է պարբերականների այբբենական ցանկին և ոչ թե ժամանակագրականին կամ խմբագրիչների և հրատարակիչների ցանկերին: Այբբենական ցանկում անհրաժեշտ պարբերականի անունը գտնելուց հետո՝ ընթերցողը նշված համարի օգնությամբ ժամանակագրական մայր ցուցակում գտնում է պարբերականի լրիվ նկարագրությունը և քաղում անհրաժեշտ տեղեկանքներ: Սա Լեոնյանի ցանկից օգտվելու սովորական, ամենից ավելի շատ դիտվող եղանակն է: Մյուս օժանդակ ցանկերը, անշուշտ, նույնպես օգտագործվում են, միայն ոչ այբբենականի շարժ հաճախակի: Պետք է ասել, որ այսօր հայ պարբերական մամուլի վե-

բարերյալ տեղեկանքներ ստանալու համար ոչ մի մատենագիտական ցանկ այնքան չի օգտագործվում և այնքան վստահելի չէ, որքան Լեոնյանի այս աշխատությունը, Իրավացիորեն Գ. Լեոնյանի մատենագիտությունը ընդունված է համարել առաջին գիտական մատենագիտական գործը, հրատարակված Խորհրդային Հայաստանի մեջ:

Լեոնյանի այս աշխատությունը միանգամից բարձր մակարդակի հասցրեց Խորհրդային Հայաստանում նոր զարգանալ սկսող մատենագիտական աշխատանքը: Դա, հիրավի, մի սքանչելի մատենագիտական հուշարձան է, համառ և տքնաշան աշխատանքի արդյունքը: Այն Ա. Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատենագիտությունից» հետո հայ տպագիր արտագրանքին նվիրված հաջորդ մեծարժեք մատենագիտությունը եղավ հայ մշակույթի պատմության մեջ:

Հասկանալի է, որ թերություններ, այն էլ բավականին լուրջ, չէին կարող տեղ չգտնել այսպիսի մի դժվարին, աշխատատար և անասելիորեն լարված ուղադրություն պահանջող գործի մեջ:

Ինքը՝ Գ. Լեոնյանը իր առաջաբանի վերջում գրում է, որ աշխատությունը պակասներ ու սխալներ պիտի ունենա, և խնդրում է օգտվողներից դիտողություններ անել հաջորդ հրատարակություն ավելի կատարյալ դարձնելու համար:

Երկու խոսքով տեսնենք, թե ինչ կարգի թերություններ են տեղ գտել այս մատենագիտության մեջ, Իբրև ամենալուրջ թերություն ժամանակին նշվեց (Ն. Ակինյանի, Ն. Գասապյանի և այլոց կողմից) բավական թվով հայ պարբերականների բացակայությունը աշխատության մեջ:

Ինչպես ասվեց, մի շարք թերիներ հրատարակման ընթացքում նկատել է և ուղղումներ տվել աշխատության վերջում ինքը՝ հեղինակը, Թեև սա մատենագիտական աշխատանքի բնագավառում քիչ հանդիպող և շատ դրական երևույթ է, բայց ներկա դեպքում շնչին չափով է լրացրել մատենագիտության մեջ եղած ամենակարևոր թերությունը՝ բացթողումները: Պետք է ասել, որ այդ բացթողումների հիմնական մասը

հեղինակից անկախ պատճառներով է տեղ գտել աշխատության մեջ (ձեռքի տակ չեն հղել բազմաթիվ պարբերականներ), թեև, հասկանալի է, որ այս պատճառաբանությունը չի ծածկում բացերի փաստը:

Արդեն ասվեց, որ մատենագիտության մեջ ներկայացված է 1586 անուն հայ պարբերական, մինչդեռ պետք է ենթադրել, որ դրանց քանակը նույնիսկ մինչև 1934 թվականը մոտ է հղել երկուս ու կես հազարի¹: Այսինքն՝ Լևոնյանի մատենագիտությունից դուրս են մնացել բավական շատ պարբերականներ, որոնց թիվը գուցե և շատ հեռու չէ 1000-ից:

Ուշագրավ է, որ հայոց պարբերական մամուլի քարտաբան կազմելու գործով զբաղված երկու մասնագետներ մի քանի տարի առաջ համեմատելով Գ. Լևոնյանի մատենագիտությունը Երևանի առավել խոշոր գրապահոցներում հղած պարբերականների հետ՝ նկատել էին, որ Ե. Գ. Լևոնյանի կազմած և 1934 թվականին հրատարակված «Հայոց պարբերական մամուլը» գրքից դուրս են մնացել ավելի քան 150 անուն պարբերականներ, որոնք նրա ուսումնասիրած ժամանակաշրջանում գոյություն են ունեցել, բայց դրանք կամ նրա ձեռքը չեն անցել, կամ նրանց գոյությունը մասին տեղեկու-

¹ Հայ պարբերականների, ինչպես և հայ տպագիր գրքերի անունների շատ թե քիչ ճիշտ քանակը հայտնի չէ. եթե հայերեն տպագիր գրքերի համար կարելի է նշել 70—75 հազար (անուն) մոտավոր թիվը, ապա պարբերականների վերաբերյալ կարծիքների լուրջ տարբերություններ կան: 1938-ին Մ. Պետուրյանը հայերեն պարբերականների քանակը համարում էր 2600 (տե՛ս նրա «Հայ հանրագիտակը», էջ 4), Ա. Կարինյանը 1958-ին՝ 4000 (տե՛ս նրա «Անկարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության», հ. 1, էջ 8), Հ. Պետրոսյանը 1957-ին՝ 2000 (տե՛ս նրա «Հայ պարբերական մամուլի բերլիգրաֆիան», հ. 2, էջ IX), Ն. Գասապյանը 1961-ին՝ 3000 (տե՛ս «Պատմա-քանասիրական հանգես», 1961, Ձ 3—4, էջ 318): Հասկանալի է, որ ժամանակագրական կարգով թվարկված այս կարծիքների տարբերությունն ինքրում 23 տարվա ժամանակամիջոցում (1938—1961) հայ պարբերականների ավելացումը փոքր դեր է խաղացել (մասնավորապես, որ երբեմն ավելի մեծ թիվ նշող կարծիքը Նախորդել է ավելի փոքր թիվ նշողին): Տարբերությունների պատճառն ամենից առաջ ճիշտ հաշվառման բացակայությունն է և նրա դժվարությունը (եթե շատենք անհարկությունը):

թյուններ լի ունեցել¹։ Բերվում են մատենագիտությունից դուրս մնացած մի քանի հատկանշական օրինակներ, ինչպես՝ «Ամսօրյա տեղեկատու», Կ. Պոլիս, 1909—1914, «Ատենագրություն ազգային ժողովի», Կ. Պոլիս, 1908—1911, «Բյուլետեն արտասահմանյան հայ սպիտակ մամուլի», Երևան, 1930, № 1—6, «Դրոշակ», Բիֆլիս, 1882—1884 և այլն։

Եթե միայն Երևանի խոշոր գրապահոցներում և Լեոնյանի ցուցակից դուրս մնացած ավելի քան 150 անուն պարբերականներ են հայտնաբերվել, ապա դրանց քանակը որքան կավելանա, եթե մանրամասն ստուգվեն աշխարհի բոլոր մասերում հղած մեծ ու փոքր, պետական ու մասնավոր հավաքածուները։ Պետք է նկատի ունենալ նաև այն, որ մի շարք հայ պարբերականներից տարբեր պատճառներով ոչ մի համար չի պահպանվել։

Ն. Գասպայանը 1961 թվականին՝ Հ. Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի բիրլիոգրաֆիա» աշխատությանը նվիրած իր ծավալուն գրախոսության մեջ² բերում է Պետրոսյանի մատենագիտությունից դուրս մնացած պարբերականների մի մեծ ցուցակ։ Այդ պարբերականների մեջ այնպիսիք, որ հիմնադրվել են մինչև 1930—1934 թվականները, մեծ մասամբ դուրս են մնացել նաև Գ. Լեոնյանի մատենագիտությունից, քանի որ Հ. Պետրոսյանը, ինչպես ստորև ցույց կտրվի, իբրև իր մատենագիտության հիմք գրեթե նույնությամբ բնդունել է Գ. Լեոնյանի աշխատությունը։ Օրինակ, Գասպայանի այդ ցանկում բերված պարբերականներից Լեոնյանի մատենագիտության մեջ տեղ չեն գտել «Ազգասերը» (Զմյուռնիա, 1830—1842), «Ազատության տարեցույցը» (Կ. Պոլիս, 1918), «Դիցավան» (Բուխարեստ, 1924), «Նրեվան» (Փարիզ, 1926—1929) և շատ ուրիշներ։

1 Մկրտչյան և Կ. Դատումյան Լրացվում է հայ պարբերական մամուլի բիրլիոգրաֆիան։— «Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք», 1962, № 5, էջ 38։

2 «Շաւ-մա-բանասիրական հանդես», 1961, № 34, էջ 319—329։

Ահա հայոց պարբերականների ոչ լրիվ ընդգրկումն է Գ. Լևոնյանի հոյակապ աշխատության հիմնական թերու-թյունը:

Այնուհետև, աշխատության մեջ տեղ են գտել տարբեր կարգի սխալներ. ճիշտ չեն նշված մի շարք պարբերական-ների հիմնադրման կամ փակման թվականները, որոշ դեպ-քերում սխալ է ընդգրկված պարբերականի ուղղությունը, կան հեղինակային և տպագրական վրիպակներ և այլն: Օրի-նակ, Խ. Բարսեղյանը նշում է, որ որոշ պարբերականներ Գ. Լևոնյանը սխալմամբ է համարել բոլշևիկյան¹, ինչպես՝ «Սոցիալ դեմոկրատ» (Թիֆլիս, 1905) և «Հոսանք» (Թիֆլիս, 1907) թերթերը:

Մի շարք պարբերականների հիմնադրման և փակման տարեթվեր կիսատ են կամ ճիշտ չեն Լևոնյանի գրքում, ահա մի քանի օրինակ. «Հոսանք», Կահիրե, 1912, Պ 1—32, Լևոն-յանի մոտ՝ 1912, Պ 1—12, «Արի», Բուխարեստ, 1924—1928, Գ. Լևոնյանի մոտ միայն՝ 1924, «Առողջ կենցաղ», Երևան, 1929—1931, Գ. Լևոնյանի մոտ՝ միայն 1929, «Հորիզոն», Ֆիլադելֆիա, 1923, Պ 1—13, 1924, Պ 1—49, Լևոնյանի մոտ՝ 1923, Պ 1—4, 1924, Պ 1—34² և այլն:

Ն. Գասպայանի վերը հիշված գրախոսականում բերված է Հ. Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի թիվի ոգրա-ֆիայում» պարբերականների վերաբերյալ տրված սխալ տեղեկությունների մի ընդարձակ ցանկ³, Այդ սխալների մի մասը Հ. Պետրոսյանի մատենագիտության մեջ են մտել Գ. Լևոնյանի աշխատությունից, ուստի և վերաբերում են նաև սրան:

Իբրև Գ. Լևոնյանի աշխատության թերություն սովորաբար նշվում է նաև այն, որ հեղինակը չի առաջնորդվել թերթերի և հանդեսների նկարագրության մատենագիտական կանոն-ներով, որոնք այն ժամանակ գործում էին ողջ խորհրդային

1 Խ. Բարսեղյան Բոլշևիկյան հայ պարբերական մամուլի թիվի ոգրա-ֆիա: Եր., 1959, էջ 7:

2 «Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք», 1953, Պ 5, էջ 38:

3 «Պատմա-քանասիրական հանդես», 1981, Պ 3—4, էջ 309—314:

Միութեան մեջ, ինչպես և այլ երկրներում։ Սա, անշուշտ, թերութիւն է, քանի որ նկարագրութեան միասնական կանոնները, որ մշակվել են մատենագիտական աշխատանքի մեծ փորձի հիման վրա, լավագոյն մասնագետների կողմից, տպագիր երկերը ներկայացնում են ամենահամառոտ, բայց և լավագոյն ձևով, բոլոր կարևոր տեղեկութիւններով։ Սակայն Լեոնյանի գրքում սա մի թերութիւն է, որ հատուկ է ոչ միայն անցյալի, այլև, ինչպես կտեսնենք, ներկայի հայ մատենագիտութեան մի շարք լավագոյն նմուշներին։

Այնուհետև, որպես Լեոնյանի աշխատութեան թերութիւն է նշում նաև այն, որ այնտեղ տրված է պարբերականների ցուցակը սոսկ, և վերլուծական նկարագրութեան չեն ենթարկված այդ պարբերականների մեջ տպագրված նյութերը։ Այսինքն՝ Լեոնյանից պահանջվում է մի այնպիսի ահռելի գործ, ինչպիսին և հայ պարբերական մամուլում տպագրված հոգվածների և այլ նյութերի մատենագիտութեան կազմումը։

Իհարկե, մի մատենագետի տարբեր պահանջներ ներկայացնելը հեշտ գործ է, սակայն պահանջելուց առաջ պետք է պատկերացնել պահանջածը, նկատի ունենալ հնարավորութիւնները, ժամանակը։ Եթե Լեոնյանը 1930 թվին ձեռնամուխ լիներ հայ պարբերական մամուլում հրապարակված նյութերի մատենագիտութեան կազմմանը, և եթե նա միայն դրանով զբաղվեր, ապա մինչև իր կյանքի վերջը այդ աշխատանքի մեկ քառորդն էլ չէր կարող կատարել, իսկ դա նշանակում է, որ այսօր մենք չէինք ունենա ոչ պարբերական մամուլի նյութերի մատենագիտութիւնը, ոչ էլ պարբերական մամուլի այն մատենագիտութիւնը, որ ունենք այժմ։

Մատենագիտական աշխատանքը, ինչպես և ամեն մի աշխատանք նախ պետք է զնահատել ըստ արժանիքների, ըստ օգտակարութեան։ Այսպես մոտենալով՝ տեսնում ենք, որ Լեոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը» աշխատանքը լուրջագոյններից մեկն է հայ ողջ մատենագիտութեան մեջ, կարելի է ասել, նրա զարգերից մեկը։

Գ. Լեոնյանը 30-ական թվականներին հասարակայնու-

թյան ուշադրութեանը ներկայացրեց նաև մի այլ մատենագիտական ցանկ, որ, անշուշտ, թե՛ իր ընդգրկմամբ և թե՛ արժեքով շատ ավելի համեմատ է: Խոսքը վերաբերում է Սայաթ-Նովային նվիրված մատենագիտութեանը, որը տպագրվեց մեծ բանաստեղծի խաղերի՝ Լեոնյանի կազմած ժողովածուի վերջում¹, ժողովածուն Սայաթ-Նովայի երկերի բոլոր հրատարակությունների մեջ ամենալավերից մեկն է, այն լրիվ և առավել արժեքավոր է դառնում նաև այդ մատենագիտութեամբ: Մատենագիտական այս ցանկն, իհարկե, փոքր է, կան բացթողումներ և անճշտություններ, բայց ըստ էության, առաջինն է և հետագայում Սայաթ-Նովային նվիրված մատենագիտական մի քանի մեծ ու փոքր ցանկերի՝ հիմքն է հանդիսացել Լեոնյանի կազմած խաղերի այս ժողովածուի մեջ հմուտ աշուղագետն ու մատենագետը հանդես են եկել միասին:

Գարեգին Լեոնյանի, իբրև մատենագետի մասին խոսելիս չպետք է մոռանալ նաև նրա «Հայ գիրքը և տպագրութեան արվեստը» աշխատությունը, որի առաջին հրատարակությունը եղավ 1946 թվականին: Սակայն քանի որ այս աշխատությունը կապվում է մատենագիտական աշխատանքի այն ճյուղի հետ, որը կոչվում է գրքի պատմություն, ուստի և նրա մասին խոսք կլինի իր տեղում:

30-ական թվականներին Հայաստանում կատարված մատենագիտական աշխատանքը բնութագրելիս պետք է նկատի ունենալ նաև տարբեր ձևերով հրապարակված ճյուղային մատենագիտական ցանկերը: Տարբեր ձևերով ասելով նկատի ունենք այն, որ գիտություն ու մշակույթի առանձին ճյուղերի

¹ Սայաթ-Նովա Հայերեն խաղերի լիակատար ժողովածու. Եր., 1931, էջ 190—193:

² Օրինակ, Մ. Հասրաթյանի կազմած «Խաղերի ժողովածու» (1945 թ.) վերջում հղած «Բիրլիոգրաֆիայի», Ա. Շահազիզյանի կազմած «Սայաթ-Նովա գրքի» (1983 թ.) մեջ հղած ցանկի և այլն:

նվիրված մատենագիտական ցանկերը լույս էին տեսնում և՛ առանձին գրքուկներով, և՛ ամսագրերի մեջ, և՛ գրքերին կից: Հիշատակելի է, օրինակ, «Խորհրդային արվեստ» հանդեսի 1933 թվականի թիվ 10-ում տպագրված «Խորհրդային Հայաստանի երաժշտական հրատարակությունները 1932—1933 թթ. տարեշրջանում» մատենագիտությունը, որ կազմել էր Ռ. Թեր-լևմեդյանը: Այս ցանկն, ըստ էության, առաջին հայ երաժրշտագիտական մատենագիտությունն է:

Պատմության տարբեր հարցերի նվիրված գրականության ցանկեր կային Հ. Մանանդյանի այդ տարիներին լույս տեսած մի քանի աշխատություններին կից, ինչպես, օրինակ, «Կշիռները և շափերը հնագույն հայ աղբյուրներում» (1930 թ.), «Հին Հայաստանի գլխավոր ճանապարհները ըստ Պեվտին-դերյան քարտեզի» (1936 թ.), «Ֆեոդալիզմի զարգացումը հին Հայաստանում» (1934 թ.) աշխատությունների վերջում: Գրականության ավելի բնդարձակ ցանկեր կային Ա. Խաչատրյանի «Հայաստանի սեպագրական շրջանի քննական պատմություն» (1933 թ.), Ե. Շահագիրի «Հին Երևանը» (1931 թ.) և Ե. Մելիք-Ցուլյանի «Հայաստանի բանվորական շարժման պատմությունից, 1903—1907» (1930 թ.) գրքերում:

Որպես պատմական գրականության մատենագիտության նմուշներ կարելի է հիշել նաև Խ. Սամվելյանի «Հին Հայաստանի կուլտուրան» (1931) գրքի վերջում եղած գրականության ցանկը, ինչպես և Պատմության և Գրականության ինստիտուտի «Տեղեկագրում» տպագրված (1937 թ., գիրք 2) «Ցանկ պատմագիտական գրականության» գրացուցակը, որ ներկայացնում էր 1930 թվականի պատմագիտական հրատարակությունները:

Հ. Աճառյանի «Լեռնատական բառարանի» 7-րդ, միակ տպագիր հատորում (1935) կան օգտագործված գրականության համառոտագրությունների երկու ցանկեր, որոնցից առաջինը հայ հին մատենագրության, իսկ երկրորդը գերագանցապես լեզվաբանական գրականության արժեքավոր մատենագիտական ցանկեր են:

Կարելի է հիշել նաև 1938-ին տպագրված «Ցուցակ մանկական գրականության լագերային ընթերցանության համար» փոքրիկ (19 էջ) ցուցակը։ Սա ուշագրավ է նրանով, որ հայ մանկական գրականության մատենագիտության առաջիններից էր (Մ. Գորգարյանի վերը հիշված ցանկերի հետ)։

Գրականագիտական ներգրքային ցանկերից կարելի է հիշել Հ. Սուրխաթյանի «Հոմերոս։ Շեքսպիր» գրքում եղած (էջ 167—168) «Շեքսպիրը հայերեն» մատենագիտությունը և Ա. Ռոսկինի «Հեղափոխության մրրկահավը» թարգմանակոն գրքի (1937) վերջում (էջ 134—135) զետեղված «Գորկու երկերի հայերեն թարգմանություններ» ցանկը։

Գեղարվեստական և գրականագիտական գրականության մատենագիտական ցանկերից հիշատակելի են նաև Ա. Բաբայանի կազմած «Պուշկինը հայ գրականության մեջ», մատենագիտությունը և Մ. Գորկուն նվիրված գրականության ցանկը։ Առաջինը հրապարակվեց Պուշկինի մահվան հարյուրամյակին նվիրված «Ա. Պուշկինին» ժողովածուի մեջ (էջ 317—394) և գեղարվեստական-գրականագիտական գրականության մինչ այդ եղած բոլոր ցանկերից ամենաընդարձակն էր, երկրորդը գտնվում է նույն հեղինակի կազմած և լուսժողովրդատի ու գրապալատի կողմից լույս ընծայված «Պրոլետարիատի մեծ արվեստագետ Մաքսիմ Գորկին» գրքույկում (1937)։

Բացի այս երկու ցանկերը, Արամ Բաբայանը 30-ական թվականներին հայ մատենագիտության քննազավառում հանդես եկավ նաև մի քանի այլ գործերով, որոնց մեջ ամենից ավելի ուշագրության արժանացավ «Վ. Ի. Լենինի աշխատությունների հայերեն թարգմանություններ» մատենագիտական ցանկը¹, որին հարկ է ավելի հանգամանորեն անդրադառնալ։

Առաջաբանում կազմողը գրում է. «Ցանկի հիմնական նպատակն է ցույց տալ, թե մինչև այժմ՝ Վ. Ի. Լենինի մահ-

¹ Ա. Բաբայան Վ. Ի. Լենինի աշխատությունների հայերեն թարգմանությունները։ Բերլինգրաֆիական ցանկ։ Եր., Կուսհրատ, 1934, 79 էջ (20-ից Մարքսիզմ-լենինիզմի ին-տ)։

վան 10-ամյակը ինչ է թարգմանված և առանձին գրքերով լույս ընծայված նրա երկերից հայերեն լեզվով»:

Մատենագիտության մեջ տեղ են գտել միայն լենինի այն երկերը, որոնք հայերեն հրատարակվել են առանձին գրքերով: Այստեղ տեղ չեն գտել հայերեն պարբերականներում հրապարակված մեծաքանակ նյութերը, ինչպես և լենինի ու նրա աշխատությունների մասին եղած ողջ հայերեն գրականությունը:

Մատենագիտությունը բաղկացած է երկու մասից՝ ա) Վ. Ի. լենինի երկերի հայերեն թարգմանությունների ժամանակադրական ցանկ և բ) նույնի այբբենական ցանկ:

Առաջին մասը բաղկացած է երեք բաժնից. լենինի երկերի հայերեն հրատարակությունները 1918—1920 թվականներին, 1921—1930 և ապա՝ 1931—1933 թվականներին: Յուրաքանչյուր բաժնի մեջ նյութերը դարձյալ դասավորված են ժամանակագրական կարգով, միևնույն տարեթվին լույս տեսած գրքերի անունները տրված են այբբենական կարգով:

Ցանկում ընդգրկված այն գրքերը, որոնցում զետեղված են լենինի մեկից ավելի աշխատությունները, նկարագրված են բովանդակությամբ հանդերձ, որ հնարավորություն է տալիս իմանալու, թե ինչ նյութեր են պարունակում նրանք:

Մատենագիտությունը աչքի է ընկնում գրքերի նկարագրության ճշգրտությամբ: Ըստ էության, սա առաջին հայերեն ճյուղային, շատ թե քիչ ծավալուն մատենագիտությունն է, ուր կիրառված են գրքերի նկարագրության ժամանակին ընդունված մատենագիտական կանոնները: Այս իմաստով մատենագիտությունը կարող է բռնել մասնագիտական ամենախիստ քննությունը:

Ժամանակագրական ցանկը համարակալված է, և այբբենական ցուցակում տրված համառոտ նկարագրությունների դիմաց նշված են հիմնական մատենագիտության մեջ գրքերի ստացած հերթական համարները:

Մատենագիտության վերջում տրված են լենինի երկերի

շորս հայերեն հրատարակությունների լուսանկարները (ավելի ճիշտ կլինեիր, եթե լուսանկարները դրված լինեին մատենագիտության մեջ, համապատասխան գրքերի նկարագրության մաս)։

Գ. Լեոնյանի մատենագիտության հետ գրեթե միաժամանակ հրապարակված այս ցանկը, իր մասնագիտական մշակվածությամբ, ճշգրտությամբ, անկասկած, հորհրդային Հայաստանում զարգանալ սկսող մատենագիտական աշխատանքի առաջին լուրջ նվաճումներից էր, և իրավացի էր Ա. Մելիքյանը, երբ նույն 1934 թվականին այդ ցանկի մասին բարձր կարծիք հայտնելով՝ գրում էր, որ Ա. Բաբայանի «բարեխիղճ և մանրակրկիտ որոնումներն արժանի են ամենայն խրախուսանքի»¹։

Հասկանալի է, որ ցանկը ուներ որոշ թերություններ, որոնցից ամենակարևորը այստեղ ևս բացթողումներն են։ Այս դեպքում ճիշտ չի լինի իբրև թերություն դիտել պարբերական մամուլում եղած նյութերի բացակայությունը ցանկում, ինչպես և այն, որ ընդգրկված չէ Լենինի մասին եղած հայերեն գրականությունը, քանի որ հեղինակը նպատակ է դրել ներկայացնելու միայն առանձին գրքերով հրատարակված նյութը։ Սակայն առանձին գրքերով լույս տեսածն էլ լրիվ չէ ներկայացված, նախ չկան մինչև 1918 թվականը Վ. Ի. Լենինի՝ «հայերեն հրատարակված գրքերը, ինչպես՝ «Գյուղացիական շքավորությունը» (Ժնև, 1904), «Պրոլետարիատի և գյուղացիության հեղափոխական դեմոկրատական դիկտատուրայի մասին» (Թիֆլիս, 1905), 1918 թվականից հետո հրատարակված որոշ նյութեր էլ են դուրս մնացել մատենագիտությունից, ինչպես, օրինակ, «Իմպերիալիզմը որպես կապիտալիզմի ամենաբարձր փուլը» (Մոսկվա, 1920), «Ռուսական հեղափոխությունը և բանվոր դասակարգի խնդիրը» (Մոսկվա, 1920) և այլն։

Այստեղ ևս բացերը պայմանականորեն ենք թերություն

¹ «Պրոլետար», 1934, № 73։

համարում, քանի որ լուրջ հիմք չունենք հեղինակից պահանջելու, որ անպայման լիակատար լինե՞ր նրա ցանկը, և ալո ոչ միայն այն պատճառով, որ լիակատար ցանկեր չեն յիշում, այլև այն, որ լենինի երկերի մատենագիտության առաջին փորձը կարող էր բացթողումներ ունենալ:

Անշուշտ, լավ կլինե՞ր, եթե մատենագիտությունն ունենար առարկայական ուղեցույց: Հեղինակը առաջարանում խոստանում է նման ցանկ-ուղեցույց կցել մատենագիտության երկրորդ հրատարակությանը, որի մեջ ընդգրկված կլինե՞ր նաև Վ. Ի. Լենինի լիակատար երկերի ժողովածուն (որի հրատարակության ավարտից հետո, ըստ հեղինակի խոստման, պետք է լույս տեսներ մատենագիտության երկրորդ հրատարակությունը):

Ուշադրություն է դրավում գրքույկի վերջին երեսին եղած հայտարարությունը. «Պատրաստ է տպագրության Ա. Բաբայանի Կ. Մարքսի և Ֆ. էնգելսի աշխատությունների հայերեն թարգմանությունները: Թարգմանությունների պատմություն և բիրլիոգրաֆիական ցանկ»:

Ինչպես այս ցանկը, այնպես էլ Վ. Ի. Լենինի երկերի մատենագիտության երկրորդ հրատարակությունը առարկայական ուղեցույցով հանդերձ լույս չեն տեսել մեզ անհայտ պատճառներով:

Արամ Սահակի Բաբայանը ծնվել է 1904 թվականին, Պարսկահայքի Սալմաստի շրջանի Փայաջուկ գյուղում: Ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը և 1924 թվականին տեղափոխվելով Երևան՝ ընդունվել Երևանի պետական համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետը: Սովորելուն զուգահեռ նույն 1924 թվականից աշխատել է Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանում և, այնուհետև, ավարտելուց հետո մնացել է աշխատելու այդ գրադարանում: 1933-ին Մոսկվայում ավարտել է մատենագիտական բարձրագույն եռամյա դասընթացը:

Ա. Բաբայանը զգալի նպաստ ունի Հանրային գրադարանի գրական ունեցվածքի և քարտային գրացուցակների կազմա-

կերպման, ինչպես նաև գրադարանի մատենագիտական բաժնի աշխատանքների ղեկավարման գործում: Նա աշխատել է գրադարանի մշակման բաժնում, ապա իրրև գիտնական քարտուղար և գրադարանի դիրեկտորի գիտական գծով տեղակալ, եղել է նաև գրապալատի դիրեկտորի տեղակալ: 1953 թվականին նա թողնելով աշխատանքը ԼՂ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանում՝ աշխատում է Հայաստանի ԳԱ հասարակական բաժանմունքի գրադարանում իրրև դիրեկտոր: Բաբայանը մի շարք տարիներ գրադարանագիտական-մատենագիտական առարկաներ է դասավանդել Երևանի համալսարանի և Հայկական հեռակա մանկավարժական ինստիտուտի գրադարանալին բաժիններում:

Ա. Բաբայանի գրած և թարգմանած գրադարանագիտական ձեռնարկներից մի քանիսը («Հեղինակային աղյուսակներ», «Գրադարանային ձեռագրագիր», «Գրադարանային տերմինների բառարան», «Տպագիր երկերի նկարագրության միասնական կանոններ») տարիներ շարունակ օգտագործվում են Հայաստանի գրադարաններում:

Բացի վերը հիշատակված մատենագիտական ցանկերից, Ա. Բաբայանը կազմել է նաև «Ստալինյան սահմանադրություն» (1937, 40 էջ), «Հակաօգային պաշտպանություն» (1942, 47 էջ), «Սովետական ժողովրդի Հայրենական մեծ պատերազմը» (1942, 47 էջ) հանձնարարական ցանկերը, որոնք հրատարակվել են Հանրային գրադարանի կողմից, ինչպես նաև՝ «Библиография по истории древнеармянской литературы» (Մ. Աբեգյան *История древнеармянской литературы*, том I գրքում, Եր., 1948, էջ 509—524), «Армянские литературные связи» (Եր., 1960, 152 էջ) և Ֆ. Շիրլերի հայերեն հրատարակություններին նվիրված մատենագիտությունը («Շիրլերը հայ գրականության մեջ և թատրոնում» գրքում, 1959, Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակություն), ինչպես և մի քանի այլ փոքր ցանկեր: Գրել է հայ գրքի պատմությանը նվիրված աշխատություն և հոդվածներ:

30-ական թվականներին Հայաստանում զարգացող մատենագիտական կյանքը բնորոշելիս, անշուշտ, պետք է նկատի ունենալ այն կարևոր հանգամանքը, որ գրապալատի կողքին նկատելի էր դառնում Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանի մատենագիտական գործունեությունը: Հատկապես ուշադրության արժանի է 1939 թվականին գրադարանի հրատարակած մատենագիտական ցանկը, նվիրված «Սասունցի Դավիթ» վիպերգին: Սակայն Հանրային գրադարանի մատենագիտական հրատարակությունների մասին կիսովի առանձին բաժնում, Բանն այն է, որ 30-ական թվականներից հետո Հայաստանում մատենագիտական աշխատանքը սկսում է դառնալ այնքան բազմազան և այնպիսի ծավալ ստանալ, որ նրա մասին այլևս անհնար է խոսել ժամանակագրական կարգով: Յուրաքանչյուր մատենագիտական հիմնարկ ավելի ու ավելի հստակ է որոշում իր գործունեության ուղղությունը, ձևեր է բերում իր դեմքը: Այդ զարգացման հետևանքը եղավ այն, որ այժմ Հայաստանում գործում են երեք գլխավոր մատենագիտական հիմնարկներ՝ գրապալատը, Հանրապետական գրադարանը և Գիտությունների ակադեմիան: Հանրապետությունում լույս տեսնող մատենագիտական ցանկերն ու աշխատությունները հիմնականում հրատարակվում են այս հիմնարկների կողմից, թեև մի քանի այլ գրադարաններ ևս լույս են ընծայել և ընծայում են մատենագիտական ցանկեր: Ինչ վերաբերում է ոչ տպագիր, քարտային մատենագիտության կադմանը, ինչպես և տեղեկատու մատենագիտական աշխատանքին, ապա դրանով զբաղվում են հարյուրավոր գրադարաններ:

Մենք կքննենք նախ վերահիշյալ երեք մատենագիտական հիմնարկների գործունեությունը և, այնուհետև, ըստ հարկի կանդրադառնանք նաև մյուս գրադարանների մատենագիտական աշխատանքին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱՊԱԼԱՏ ՏԱՐԵԳՐԵՐ

1922 թվականի դեկտեմբերի վերջից (երբ եղավ գրապալատի հիմնադրման որոշումը) մինչև 1925 թվականը, մոտ երկու տարի գրապալատում, որ կից էր Հանրային գրադարանին, նախապատրաստական աշխատանքներ էին տարվում հայ պետական արձանագրական (հաշվառման-գրանցային)¹ մատենագիտության սկզբնավորման ուղղությամբ:

Պետական արձանագրական մատենագիտական այնպիսի հիմնարկ, ինչպիսին Հայկական Սեղ պետական գրապալատն է, հասկանալի է, հայերը երբևէ չեն ունեցել: Սակայն ճիշտ չի լինի ասել, թե որևէ կարգի արձանագրական մատենագիտություն հայոց մեջ չի եղել նախկինում: Ինչպես արդեն ասվել է (նախորդ պրակում), Վիեննայի «Հանդես ամսօրյայի» մեջ անցյալ դարի 80-ական թվականներից սկսած տպագրը-

¹ Ռուսերեն учетно-регистрационная библиография-ն մեզ թվում է պարտադիր չէ բառացի թարգմանել մշակուման-գրանցային բիրլիոգրաֆիա, այդ իմաստը վատ չի արտահայտում նաև ավելի պարզ և հայացի առնանագրական մատենագիտություն անվանումը:

վող «Մատենադիտական տեղեկությունները» տարեկան հրատարակությունների մասին հենց արձանագրական մատենագիտության նմուշներ էին (անշուշտ, ոչ պետական)։ Այդ տեղեկությունները տպվում էին «Ազգային հրատարակությունը» (այսինչ թվի) և «Մատենադիտական տեղեկություններ» (այսինչ թվի) վերնագրերով և ներկայացնում էին տվյալ տարվա մեջ աշխարհի տարբեր մասերում տպագրված այն հայերեն գրքերը, որոնք ստացվում էին Վիեննայի Մխիթարյանների կողմից։ Ըստ որում, տարբեր վայրերից Վիեննա ուղարկվող հայերեն գրքերի օրինակներն էլ նախնական բնույթի պարտադիր (գուցե՝ կամավոր պարտադիր) օրինակ էին հիշեցնում¹։

Հայաստանի գրապալատի աշխատանքն, ինչ խոսք, որ ավելի կազմակերպված և որակյալ պետք է լիներ, քանի որ արձանագրման համար հանրապետության տարբեր հրատարակչություններից նրա ստանալիք գրքերի պարտադիր օրինակները ապահովված էին կառավարական օրենսդրությամբ։

ՀԱՅԷ գրապալատի արձանագրական մատենադիտությունը պետք է ընթանար Ռուսաստանի գրապալատի կատարած նույն կարգի աշխատանքի օրինակով։ Ռուսներն լեզվով հրատարակվող «Книжная летопись»-ները, իսկ հետո նաև լրագրերի ու հանդեսների հոգվածների, գրախոսությունների, ինչպես նաև երաժշտական ու կերպարվեստի «Летопись»-ները իրենց բնույթով և ձևավորմամբ օրինակ դարձան Հայաստանում հրատարակվող տպագիր երկերի արձանագրական նույն կարգի տարեգրքեր ստեղծելու համար։

1926 թվականին լույս տեսավ «Տպագրության տարեգրի» անդրանիկ համարը, որն ընդգրկում էր 1925 թվականին Հայաստանում լույս բնծայված տպագիր նյութերը։ Այս հա-

1 30-ական թվականներին եղավ ժամանակ, երբ Խորհրդային Հայաստանում տպագրված գրականության պարտադիր օրինակները ստանում էին ոչ միայն Հայաստանի խոշոր գրադարաններն ու գրապալատը, այլև Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանները։

մարը ապակետիպ էր: Ճակատին ուներ՝ Հայաստանի գրապալատ: Այնուհետև՝ Տպագրության տարեգիր: Լույս է տեսնում տարին մեկ անգամ: № 1, Հայաստանի գրապալատում ցուցակագրված 1925 թվի ընթացքում Հայաստանի ՍԽՀ սահմաններում լույս տեսած տպագրական նյութերի:

Տարեգիրը բաղկացած էր հետևյալ երեք բաժիններից.

I գրքեր (արձանագրված էր 265 միավոր)

II նոտաներ և պատկերագրություն (3 միավոր)

III պարբերական հրատարակություններ

1. Ամսագրեր (18 միավոր)

2. Լրագրեր (13 միավոր):

Գրքերին նվիրված բաժինը բաղկացած էր հետևյալ յոթ ենթաբաժիններից.

1. Գիտական և ժողովրդական-գիտական գրականություն

2. Ագիտացիոն և քաղաքական գրականություն

3. Դասագրքեր և մեթոդական գրականություն

4. Գեղարվեստական գրականություն

5. Մանկական գրականություն

6. Պաշտոնական և վավերագրական գրականություն

7. Այլ և այլք

Տարեգրերի այս համարը վերջում ուներ հեղինակների այբբենական ցանկ:

Տարեգրի 2-րդ համարը, որ ընդգրկում էր Հայաստանի 1926 թվականի տպագիր արտադրանքը, լույս տեսավ 1927-ին՝ արդեն սովորական տպագրությամբ:

Այս համարում նյութերի դասավորությունը բավական փոխված էր: Ուներ երկու հիմնական բաժին՝ 1. Գրականություն հայերեն լեզվով և 2. Գրականություն օտար լեզուներով: Վերջինիս մեջ արձանագրված էր (կամ պետք է արձանագրվեր) ռուսերեն, ադրբեջաներեն և արևմտաեվրոպական լեզուներով գրականություն:

Հայերեն լեզվով գրականության բաժինը ունեւր երեք ենթաբաժին. ա) գրքեր, բ) նոտաներ, գ) պարբերականներ, Գրքերի բաժինը կոտորակված էր 21 թեմատիկ-առարկայական բաժանմունքներով:

Այստեղ ավելի հարուստ էին նաև օժանդակ ցանկերը: Տարեգիրն ունեւր՝ 1) Հեղինակների այբբենական ցուցակ, 2) խմբագիրների, թարգմանիչների և նկարիչների ցուցակ, և 3) առարկայական ցուցակ:

Տարեգրի այս կառուցվածքը պահպանվեց նաև նրա հաջորդ մի շարք համարներում:

Տարեգրի 3-րդ համարի (տպվ. 1928 թ.) վերջում կար հավելված՝ «Վիճակագրական տեղեկություններ 1927 թ. (Հունվար—դեկտեմբեր) Հայաստանի ՍԽՀ սահմաններում լույս տեսած տպագրական նյութերի մասին»: Այս տեղեկությունները դետաղվում էին նաև տարեգրերի մի շարք հաջորդ համարներում: Նշենք, որ ներկայումս, նրանք լույս են տեսնում առանձին գրքուկներով (տարին մեկ):

1929 թվականից սկսեց լույս տեսնել տարեկան չորս համար տարեգիր, այսինքն՝ «Տպագրության տարեգիրը» դարձավ եռամսյակային մատենագիտական պարբերական: 1933 թվականին ոչ մի համար լույս չի տեսել, հաջորդ տարին հրատարակվել է երկու համար:

Մատենագիտական այս կարևոր պարբերականի անկանոն հրատարակվելու պատճառներից մեկն էլ տպագրական որոշ դժվարություններ էին: 1935 թվականից մինչև 1941-ը այդ պարբերականը, որ արդեն կոչվում էր «Գրքի տարեգիր», հրատարակվում էր նաև ապակետիպ (այսինքն՝ որոշ համարներ՝ ապակետիպ, որոշ համարներ՝ սովորական տպագրությամբ): «Գրքի տարեգիր» պարբերականությունը նույնպես կայուն չէր: 1935-ին լույս է տեսնում մեկ համար, ապա դառնում է միամսյա պարբերական (ամիսը մեկ համար), հետո տարին ութ համար է լույս տեսնում և այլն:

Հայրենական պատերազմի տարիներին՝ 1942—1945 թվականներին, երբ գրապալատը նորից միացել էր Հանրային

գրադարանին, նյութական և տպագրական դժվարությունների պատճառով «Գրքի տարեգրի» հրատարակումը դադարում է։ Այդ տարիներին լույս տեսած գրքերը արձանագրման են ենթարկվում միայն 1950 թվականին։

1947 թվականից մինչև այսօր «Գրքի տարեգիրը» լույս է տեսնում կանոնավոր, հոսմասյակը մեկ (տարին չորս համար)։

1963 թվականից «Գրքի տարեգիրը» շարունակում է հրատարակվել հոսմասյակը մեկ, այսինքն՝ տարին լույս է տեսնում չորս համար, սակայն այդ թվականից տարեկան հրատարակվում են նաև երկու լրացուցիչ պրակներ։ Հիմնական չորս պրակների մեջ գրանցվում են գիտական, գիտահանրամատչելի, արտադրական, ուսումնական, տեղեկատու, գեղարվեստական, քաղաքական և այլ բնույթի գրքերը, որոնք նախատեսված են ընթերցողների լայն շրջանի համար։ Լրացուցիչ երկու պրակների մեջ գրանցվում են գերատեսչական, արտագրահրահանգչական, նորմավորող, ծրագրամեթոդական բնույթի գրքույկներ, որոնք կա՛մ նեղ օգտագործման համար են նախատեսված, կա՛մ էլ խիստ ժամանակավոր բնույթ ունեն։

Հիմնական պրակներում են գետնդրվում նաև երաժշտական, կերպարվեստի և գրաքննադատության տարեգրերը։

1930 թվականից գրապատում գրքերից բացի սկսում են նկարագրել նաև հանրապետության մեջ լույս տեսնող հանդեսների (ժուռնալների) հոդվածները և կազմել այդ հոդվածների տարեգրեր, որոնք նախապես կից էին «Գրքի տարեգրին»։ Տարբեր վերնագրերի տակ՝ («Ժուռնալային հոդվածներ», «Ժուռնալային հոդվածների բիրլիոգրաֆիա»), «Գրքի տարեգրի» վերջում հրապարկվում էին հանդեսների էջերում լույս տեսնող հոդվածների ցուցակները։

1939 թվականից սկսեց լույս տեսնել «Ժուռնալային հոդվածների տարեգիրը» իրրև առանձին մատենագիտական պարբերական։ Հրատարակումը ընդհատվել է 1942 թվականին և

վերսկսվել 1947-ին, Այժմ լույս է տեսնում տարին չորս համար:

1949 թվականից գրապալատը հրատարակում է «Լրագրային հոդվածների տարեգիրը» իբրև առանձին պարբերական, ուր արտացոլվում են հանրապետության թերթերի էջերում հրապարակվող կարևոր հոդվածները, նախքան այդ. 1934-ին հրապարակվել էին «Լրագրական տարեգրի» ինը համարները, ապա ընդմիջումից հետո՝ 1941-ին լույս էր տեսել «Թերթերի

Հայաստանի պետական գրապալատի տարեգրերը (1985 թ.)

հողվածների տարեգրիչ երկու համար: Պարբերականը ընդհատվել էր Հայրենական պատերազմի պատճառով: 1950 թվականից Վրացիային հողվածների տարեգիրը» լույս է տեսնում կանոնավոր, տարեկան 12 համար:

1951 թվականից «Գրքի տարեգրիչ» համարներին կից հրատարակվում են «Երաժշտական գրականության տարեգիրը», «Կերպարվեստի տարեգիրը» և «Գրաքննադատության տարեգիրը»: Առաջինում արտացոլվում են Հայաստանում տպագրվող նոտաները, երկրորդում՝ տպագիր պատկերները, գեղանկարները, քարտեզները և այլ նյութեր: Վերջինում նկարագրվում են տարբեր պարբերականներում հրապարակվող գրախոսությունները և քննադատական հողվածները, նվիրված նոր լույս տեսնող գրքերին:

Ահա սրանք են գրապալատի արձանագրական մատենագիտության պարբերականները, որոնք և այսօր հայկական մատենագիտության կարևոր նվաճումներն են հանդիսանում:

Նյութերի նկարագրությունը տարեգրերի մեջ կատարվում է համաձայն Համամիութենական գրապալատում մշակված և ռուսերեն «Летопись»-ներում կիրառվող միասնական կանոնների: Այս կանոնները շատ մոտ են «Տպագիր երկերի միասնական կանոններին»¹ մեջ հանձնարարվող մատենագիտական նկարագրությանը:

Ահա մի քանի նմուշ գրքի տարեգրի նկարագրություններից (1965 թ. 2-րդ համարից, էջ 34)։

302. Կոթիկյան, Արման: Ակոսներում, [Թանաստեղծ., բալլադներ և պոեմներ]: Եր., «Հայաստան», 1965, 111 էջ, 1 թ. դիմանկ. 20 սմ. 3.000 օր. 33 կ. Կազմով,— [65—440]

Котикян, Арман. В бороздах. [Стихи, баллады и поэмы].

Ар2

303. Հաբությանյան, Վլադիմիր: Ատլանտիդա: Վեպ-

¹ Տպագիր երկերի նկարագրության միասնական կանոններ ոչ մեծ գրադարանների և բիրիոգրաֆիական ցանկերի համար: Եր., 1955:

եր., «Հայաստան», 1965, 493 էջ, 20 սմ. 7.000 օր. 82 կ.
Կազմով:— [65—291]

Արությունյան, Владимир. Атлантида. Роман.

Ar2

304. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, Լիպարիտ: Կոմիտաս: Դրամա 3 արար-
վածքով: Եր., «Հայաստան», 1965, 60 էջ, 17 սմ. 3.000
օր. 10 կ.— [65—279]

Нерсисян, Липарит. Комитас. Драма в 3-х д.

Ar2

Ինչպես տեսնում ենք, գրքերի նկարագրության մեջ ընդ-
գրկվում են նաև այնպիսի տվյալներ, ինչպես գրքի չափսը,
տպաքանակը, գինը, կազմը, որոնք հատուկ են պետական
արձանագրական մատենագիտությանը և բնորոշ չեն գրքերի
գրադարանային նկարագրությանը (քարտային գրացուցակ-
ների համար):

Նկարագրության վերջում ուղիղ փակագծի մեջ տրվում է
տվյալ գրքի պարտադիր օրինակի գույքահամարը, որը այդ
գիրքը ստացել է գրապալատում և ըստ որի տեղագրված է
այնտեղ:

Յուրաքանչյուր գրքի հայերեն նկարագրության տակ տըր-
վում է ռուսերեն կրճատ նկարագրությունը:

Վերջում (նկարագրության ներքևի աջ մասում) տրվում է
գրադարաններում կիրառվող գրքերի դասակարգման նիշը
(ինդեքսը):

Հանդեսների և լրագրային հոդվածների տարեգրերում
նյութերի նկարագրությունը կատարվում է վերլուծական, այ-
սինքն՝ հոդվածի կամ պարբերականում տպված որևէ այլ
նյութի հեղինակն ու վերնագիրը նշելուց հետո՝ տրվում է
աղբյուրը, այսպես՝.

1080. Շաֆարյան, Ս. Յոթնամյակի ավարտական տարին:
Լենինյան ուղիով, 1965, № 4, էջ 55—62

1 «Ժուռնալային հոդվածների տարեգիր», 1965, № 2, էջ 12:

1081. Պողոսյան, Գ., Թադևոսյան, Ա. և Խաչիկյան, Մ.
Քաղաք—արքայական Արուվյան, [Ապագա քաղաքի մասին],
Գիտ. և տեխն., 1965, № 5, էջ 30—35

1082. Սարյան, Գուրգեն: Նվիրական անուններ, [Հայրե-
նադարձ հայերի մասին], Սովետ. Հայաստան, 1965, № 4,
էջ 12—14

Գրապալատի տարեգրերում՝ թե՛ հիմնական, թե՛ լրացու-
ցիչ, թե՛ գրքերի և թե՛ հոդվածների նկարագրությունները
խմբավորվում են ըստ գիտության ու մշակույթի բնագավառ-
ների (սիստեմատիկ կարգով), բաժին առ բաժին: Նյութերի
դասակարգումը կատարվում է Համամիութենական գրապա-
լատի կողմից մշակված աղյուսակով, որ բաղկացած է 31
գլխավոր բնագավառային բաժիններից՝

1. Մարքսիզմ-լենինիզմ
2. Սովետական Միության կոմունիստական պարտիա
3. Համամիութենական լենինյան կոմունիստական երի-
տասարդական միություն: Սովետ. երիտասարդ.
4. Հասարակական գիտություններ
5. Փիլիսոփայություն: Հասարակական-քաղաքական ուս-
մունքներ
6. Պատմություն
7. Տնտեսական գիտություններ: Քաղաքատնտեսություն
8. Միջազգային հարաբերություններ: Արտասահմանյան
երկրների քաղաքական և տնտեսական դրությունը
9. ՍՍՄԿ կոմունիստական շինարարություն
10. Պլանավորում: Հաշվառք: Կառավարման կազմակեր-
պում
11. Ֆինանսներ
12. Աշխատանք
13. Պետություն և իրավունք
14. Ռազմական գործ
15. Բնական գիտություններ: Մթնոլորտային
16. Տեխնիկա: Արդյունաբերություն

17. Գյուղատնտեսություն

18. Տրանսպորտ, Տրանսպորտային մեքենաշինություն

19. Կապ

20. Առևտուր, Մթերումներ, Հասարակական սնունդ

21. Կոմունալ գործ, Բնակչության կենցաղային սպասարկում

22. Առողջապահություն, Բժշկություն

23. Ֆիզիկական կուլտուրա, Սպորտ

24. Կուլտուրա, Լուսավորություն, Գիտություն

25. Բանասիրություն, Լեզվաբանություն

26. Գրականագիտություն, Գեղարվեստական գրականություն, Ֆուկլուր

27. Գրականություն մանուկների համար

28. Արվեստ

29. Աթլետիկա, Գիտություն և կրոն, Կրոն

30. Մամուլ, Գրքագիտություն, Գրադարանային գործ, Մատենագիտություն

31. Ընդհանուր բնույթի տեղեկատվություն, Հանրագիտարաններ, Օրացույցներ, Խառը բնույթի ժողովածուներ:

Այնուհետև այս գլխավոր բաժիններն էլ կոտորակվում են առանձին ենթաբաժինների: Սկզբնականում և ընդհանուր առմամբ հոգվածների տարեգրերը նախապես երկու մասի են բաժանվում հայերեն և ռուսերեն, ապա յուրաքանչյուր մասի նյութերը խմբավորվում են ըստ բերված դասակարգման աղյուսակի: Գրքի տարեգրի մեջ ռուսերեն գրքերի նկարագրությունները յուրաքանչյուր բաժնում տրվում են հայերեն գրքերից հետո:

Կերպարվեստի և երաժշտական նյութերի տարեգրերում նյութերի նկարագրությունները չեն դասակարգվում, այլ ուղղակի դասավորվում են այբբենական կարգով (առանձին՝ ըստ լեզուների):

Բոլոր տարեգրերի մեջ նյութերը համարակալվում են: Յուրաքանչյուր տարեգիր ունի իր այբբենական անվանացանկը, ուր յուրաքանչյուր անվան դիմաց տրված է այն հա-

մարը, որի տակ տարեգրում գտնվում է տվյալ հեղինակի երկը կամ տվյալ անձին նվիրված գրվածքը:

Մատենագիտական այս տարեգրերի գլխավոր նշանակությունը հանրապետության ընթացիկ տպագիր արտադրանքի վերաբերյալ տեղեկատվությունն է: Տարեգրերը օգտագործվում են Հայաստանի գրադարաններում, այդ թվում՝ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական, Գիտությունների ակադեմիայի և Երևանի համալսարանի գրադարանների տեղեկատու-մատենագիտական բաժիններում, ինչպես նաև տարբեր մասսայական գրադարաններում՝ ընթերցողներին տեղեկանքներ տալու նպատակով:

Տարբեր ժամանակներում գրապալատի տարեգրերը թերությունների պատճառով քննադատվել են: Այժմ ընդհանուր առմամբ նյութերի նկարագրության և դասակարգման (խմբավորման), ինչպես և ցանկերի կազմման վիճակը վատ չէ, թեև թերությունները դեռևս քիչ չեն:

Օրինակ, հայերեն նյութերի նկարագրության մեջ նկատվում է ուսերենի կետագրական կանոնների կիրառում. դրվում են հայերենի համար ավելորդ ստորակետներ (ինչպես՝ Տերյան, Վահան կամ՝ Կոթիկյան, Արման), երբեմն էլ հայերեն վերջակետի (երկու կետ) փոխարեն ուսերեն վերջակետ է դրվում և այլն: Որոշ դեպքերում ճիշտ չեն օգտագործվում ուղիղ փակագծերը (որոնցում պետք է դրվեն միայն կազմողի կողմից տրվող տեղեկանքները): Հնից եկող որոշ օտար անվանումներ, որ այժմ արդեն հայերենում չեն գործածվում, տարեգրերում մեքենայաբար շարունակում են օգտագործվել, ինչպես՝ ժուռնալ, պեդագոգիկա, ֆուկլոր և այլն:

Անճշտություններ են հանդիպում նաև գրադարանների համար դրվող դասակարգման նիշերի մեջ:

Այնուհետև, գրապալատը «Ժուռնալային հոգվածների տարեգրում» վերլուծագրում է պարբերական հանդեսները, ինչպես և շարունակվող հրատարակությունները, այդ թվում՝ շարունակվող ժողովածուները: Մյուս կարգի ժողովածուները (ո՛չ շարունակվող) «Գրքի տարեգրում» սոսկ արձանագրվում

ին իրրև գիրք, նրանց բովանդակությունը որևէ տեղ, որևէ կերպ չի բացվում: Այդպիսով, տարբեր հեղինակների հաճախ արժեքավոր հոգվածներ կամ ստեղծագործություններ մնում են չբացահայտված:

1958 թվականից, որպես արձանագրական մատենագիտական պարբերականների լրացում գրապալատը տարին մեկ, առանձին գրքույկով սկսեց հրատարակել հանրապետության մեջ հրատարակվող գրքերի և պարբերականների տարեկան վիճակագրությունները, ըստ որում, 1960 թվականին հրատարակվեցին 40 տարվա վիճակագրական տվյալները¹:

Ձրի պարտագիր օրինակի ստացման օրենքը, որը Հայաստանում կանոնավոր սկսեց իրականացվել 1925 թվականից, տարբեր տարիների տարբեր շափեր ու ձևեր է ունեցել: Ձրի պարտագիր օրինակի օրենքը հանգում է այն բանին, որ հանրապետության մեջ որևէ տեղ, որևէ լեզվով տպագրվող գրքերից կամ գրքույկներից օրենքով որոշված օրինակների քանակ պետք է ձրի հանձնվի համապատասխան հիմնարկի (կամ հիմնարկների), նախքան տպաքանակը վաճառքի հանելը: Այդ կարգի գրադարանային-մատենագիտական հիմնարկներից գլխավորները միշտ եղել են գրապալատը, Հանրային գրադարանը, ինչպես և գլավլիտը, իսկ մյուսները միշտ փոփոխվել են:

Սկզբում գրապալատը ստանում է Հայաստանում լույս տեսնող յուրաքանչյուր անուն գրքի 35 ձրի պարտագիր օրինակ, որոնցից 25-ը ուղարկում էր Մոսկվա՝ Ռուսաստանի կենտրոնական գրապալատ՝ Միության տարբեր գրադարաններին բաշխելու համար: Մնացած օրինակները Հայաստանի գրապալատը բաշխում էր հետևյալ կերպ՝ Հանրային գրադարանին 3 օրինակ, համալսարանի, մանկավարժական թանգարանի, Գորիսի գավառային, Լենինականի քաղաքային գրադարաններին, էջմիածնի գիտական ինստիտուտին (մատենագրարանին) և իրեն մեկական օրինակ:

¹ Գիրքը և պարբերական մամուլը Հայկական ՍՍՌ-ում 40 տարում, Վիճակագրական տվյալներ), Եր., 1960, 77 էջ:

Այնուհետև, Հայաստանում ձրի պարտադիր օրինակ ստացող գրադարանների թիվը մեծացավ: Կար ժամանակ, երբ բացի Երևանի խոշոր գրադարաններից ձրի պարտադիր օրինակ էին ստանում նաև 26 շրջանային գրադարաններ, Նախիջևանի հանրապետական գրադարանը, Վիեննայի և Վենետիկի միսիթարյան մատենադարանները և այլն:

Այդպիսով, գրապալատի կողմից ստացվող և բաշխվող գրքերի ձրի պարտադիր օրինակները քանակը ժամանակին տատանվել է 30-ից մինչև 35-ի միջև: Լրագրերի ձրի պարտադիր օրինակների քանակը նույնպես տարբեր է եղել: 30-ական թվականներին եղավ ժամանակ, երբ գրապալատը ստանում և բաշխում էր 28 օրինակ հանրապետական յուրաքանչյուր թերթից և 12 օրինակ շրջանային թերթեր, որոնցից 2 օրինակն էր պահում իրեն, մնացածը բաշխում:

Այժմ, գրապալատը ձրի պարտադիր օրինակի բաշխմամբ չի զբաղվում, պարտադիր օրինակները տպարաններից ուղարկվում են ըստ նշանակության: Գրապահոցային-մատենագիտական հիմնարկներից այժմ Հայաստանի հրատարակությունների ձրի պարտադիր մեկական օրինակ ստանում են գրապալատը և Հանրային գրադարանը:

ՏՊԱԳԻՐ ՔԱՐՏԵՐ

Գրապալատի մատենագիտական աշխատանքի մի կարևոր մասն էլ Հայաստանում տպագրվող գրքերի նկարագրությունները կրող տպագիր քարտերի հրատարակումն է:

Հազարավոր գրադարանների քարտային գրացուցակներին որակը բարձրացնելու նպատակով Խորհրդային Միության մեջ կիրառվում է կենտրոնացված գրացուցակավորում (կատալոգավորում): Այսինքն՝ բազմաթիվ գրադարանների գրացուցակների համար ընթացիկ գրականության քարտերը կազմվում են մի կենտրոնում, ապա բաշխվում: Սրա առավելությունն այն է, որ այդ կենտրոնում հնարավոր է ունենալ լավ մասնագետներ, որոնք կկազմեն որակյալ քարտեր և գրադարաններ:

դանններում որակյալ կդառնան գրացուցակները: Բացի այդ, դրա շնորհիվ գրադարաններում աշխատանքի խնայողություն կլինի:

Տպագիր քարտերի հրատարակումը միաժամանակ գրադարանների համար տեղեկատու-մատենագիտական նշանակություն պետք է ունենա. գրադարանները ստանալով նոր լույս տեսած գրքերի տպագիր քարտերը, տեղեկանում են նոր հրատարակությունների մասին և համապատասխան միջոցների դիմում գրադարանին անհրաժեշտ գրքերը ձեռք բերելու համար:

Մոսկվայում ոռւսերեն տպագիր երկերի համար տարբեր հիմնարկների կողմից հրատարակվում են մի քանի տեսակ տպագիր քարտեր, ինչպես՝ մասսայական գրադարանների համար (անոտագրված), գիտական գրադարանների համար, նոտաների, կերպարվեստի նյութերի, ինչպես և ստանդարտների տպագիր քարտեր և այլն:

Հայաստանում հրատարակվում են միայն գրքերի, այն էլ մի տեսակ տպագիր քարտեր՝ նախատեսված մասսայական գրադարանների համար. (թեև նրանցից կարող են օգտվել նաև գիտական գրադարանները):

Հասկանալի է, որ տպագիր քարտեր կարող է հրատարակել միայն այնպիսի մի հիմնարկ, որ ստանում է տպագիր արտադրանքի պարտագիր օրինակ և ունի որակյալ մատենագետ-գրադարանագետ աշխատողներ: Այդպիսի հիմնարկներ Հայաստանում երկուսն են՝ մեկը Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանը, մյուսը՝ գրապալատը: Հենց սկզբից այդ պարտականությունը դրվեց գրապալատի վրա:

Գրապալատը քարտեր սկսել է թողարկել 1926 թվականից (ընդգրկելով նաև 1925 թվականին տպագրված գրականությունը): Ըստ որում, մինչև 1930 թվականը հատուկ քարտեր չէին տպագրվում: Քարտեր պատրաստելու նպատակով հատուկ ձևով (միայն թղթի մի երեսին) տպագրվում էին «Տպագրության տարեգրի» էջերը: Այնուհետև, առանձին գրքերի նկարագրությունները կտրվում էին էջերից և սոսնձով

փակցվում քարտերի վրա: Այդպես կազմել են 1925—1929 (Ներառյալ) թվականներին հրատարակված գրքերի քարտերը: 1930 թվականից գրապալատը սկսեց տարեգրերից անկախ կազմել քարտեր և առանձին տպագրել, դա շարունակվեց մինչև 1932-ի վերջերը: Այնուհետև, քարտերի տպագրման գործը ըստ տարիների հետևյալ պատկերն է ունեցել. 1936-ին քարտեր տպագրվել են, 1937-ին չեն տպագրվել, 1938—1941 թվականներին թողարկվել են ապակետիպ քարտեր, 1942—1946 թվականներին չեն տպագրվել, 1947—1948 թվականներին՝ ապակետիպ, 1949—1950 թվականներին չեն տպագրվել, 1951 թվականից մինչև այսօր գրապալատը իր քարտերը կանոնավոր կերպով կազմում և տպագրությամբ բաղմացնում է:

Ներկայումս հայերեն գրքերի քարտերը հետևյալ տեսքն ունեն: Քարտերի վրա եղած գրառումները հինգ մասից են բաղկացած. Ա) Գրքի նկարագրությունը (հեղինակ, վերնագիր, հրատարակման տվյալներ և այլն), որը քարտի հիմնական մասն է և կատարվում է համաձայն վերն արդեն հիշատակված ոչ մեծ գրադարաններում տպագիր երկերի նկարագրության միասնական կանոնների (որոշ լրացումներով ու շեղումներով): Այդ միասնական կանոնները մշակվել են Վ. Ի. Լենինի անվան համամիութենական գրադարանի կողմից: Բ) Քարտերի վրա եղած գրառումների երկրորդ փոքր հատվածը լինում է միայն այն դեպքում, երբ նկարագրված գիրքը մեկից ավելի հեղինակ է ունենում կամ նվիրված է լինում որևէ անձի: Այսպիսի դեպքերում գրքի հիմնական նկարագրության տակ հոռմեական թվանշանների մոտ բերվում են այն ազգանունները (հեղինակակիցների, կամ այն անձանց, ում նվիրված է գիրքը), որոնց տակ պետք է լրացուցիչ քարտեր դրվեն գրադարանի այրբենական գրացուցակում: Գ) Քարտերի վրա եղած գրառումների երրորդ մասը գրքի ուսերեն համառոտ նկարագրությունն է: Դ) Չորրորդ մասը, որ գտնվում է քարտի ներքևի աջ անկյունում և հասարակ կոտորակի ձև ունի, գրքի դասակարգման նիշն է (ինդեքսը) ըստ մասսա-

լական գրադարաններում կիրառվող դասակարգման աղյուսակի, ինչպես և հեղինակային նիշը ըստ երկանիշ հեղինակային աղյուսակի: Ե) Նշումների վերջին խումբը տեղադրված է քարտի ներքևի ձախ անկյունում, քաղկացած է քարտի հերթական համարից (թե տվյալ տարում դա որերորդ քարտն է), գրապալատում գրքի ստացած գույքահամարից (դրվում է քառակուսի փակագծերում) և տարեգրի մեջ գրքի ստացած դասակարգման նիշից (ըստ տարեգրի դասակարգման աղյուսակի):

Կատարում են արդյոք գրապալատի տպագիր քարտերը իրենց դերը: Պետք է ասել, որ հիմնականում կատարում են:

Այսօր գյուղական, շրջանային, քաղաքային բազմաթիվ գրադարանների գրացուցակներում դասավորված են գրապալատի հազարավոր տպագիր քարտեր, թեթևակի հայացք ձգելով անգամ կարելի է տեսնել, թե որքան են նրանք բարձրացնում գրացուցակների որակը, մանավանդ, եթե հաշվի առնենք գրադարանների մեծ մասի գրացուցակներում եղած ձեռագիր քարտերի ցածր որակը (սխալ նկարագրություններ, վատ ձեռագիր և այլն):

Սակայն գրադարանների գրացուցակները նայելիս դժվար չէ նկատել նաև, որ երբեմն նոր հրատարակությունները ներկայացված են ոչ թե տպագիր, այլ ձեռագիր քարտերով: Եվ ահա սա տպագիր քարտերի կիրառման խնդրում եղած կարևոր թերություններից մեկն է, որի մասին շատ է խոսվել և որը ոչ մի կերպ չի վերացվում: Բանն այն է, որ տպագրական դժվարությունների պատճառով հաճախ տպագիր քարտերի լույս ընծայումը ուշանում է: Գրքի պարտագիր օրինակի ստացումից մինչև նրա տպագիր քարտի լույս ընծայումը ամենաքիչը տևում է մեկ ամիս, երբեմն էլ ավելի: Համենայն դեպս մեկ ամսից շուտ տպարանը ի վիճակի չի լինում քարտեր տպագրել:

Լինում է այնպես, որ նոր հրատարակված գիրքը գրադարան մուտք գործելուց բավական անց է գրադարան հասնում նրա տպագիր քարտը: Գրադարանավարը պետք է ստացված

գրքերը առանց հապաղելու արտացոլի գրացուցակում, և նա ստիպված ինքն է ձեռքով քարտագրում գիրքը՝ շտապանով ուշացող տպագիր քարտին:

Գրապալատի տպագիր քարտերը (1965 թ.)

Քարտերի այս ուշացումը վերացնելու մի ելք կա միայն՝ քարտեր տպագրող հատուկ հարմարանք ունենալը, որը օգտագործվի միայն գրապալատի քարտերի տպագրման համար:

Այնուհետև, նշելի է, որ Երևանի խոշոր, գիտական բնույթի գրադարանների գրացուցակներում գրապալատի տպագիր քարտերը քիչ են գործածվում: Գուցե դեռևս գտնված չէ քարտերի կազմման մի այնպիսի ձև, որը գոհացներ ոչ միայն մասնաշաղկան, այլև գիտական գրադարաններին:

Տարբեր ժամանակներում գրապալատի քարտերը քննադատվել են նաև նկարագրության և դասակարգման հարցերում եղած ալյևալյ թերությունների համար: Այդ քննադա-

տությունները, ինչպես և քարտերի պարբերական գրախոսումը, որ կազմակերպում է գրապալատի ղեկավարութիւնը, մեծապէս օգնում են աշխատակիցներին՝ բարելավելու քարտերի որակը:

Տպագիր քարտերի որակի մասին գրապալատում հատկապէս լրջորեն սկսեցին մտածել 1958—1959 թվականներից. երբ Համամիութենական գրապալատի կողմից քննադատվեցին քարտերի մի շարք թերութիւնները:

Հատկապէս վերջին տասնամյակում լուրջ աշխատանք տարվեց գրապալատի տպագիր քարտերի որակը բարձրացնելու համար, որ և տվեց իր արդյունքները: Օրինակ, վերջին տարիների տպագիր քարտերի ուսումնասիրութիւնը ցույց տվեց, որ այն առավել կոպիտ սխալները, որոնք հաճախ էին տեղ գտնում նկարագրութիւնների և դասակարգման մեջ նախկինում, շատ դեպքերում հաղթահարվել են և քննադատութիւն հիմնական առարկան աստիճանաբար սկսում են դառնալ ավելի երկրորդական բնույթի թերութիւններ:

Պատկերացում տալու համար մի քանի տարի առաջ գրապալատի քարտերում հղած թերութիւնների մասին՝ ստորև բերում ենք 1963 թվականին թողարկված տպագիր քարտերի մեջ տեղ գտած հիմնական անճշտութիւնները և սխալները:

Նախ գրքերի նկարագրութիւն մասին: Մի շարք դեպքերում սխալ է կատարված ողջ նկարագրութիւնը: Օրինակ. Մանուկ Աբեղյանի աշխատութիւնների մատենագիտութիւնը (№ 346 քարտ) նկարագրված է վերնագրի տակ, թեև հայտնի է, որ ըստ միասնական կանոնների մատենագիտութիւն, բառարանի, ինչպես և առակների, առածների ժողովածուների և նման այլ տպագիր երկերի կազմողները հեղինակ են համարվում: Հիշյալ մատենագիտութիւնը, որ պետք է նկարագրվեր կազմողի (հեղինակի) տակ, ոչ միայն սխալմամբ վերնագրային ձևով է նկարագրված, այլև կազմող (հեղինակ) Ռ. Բարաքանյանը լիովին անտեսված է, նույնիսկ լրացուցիչ քարտ չի նախատեսված այդ ազգանվան տակ: Ուստի և գրադարանի գրացուցակում այդ հեղինակը բնավ տեղ չի ունենա: Նման

վարդի սխալ է թույլ տրված նաև ՀՍԽՀ ԳԱ հրատարակությունների մատենագիտության նկարագրության մեջ (քարտ 389)։ Այստեղ էլ կազմողի ազգանվան փոխարեն նկարագրության խորագիր է ընտրված կուեկտիվ հեղինակը (ՀՍՍՌ ԳԱ), որ նույնպես սխալ է (թեև այստեղ բարեբախտաբար կազմողի տակ լրացուցիչ քարտ նախատեսված է)։

Բազմաթիվ են նկարագրությունների խորագրերը (հեղինակ) ձևակերպելու հետ կապված անճշտությունները։ Օրինակ, ոչ մի կարգ չկա հեղինակների անունները (և հայրանունները) գրելու հարցում։ Մերթ անունները գրվում են լրիվ, ինչպես Ջուլա Էմիլ (ք. 366), հաշատրյան Պատվական (ք. 347), Հովակիմյան Արտավազդ (ք. 376), Սարոյան Արշալույս (ք. 500), Բերնա Պոլ (ք. 399), Հովհաննիսյան Խիկար (ք. 490), Չապեկ Կարել (ք. 260), Գորկի Մաֆսիմ (ք. 279) և այլն։ Մերթ էլ միայն անունների սկզբնատառերն են տրված, ինչպես Իսակով Ի. (ք. 433), Լենին Վ. Ի. (ք. 371), Դիդրո Դ. (ք. 229), Աթայան Ռ. (ք. 302), Տոլստոյ Լ. Ն. և այլն։

Վերջապես մերթ անուն հայրանունն է նշվում, մերթ միայն անունը, ըստ որում թե՛ անունը, թե՛ հայրանունը կրճատելու հարցում էլ որևէ միակերպություն չկա։

Քարտերում սխալ են օգտագործված ուղիղ (քառակուսի) փակագծերը։ Ըստ միասնական կանոնների այդ փակագծերը ներկայումս օգտագործվում են միայն այն դեպքում, երբ քարտում գրանցվող տեղեկանքը տրվում է նկարագրողի (այս դեպքում՝ գրապալատի աշխատակցի) կողմից և չկա զբոս։ Այս կանոնը անտեսելու հետևանքով բազմաթիվ անհարկի ուղիղ փակագծեր են դրված։ Նրանցում տրվում են, օրինակ, թարգմանիչը (ք. 294, 537 և այլուր), նկարիչը (ք. 338, 445 և այլուր), նույնիսկ՝ կազմողը (ք. 417), որոնց մասին եղած տեղեկանքները նկարագրողը, հասկանալի է, որ վերցրել է գրքից։

Մինչդեռ ուր իրոք պետք են ուղիղ փակագծերի մեջ նկարագրողի կողմից տրվելիք տեղեկանքներ, այդպիսիք չեն տրվում։ Օրինակ, ընթերցողին ոչինչ չասող այնպիսի վերնագրե-

րի համար, ինչպես «Անդունդի կանչը» (ք. 461), «Սուսերամարտ» (ք. 306), «Անձրեւ» (ք. 481) և այլն, ըստ կանոնի պետք է տրվեն մատենագետի մեկնիչ ենթավերնագրերը (ընթերցողին պատկերացում տալու համար, թե խոսքն ինչի մասին է), որպիսիք, սակայն, որպես կանոն չեն տրված քարտեռում:

Հայերեն գրքերի նկարագրութունների տակ տրվում են նաև ուսսերեն համառոտ նկարագրութունները, մինչդեռ ուսսերեն գրքերի նկարագրութունը տրվում է միայն ուսսերեն, որ ճիշտ չէ, պետք է տալ ուսսերեն գրքերի նաև հայերեն համառոտ նկարագրութունը:

Շատ են անճշտութունները հեղինակային նշաններում: Այստեղ էլ ամենալուրջ սխալը, որի դեմ միշտ բողոքում են գրադարանավարները, և որը ուղղակի հակառակ է գրադարանային տեխնիկային նվիրված բոլոր ձեռնարկների ցուցումին, այն է, որ որևէ անձին նվիրված գրքի հեղինակային նիշը, փոխանակ այդ անձի ազգանունից որոշվի, որոշվում է գրքի հեղինակի ազգանունից: Դրա հետևանքով միևնույն անձին նվիրված գրքերը հնարավոր չի լինում դարակում դնել իրար մոտ: Օրինակ, Սալաթ-նովային նվիրված մի շարք գրքեր ամենատարբեր հեղինակային նիշերն են ստացել, ինչպես՝ Մ99 (ք. 258), Ք82 (ք. 419), Թ95 (ք. 432) և այլն: Շիրվան-ղաղեին նվիրված գիրքը ստացել է Թ83 (ք. 457), Փավստոսին նվիրվածը՝ Մ47 (ք. 441), և. Աբովյանին նվիրվածը՝ Մ99 (ք. 322), է. Միրզոյանին նվիրվածը՝ Ա82 և այլն: Այս պատճառով գրադարանում հիշյալ հեղինակներին նվիրված գրքերը չեն հավաքվի իրար մոտ, այլ կցրվեն տարբեր դարակներում:

Գրադարանային, մատենագիտական անվանումները երբեմն հայերեն չեն տրվում, օրինակ, պոբուրե (փոխանակ՝ դիմանկար), իլլուստրացիա (փոխանակ՝ նկար) և այլն: Կետադրական սխալներից աչքի է ընկնում այն, որ նախադասութունը թվանշանով ավարտվելու դեպքում դրվում է ոչ թե

վերջակետ, այլ մի կետ, որ ճիշտ չէ հայերենի կետադրության կանոնների տեսակետից:

Ներկայումս, թվարկված գրքի բոլոր այս թերությունները հաղթահարված են: Այսպես. հայ հեղինակների գրքերի նկարագրության խորագրերում տրվում են հեղինակի ազգանունը և անունը (լրիվ): Այս կերպ են ձևավորվում նաև բոլոր այն նկարագրությունների խորագրերը, հոր գրքի հեղինակը, ըստ իր ազգային պատկանելիության, հայրանուն չի գործածում (օր.՝ Լոնդոն Ջեկ, Տվեն Մարկ, Ֆլոբեր Գուստավ և այլն): Ռուս, ուկրաինացի և բելոռուս հեղինակների գրքերի նկարագրություններում տրվում են հեղինակի ազգանունը, անունը և հայրանունը (լրիվ):

Այնուհետև, ճշտվել են հեղինակային և վերնագրային նկարագրությունները միմյանցից տարբերելու հարցերը: Ռուսերեն գրքերի նկարագրությունների տակ այժմ տրվում է հայերեն համառոտ նկարագրությունը: Հայերեն բոլոր նկարագրություններում հիմնականում պահպանվում են հայոց լեզվի բառագտագործման, ուղղագրական և կետադրական կանոնները: Ժիշտ են դրվում կենսագրական գրքերի հեղինակային նշանները (կենսագրվողի ազգանվան տակ):

Այժմ ակնհայտորեն գրապալատի քարտերը բարձրորակ են դարձել: Կարելի է վստահորեն ասել, որ ներկայումս Հայաստանի գրապալատի կողմից հրատարակվող տպագիր քարտերը լավագույններից են միութենական հանրապետություններում հրատարակվող քարտերի մեջ:

Գրապալատը փաստորեն սկսեց աշխատել իրրև Հանրային գրադարանի մի բաժին, երկու-երեք աշխատակցով: Պետք է ասել, որ գրապալատի տարեգրքերի կազմման, ձևավորման, նյութերի նկարագրության կանոնների ճշտման և դասակարգման գործում նպաստ են բերել Հանրային գրադարանի մաս-

նագետները, այդ թվում գրադարանի հին աշխատող, դիրեկտորի գիտական գծով նախկին տեղեկալ Ա. Հովվյանը:

1937 թվականի սեպտեմբերին գրապալատը Հանրային գրադարանից անջատվեց իբրև ինքնուրույն հիմնարկ: Այդ ժամանակ էլ գրապալատի դիրեկտոր նշանակվեց Հովհաննես Պետրոսյանը:

1941—1942 թվականներին որոշ ժամանակ գրապալատի դիրեկտոր է աշխատում Վահան Հովսեփյանը (Պետրոսյանի բանակ մեկնելու կապակցությամբ), իսկ 1942-ի օգոստոսից գրապալատը նորից միացվում է Հանրային գրադարանին: Գրապալատը վեր է ածվում Հանրային գրադարանի պետական մատենագիտության (բիրլիոգրաֆիայի) բաժնի, որպես վարիչ նախ աշխատում է գրապալատի դիրեկտորի նախկին տեղակալ Վաչե Կարմենյանը, ապա՝ Եվգեն Սարգսյանը:

1947 թվականին գրապալատը դարձյալ անջատվում է գրադարանից և նորից դիրեկտորի պարտականությունը ստանձնում է Հ. Պետրոսյանը:

Ներկայումս գրապալատն ունի 14 աշխատակից, այդ թրվում գրապալատի հնագույն աշխատող (1931-ից) Հայկանուշ Սարգսյանը, որ ներկայումս գրապալատի գրքային ունեցվածքի (հավաքված պարտադիր օրինակների) վարիչն է:

Տարեգրքերի կազմմանը հսկում է Մարատ Ստեփանյանը, ռեբրի տարեգրի» համար գրքերը նկարագրում է Հրանուշ Հովհաննիսյանը, «Լրագրային հոդվածների տարեգրի» նյութերը մշակում է Զեննի Թադևորյանը, «Ժուռնալային հոդվածների տարեգրի» նյութերը մշակում է Արփիկ Հարությունյանը: Այս վերջին երկու տարեգրերը խմբագրում է Գրետա Միրջանյանը:

Տպագիր քարտերի կազմման վրա աշխատում է Հեղինե Բաղդասարյանը:

Գրքի և մամուլի վիճակագրությամբ զբաղվում է Գրետա Գրիգորյանը, որը միաժամանակ վարում է ուսերեն քարտային գրացուցակները (այբբենական և սխտեմատիկ):

Գրապալատն այժմ ունի Հայաստանում 45 տարվա ըն-

թացքում հրատարակված գրքերի քարտային գրացուցակներ: Դրանց մեջ մեծ մասամբ օգտագործված են իր՝ գրապալատի հրատարակած տպագիր քարտերը: Այն տարիների գրքերը, որոնց համար տպագիր քարտեր չեն տպագրվել, գրացուցակում արտացոլված են ձեռագիր նկարագրություներով:

Բացի վերը հիշված ուսերեն գրացուցակներից, գրապալատն այժմ ունի հայերեն գրքերի երեք գրացուցակներ, որոնք ամենախոշորն են: Դրանք են՝ այբբենական, սիստեմատիկ և գույքահամարային (վերջինը՝ գրապալատի գրքային ունեցվածքի գույքահամարային դասավորությանը համապատասխանող): Այնուհետև կան նաև գրաքննադատական հոգվածների, երաժշտական նյութերի և կերպարվեստի նյութերի քարտային գրացուցակներ:

Հայաստանի պետական գրապալատ, 1966 թ.

Բացի այդ, գրապալատը Միության բոլոր գրապալատներից ստանում է տարբեր լեզուներով հրատարակված հայագիտական (Հայաստանին և հայ ժողովրդին վերաբերող) նյութերի քարտերը և կազմում քարտարան:

Այս գրացուցակներն ու քարտարանը դեկավարում ու յրացնում է հաշիկ Մաթևոսյանը, որը խմբագրում է նաև «Գրքի տարեգիրը»:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՁԱՆԿԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄ

Երբ հիմնադրվեց գրապալատը, այն դիտվում էր իբրև ոչ միայն արձանագրական, այլև ամեն տեսակ ազգային մատենագիտության կենտրոնը Հայաստանում: Եվ իրոք, գրապալատը հրկար ժամանակ միակ մատենագիտական հիմնարկն էր հանրապետությունում: Սակայն իր գոյություն անաջին տարիներին գրապալատի աշխատանքը խստորեն սահմանափակվում էր «Տպագրության տարեգրի» համարները կազմելով ու հրատարակելով: Եվ միայն տարեգիրն էր, ըստ էության, հանրապետությունում հրապարակվող մատենագիտական լուրջ արտադրանքը մինչև 30-ական թվականները, մինչև Գ. Լևոնյանի աշխատության լույս տեսնելը:

1933 թվականի հունվարին Ա. Բաբայանը գրապալատի աշխատանքի հարցերին նվիրված իր հոդվածում գրում էր. «Մեզ մոտ Հայաստանում բիրիոգրաֆիան այն քնազավառներից է, որի վրա շատ քիչ ուշադրություն է դարձվում: Անուշադրության է մատնված այն թե՛ համապատասխան մարմինների և՛ թե՛ մամուլի կողմից»¹. Այս դիտողությունն, անշուշտ, արվում էր Հայաստանում կատարվող մատենագիտական աշխատանքը Մոսկվայում և Լենինգրադում ծավալված այդ կարգի աշխատանքների հետ համեմատելուց հետո:

Այնուհետև, հոդվածի հեղինակը իբրև լուրջ թերություն էր նշում այն, որ գրապալատը մինչ այդ սահմանափակվել էր միայն պետական արձանագրական մատենագիտության աշ-

1 «Գրական թերթ», 1933, № 2:

խատանքով, թեև այդ գծով էլ ամեն ինչ չէ, որ արվել էր: Այսպես, մինչև 1925 թվականը Հայաստանում լույս տեսած և մինչև 1930 թվականը հանդեսներում տպագրված հոդվածները մենում էին շարձանագրված, գրապալատի արձանագրական մատենագիտության մեջ էր ընդգրկվում հորհրդային Միության այլ վայրերում հայերեն լույս տեսնող տպագիր արտադրանքը:

Ապա հոդվածում նշվում էր, որ գրապալատի աշխատանքը չպետք է սահմանափակվի ընթացիկ գրականության մատենագիտական արձանագրմամբ: Գրապալատի առջև դրված առաջնահերթ խնդիրներն էին համարվում. ա) գիտական (գիտաօժանդակ) ճյուղային մատենագիտության հրատարակումը՝ գիտնականներին տեղեկացնելու համար իրենց մասնագիտությանը վերաբերող գրականության մասին, բ) հայ տպագիր գրքի լրիվ մատենագիտության կազմումը, գ) հայ պարբերական մամուլի հոդվածների մատենագիտության կազմումը:

Հոդվածում խոսվում էր նաև հանձնարարական մատենագիտությանը զարգացնելու մասին: ԵԱԿ 12 տարվա ընթացքում մեզ մոտ հանձնարարական բիրլիոգրաֆիայի գծով համարյա ոչինչ չի արված, գրում էր հոդվածագիրը: Հոդվածում այս բնագավառում եղած թերությունների գլխավոր պատճառներից էր համարվում գրադարանային մասնագետ կադրերի բացակայությունը:

Ա. Բաբայանի հոդվածը հետաքրքրական է՝ այն օրերին հանրապետությունում մատենագիտության վիճակը պատկերացնելու, ինչպես և դրանից հետո արվածը գնահատելու տեսակետից: Կյանքը ցույց տվեց, որ ինչպես գիտաօժանդակ, այնպես էլ հանձնարարական մատենագիտության կազմումը գրապալատի վրա դնելը ճիշտ չի եղել, որ այդ աշխատանքը պահանջում է գրքային ավելի մեծ և հարուստ հավաքածուներ, այսինքն՝ մատենագիտական աշխատանքի ավելի լայն հիմք, ինչպես և գրադարանային քարտարանների և գրացուցակների լուրջ համակարգ, որպիսիք կարող են լինել միայն խոշոր գրադարաններում, բայց ոչ երբեք գրապալա-

տուժ, Ռադի այդ, պետական արձանագրական մատենագիտության մեջ մասնագիտանալը, այդ աշխատանքի վրա կենտրոնանալը դրապալատին ազատ հնարավորություն չէր կարող տալ դրադվելու մատենագիտության այլ տեսակներով, մանավանդ՝ հանձնարարական մատենագիտությանը:

Այդ է պատճառը, որ հանձնարարական և գիտաօժանդակ մատենագիտության կազմումը սկսեց ավելի ու ավելի կենտրոնանալ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական և Գիտությունների ակադեմիայի կենտրոնական գրադարաններում:

Նույնը պետք է ասել նաև հայ տպագիր գրքի մատենագիտության մասին, որը պետք է ընդգրկեր նաև նախախորհրդային շրջանի, ինչպես և ԽՍՀՄ այլ վայրերում հրատարակված և սփյուռքահայ գիրքը. գրապալատը իր գրքային ունեցվածքով (միայն Հայաստանի մեջ խորհրդային շրջանում տպագրված գրականությունը) այդ գործն ինքնուրույն անել չէր կարող¹:

Հայ պարբերական մամուլի հոգվածների ընդհանուր մատենագիտությունը նույնպես գրապալատը ինքնուրույն գլուխ բերել չէր կարող, քանի որ դրա համար էլ շուներ համապատասխան հիմք:

Սակայն գրապալատը, այնուամենայնիվ, ձեռնարկեց հիշյալ խնդիրների կատարմանը:

Նախ փորձեր արվեցին հանձնարարական մատենագիտության զարգացման ուղղությամբ, դրա առաջին նմուշներից էր 1935 թվականին հրատարակված «Ինչ կարդալ նույնմբերյան հեղափոխության մասին» և 1937-ին հրատարակած «Պրոլետարիատի մեծ արվեստագետ Մաքսիմ Գորկին» հանձնարարական գրականության ցանկերը: Այնուհետև, 1940 թվականին լույս տեսավ «Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթացը՝ ուսումնասիրողներին օգնող հիմնական սկզբնաղ-

¹ Վրաստանի գրապալատն էր միայն, որ Միության մեջ կարողացավ կազմել վրաց գրքի ընդհանուր մատենագիտությունը:

բյուրներին գրականության ցանկը» (կազմողներ՝ Հ. Պետրոսյան և Վ. Կարմենյան)։

Սակայն այս ոչ մեծ հրատարակություններով էլ ավարտվեցին գրապալատի փորձերը հանձնարարական մատենագիտության ուղղությամբ։

Ավելի լուրջ էին գիտաօժանդակ և պարբերական մամուլի հոգավածների մատենագիտություն կազմելու ուղղությամբ արված ջանքերը։ Դրանք նկատելի դարձան 1937 թվականից հետո, երբ գրապալատում իբրև գիրենկտոր սկսեց աշխատել Հովհաննես Պետրոսյանը, որի ջանասիրությունը մեծ եղավ մատենագիտական մի շարք աշխատություններ կազմելու և հրատարակելու գործում։

Հովհաննես Մնացականի Պետրոսյանը ծնվել է Երևանում 1892 թվականին, արհեստավորի բնտանիքում։ Ավարտել է Երևանի թեմական դպրոցը, 1910—1919 թվականներին ուսուցչություն է արել Հայաստանի դպրոցներում։ 1920 թվականին Ալեքսանդրապոլում մասնակցել է Մայիսյան ապրստամբությունը։ Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո վարել է կուսակցական և վարչական պաշտոններ։ 1937 թվականին նշանակվել է գրապալատի գիրենկտոր, այդ պաշտոնում էլ մահացել է 1961 թվականին (ապրիլի 10-ին)։

Գրապալատում աշխատելու շրջանում 1941 թվականին Պետրոսյանը հրատարակում է իր «Հայ հին և միջնադարյան գրականության բիբլիոգրաֆիան»։ Նույն թվականին տպագրվում է Հ. Պետրոսյանի և գրապալատի երկու այլ աշխատողների՝ Վ. Կարմենյանի և Շ. Հովակիմյանի կազմած «Հայկական սովետական գրականություն» վերնագրով գրականության ցանկի առաջին պրակը (112 էջ), որը նվիրված էր արձակագիրներ՝ Դեմիրճյանի, Արագու, Զորյանի և այլոց մատենագիտությանը։ Ավելի ուշ՝ 1949 թվականին գրապալատը հրատարակեց Հ. Պետրոսյանի կազմած «Սովետահայ գեղարվեստական գրականության բիբլիոգրաֆիան» (771 էջ), որի մեջ ընդգրկվեցին նաև վերահիշյալ առաջին պրակի նյութերը։

Պետրոսյանի սկսած այս մատենագիտական աշխատանքը ամբողջական դարձավ 1953 թվականին, երբ լույս տեսավ նրա «Հայ գրականությունը բիրիոգրաֆիան», որը ընդգրկում էր հայ նոր գրականությունը (1900—1920)։

Այդպիսով, գրապալատը հասարակայնությանը հանձնեց հայ գեղարվեստական գրականությունը սկզբից մինչև 1940-ական թվականների վերջը ներկայացնող մի ստվարածավալ մատենագիտություն։

Իսկ աշխատության երեք գրքերը երեք տարբեր վերնագրեր ունեն և հրատարակված են ոչ հաջորդաբար, բայց նրանք, ըստ էության, միևնույն աշխատության՝ հայ գեղարվեստական և գրականագիտական գրականության մատենագիտության երեք տարբեր հատորներն են, այսպես։

Հատոր 1. Հայ հին և միջնադարյան գրականության բիր-լիոգրաֆիա (V—XIX դար)։ Եր., 1941. 251 էջ։

Հատոր 2. Հայ գրականության բիրլիոգրաֆիա։ (XIX դարից մինչև Հայաստանում Սովետական կարգերի հաստատումը)։ Եր., 1953. 401 էջ։

Հատոր 3. Սովետահայ գեղարվեստական գրականության բիրլիոգրաֆիա։ Եր., 1949.

Տեսնենք, թե ինչ կառուցվածք և ընդգրկում, ինչպես նաև ինչ արժանիքներ ու թերություններ ունի այս ծավալուն մատենագիտության հատորներից յուրաքանչյուրը։

Երեք հատորներն էլ բաղկացած են առանձին գրողների, քննադատների և գրականագետների նվիրված բաժիններից, սակայն այդ բաժինները երկու տարբեր ձևով են դասավորված։

Նախ վերցնենք «Հայ հին և միջնադարյան գրականության բիրլիոգրաֆիան»։ Այստեղ ընդգրկված է 121 հեղինակ, Սրանց նվիրված բաժինները դասավորված են ժամանակագրական կարգով։

Մատենագիտությունն սկսվում է Մեսրոպ Մաշտոցին նվիրված բաժնով (ուր, սակայն, միայն նշված է գրականություն Մաշտոցի մասին) և վերջանում է Հարություն Ալամդարյանով։

Ամեն մի հեղինակին նվիրված բաժինը հետևյալ կա-
ռուցվածքն ունի:

Ակզբում տրվում է կարճ տեղեկանք տվյալ հեղինակի
մասին (կազմողի խոսքով՝ անոտացիա)՝ կենսագրական տրվ-
յալներ, կարծիքներ կյանքի ու գործի վերաբերյալ և այլն.
Ապա Տպագրվել են վերնագրի տակ տրվում է տվյալ հեղի-
նակի երկերի հրատարակությունների ցանկը, ըստ որում
այստեղ հայերենից բացի տրվում են նաև ռուսերեն հրատա-
րակությունները, իսկ եվրոպական և այլ լեզուներով հրատա-
րակված երկերը սովորաբար չեն տրվում: Հաջորդ մասը կոչ-
վում է Ուսումնասիրություններ, այս վերնագրի տակ տրվում
է գրականություն տվյալ հեղինակի ու նրա երկերի մասին:

Երբեմն այս կառուցվածքը խախտվում է՝ կա՛մ ավելի
կրճատվում (չեն լինում վերնագրերից մեկը կամ մյուսը),
կա՛մ էլ ավելի ընդարձակվում (նոր մասեր են ավելանում),
օրինակ, Մովսես Խորենացուն նվիրված բաժնում կա ութ
մաս, ութ վերնագիր:

Այսպես, Թե ալնպես, Հ. Պետրոսյանի այս աշխատությունը
հայ մատենագիրների (մինչև 1800 թ.) մատենագիտություն է:

Այդ բնույթի մատենագիտական ցանկեր հայոց մեջ եղել
են ամենահին ժամանակներից, հիշենք, որ հատկապես 10-րդ
դարից սկսած հայ մատենագիրները (Հովհաննես Դրասխա-
նակերտցին, Ստեփանոս Ասողիկը, Մխիթար Անեցին, Կիրա-
կոս Գանձակեցին և ուրիշն.) սովորաբար իրենց երկերում
ներկայացնում էին նախորդ պատմիչներին: Կարելի է հիշել
նաև Հովհաննես Սարկավազի մատենագիտությունը կամ
Վարդան Բաղդեցու և Ղազար Ջահկեցու ցանկերը, որոնց
մասին արդեն խոսվել է (Ա. պրակ): 19-րդ դարում այդ կար-
գի մատենագիտական ցանկերի կազմումը ավելի գիտական
բնույթ ստացավ. հիշենք Գ. Ջարրհանալյանի «Պատկեր հայ
գպրությանը», Ալիշանի ցուցակը և այլն:

Եվ ահա երկար ընդմիջումից հետո երևան եկավ Հ. Պետ-
րոսյանի կազմած այս մատենագիտությունը:

Պետրոսյանը թեև իր աշխատությունը հրապարակեց իրերև

հայ գեղարվեստական գրականության մատենագիտություն,
 բայց այն հեշտությամբ կարող է դիտվել իբրև հայ հին մա-
 տենագրությանը (ընդհանուր) նվիրված մատենագիտություն,
 քանի որ հեղինակների զգալի մասը գեղարվեստական գրա-
 կանության ասպարեզից չեն, այլ, օրինակ, պատմիչներ են,

ՀՈՒՆԱՆԵՍ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

բժիշկներ և այլն: Պետրոսյանն, իհարկե, ճիշտ է վարվել Կորյունին, Խորենացուն, Փավստոսին, Փարպեցուն, Դրասխանակերտցուն և շատ ուրիշ հայ պատմիչների ընդգրկելով իր մատենագիտության մեջ, քանի որ հայ հին գեղարվեստական գրականությունը պատմագրությանը միաձուլվել է հզել, բայց հենց դրանով էլ այս մատենագիտությունը դարձել է ոչ միայն գեղարվեստական, այլ ընդհանրապես հայ հին գրականության մատենագիտություն:

Հայ հին գրականության մասին տեղեկանքներ տվող, անցյալում կազմված մատենագիտական աշխատությունները 40-ական թվականներին հազվագյուտ երկեր էին. Խորհրդային Հայաստանի բազմաթիվ գրադարաններում, գիտական հիմնարկներում այդ կարգի ոչ մի տեղեկատու մեծ մասամբ չկար: Հասկանալի է, թե որքան կարևոր էր հայ հին և միջնադարյան գրականությունը ներկայացնող մի մատենագիտության ստեղծումը: Սրանով էլ շատ դրական երևույթ էր Հ. Պետրոսյանի մատենագիտության հրատարակումը:

Տկազմողիցս վերնագրված առաջաբանում Պետրոսյանը խոսում է մատենագիտությունը ստեղծելու հանգամանքների մասին, ասում, որ նյութերի մի մասը նկարագրված է առանց տեսնելու, տարբեր աղբյուրների տվյալներով և այլն: Ապա զնահատում է Ա. Ղազիկյանի և Գ. Զարբհանալյանի մատենագիտությունները: «Առաջինը,— գրում է նա Ղազիկյանի գործի մասին,— մնացել է անավարտ (Ա—Մ տառն է մշակվել), անսխստեմ է, աշխարհիկ գրականությամբ աղքատ, նշումների մեջ շատ սխալներ կան: Զարբհանալյանի «Մատենագիտությունը» հնացել է, ավելի շուտ աղքատ է աշխարհիկ և նորադույն գրականությամբ, նկարագրություններում նույնպես շատ սխալներ կան: Հայ դասական մատենագետների, մանավանդ Ա. Ղազիկյանի հրաշալի աշխատանքը այսպես խիստ զնահատողը, թվում է, թե պետք է լավ մշակված մատենագիտության նմուշ ներկայացնելու: Այդպես է արդյոք, չկա՞ն լուրջ թերություններ Պետրոսյանի այս աշխատության մեջ: Ցավոք, նրանք բավական շատ են այնտեղ և երբեմն՝ բա-

վականին լուրջ Տեսնենք, որոնք են այդ թերություններից գլխավորները¹։

Առաջինը հեղինակների պակասն է։ Նախ, եթե հայ հին պատմագրությունն ընդգրկվել է ցանկում, ապա այն հնարավորին շափ լրիվ պետք է ընդգրկված լիներ, մինչդեռ դուրս են մնացել բավական շատ հեղինակներ, այդ թվում նշանավորները, ինչպես, ասֆնք, Մխիթար Այրիվանեցին և Հովհաննես Կողեռնը։ Այնուհետև, քանի որ մատենագիտությունը ըստ իր անվան նախ գեղարվեստական գրականությունը պետք է ներկայացնեն, չէր կարելի այնտեղ լրիվ ընդգրկել հայ հոգևոր բանաստեղծությունը։ Այնինչ, օրինակ, շարականների կամ հոգևոր գանձերի մասին հիշատակություն չկա դրքում։ Բոլորովին տեղ չեն գտել շարականների և գանձերի այնպիսի հայտնի հեղինակներ, ինչպես Սահակ Պարթևն է, Ստեփանոս Սյունեցին, Կոմիտաս Արագածառտնեցին, Հակոբ Սսեցին և այլոք։ Մեսրոպ Մաշտոցին նվիրված հատվածում չեն նշվել նրա հեղինակած շարականները։

Հեղինակների կյանքին ու գործին նվիրված հատվածներում մի շարք լուրջ սխալներ կան։ Երբեմն Պետրոսյանը որպես միակ ճշմարտություն ընթերցողին հրամցնում է բանասիրության մեջ տվյալ հեղինակի կամ նրա որևէ գործի մասին եղած այս կամ այն կարծիքը, որոշ դեպքերում էլ՝ ամենաքիչ հավանականը։

Այնուհետև, առանձին հեղինակներին նվիրված բաժիններում ռեզյումեներ են ներկայացվում սակ շատ դեպքերում չեն տրվում տվյալ մատենագրի երկերի բոլոր տպագրությունները, իսկ որոշ դեպքերում բնավ չի տրվում նման վերնա-

1 Ինչպես Պետրոսյանի մատենագիտական ցանկերի, այնպես էլ այլ մատենագիտությունների մեջ եղած թերությունները նշելիս օգտագործել ենք նախ մեր քննությունները, ինչպես և մեր հրապարակած գրախոսականներում արված դիտողությունները։ Հաշվի են առնված նաև տարբեր հեղինակների գրախոսականներում արված որոշ դիտողություններ։ Օգտագործված գրախոսությունները նշված են տողատակի ժանրթյուններում, ինչպես նաև պարզի վերջում տրված գրականության ցանկի մեջ։

գիր: Օրինակ, Եզնիկին նվիրված բաժնում չկա «Եղծ աղան-գոց»-ի հայտնի առաջին (1763 թ., Զմյուռնիա) հրատարակու-թյունը:

Մատենագիտության մեջ յուրաքանչյուր հեղինակին հատկացված բաժնում, ինչպես ասվեց, նշված են այդ հեղի-նակի կյանքին ու գործին նվիրված ուսումնասիրությունները: Այստեղ ևս շատ լուրջ բացթողումներ կան, չեն նշված Եզնի-կի, Խորենացու, Եղիշեի, Դավիթ Անհաղթի, Շիրակացու, Շնորհալու և շատ ուրիշների մասին եղած բազմաթիվ ուսում-նասիրություններ, այդ թվում նշանավոր հայագետների՝ Մակլերի, Լանգուայի, Դյուլորիի, Կարիերի, Կոնիբերի, Բրոսսի և այլոց մի շարք աշխատությունները: Հատկապես դուրս են մնացել պարբերական մամուլում լույս տեսած բազմաթիվ արժեքավոր նյութեր:

Մամուլում Պետրոսյանի այս աշխատությունը գրախոս-վեց¹. Նշվեցին բազմաթիվ թերություններ, այդ թվում խոսվիլ հեղինակային և տպագրական վրիպակների ու սխալների որակ կազմող առատության մասին:

Գրախոսություններից մեկի մեջ (Ա. Մխիթարյանի) բեր-ված են մի շարք այդպիսի արտառոց վրիպակներ: Օրինակ, ըստ Պետրոսյանի մատենագիտության ստացվում է, որ Հով-նաթան Նաղաշի որդի Հակոբը ծնվել է հոր մահից յոթ տարի անց, որ Վարդան Մեծը ծնվել է 1238 թվին և հինգ տարեկան հասակում (1243 թ.) մասնակցել է Սսի ժողովին և այլն:

Ավելացնենք նաև, որ մատենագիտությունը բացի բովան-դակությունից ուրիշ որևէ տեղեկատու-օժանդակ ցանկ չունի, որ շատ լուրջ բաց է այս բնույթի մի աշխատության համար:

Երկրորդ հատորի՝ «Հայ գրականության բիրլիոգրաֆիտ-յի» մեջ 19-րդ դարի և 20-րդի սկզբի հայ հեղինակներին նվիրված բաժինները դասավորված են այլ կերպ՝ այրբանա-

1 «Սովետ. դպրոց», 1942, № 2 (Ա. Կարինյանի գրախոսութ.), «Սո-վետ. գրականություն», 1942, № 1 (Ա. Մխիթարյանի գրախոսութ.):

կան կարգով (հեղինակների ազգանունների այբբենով), Հավելվածում տրված են «Հայ ժողովրդական էպոս», «Սրվանձտյան Գարեգին» հատվածները, այնուհետև, հայ գրականությանը նվիրված ընդհանուր աշխատությունների ցանկը, ինչպես նաև հայ բանահյուսության, աշուղների և հրապարակախոսների (Ա. Արասխանյան, Գ. Արծրունի, Ս. Նազարյան, Հ. Սվաճյան) մատենագիտությունը:

Մատենագիտությունն ունի այբբենական անվանացանկ և հիշատակված պարբերականների ցանկ:

Յուրաքանչյուր հեղինակին նվիրված ամեն մի բաժին հիմնականում երկու մասից է բաղկացած՝ ա) հեղինակի ստեղծագործությունները և բ) գրականություն նրա մասին:

Հեղինակի ստեղծագործությունների ցանկն էլ երկու հիմնական մասի է բաժանվում՝ երկերը, առանձին գրքերով հրատարակված և հրապարակումներ պարբերական մամուլում: Առանձին վերնագրերի տակ տրվում են հեղինակի կատարած թարգմանությունները և հեղինակի երկերի թարգմանությունները:

Մատենագիտության մեջ (չհաշված հավելվածը) ընդգրկված է 56 հեղինակ: Բացի գրողներից և գրաքննադատներից, այստեղ ներկայացված են նաև Ս. Շահումյանի և Ս. Սպանդարյանի ավելի քան 600 հասարակական-քաղաքական քննության հոդվածները, ինչո՞ւ իր գեղարվեստական, գրականագիտական երկերով և պատմագիտական աշխատությունների մի մասով (ընտրությունը անկանոն է):

Մատենագիտության լույս ընծայումը անկասկած, դրական երևույթ էր, մանավանդ, եթե հաշվի առնենք, որ հայ գրականության ամենարեզմնավոր շրջանը՝ 19-րդ դարը և 20-րդի առաջին երկու տասնամյակը ընդգրկող ոչ մի մատենագիտական աշխատություն հրապարակի վրա չկար (այժմ էլ չկա):

Առաջարկում կազմողը խոսում է իր աշխատանքի գրծվարությունների մասին: Չի կարելի չհամաձայնվել հեղինակի այն մտքին, որ թեև ուռա գրականությունը ծավալով հայկա-

ՀԱՅԿԱՆՆ ԱՍՈ ՊԵՏԱՆՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅ ՀԻՆ ԵՎ
ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՐՈՑ
ԲԻԲԼԻՈԳՐԱՖԻԱ

ՀԱՅՏՆԵՑ
ՀԱՎ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

1941

2. Պետրոսյանի «Հայ գրականության բիբլիոգրաֆիայի»
առաջին հատորը

կանից շատ մեծ է, բայց մի շարք պատճառներով ավելի դժ-
վար է հայ գրականության մատենագիտություն կազմելը:

Ծավոք, այստեղ էլ մխիթարյան մատենագետները կշտամ-
բանքի բաժին են ստանում. «Մխիթարյանների կազմած քիթ-
իոգրաֆիաները,— գրում է Հ. Պետրոսյանը,— արատավոր
են իրենց մեթոդոլոգիական սկզբունքներով, շատ աղքատիկ
պատկերացում են տալիս մեր աշխարհիկ գրականության
մասին...» և այլն: Հասկանալի է, որ Զարհանայանի և Ա.
Ղազիկյանի մատենագիտական աշխատություններին ծանոթ
ամեն մեկը գիտի, որ այդ ցանկերում թվարկված են այն բո-
լոր գրքերը, ինչ կազմողները կարողացել են ընդգրկել, աշ-
խարհիկ գրականության մեկ նմուշ անգամ, որ ծանոթ է եղել
ներանց, դուրս չի մնացել ցանկերից, այլ խոսքով ասած, որն է
խտրականություն աշխարհիկ գրականության նկատմամբ չի
եղել:

Առաջաբանին հաջորդում է ներածությունը, որը, ըստ էու-
թյան, մի ինքնուրույն հոդված է «Հայ գրականության պատ-
մության ուսումնասիրության մասին» վերնագրով:

Պակասները նույնպես ավելի քան շատ են այստեղ: Նախ՝
մի շարք արևելահայ և արևմտահայ հեղինակներ (այդ թվում
շատ նշանավոր) բոլորովին տեղ չեն գտել մատենագիտու-
թյան մեջ: Զիշտ է, մեղքը միայն կազմողինը չէ (օրինակ,
նա չէր կարող այն ժամանակ տեղ տալ Սիամանթոյին, Լ.
Շանթին, Ռ. Զարդարյանին և այլոց, բայց մի շարք դեպքե-
րում էլ առարկայական պատճառներ չունեն բացթողումները
և հեղինակի աշխատանքի բնութից են գալիս: Օրինակ, որն է
արդարացում չունի այն, որ մատենագիտության մեջ չկան
Լ. Բաշայանը, Օ. Զիֆթի-Սարաֆը, Հար. Թումանյանը, Ե.
Տեմիրճիպաշյանը, Տ. Զյուկյուրյանը և հայտնի ու անհայտ
ուրիշ շատ հեղինակներ:

Ընդգրկված հեղինակների երկերը և նրանց մասին եղած
գրականությունը նույնպես շատ արտաոռց պակասներ ունեն,
օրինակ, չկան Հ. Թումանյանի, Բաֆֆու, Հ. Պարոնյանի, Մ.

Մեծաբեկնցի և այլոց երկերի մի շարք հանրահայտ հրատարակությունները:

Մատենագիտության մեջ տրվում են նաև հայ հեղինակների կատարած թարգմանությունների ցանկերը, սակայն այստեղ ևս լուրջ են բացթողումները:

Հետաքրքրական է այս առիթով գրախոսականներից մեկում¹ արված մի դիտողությունը. «Հատիկներ» դասագրքի մեջ (1915 թ.) եղած թարգմանություններից մեկը (Ն. Տուրստոյի «Կամակոր սայլապանները» Ղ. Աղայանի թարգմանությամբ) տեղ է գտել մատենագիտության մեջ, իսկ նույն «Հատիկներում» եղած ուրիշ թարգմանական գործեր, գրված լատինական Ա. Մատուրյանի թարգմանությունները, դուրս են մնացել մատենագիտությունից:

Մատենագիտության մեջ, ինչպես ասվեց, տրվում են նաև հայ հեղինակների երկերի ռուսերեն թարգմանությունները, ինչպես և հայ գրողների և հայ գրականության մասին եղած աշխատությունները ռուսերեն (456 նյութ), Սակայն այստեղ ևս պակասները շատ-շատ են, նույնիսկ իրականում եղածի կեսից էլ շատ պակաս է ընդգրկվածը: Հետաքրքրական է, որ գրախոսողներից մեկը՝ Ա. Արշարունին գտնում է, որ այդ բացթողումները Պետրոսյանի այս մատենագիտության մեջ ամենից ավելի լուրջ քննված ունեցողներն են², Հիշենք մի քանի հանրահայտ հրատարակությունների բացթողումներ: Օրինակ, Թումանյանին նվիրված հատվածում չկա գրողի «Աղքատի պատիվը», ռուսերեն թարգմանված Ս. Շահումյանի կողմից, չկա Վ. Բրյուսովի հոդվածը Հ. Թումանյանի մահվան առթիվ («Կրասնայա Նիվա», 1923, № 14), չկան Թումանյանի երկերի վրացերեն թարգմանությունների 1932, 1937, 1948 թվականների հրատարակությունները: Զկան նաև Հ. Հովհաննիսյանի, Հ. Թումանյանի, Ա. Մատուրյանի և այ-

1 Ն. Մելիսյանի «Դիտողություններ «Հայ գրականության բրիտանացի» մասին» — «Սովետ. գրակ.» 1953, № 11, էջ 152—153:

2 «Советская библиография», 1953, вып. 2 (35), էջ 104:

լող ստեղծագործութիւններէ հոստերեն այն թարգմանութիւնները, որոնք ղեկավարած են Բրյուսովի կազմած «Պոեզիա Սրբնի» մեջ և այլն:

Հայոց վիպերգին և բանահյուսութիւնը նվիրված մասում (հավելված) շին ընդգրկվել այնպիսի հայտնի բանահավաքներ և բանագետներ, ինչպիսիք են լալայանը, Սամվելյանը, Լիսիցյանը, Քաջբերունին և ուրիշներ: Իսկ որոշ հեղինակներ կրկնված են, օրինակ, Սայաթ-Նովան և Նահապետ Քուլակը տեղ են գտել թե «Հայ հին և միջնադարյան գրականութիւն» և թե այստեղ, ըստ որում, Քուլակը առաջին գեպքում հեղինակների շարքում է դրված, երկրորդ գեպքում՝ բանահյուսութիւն մեջ: Կան նաև այլ կրկնութիւններ, օրինակ, առաջին հատորը վերջանում է Հ. Ալամդարյանով, բայց երկրորդ հատորում նույն Ալամդարյանը հինգերորդ հեղինակն է:

Մատենագիտութիւն երրորդ հատորը՝ «Սովետահայ գեղարվեստական գրականութիւն» բիրիդգրաֆիան» նույնպես այբբենական կառուցվածք ունի, գրքի վերջում կա լրացում՝ հայրենական պատերազմում զոհված հայ գրողների մատենագիտութիւնը:

Ունի օգտագործված աղբյուրների ցանկ, անվանացանկ և բովանդակութիւն:

Թերութիւնները նույն բնույթի են, ինչ և նախորդ հատորներում՝ աղավաղումներ, սխալներ, բացթողումներ:

Այս մատենագիտութիւն արժեքը լրջորեն ընկնում է նաև խորհրդային հայ ամենախոշոր հեղինակների բացակայութիւն պատճառով, որի համար, սակայն, մեղավորը կազմողը չէ: 1949 թվականին Պետրոսյանը չէր կարող Ե. Չարենցի, Ա. Բակունցի, Վ. Թոթովենցի, Գ. Մահարու և այն ժամանակ արգելված այլ հեղինակներին ներկայացնել իր մատենագիտութիւն մեջ: Բայց անկախ այդ առարկայական հանգամանքից, թերութիւնը մնում է թերութիւն. առանց այդ հեղինակների դժվար է անգամ պատկերացնել խորհրդային շրջանի հայ գրականութիւնը:

Հայ գրականության մատենագիտության զուգահեռ Հ. Պետրոսյանը կազմում էր նաև հայ պարբերական մամուլի մատենագիտությունը: Ավարտելով առաջինը՝ Պետրոսյանն ամբողջովին նվիրվեց երկրորդի ավարտման և հրատարակման գործին:

Պետրոսյանի կազմած ամենից ավելի ծավալուն գործը «Հայ պարտիական մամուլի քիբիոգրաֆիան» է, որ բազմաթիվ է հրեք ստվարածավալ հատորից, հետևյալ ընդգրկումով.

Առաջին հատորում ներկայացված է հայոց պարբերական մամուլը 1794-ից մինչև 1900 թվականը՝ 745 երկսյուն էջ. 7 քերթ էկ.: Լույս է տեսել 1956 թվականին:

Երկրորդ հատորում 1900—1956 թվականների հայոց պարբերական մամուլն է (չհաշված բոլշևիկյան նախախորհրդային և խորհրդային հայ մամուլը): Այստեղ է նաև սփյուռքահայ մամուլը, 624 երկսյուն էջ, Լույս է տեսել 1957-ին.

Երրորդ հատորում հայ բոլշևիկյան մամուլն է (1902—1920 թվականների) և խորհրդային հայ մամուլը (1920—1954): 688 երկսյուն էջ, 6 թերթ էկ.: Լույս է տեսել 1954 թվականին:

Առաջին և երկրորդ հատորների մեջ նյութերի դասավորությունը ընդհանուր առմամբ միևնույն բնույթի է. Ամեն մի պարբերականի հատկացված է առանձին բաժին, այս բաժինները դասավորված են ժամանակագրական կարգով, ավելի ճիշտ, ըստ պարբերականների հիմնադրման տարեթվերի: Յուրաքանչյուր պարբերականի հատկացված բաժինը սկսվում է այդ պարբերականի մատենագիտական նկարագրությամբ (տրվում է նաև ուսերեն կրճատ նկարագրությունը), ապա ժանոթություններ են տրվում պարբերականի մասին (ուղղության, հրատարակման հանգամանքների, խմբագրի կյանքի ու գործի մասին և այլն): Դրանից հետո տրվում է ամսագրերի, երբեմն էլ շաբաթաթերթերի ու երկշաբաթաթերթերի մեջ տպագրված հոդվածների մատենագիտությունը:

Նշենք, որ մատենագիտության առաջին հատորը թեև մինչև 1900 թվականի պարբերականներն է ընդգրկում, բայց հոդվածների վերլուծությունը չի դադարում այդ տարեթվով. և թե տվյալ պարբերականի հոդվածները վերլուծագրվում են, ապա 1900-ից հետո շարունակվող պարբերականների նյութերն էլ շարունակում են վերլուծագրվել:

Երրորդ հատորի կառուցվածքը քիչ տարբեր է. Նախ այն բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասը (մոտ 100 էջ), որ նվիրված է նախախորհրդային շրջանի բուլշևիկյան հայ մամուլին, կառուցվածքով նման է առաջին երկու հատորներին (ժամանակագրական և այլն), երկրորդ՝ խորհրդային հայ մամուլին նվիրված մեծածավալ մասը (ավելի քան 500 էջ) իր հերթին երկու հատվածից է բաղկացած, առաջինը՝ «Սոցիալ-դեմոկրատական լրագրերի 1920—1954» ժամանակագրական կառուցվածք ունի, առանց հոդվածների վերլուծագրության, երկրորդը՝ «Սոցիալ-դեմոկրատական ժուռնալներ (1920—1954)»։ Այստեղ հոդվածները վերլուծագրված են, կառուցվածքը թեմատիկ է, այսինքն՝ հանդեսները խմբավորված են առարկայական-թեմատիկ սկզբունքով. (կան այսպիսի բաժիններ՝ «Հայաստանի կոմունիստական պարտիա», «Հայաստանի լենինյան կոմունիստական երիտասարդական միություն», «Հասարակական քաղաքական բնույթի ժուռնալներ», «Փիլիսոփայություն», «Պատմություն», «Տեխնիկա», «Արդյունաբերություն», «Գյուղատնտեսություն» և այլն)։ Բաժինների ներսում առանձին հանդեսներին նվիրված հատվածները մերթ ժամանակագրական կարգով են դասավորված, մերթ առանց որևէ կարգի:

Ուշադրություն է գրավում նաև այն, որ մատենագիտության առաջին երկու հատորներում պարբերականները համարակալված չեն, (միայն հոդվածներն են համարակալված), մինչդեռ երրորդում համարակալված են թե՛ պարբերականները (հոմոհական թվանշաններով) և թե՛ հոդվածները (առարկայական թվանշաններով):

Գնահատելով Հ. Պետրոսյանի այս աշխատությունը՝ հենց

Հ. Գևորգյանի «Հայ գրականության բիբլիոգրաֆիայի»
հրկրորդ հատորը (կազմը)

սկզբից պետք է ասենք, որ նորութիւնն ու արժեքավորն այս-
տեղ գլխավորապէս ամսագրային հոգւածների վերլուծու-
թիւնն է, հայ հանգեսների հարուստ բովանդակութեան բա-
ցումը ընթերցողների առջև: Մինչ այդ ոչ մի մատենագետ
այդպիսի փորձ չէր արել: Հայ պարբերական մամուլի մատե-
նագիտութիւն կազմողները սահմանափակվել են միայն
պարբերականների, բայց ոչ բնավ նրանցում եղած հոգւած-
ների ցուցակագրմամբ:

Այնուհետեւ, իբրեւ Պետրոսյանի աշխատութեան բերած նո-
րութիւն կարելի է նշել այն, որ Գ. Լեոնյանի մատենագիտու-
թիւնից հետո հիմնադրված պարբերականների մի զգալի մա-
սը տեղ է գտել այստեղ:

Այլ տեսակետներից Հ. Պետրոսյանի այս մատենագիտու-
թիւնը նկատելի նորութիւն չբերեց: Օրինակ, կարելի էր
սպասել, որ Գ. Լեոնյանի մատենագիտութեան լուրջ բացթո-
ղումները այստեղ նկատելիորեն համալրված կլինեին: Սա-
կայն նման բան չի դիտվում: Եթէ չհաշվենք մի երկու բա-
ցառութիւններ, Հ. Պետրոսյանի աշխատութեան մեջ հայոց
պարբերականների ցանկը ընդհանուր առմամբ Գ. Լեոնյանի
ցանկի կրկնութիւնն է, ավելւոցրած 1930—1934 թվականնե-
րից հետո հիմնադրված պարբերականների մի մասը՝ հիմ-
նականում, հորհրդային Միութեան մէջ հիմնադրվածները:

Ավելին, Գ. Լեոնյանի մատենագիտութեան մեջ եղած ան-
ճշտութիւնների մի մասը պարբերականների ընդհանուր ցու-
ցակի հետ անցել է Հ. Պետրոսյանի աշխատութեան մեջ:

Ահա նաև՝ այդ հարցն ուսումնասիրած երկու մասնագետ-
ների եզրակացութիւնը. «Մեր մանրակրկիտ ուսումնասիրու-
թիւնը և ուշադիր ստուգումը ցույց տվեցին, որ այն պարբե-
րականները, որոնք դուրս են մնացել Գ. Լեոնյանի կազմած
«Հայոց պարբերական մամուլը» գրքից, ինչպէս նաև այն
պարբերականները, որոնց հրատարակման սկզբնական և դա-
դարեցման վերջին տարիներն ու լույս ընծայված համարնե-
րի քանակը ճիշտ չեն գրանցված, այդ բոլորը նույնութեամբ

կրկնվում են Հ. Պետրոսյանի կազմած բիրլինգրաֆիայում¹։ Այնուհետև բերված են մի շարք օրինակներ ասվածը հաստատելու համար։

Հայոց պարբերական մամուլի հմուտ գիտակ Ն. Գասապյանը, գրախոսելով² Հ. Պետրոսյանի այս աշխատությունը, ինչպես արդեն ասացինք, բերել է այն պարբերականների բավական մեծ ցանկը, որոնք դուրս են մնացել Պետրոսյանի աշխատությունից։ Անշուշտ, այդ պարբերականների մի մասը բացակայում է նաև Գ. Լևոնյանի մատենագիտության մեջ։ Սակայն ցանկում մինչև 1930 թվականը (նաև մինչև 1934 թվականը) լույս տեսած պարբերականները փոքր տոկոս են կազմում այդ թվականից հետո լույս տեսածների համեմատ։ Այսինքն՝ ցանկի հիմնական մասն ընդգրկում է այն պարբերականները, որոնք հիմնադրվել են Լևոնյանի մատենագիտությունից հետո և պետք է մտնեին Պետրոսյանի աշխատության մեջ։

Ամեն դեպքում Գասապյանի ցանկը, որ, ըստ էության, մի առանձին մատենագիտություն է, շատ արժեքավոր է իրրև Գ. Լևոնյանի և գլխավորապես Հ. Պետրոսյանի աշխատությունների լրացում։

Ասենք նաև, որ Գասապյանի ծավալուն հոգվածում ճշտված են Պետրոսյանի մատենագիտության մեջ տարրեր պարբերականների վերաբերյալ տրված մի շարք սխալ տեղեկություններ։ Այդ սխալների որոշ մասը նույնպես մեքենայորեն այս աշխատության մեջ են անցել Լևոնյանի գրքից։

Ուշագրավ է նաև այն, որ նույնիսկ Հ. Պետրոսյանի մատենագիտության 3-րդ հատորի այն մասից, որ վերաբերում է նախախորհրդային բոլշևիկյան մամուլին, դուրս են մնացել մի շարք պարբերականներ, որոնք Պետրոսյանի ժամանակ

1 Լ. Մկրտչյան և Գ. Ղազարյան Լրացվում է հայ պարբերական մամուլի բիրլինգրաֆիան։— «Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք», 1962, № 5, էջ 39։

2 «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1961, № 3, էջ 307—330։

եղել են (և այժմ էլ կան) Միության տարրեր գրապահոցներում, ինչպես, օրինակ, «Կոչ Դևեթ» (Բաքու, 1906), «Տեղեկատու» (Բաքու, 1918), «Կոմունա» (Թիֆլիս, 1918), «Կարմիր բանվոր» (Աստրախան, 1920), «Կարմիր բանակ» (Երևան, 1920), «Կոմունիստ» (Ալեքսանդրապոլ, 1920) և այլն¹։

Ը. Պետրոսյանի այս աշխատությունը ուրեմն գնահատելի է գլխավորապես այնտեղ ներկայացված հոգվածների մատենագիտության համար։

Յուրաքանչյուր հատորի վերջում կա այբբենական անվանացանկ հեղինակների, թարգմանիչների և գրախոսողների², որի նպատակն է նշել, թե այս կամ այն հեղինակից կամ թարգմանից ինչ նյութեր կարելի է գտնել հայ պարբերական մամուլում կամ այսինչ հեղինակի հոգվածները ո՞ր պարբերականի, ո՞ր համարում են տպագրված։ Ցանկը պետք է տեղեկանք տա նաև այն մասին, թե այս կամ այն անձի վերաբերյալ ինչ հոգված կարելի է գտնել հայ պարբերականներում։ Այս տեղեկանքները անվանացանկը տալիս է համարների միջոցով (անվանացանկում յուրաքանչյուր անվան դիմաց նշված է այն համարը (կամ համարները), որի տակ մատենագիտության մեջ նկարագրված է համապատասխան հոգվածը (հոգվածները) կամ որևէ այլ նյութ)։

Միայն այս կարգի տեղեկանքներ տալու համար մի մատենագիտություն կարելի է համարել մեծ ու չափազանց օգտակար աշխատություն։ Սակայն որոշ պայմանով։ Նախ՝ հիշյալ տեղեկանքները պետք է մոտենան լրիվ լինելուն կամ գոնե հեղինակը պետք է ձգտած լինի դրանք լրիվ դարձնելու։ Իսկ դրա համար հեղինակը պետք է ձգտեր կազմելու հայոց ողջ պարբերական մամուլի հոգվածների մատենագիտությունը։ Անպայման պակասներ կլինեին, բայց ձգտելով լրիվության՝ մատենագետը հնարավորը արած կլինեիր աշխատանքը ավելի կատարյալ դարձնելու ուղղությամբ։

1 Մատերամասն տե՛ս Խ. Բարսեղյանի նշվ. աշխատութ. մեջ, էջ XI։

2 Երբորդ հատորում՝ նաև խմբագիրներին։

Ահա այս պայմանն է, որ Պետրոսյանի մատենագիտության մեջ չի պահպանված: Պետրոսյանի աշխատությունը, ճիշտ է, վերոհիշյալ տեղեկանքները տալիս է, սակայն հայ պարբերական մամուլի միայն մի մասի, այն էլ փոքր մասի համար: Բանն այն է, որ Պետրոսյանը կազմել է հայ պարբերականների միայն մի մասի՝ հանդեսների (այն էլ ոչ բոլոր) հոդվածների մատենագիտությունը, Հայ լրագրերի, ինչպես նաև ոչ քիչ ամսագրերի ու այլ հանդեսների հոդվածներ չեն վերլուծագրվել: Ավելին, նույնիսկ վերլուծագրված պարբերականների բոլոր հոդվածները չէ, որ մտել են մատենագիտության մեջ, շատ բան չի վերցված: «Պարբերականների բոլոր նյութերը չէ, որ նկարագրել ենք,— գրում է մատենագետը առաջին հատորի առաջաբանում,— արժեքազրկված, անկարևոր, շատ հնացած, նաև կրոնական-եկեղեցական, դավանաբանական-վարքագրական նյութերը չենք նկարագրել: Հասկանալի է, որ նման պիտակները կազմողն ինքն է ազատորեն օգտագործել այս կամ այն հոդվածի համար՝ դուրս թողնելով այն մատենագիտությունից: Ուշագրավ է նաև, որ մատենագիտության հերոսը հատորը գրախոսող Խ. Բարսեղյանը մի շարք օրինակներ է բերում, թե ինչպես խորհրդային շրջանի պարբերականների հոդվածները վերլուծագրված են առանց որևէ ընտրության. մատենագիտության մեջ տեղ չեն գտել բազմաթիվ արդիական նշանակություն ունեցող հոդվածներ, այդ թվում Խորհրդային Հայաստանի հասարակական կյանքի հրատապ հարցերին վերաբերող¹:

Երրորդ հատորի առաջաբանում ևս Պետրոսյանը գրում է, որ ինքը չի վերլուծագրել «այժմեականությունը կորցրած անկարևոր և հնացած որոշ նյութեր», մինչդեռ փաստերը ցույց են տալիս, որ բացթողումները որևէ սկզբունքով չեն արված:

Սակայն ամեն դեպքում, թեկուզ լուրջ բացթողումներով վերլուծագրված պարբերականները դեռևս ամենանշանակա-

1 Խ. Բարսեղյանը Հայ պարբերական մամուլի բիրտգրաֆիա:— «Պարտիական կյանք», 1954, էջ 60.

ներն են, քանի որ, այնուամենայնիվ, շատ թե քիչ վերլուծագրվել են, մինչդեռ հարյուրավոր պարբերականներ, ինչպես ասացիքն, ոչ մի հոգւլածով չեն ներկայացված: Բավական է ասենք, որ չեն վերլուծագրվել հայ հասարակական-գիտական կյանքում մեծ դեր կատարած այնպիսի պարբերականներ, ինչպես «Մշակը», «Նոր-Դարը», «Բյուզանդիոնը» և շատ ուրիշներ:

Թեև Հ. Պետրոսյանը ասում է, որ միայն լրագրերի հոդվածները չեն ներկայացված մատենագիտության մեջ, սակայն պարզվում է, որ չի բացված նաև մի շարք հանդեսների, այդ թվում տարեգրքերի բովանդակությունը: Օրինակ, չեն վերլուծագրված Կ. Պոլսում երկար ժամանակ հրատարակված այնպիսի տարեգրքի համարներ, ինչպես Ազգային հիվանդանոցի հայտնի «Տարեցույցներ»-ն են: Չեն վերլուծագրված նաև «Տաթև», «Ժողովրդական», «Հայուն», «Հայկաշեն» և այլ տարեգրքեր, ինչպես նաև 1932 թվականին Նրևանում լույս տեսած «Հոկտեմբեր-նոյեմբեր» տարեգրքի առաջին համարը:

Նկատվում է, որ հեղինակը չի ձգտել հնարավորին չափ լրիվ տալ հայ պարբերական մամուլի հոդվածների մատենագիտությունը:

Այդպիսով, հայ պարբերականների հոդվածների Հ. Պետրոսյանի ներկայացրած մատենագիտությունը շատ պակասավոր է, կիսատ, ուստի և հեղինակների, նրանց հոդվածների, թարգմանիչների, ինչպես և կենսագրվողների մասին եղած նյութերի նրա տված տեղեկանքները նույնպես շատ պակասավոր են: Օրինակ, ըստ Հ. Պետրոսյանի մատենագիտության մինչև 1900 թվականը հայ պարբերական մամուլում ոչինչ չի տպվել այնպիսի հեղինակների գործերից կամ նրանց մասին, ինչպիսիք են Պլատոնը, Արիստոտելը, Սոֆոկլեսը, Մոնտեսքյոն, Վալտեր Սկոտը և շատ ուրիշներ, այն ժամանակ, երբ անցյալի հայ պարբերականներում բազմաթիվ են այդ հեղինակների մասին հոդվածները, ինչպես և քիչ չեն նրանց առանձին ստեղծագործությունների կամ գործերի հատվածների հրապարակումները:

Պետք է նկատի ունենալ, որ հայ պարբերական մամուլի մատենագիտության առջև նաև այլ պահանջներ են դրվում, այն է՝ առարկայական, թեմատիկ տեղեկանքներ տալ, ընթերցողը, օգտվողը պետք է կարողանա տեղեկանք ստանալ, թե իրեն հետաքրքրող հարցի մասին ինչ կարող է կարդալ հայոց պարբերական մամուլում։ Այս դժվար խնդրի լուծումը Հ. Պետրոսյանը բնավ չի դրել իր առջև։

Այժմ հարց է առաջանում՝ հեղինակների, նրանց հոգվածների, թարգմանիչների, ինչպես և կենսագրվողների վերաբերյալ այն ոչ լրիվ տեղեկանքները, որ տալիս է այս մատենագիտությունը, գոնե վստահելի՞ են և ստույգ։ Բանից պարզվում է, որ այդ կողմից էլ աշխատությունը կաղում է։

«Հայ պարբերական մամուլի բիրտգրաֆիա» աշխատության մասին տպագրվեցին տասից ավելի ծավալուն հոգվածներ, որոնք ամենախիստ քննադատության ենթարկեցին աշխատությունը։ Մատենագիտության մասին գրվեց նաև Մոսկվայում, ինչպես և սփյուռքի մամուլում։

Բոլոր թերություններից ամենից ավելի աչքի են ընկնում անձնանունների և վերնագրերի շփոթեցնող, ապակողմնորոշող, անհամար աղավաղումները, որոնք տեղ են գտել և՛ բուն մատենագիտության մեջ, և՛ անվանացանկերում։ Բերենք դրանցից մի քանի նմուշներ. Ինճիճյանը դարձել է Ինճիկյան, Պոստոլյանը՝ Պոստուլյան, Թլկատինցին՝ Թլկարինցի, Թըլկաթիցին՝ Թլկատիցի, Առանձարը՝ Առանձուր, Վարուժնակը (Արիս Շաքլյան)՝ Վարուժան, Սուրխաթանը՝ Սուրխաթյան, Զուպանյանը՝ Զուգալյան, Մոպասանը՝ Մոպասյան, Սադիկ՝ Սաատ, Գոթիեն՝ Կոթի, Քիառը՝ Քիյաճառ, Պաստեորը՝ Բոսթեոս, Գուլդոնին՝ Կուլդոն, Ռոսին՝ Ռոսիննի, Օկտավ Միրբոն՝ Ակոսավ Միրբո, Ֆլամարիոնը՝ Ֆլամիրոն, Մաքս Ռոժեն՝ Մարքս Ռոժե, Լեոպարդին՝ Լեոբարտ և այսպես շարունակ։

Վերնագրերից՝ «Հյուծյալ աղջիկ»-ը դարձել է «Հեծյալ աղջիկ», «Բարիզյան նոթերես»-ը՝ «Բարիզյան նորերես», «Գալլ ժպտյալ»-ը՝ «Գալլ ժպտյալ», «Հրատ մոլորակ»-ը՝ «Հրանտ մոլորակ», «Եբրայական մեղեդիներ»-ը՝ «Եդրայրական մեղե-

դիւներս, «նամակ Կարսից»-ը՝ «նամակ Կայսրից», «Քուն և դարման քնատության»-ը՝ «Քուն և դարման քննադատության» և այլն:

Այսպիսի աղավաղումները, անշուշտ, իբրև վրիպակներ կարող են լինել ամեն մի աշխատության, մասնավորապես՝ մատենագիտության մեջ, սակայն «Հայ պարբերական մամուլի բիրլիոգրաֆիայի» մեջ այդ աղավաղումները չափազանց շատ են, ուղղակի ոճի, գրելակերպի արժեք ունեն և վրիպակ կարող են կոչվել մեծ վերապահությամբ:

Գրախոսություններում քաղմաթիվ նմուշներ բերվեցին հատկապես գրաբարյան վերնագրերի և բառերի աղավաղման: Օրինակ, շատ դեպքերում գրաբարյան ուղղագրությամբ սևոական հոլովի ձայնավորից հետո գրվող յ-ն դարձել է ց: Ինչպես՝ Նուսադեմցոյ դարձել է Նուսադեմացվոց, մեռոյ՝ մեռոց և այլն: Կան և այսպիսի աղավաղումներ՝ Անահտական՝ դարձել է Անհատական, Եկեղեաց (գավառ)՝ դարձել է Եկեղեցիաց և այլն¹:

Ի դեպ, աղավաղումները նույնքան առատ են նաև ռուսերեն գրված անուններում և բնագրերում: Աշխատությունը ռուսերեն գրախոսող մատենագետ Մ. Մաշկովան բերում է սխալների մի շարք նմուշներ²:

Արձակագիր Հ. Խանդավուրյանը, որն իր գրախոսականում, թերևս, ամենից շատ է բերում աղավաղումների և սխալների օրինակներ, հոգվածը վերջացնում է այսպես. «Մենք սահմանափակվեցինք «Հայ պարբերական մամուլի բիրլիոգրաֆիա» աշխատության մեջ եղած սխալների փոքրաթիվ նշումով, որովհետև մտադիր չենք բիրլիոգրաֆիայում եղած սխալների բիրլիոգրաֆիան կազմել»³:

Մատենագիտության մեջ շատ են նաև պարբերականների

1 Նման օրինակներ շատ են բերված Հ. Խանդավուրյանի գրախոսության մեջ, «Սովետ. գրականություն», 1958, № 6, էջ 156:

2 «Советская библиография». 1958, № 51, էջ 132:

3 Սովետ. գրականություն, 1958, № 5, էջ 156:

և նրանց նյութերի նկարագրություններում տեղ գտած սխալները, Կան անճիշտ ու թերի նկարագրություններ¹։ Շատ են պարբերականների հիմնադրման և փակման տարեթվերի, ինչպես և նրանց անունների գրություն մեջ թույլ տրված սխալները։ Ն. Գասապյանը 73 միայն այդ կարգի լուրջ սխալներ է ճշտում իր վերը հիշված գրախոսության մեջ²։ Այստեղ նշված են նաև մի շարք պարբերականներ, որոնցից յուրաքանչյուրը Հ. Պետրոսյանի մատենագիտության մեջ մեկից ավելի անգամ է բերվել, իբրև երկու պարբերական, Օրինակ, այդպես երկու անգամ են տրված «Արևմտալեզու» Փարիզ, 1859—1865 (առաջին հատորի 172 և 256 էջերում), հունգարերեն «Արմենիան» (առաջին հատորի էջ 505 և երկրորդի էջ 229), «Հայաստանի կոչնակը» և շատ ուրիշներ։

Բազմաթիվ են ծանոթագրություններում (անոտացիաներում) տարբեր անձանց կենսագրական տեղեկանքներում տեղ գտած սխալները³։

Քիչ չեն նաև այն դեպքերը, երբ այս կամ այն ամսագրի բովանդակության մեջ բերված հոդվածները իրականում չկան տվյալ ամսագրի նշված համարում։ Օրինակ, երրորդ հատորի անվանացանկի այդպիսի անճշտությունների մասին ևս. Բարսեղյանը գրում է. «Հաճախ ոչ միայն նույն ամսագրում տպագրված հոդվածների ամսաթվերն են աղավաղված, այլ մի ամսագրում տպագրված այս կամ այն հոդվածը վերագրված է մի այլ ամսագրի։ Այսպես, օրինակ, 142-րդ էջում «Պարտիական կյանք» ամսագրի 1948 թվականի № 4-ում ցույց է տրված, որ լույս են տեսել Ծ. Մելքոնյանի՝ «Նոր ռազմա-թյուն պարտիական տնտեսությանը» (3638), Վ. Մնացականյանի (՝) «Ներհինյան գաղափարների ամենահաղթ ուժը» (3640) և Վ. Սարգսյանի՝ «Պարտաշրջկոմի տեսագաղափարի հե-

¹ Օրինակներ տե՛ս Ն. Գասապյանի հոդվածում, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1961, № 3—4, էջ 308,

² Նույն տեղում, էջ 309—314,

³ Նույն տեղում, էջ 315—316,

ռուս (3641), խորագրով հոգվածները: Այնինչ դրանցից և ու
մեկը հիշատակված համարում չենք գտնի: 456-րդ էջում ցույց
է տրված, որ «Սովետական մանկավարժ» ամսագրի 1953
թվականի № 1-ում լույս է տեսել «Պատանի ստեղծագործող-
ների մոտ» (12972), իսկ № 4-ում Ռ. Բաղդասարյանի «Դրպ-
րոցի մանկավարժական կարիներ» (13001) հոգվածները,
բայց դրանցից և ոչ մեկը հիշատակված համարներում նույն-
պես չենք գտնի: Եվ այսպես անվերջ¹:

Մատենագիտության ամենակարևոր թերություններից է
օժանդակ ցանկերի պակասը: Այսպիսի մեծ մատենագիտու-
թյունը նախ պետք է ունենար երեխ հատորների նյութերը
ընդգրկող մի շարք օժանդակ ցանկեր, այդ թվում՝ ա) պար-
բերականների անունների ընդհանուր այբբենական ցանկ, բ)
պարբերականների հրատարակության վայրերի այբբենական
ցանկ, գ) նյութերի առարկայական կամ սիստեմատիկ ուղե-
ցույց:

Մինչդեռ հատորների վերջում կցված են սոսկ այբբենա-
կան անվանացանկեր, յուրաքանչյուր հատորի համար: Ծիշտ
է, հայ պարբերական մամուլի նյութերը պակասավոր և ան-
կանոն են ներկայացված մատենագիտության մեջ, բայց և
այնպես երեք հատորներում ընդգրկված են շուրջ 50.000 նյու-
թեր: Եթե դրանք ճիշտ ու նպատակասլաց մատուցվեին ըն-
թերցողին, դարձյալ քիչ օգուտ չէր տա կատարված աշխա-
տանքը: Սակայն նկարագրված նյութերի այդ քանակը առան-
ձին հատորներին կցված անվանացանկերով հնարավոր չէ
լրիվ ներկայացնել մատենագիտությունից օգտվողին: Թեև,
ինչ խոսք, որ այս անվանացանկերն էլ, այնուամենայնիվ,
բավականին օգնություն կարող էին ցույց տալ աշխատու-
թյունից օգտվողներին, պայմանով, եթե փոքր ի շատե որա-
կով լինեին: Ցավոք, այս ցանկերը նույնպես ցածրորակ են:

Նախ՝ մատենագիտության մեջ ընդգրկված շատ հեղի-
նականների ազգանուններ առհասարակ դուրս են մնացել անվա-

¹ «Պատրիական կյանք», 1954, № 11, էջ 58—59:

նացանկերից: Ապա՝ միևնույն ազգանունն ու անվան առաջին տառն ունեցող մարդիկ շատ դեպքերում նույնացվել են: Օրինակ, առաջին հատորում Հրանտ Ասատուրը նույնացված է մե՛րթ «Բազմավեպի» աշխատակից Հ. Ասատրյանի, մերթ էլ Հրանտ կեղծանունով հանդես եկած Ստեփան Ոսկանի և Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի հետ: Այնպես է ստացվում, որ Հրանտ Ասատուրը 1855 թվին, այսինքն՝ իր ծննդից առաջ գրել է «Մխիթարյան ուխտին նպատակը» հոդվածը, իսկ երկու տարեկան հասակում՝ «Առ զեփյուռն Ալեմտաղի» բանաստեղծությունը (Մ. Պեշիկթաշլյանի): Ըստ որում, ինքը՝ Հրանտ Ասատուրը անվանացանկում մե՛րթ ներկայացված է իբրև Հրանտ Ասատուր, մերթ՝ Հրանտ Աս., մերթ էլ Ասատուրյան Հր.: Կամ՝ Ահարոն անվան տակ նույնացված են «Շտեմարան» պարբերականի (Կալկաթա, 1821) աշխատակից Ահարոնը և ժամանակակից գրող Ահարոն Տատուրյանը: Հովհաննես Թումանյանի հետ նույնացվել է մի այլ Հ. Թումանյան, և ստացվել է այնպես, որ բանաստեղծը հայ կաթոլիկների պարբերականում արևմտահայերեն լեզվաբանական հոդված է տպագրել: Մի մարդ են դարձել Ռուբեն Զարդարյանը և Ռաֆայել Զարդարյանը, արևմտահայ բանաստեղծ Ա. Հարությունյանը և Արտաշես Հարությունյանը (երկրորդ հատոր), կամ հասարակական-քաղաքական թեմաներով հոդվածներ գրող Ս. Ստեփանյանը նույնացել է արվեստաբան Ս. Ստեփանյանի հետ և այլն: Այս կարգի օրինակները չափազանց շատ են:

Այլ դեպքերում էլ մի մարդն է երկու կամ ավելին դարձել: Օրինակ, առաջին հատորի անվանացանկում Կ. Բասմաշյանը և՛ Բ տառի մեջ է տեղ գտել, և՛ իբրև Պասմաշյան Պ-ի մեջ, նույնը և Պոլ Բուրժեն (Բուրժեն և Պուրժեն), երկրորդ հատորում՝ Գ. Հաուպտմանը երեք հեղինակի է վերածվել՝ Կ. Հաուպտման, Գ. Հաուպտման և Հ. Հաուպտման, երկու հեղինակ են դարձել նաև Ռ. Կիպլինգը, Ն. Զորոյանը և ուրիշներ:

Այս կարգի թյուրիմացություններն էլ շատ են, և նրանց պատճառը հոդվածների նկարագրությունը մեքենայորեն կա-

տարեւելն է։ Տպագիր երկերի նկարագրության միասնական կանոնները պահանջում են մի հեղինակի անուն ազգանունը միշտ միեւնույն ձևով գրել՝ անկախ այն բանից, թե ինչ ձևերով են նրանք գրված տարբեր հրատարակությունների կամ պարբերականների մեջ (անվանացանկում մյուս անվանաձևերից հղումներ են տրվում դեպի մատենագիտության մեջ ընդունված ձևը)։ 2. Պետրոսյանը թեև իր առաջաբաններում ասում է, որ ինքը պահպանել է նկարագրության նորագույն, խորհրդային կանոնները, սակայն իրականում շատ դեպքերում է մի կողմ թողել այդ կանոնները։

Եւղծանունների մեծ մասը հեղինակը չի բացել և այնպես է ստացվել, որ այս պատճառով էլ միեւնույն անձնավորությունը անվանացանկում ներկայացվում է մի քանի անգամ՝ տարբեր անուններով։ Օրինակ, Ռ. Պատկանյանի ստեղծագործությունները ներկայացված են իրրեւ մի քանի մարդու գործեր, քանի որ չեն բացված բանաստեղծի Գամառ Փաթիպա, Ախտամբերկյան, Սյուլյուկ և այլ կեղծանունները, նույնը կարելի է ասել Րաֆֆու և ուրիշ հեղինակների մասին։

Գրախոսողները շատ օրինակներ են բերել նաև ցույց տալու համար, թե ինչպես անվանացանկերում ազգանունների դիմաց նշված համարները մատենագիտության համարակալմանը չեն համապատասխանում։ Օրինակ, նույն 3-րդ հատորի անվանացանկում Սևյան Վ.-ի դիմաց կա 7894, մատենագիտության մեջ այդ համարի տակ է Тонян Л. Р. կամ՝ ցանկում Տեբ-Գրիգորյան Գ.-ի դիմաց կա 18456—57, մատենագիտության մեջ այս 18456-ի տակ բոլորովին այլ բան է («Քառասուն տարվա ծառայություն...») և այլն։

Խիստ քննադատվեց նաև ռուսերեն նյութերի անվանացանկը, որը որակվեց իբրև «լիովին անպիտան», ասվեց, որ այդ ցանկը «օգտագործելիս պարզվում են ոչնչով չհիմնավորված բացթողումներ և կառուցվածքի խառնաշփոթություն»։ Ռուսերեն անվանացանկում չի պահպանված ազ-

1 «Советская библиография», 1958, № 51, էջ 130.

գանուներին խիստ ալքրենական կարգը, ցանկում նշված համարները չեն համապատասխանում մատենագիտության համարներին և այլն:

Առհասարակ քննադատությունը շատ խիստ գտնվել է 2. Պետրոսյանի այս եռահատոր աշխատությունը գնահատելու հարցում, գուցե և չափից ավելի խիստ: Մոռացության տրվեց նույնիսկ այն պարզ հանգամանքը, որ թեկուզ սխալաշատ ու թերի այդ մատենագիտության սոսկական առկայությունն արդեն դրական երևույթ է, որ եթե այն շատեղծվեր, հայ մշակույթը ոչինչ չահած չէր լինի: Որքան էլ շատ էին աղավաղումներն ու թերիները, միևնույն է, մի բան անուրանալի է, որ Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի բիրլիոգրաֆիան» ամսագրային հոգվածների, ինչպես և 1930-ից հետո հիմնադրված պարբերականների մասին իր տված տեղեկանքներով որևէ փոխարինող առայժմ չունի: Եթե նույնիսկ 10 տեղեկանքից մեկը ճիշտ լինի, դարձյալ մատենագիտությունը օգտակար է:

Այս պարզ ու հասկանալի հանգամանքը մոռացության տրվեց աշխատության մեջ եղած աղավաղումների անհավատալիորեն մեծ առատության տպավորության տակ:

Գուցե և քննադատության մերժողական խստությունը ծայրահեղ ու անցանկալի չափերի չհասնեի, եթե ինքը՝ Պետրոսյանը ավելորդ խստություն չցուցաբերեր իրեն նախորդող հայ մատենագետների հանդեպ, իր առաջաբաններում, ինչպես տեսանք, Պետրոսյանը պարտք է համարում անպայման «չախջախել» մխիթարյանների մատենագիտական աշխատանքը: «Հայ պարբերական մամուլի բիրլիոգրաֆիայի» առաջին հատորի (1794—1900) առաջաբանում հեղինակը նույնպես չի մոռացել այդ մասին և այս անգամ քննադատության է ենթարկել պարբերական մամուլի մատենագիտությանը՝ զբաղվող մխիթարյաններին: Այստեղ չի կարելի չնկատել մի հակասություն: Առաջաբանում կարդում ենք. «նույնիսկ մխիթարյանները, որ իրենց գրապահոցներում են կենտրոնացրել հայ պարբերական մամուլի հարուստ ժա-

ռանգութունը, մինչև այժմ չեն հրատարակել հայ մամուլին նվիրված որևէ ըրելիոգրաֆիա» (Առաջաբան, էջ XIV): Այսպես հեղինակը գրում է այն բանից հետո, երբ մի քանի էջ առաջ (էջ VI) խոստովանել էր, որ ոգտվել է Մ. Պոտուրյանի, Ռ. Կարապետյանի (Քոսյանի) և Գ. Գալեմքյարյանի կազմած մատենագիտական աշխատություններից: Ըստ որում, դեռ Գալեմքյարյանի «Պատմություն հայ լրագրությանն» էլ պիտակել էր իբրև «Կղերա-ֆեոդալական ուղղությանմ» գրված գործ:

Պետրոսյանի այս մատենագիտության երկրորդ հատորի առաջարանում (էջ XV) էլ հեղինակը փորձում է ցույց տալ, որ դասակարգային պայքարը ընթացել է նաև հայկական մատենագիտության ասպարեզում: Այդ պայքարը, ըստ Պետրոսյանի, արտահայտվել է այն բանով, որ Մխիթարյանները իրենց մատենագիտական աշխատություններում տեղ չեն տվել առաջադեմ և նույնիսկ սոսկ աշխարհիկ հեղինակներին: Հ. Պետրոսյանը գրում է. «Իհարկե, ամեն ինչ խաղաղ չի ընթացել, Դասակարգային պայքարը երևան է եկել նաև մամուլում ու գրականության անդաստանում»:

Օրինակ, Մխիթարյանները, Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատենագիտություն և հանրագիտարան հայ կյանքի (1512—1912)» գրքի հատորներում տեղ չեն տվել ոչ միայն ռուլյույիոն դեմոկրատ հեղինակներին, այլև նաև մեր հանճարեղ աշխարհիկ գրողների մեծամասնությանը՝ Նար-Դոսին, Վ. Տերյանին, Դ. Դեմիրճյանին, Ստ. Զորյանին, Սիամանթոյին և ուրիշներին»:

Հարկ կա՝ ասելու, որ Ղազիկյանը իր մատենագիտության մեջ տեղ է տվել հեղափոխական դեմոկրատների բոլոր այն նրկներին, որոնք եղել են նրա ձեռքի տակ, որ Միքայել Նալբանդյանին սովորականից ավելի շատ տեղ է տրված և բերված են նրա մասին ջերմորեն գրված աշխատություններից ընդարձակ հատվածներ: Հարկ չկա, անշուշտ, փաստեր բերել՝ ցույց տալու համար, որ Ղազիկյանի մտքով անգամ չի անցել ինչ-որ խտրականություն ցուցաբերել աշխարհիկ գրողներին:

նկատմամբ: Նաև մի կողմ թողնենք «հանճարեղ» բառի շարաշահումը բերված հատվածում, ասենք միայն, որ Նար-Գոսը, Դեմիրճյանը և Սիամանթոն (Եսենգեյան-ի տակ) տեղ գտել են Ղազիկյանի մատենագիտության մեջ (ուշագրավ է, որ Սիամանթոն տեղ չի գտել հենց իր՝ Պետրոսյանի «Հայ գրականության բիրլիոգրաֆիայում»), իսկ Վ. Տերյանը տեղ չէր կարող գտնել Ղազիկյանի գրքում այն պարզ պատճառով, որ ն տառի վրա ընդհատված է գիրքը, Ս. Զորյանն էլ տեղ չի գտել, քանի որ իր առաջին գիրքը տպագրել է Ղազիկյանի մատենագիտության հրատարակումից հետո:

1950 թվականին լույս տեսավ մի սովորածավալ մատենագիտություն՝ «Հայկական ՍՍՌ գյուղատնտեսական գրականության բիրլիոգրաֆիա», Եր., Կուլտուրահրատ, 537 էջ:

Տիտղոսաթերթին կարդում ենք՝ Մասնագետ-խմբագիր դոկտ., պրոֆ. Գ. Խ. Աղաջանյան և դոկտ., պրոֆ. Ա. Ա. Ռուխիկյան: Տիտղոսաթերթի դարձերեսին՝ Բիրլիոգրաֆիայի գրականության նկարագրումը և անոտացիաները կատարել են՝ ճշգրտության մասը՝ դոկտ., պրոֆ. Խ. Միրիմանյանը, դաշտավարության, անասնաբուծության, անասնաբուծության մասերը՝ Ս. Թադևոսյանը, կազմումը և բիրլիոգր. խմբ. Հ. Պետրոսյանի:

Այս մատենագիտական ցանկը, անշուշտ, խմբային աշխատանքի արդյունք է, սակայն հայտնի է, որ Հ. Պետրոսյանը եղել է նրա նախաձեռնողը, աշխատանքն առաջ մղողը և վերջնական տեսքի բերողը: Ուստի և այս աշխատությունը, եթե ոչ ամենից ավելի, ապա, անպայման, ամենից առաջ Հ. Պետրոսյանի անվան հետ է կապվում և նրա մասին արժև խոսել Պետրոսյանի առնչությամբ:

Նկատի ունենանք նաև, որ մատենագիտության գլխավոր աղբյուրներինք են Վեդել գրապալատի կազմած տարեգրերը:

Մատենագիտությունն ընդգրկում է 1850—1948 թվականների ընթացքում լույս տեսած գյուղատնտեսական, անասնաբուծական և նման կարգի գրքեր ու հոդվածներ: Ընդգրկված

ևն նաև անտիպ նյութեր (դիսերտացիաներ, զեկուցումներ և այլն), բնդամենը 1700 նյութ:

Հիմնականում երեք մասից է բաղկացած. ա) Դաշտավարություն, բ) Անասնապահություն, գ) Անասնաբուժություն, Այս մասերի մեջ են ընդգրկված հողագործության, գյուղատնտեսության մեքենայացման, անտառաբուծության և գյուղատնտեսության շատ ուրիշ բնագավառների գրականության ցանկերը:

Գյուղատնտեսության տնտեսվարության (էկոնոմիկայի) և մի քանի այլ հարցերի վերաբերյալ գրականություն մատենադիտության մեջ չի ընդգրկված:

Ծանկում բերված նյութերի մեծ մասը ծանոթագրված է (անոտագրված):

Գրքի սկզբում տրված է աղբյուրների ցանկը, վերջում՝ հեղինակների անվանացանկ և առարկայական ցանկ:

Մատենագիտությունը Հայաստանի վերաբերյալ և հայ մասնագետների կողմից գրված ողջ գյուղատնտեսական գրականությունը, իհարկե, չի ներկայացնում: Բայց ներկայացնում է մինչև 1948 թվականը եղածի գուցե և մեծագույն մասը:

Պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ գյուղատնտեսությունը ոչ գեղարվեստական գրականություն է, ոչ էլ րա՛նասիրություն, և շատ գյուղատնտեսական աշխատություններ գիտական տեսակետից արագ հնանում են: Այդ իմաստով այս մատենադիտության նյութերի մեծ մասն այսօր գյուղատնտեսների համար գործնական հետաքրքրություն ունենալ չի կարող: Մատենագիտության նշանակություն, այդպիսով, այժմ ոչ այնքան մասնագիտական է, որքան սլատմական:

Դրանով հանդերձ ժշակական ՍՍՌ գյուղատնտեսական գրականության բիբլիոգրաֆիան մինչև այժմ էլ մնում է ամենածավալուն, ամենահարուստ հայերեն մատենագիտությունը գյուղատնտեսության վերաբերյալ:

1958 թվականին լույս տեսավ Հ. Պետրոսյանի ժշակական

Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկան: (Բիրլիոգրաֆիական ծանոթություններով)» մատենագիտության առաջին հատորը (268 էջ), ուր ընդգրկված էր հանրապետության աշխարհագրության, երկրաբանության, հնէաբանության, օդերևութաբանության և կլիմայագիտության, ինչպես նաև Սևան—Ջանգվի պրոբլեմի ու ջրային ռեսուրսների վերաբերյալ եղած գրականությունը:

Աշխատության հաջորդ հատորը, հեղինակի առաջարանի համաձայն, պետք է ընդգրկեր գյուղատնտեսական գրականությունը: Ըստ երևույթին, Հ. Պետրոսյանը 1950 թ. հրատարակված վերոհիշյալ աշխատության ՍՍՌ գյուղատնտեսական գրականության բիրլիոգրաֆիան» յրացնելուց հետո պետք է հրատարակեր իբրև այս աշխատության երկրորդ հատոր:

Առաջարանում Հ. Պետրոսյանը բավականին խոսում է զավառագիտական մատենագիտության մասին, այստեղից, թե Ռուսաստանի տարբեր մարզերում ու գավառներում ինչպիսի մատենագիտական աշխատանք է տարվել երկրի տվյալ շրջանին վերաբերող գրականության մատենագիտական ցանկերը կազմելու և հրատարակելու ուղղությամբ: Ապա գանգատվում է, որ Հայաստանում անուշադրության է մատնված դավառագիտական մատենագիտությունը: Հայտարարում է նաև, որ իր կազմած այս աշխատությունը «առաջին գավառագիտական ծանոթագրված բիրլիոգրաֆիան է» Հայաստանում:

Ցավոք, հեղինակը այստեղ մի շարք հարցեր շփոթում է: Նախ երկրագիտական մատենագիտությունը նույնացնում է զավառագիտականի հետ: Ստացվում է այնպես, որ Հայաստանը Ռուսաստանի գավառներից է: Մինչդեռ Հայաստանի վերաբերյալ գրականությունը ոչ թե գավառագիտական, այլ երկրագիտական է: Հայաստանի համար գավառագիտական մատենագիտություն ասելով հասկանում ենք Հայաստանի այս կամ այն շրջանին վերաբերող գրականության մատենագիտություն:

Այնուհետև, ճիշտ չէ, որ Պետրոսյանի այս աշխատությունը—

ներ առաջին երկրագիտական մատենագիտությունն է, նվիրված Հայաստանին: Զպետք է մոռանալ, որ հայագիտությունը իր բոլոր ճյուղերով նույնպես երկրագիտություն է, և հայ դրժին ու գրականությունը, հայ բանահյուսությունը, հայ մամուլին նվիրված մատենագիտական աշխատությունները, ի վերջո, երկրագիտական բնույթ ունեն: Իսկ նման մատենագիտական ցանկեր հայերը հնուց ունեցել են: Ավելի նոր շրջանում ժայկական Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկան իր այս աշխատությունից առաջ հենց ինքը Հ. Պետրոսյանն է կազմել երկրագիտական նշանակություն ունեցող մատենագիտական-ցանկեր (որոնց մասին խոսվեց արդեն):

Այս մատենագիտության մեջ նյութերը դասավորված են սխտեմատիկ կարգով՝ համաձայն գրապալատի դասակարգման աղյուսակի (չորաքանչյուր բաժնի ներսում պահպանված է ժամանակագրական կարգը): Մատենագիտությունը բաղկացած է հետևյալ հինգ մասերից: I Աշխարհագրություն, II Երկրաբանություն, III Հնէաբանություն, IV Սևան-Ջանգլի պրոբլեմ..., V Օղբերկութաբանություն և կլիմայագիտություն:

Մատենագիտության մեջ նշված գրականության մեծ մասը ռուսերեն է, որ բացատրվում է ընտրված բնագավառներով (որոնց վերաբերյալ ավելի շատ է ռուսերեն գրականությունը):

Գրքերի ու հոդվածների նկարագրությունների տակ տրված են ժանոթագրություններ՝ հայերեն հրատարակություններինը հայերեն, ռուսերեն հրատարակություններինը՝ ռուսերեն լեզվով:

Մանոթագրությունների զգալի մասը (ռուսերեն) կազմել է Ա. Ստրուտինսկայան, գիրքը նախ խմբագրել է Կ. Պաֆենգոլցը, ապա՝ ակադեմիկոս Ս. Մկրտչյանը:

Մատենագիտությունը մի շարք նյութեր չի ընդգրկել, մանավանդ՝ եվրոպական լեզուներով եղածը: Քիչ չեն վրիպակները, անճշտությունները հատկապես հայկական բնագործում, թեև, առհասարակ, այս մատենագիտությունը Հ. Պետրոսյանի աշխատությունների մեջ ավելի քիչ սխալներ ունեցողներից է:

Պետք է ասել, որ այս հետաքրքրական մատենագիտության հրապարակումը անցավ աննկատ:

1960 թվականին լույս տեսավ Հ. Պետրոսյանի վերջին հրապարակված մատենագիտական աշխատությունը՝ «Հայ գիտնականներ, հրապարակախոսներ, ժուռնալիստներ (Կենսաբերլիոգրաֆիական ժանրի թյուներով)», հատոր 1, 539 էջ:

Առաջաքանում հեղինակը ասում է, որ ըստ իր ծրագրի աշխատությունը պետք է լինի բազմահատոր, եթե առաջինում ընդգրկված են հրապարակախոսներ, լրագրողներ և հասարակական գիտությունների գծով գիտնականներ, ասլա հաջորդ հատորում (կամ հատորներում) հեղինակի ծրագրով պետք է տրվեր քնական և տեխնիկական գիտությունների գծով հայ գիտնականների մատենագիտությունը:

Հրատարակված առաջին հատորը ընդգրկում է 180 գործիչ: Հատորը բաժանված է երկու մասի՝ առաջին մասում այբբենական կարգով տրված են նախախորհրդային և սփյուռքահայ հեղինակները, իսկ երկրորդում, կազմողի խոսքով ասած, «հիմնականում սովետահայ գիտնականներ, հրապարակախոսներ և ժուռնալիստներ»: Այս «հիմնականում»-ը, անշուշտ, հատուկ նպատակով է ասված, քանի որ մատենագիտության երկրորդ մասում այնպիսի հեղինակներ են տեղ գտել, որոնք չսովետահայ գիտնական կամ հրապարակախոս կարող են համարվել: Մեծ վերապահությամբ կամ որևէ կերպ չեն կարող համարվել Օրինակ, այդ շարքի մեջ են Հ. Թումանյանը, Վ. Տերյանը, Ս. Շահումյանը, Ս. Սպանդարյանը, Բ. Կնունյանցը, որոնց գրական կամ հասարակական գործունեությունը կա՛մ հիմնականում, կա՛մ լիովին վերաբերում է նախախորհրդային ժամանակաշրջանին:

Յուրաքանչյուր հեղինակի նվիրված բաժնում նախ տրվում է համառոտ ակնարկ նրա կյանքի ու գործի մասին, ապա՝ մատենագիտությունը, այստեղ էլ՝ սկզբում հեղինակի գործերը, հետո՝ գրականություն նրա մասին: Քանի որ աշխատության մեջ հեղինակների մատենագիտության հետ տրը-

ված է նաև նրանց կենսագրությունը, ուստի 2. Պետրոսյանը այս աշխատությունը կոչել է «կենսաբիրյիողրաֆիա»՝ նշելով, որ իբրդ դա նորություն է հայ մշակութային կյանքում, նա մոռացել էր, որ հենց ինքը մոտ քսան տարի առաջ հրապարակել էր նույն բնույթի մի գիրք՝ «Հայ հին և միջնադարյան դրականության բիրյիողրաֆիան», ուր նույնպես յուրաքանչյուր հնդինակի մատենագիտությունից առաջ տեղեկանք է տրվում նրա կյանքի ու գործի մասին:

Պետրոսյանի այս աշխատությունն ունի տեղեկատվական որոշակի արժեք: Այն ընթերցողին տալիս է կենսագրական և մատենագիտական ոչ քիչ կարևոր տեղեկանքներ մի շարք հայ գործիչների մասին, թեև ոչ միշտ վստահելի և ստույգ:

Առաջարանում դարձյալ անճիշտ վերաբերմունք կա մխիթարյան գիտնականների նկատմամբ: Այնտեղ կարդում ենք. «Դրքում եղած Վենետիկի և Վիեննայի մխիթարյանների կենսագրական ծանոթագրություններն ավելի համառոտ են, որովհետև մենք հարկ չենք համարել մանրագնին նկարագրել նրանց հոգևոր և կրոնա-եկեղեցական աշխատությունների բիրյիողրաֆիան: Այդ գործիչներից ընտրված են միայն նրանք և նրանց այն աշխատությունները, որ հայագիտության բնագավառում ներկայացնում են որոշ գիտական հետաքրքրություն»: Ստացվում է, որ Ալիշանի, Այտնյանի, Ավգերյանի, Բագրատունու, Զամյանի, Տաշյանի և հայագիտության մյուս խոշոր ներկայացուցիչների երկերը «ներկայացնում են» սոսկ «որոշ գիտական հետաքրքրություն» և մատենագետը պիշում է արել՝ նրանց տեղ տալով իր գրքի մեջ՝ հայ գիտնականների շարքում:

Մինչդեռ բավական է ծանոթանալ այս մատենագիտությանը, որպեսզի պարզ դառնա, որ այնտեղ կան որոշ հնդինակներ (հին և նոր), որոնց առհասարակ չի հարմարվում գիտնական, հրապարակախոս կամ «ծուռնալիստ» անուններից որևէ մեկը:

Ամենից առաջ աչքի է ընկնում այն, որ «Հայ գրականության բիրյիողրաֆիա» և «Սովետահայ գեղարվեստական

գրականության բիրլիոգրաֆիա» աշխատությունների մէջ տեղ գտած մի շարք հայ գրողներ տեղ են գտել նաև այստեղ. ինչպես օրինակ, Խ. Աբովյան, Պ. Պոռչյան, Ս. Շահազիզ, Ռ. Պատկանյան, Ծերենց, Հ. Թումանյան, Շիրվանզադե, Վ. Տերյան, Դ. Դեմիրճյան և ուրիշներ: Իհարկե, այս հեղինակները ունեցել են նաև հրապարակախոսական գործունեություն, բայց այդ դեպքում ո՞ր գրողն է, որ հրապարակախոսական գործունեություն բոլորովին չի ունեցել. գուցե Պ. Դուրյա՞նը կամ Մ. Պեշիկթաշլյա՞նը, Հ. Հովհաննիսյանը կամ Ա. Իսահակյա՞նը, Զ. Ծսայա՞նը կամ Գ. Մահարի՞ն, որոնք և նրանց հետ շատ ու շատ ուրիշ հայ գրողներ դուրս են թողնելով ժամանակագրականությունից:

Ավելին, մատենագիտությունից դուրս են մնացել բազմաթիվ հեղինակներ, որոնք բառի իսկական իմաստով հրապարակախոս և լրագրող (սթուդենտ), մանավանդ պարբերականների խմբագիրներ են եղել, հիշենք միայն արևմտահայերից՝ Հովս. Պարոնյանին, Մ. Գոշոնյանին, Վահան Փափազյանին, Մ. Կյուրճյանին, որոնց անունները չկան մատենագիտության մեջ: Ինչ վերաբերում է գիտնականներին, ապա մատենագիտության մեջ տեղ չեն գտել այնպիսի հեղինակներ, ինչպիսիք են Ս. Ամատունին, Լ. Մանվելյանը, Գր. Վանցյանը, Յ. Խանզադյանը, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը և շատ ուրիշներ, որոնք զուտ գիտնականներ են և՛ իրենց կոչմամբ, և՛ գրական արտագրանքով:

Այսպիսով, հենց նյութի ընտրությունն այս աշխատության մեջ անտրամաբան է, անհետեղական: Անշուշտ, սխալ է հայ գրողներին այստեղ երկրորդ անգամ ներկայացնել, իսկ ոմանց՝ երրորդ (օրինակ Հ. Ալամդարյանը բացի «Հայ գրականության բիրլիոգրաֆիայի» 1-ին և 2-րդ հատորներից, տեղ է գտել նաև այս գրքի մեջ), և բազմաթիվ իսկական խմբագիրների, լրագրողների ու գիտնականների մոռացության մատնել:

Ակզբում թվում է, թե գրողների մատենագիտության մեջ նշվում են միայն նրանց հրապարակախոսական գործերը, սա-

կայն պարզվում է, որ այստեղ էլ հետևողականություն չկա. մերթ րեթվում են և՛ գեղարվեստական, և՛ հրապարակախոսական գործերը, մերթ էլ միայն վերջինները: Երբեմն էլ դուրս են թողնվում հենց հրապարակախոսական բնույթի գործերը (օրինակ, Պ. Պռոշյանի և Ղ. Աղայանի երկերի մատենագիտության մեջ չկան նրանց հուշագրական երկերը): Այլ կերպ ասած մատենագետը իր նախորդ աշխատությունների առանձին հատվածները մե՛րթ նույնությամբ է տեղադրել այստեղ, մե՛րթ էլ կրճատումներով:

Բայց արդյո՞ք միայն իր նախորդ աշխատություններից է այս նոր աշխատության մեջ «տեղադրումներ» արել Հ. Պետրոսյանը: Պարզվում է, որ ոչ: Այդտեղ «տեղադրված» են նաև ուրիշների քանքերով ստեղծված մատենագիտական աշխատություններ, գլխավորապես Գիտությունների ակադեմիայի և Հանրային գրադարանի հրատարակություններից:

Առաջաքանում Հ. Պետրոսյանը գրում է. «Մի շարք գործիչների լրիվագրաֆիաներ մենք օգտագործել ենք Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի և Ալ. Մյասնիկյանի անվան պետական ռեսպուբլիկական գրադարանի հրատարակություններից»:

Պետրոսյանը չի նշում որոշակիորեն, թե որ գործիչներին նվիրված մատենագիտական աշխատություններն է օգտագործել: Դրա պատճառն, ըստ երևույթին, այն է, որ նման նշումները շատ կլինեին, մինչդեռ առաջաքանում արված այդ ընդհանուր հայտարարությունը ապահովագրում է կադմոդին առանձին հեղինակների բողոքների դեպքում:

Նկատվում է, որ Հ. Պետրոսյանը այս գրքում պատրաստի նյութեր է վերցրել գիտությունների ակադեմիայի կողմից հրատարակված այն մատենագիտական ցանկերից, որոնք նվիրված են Հ. Աճառյանին, Գ. Ղափանցյանին, Մ. Արեղյանին («Գրական-բանասիրական հետախուզումներ» գրքից, Եր., 1946), Ա. Բակունցին («Ակսել Բակունցի ստեղծագործությունը» գրքից, Եր., 1959), ինչպես և Հանրային գրադարանի «Եղիշե Չարենց», «Դերենիկ Դեմիրճյան», «Ալեքսանդր

Մյասնիկյան», «Ստեփան Շահումյան» մատենագիտություն-ներից¹,

Մամուլում նշվեց, որ իր աշխատության մեջ «օղտագործելով» ուրիշների կազմած մատենագիտական ցանկերը՝ Հ. Պետրոսյանը վերցրել է նաև այդ ցանկերում տեղ գտած անձնատվությունները:

Այժմ նշենք մատենագիտության մեջ տեղ գտած մի քանի այլ թերություններ: Իբրև այդպիսին կարելի է հիշել այն, որ մի շարք գիտնականների երբեմն ավելի երկրորդական աշխատությունների կողքին տեղ չեն գտել կարևորները: Հատկապես դա նկատվում է միսիթարյան գիտնականներին նվիրված բաժիններում: Օրինակ, Ղ. Ալիշանի երկերի ցանկում չկա «Սիսուան» հայտնի գիրքը, իսկ Ն. Ակինյանի աշխատությունների ցանկում չկա Նղիշին նվիրված նրա եռահատոր հայտնի ուսումնասիրությունը, ինչպես և «Երեմիա Քյոմուրճյան» աշխատությունը: Այս երկերը իբրև «կրոնա-եկեղեցական» պիտակելու և ցանկից դուրս թողնելու հիմք, հասկանալի է, չկա:

Աշխատության մեջ առանձին հեղինակների կյանքի ու գործի մասին շատ են սխալ, երբեմն հակասական տեղեկությունները: Օրինակ, Ա. Բակունցին նվիրված բաժնի նյութերից մեկը՝ ստացվում է այնպես, որ գրողի առաջին գործը տպագրվել է «Տարազում», մերթ՝ «Աղբյուրում» կամ՝ ըստ աշխատության այդ գործը մերթ տպվել է 1913-ին, մերթ՝ 1911-ին: Սրա պատճառն այն է, որ Բակունցի կենսագրությունը հեղինակը վերցրել է մի աղբյուրից, մատենագիտությունը՝ մի այլ և գոնե չի համեմատել, հակասությունները վերացնելու նպատակով:

Այս աշխատության մեջ նույնպես կան աղավաղումներ: Բերենք մի քանի օրինակ. Ա. Մյասնիկյանի «Գաղթային հար-

1 Տճ'ս, «Բիսակ», Ա. Մառգարյան Ունկնդրել քննադատության ժայռին:— «Լենինյան ուղիով», 1980, № 10, էջ 108. նաև «Գրական թերթ», 1980, № 32.

յը» դարձել է «Գաղութային հարց», Գ. Ղափանցյանի «Հայասան հայերի բնօրրան»-ը՝ «Հայաստան հայերի բնօրյան», Ս. Նաղարյանի «Առաջին հոգեղեն կերակուր»-ը դարձել է «Առաջին հոգեղեն կերակուր», Ա. Բակունցի «Աշխատենք այնպես կրքոտ...»-ը դարձել է «Աշխատենք այնպես կոնկրետ...», Ալիշանի «Բամ փորոտան»-ը՝ «Բամբ որոտան», «Նոր բառգիրք հայկադևան լեզուի»-ն դարձել է «Բառարան հայկադևան լեզուի», «Թագէի երիցու պատմական մեկ գործը» դարձել է «Թագեի եկեղեցու պատմական մեկ գործը» և այսպես շարունակ:

Այստեղ ևս շատ են հատուկ անունների աղավաղումները. յնչպես՝ Զ. Բայրոն-ը դարձել է Լ. Բայրոն (լոբո բառի առաջին տառը դիտվել է իբրև անվան սկզբնատառ), Ուիլմեն-ը՝ Ուոմեն, Սյուրմեյան-ը՝ Սյուրմեյան, Դորիե-ն՝ Գյոթե, Անրիլիաս-ը՝ Արիլիաս և այլն: Նույնիսկ խմբագիր Ա. Ոսկերչյանի անունը աղավաղվելով՝ գրքի վրա դարձել է՝ Ս. Ոսկերչյան: Գրքի տիտղոսաթերթին, վերնագրում անգամ սխալներ են տեղ գտել. ռուսերեն տիտղոսաթերթում փոխանակ «Армянские ученые», «составил» կարդում ենք «Армянские ученые», «составил»:

Աշխատությունը գրախոսողները բազմաթիվ այլ թերություններ էլ նշեցին, ասվեցին նաև բավական խիստ խոսքեր հեղինակի հասցեին¹:

«Հայ գիտնականներ, հրապարակախոսներ, ժուռնալիստներ» մատենագիտության 1-ին հատորի հրապարակումով ավարտվեց, ավելի ճիշտ, ընդհատվեց Հ. Պետրոսյանի բավական եռանդուն մատենագիտական գործունեությունը:

Այժմ, իբր քառորդ դար է անցել Հ. Պետրոսյանի առաջին աշխատությունների, և ավելի քան վեց տարի վերջին մատենագիտության հրապարակման օրից, երբ արդեն անցյալ են

¹ Ս. Շտիկյան «Ժբր հաշվի չի առնվում քննադատությունը» — «Սովետ. գրակ.», 1961, № 1, էջ 122: Հ. Դավթյան Հայ նշանավոր մարդկանց նվիրված մատենագիտություն: — «Գրադարանավար», 1960, № 5, էջ 30:

դարձել մատենագետի աշխատանքը խայածե կրակի տակ առնող գրախոսականների հրապարակումները, կարելի է ավելի ճիշտ գնահատական տալ Պետրոսյանի թողած ժառանգութունը:

Ինչպես տեսանք, ինքը՝ Հ. Պետրոսյանը առիթը բաց չի թողել ամենախիստ խոսքերով պիտակելու իրեն նախորդած հայ մատենագետներին և նրանց աշխատությունները: Ու թեև նա շատ անարդար է եղել Ա. Ղազիկյանի, Գ. Զարբհանայանի, Գ. Գալեմբյարյանի և իրենից առաջ ապրած ու գործած ուրիշ երախտավորների նկատմամբ, այսօր ճիշտ չի լինի անարդար լինել նաև իր՝ Հ. Պետրոսյանի նկատմամբ և շխոստովանել, որ որոշ դեպքերում նրա քննադատները չափից ավելի խիստ, իսկ երբեմն էլ անարդար են եղել:

«Այս աշխատանքը կատարվել է միանգամայն ծանր պայմաններում», — գրել է Հ. Պետրոսյանը հայ պարբերական մամուլի իր կազմած մատենագիտության առաջին հատորի առաջաբանում (էջ V): Միայն մատենագիտական ծանր աշխատանք կատարած մարդը կարող է հասկանալ անկեղծորեն ասված այս խոսքը:

Քսան տարի է, մենք աշխատում ենք հայ գրականության և պարբերական մամուլի բիրիոգրաֆիայի վրա, — գրել է Պետրոսյանը նույն առաջաբանում: Այո՛, քսան տարիների տքնաջան աշխատանք Երևանի հանրային գրադարանի և Մատենադարանի նկուղներում, հին քարտարանների առջև, քարտագրման, հաղարավոր քարտերի ու թերթիկների դասավորման և վերադասավորման դժվարին, տաղտկալի աշխատանք... Քսան տարում հազիվ թե մեկ ուրիշը հասցնեք կադմելու մատենագիտական ցանկերի այն ութ ստվար հատորները, որոնք այսօր կրում են Հ. Պետրոսյանի անունը, դեռ չենք հաշվում մի քանի հատոր կազմող նրա չհրապարակված գործերը, ինչպես նաև նրա գործուն աջակցությամբ կազմված «Հայկական ՍՍՌ գյուղատնտեսական գրականության բիր-լիոգրաֆիան»:

Անկասկած է, որ Պետրոսյանի աշխատությունների մեջ

տեղ գտած այն բոլոր թերութիւնները, որոնց մասին խոսվել է ու գրվել բազմիցս, իրական են (որոշ բացառութիւններով)։ Սակայն դրանցով հանդերձ Պետրոսյանի կազմած մատենագիտական աշխատութիւնների հատորները շատ լուրջ ներդրում են հայ բազմադարյան մատենագիտութիւնն ասպարեզում, և նրանց կարևոր նշանակութիւնն այսօր անուրանալի է։

Տողերիս հեղինակը ոչ թիշ դիպքերի է ականատես եղել, երբ ընթերցողը զայրացել է, քննադատել Պետրոսյանի որևէ մատենագիտական աշխատութիւն կոպիտ սխալները, շղային խփել է դիրքը սեղանին ու հեռացել, սակայն ժամանակ անց նորից ստիպված է եղել դիմելու նույն մատենագիտութիւնը և օգտվել նրանից։

Այսօր Պետրոսյանի կազմած մատենագիտական աշխատութիւնները իրենց տված տեղեկանքներով, որոշ իմաստով, անփոխարինելի են։ Նրանք հեռու են լրիվ տեղեկանքներ տալուց, նրանք սխալաշատ են, սակայն իրենց տեսակի մեջ միակն են, քանի որ գոնե ոչ լրիվ տեղեկանքներ տալիս են, գոնե ինչ-որ հոնի մեջ գցում են ընթերցողին, ուսումնասիրողին, որից հետո նա ինքը շարունակում է իր որոնումները։

Հայոց հսկա պարբերական մամուլը թերթել որևէ տեղեկանքի համար անիմաստ ու անհնար բան է, իսկ Պետրոսյանի աշխատութիւնը, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, որևէ, թեկուզ թերի տեղեկանք տալիս է, որի հետքերով գնալու դժգոհում որոնողը արդեն ինքնուրույնաբար նոր նյութեր է հայտնաբերում։ Ինքը՝ Հ. Պետրոսյանն էլ կյանքի վերջում այդպես է ուսուցանում իր աշխատութիւնների դերը։ Ճիշդ հիմնական նպատակն է տեղեկատու-բիրլիոգրաֆիական նյութեր տրամադրել գիտական աշխատողներին, ուսանողութիւնը, որոշ օգնութիւն, ուղղութիւն ցույց տալ նրանց իրենց հետազոտ պրպտումների, լրացումների համար»¹։ Ահա այս առոշ, բայց հաճախ չափազանց կարևոր օգնութիւնը Հ. Պետ-

¹ «Հայ գիտնականներ, հրապարակախոսներ, ժուռնալիստներ», էջ VI։

ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ԲԻԲԼԻՈԳՐԱՖԻԱ

(1794 1900)

ԱՅՈՒՄՆԱԲԱՆՈՎ, ԵՎ ԽԱՆՔԻՆԻՄԻՈՎ ԵՍՏՆԱԿԱՆՈՎ

ՀԱՅԿ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

Հայկական ՄՍԹ
ՊԵՏՐՈՎԱՆՈՎ

1954

2. Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիայի» առաջին հատորը

Պետրոսյանի աշխատությունները ցույց են տվել և շարունակում են ցույց տալ հազարավոր ընթերցողների:

Փաստ է, որ տարիների ընթացքում բացի Պետրոսյանից ուրիշ ոչ ոք չուզեց կամ չհամարձակվեց իր ուսերի վրա վերցնել ընթերցողների լայն զանգվածներին այնքան անհրաժեշտ հայ մեծ մատենագիտության ստեղծման ծանր բեռը: Մա-

տե՛նագիտություն քննադատելն, անշուշտ, հեշտ է, քանի որ դա այն բնագավառն է, ուր ամենից մեծ է սխալներ, վրիպակներ թույլ տալու հնարավորությունը, սակայն մատենագիտություն կազմելը (թող լինի սխալաշատ մատենագիտություն) ծանր, շատ ծանր գործ է, և համեմայն դեպս, կարող պիտե՛նականները խուսափում են այդ գործից։

Հ. Պետրոսյանի աշխատությունները խստագույն քննադատողներից մեկը՝ իրավադիրքեն գրում էր. «Բիրլիոգրաֆիա կազմողն ամենից առաջ պետք է լինի խիստ համբերատար, ծայր աստիճան բարեխիղճ անձնավորություն։ Նա պետք է լինի էնցիկլոպեդիստ, որովհետև բիրլիոգրաֆիա, հատկապես մամուլի բիրլիոգրաֆիա կազմողից պահանջվում է ճիշտ գնահատել և բարեխիղճորեն բացատրել, ծանոթագրել այն բազմադան հարցերը, որ շոշափված են տվյալ ժամանակաշրջանի մամուլում»¹։

Սա մատենագիտական աշխատանքի միանգամայն ճիշտ, չիարժեք բնորոշում է, սակայն դա սոսկ տեսություն է, գործնականից հեռու։ Անցած 45 տարվա ընթացքում քա՛նի այդպիսի «էնցիկլոպեդիստ», այդքան բարեխիղճ և գիտական այդպիսի մեծ պաշար ունեցող մարդ է իրեն նվիրել մատենագիտությանը։ Եթե հաշվենք, պատկերը բնավ մխիթարական չի լինի։ Այն ժամանակ, երբ հայ մատենագիտության բնագավառում հսկայական գործ կա անելու և Հայաստանի գիտական հիմնարկներում էլ այսօր քիչ չեն հենց զարգացած ու բարեխիղճ գիտնականները, սակայն նրանք գերադասում են գիտական ուսումնասիրություններ գրել և լսել չեն ուզում մատենագիտական աշխատանքին նվիրվելու մասին։ Ի դեպ, ոսենք նաև, որ այդ գիտնականներից ոմանք մատենագիտական աշխատանքը համարում են երկրորդական կարգի, ոչ բավականաչափ բարձր գիտական գործ։

Ուշագրավ է այն, որ Հակոբ Անասյանը, ամեն տեսակետից օրինակելի մի մատենագետ, գիտական աստիճան ստա-

¹ «Սովետ. գրականություն», 1958, № 6, էջ 158։

ցավ ոչ թե իր ռեալական մատենագիտության հոյակապ հատորի, այլ պատմական մի ուսումնասիրության համար:

2. Պետրոսյանը ունեւ աշխատելու մեծ կորով և համեր-
րատարութուն, սակայն նրան պակասում էին վերելք բերված
քաղվածքում ասված որոշ հատկութուններ (էնցիկլոպեդիստ
և այլն): Մի՞թե դա նշանակում է, որ Պետրոսյանը չպետք է
գրադվեր մատենագիտութեամբ: Բարեբախտաբար, ինքը Պե-
տրոսյանը այդպէս չի մտածել. հակառակ դեպքում, այսօր
մենք չէինք ունենա ընթերցողների ամենօրյա օգտագործմանը
դրված այն սովոր հատորները, որոնց բացակայութեանը
շատ նկատելի կլինէր հայ մատենագիտութեան մեջ:

Ամեն մի մատենագիտութեան սխալները, անշուշտ, պետք
է նշել անողոքաբար, առանց որևէ բան թաքցնելու, բայց և
պետք է կարողանալ գնահատել հոգնատանջ, դժվարին, որոշ
դեպքերում արհամարհված աշխատանքի արդյունքը, կարո-
ղանալ տեսնել նրա փաստական օգնութեանը սովորողներին,
գիտնականներին, բոլոր ընթերցողներին:

Ասենք նաև այն, որ 2. Պետրոսյանի աշխատութեանների
մեջ եղած անհամար թերութեանների մի զգալի մասը չէր լի-
նի, եթե այդ աշխատութեանները մասնագիտորեն, մասնա-
վանդ բարեխղճորեն խմբագրվէին:

Բազմիցս է առաջ քաշվել այն հարցը, որ մատենագիտու-
թեանը պետք է երկու խմբագիր ունենա. մեկը տվյալ բնագա-
վառի (գրականութեան, տեխնիկա և այլն) մասնագետ, մյու-
սը՝ մատենագետ և, որ ամենակարևորն է, մատենագիտական
աշխատանքի խմբագրումը պետք է վստահվի միայն շատ
բժախնդիր ու բարեխիղճ մարդկանց:

Քիչ կարևոր չէ նաև սրբագրչի հարցը: Պետրոսյանին
քննադատող գրախոսականներին մեկում նշվում է հատկապէս
այդ մասին. «Բիբլիոգրաֆիական աշխատանքի տեխնիկական
և գիտական մասերն այնքան սերտ ձուլված են իրար, որ
հաճախ մի տառասխալը, մի թվանշանը կարող են սլւյալ բա-
ցատրութեանը վիժեցնել այնպէս, ինչպէս բառարանում կամ
թվարանական խնդրում եղած «վրիպակը»: Հետևաբար, լայն

պատրաստականություն պետք է ունենա նաև բիրլիոգրաֆիական աշխատանքի սրբագրիչը: Ինչպես որ բիրլիոգրաֆիական ուսումնասիրություն կազմելը տեխնիկական աշխատանք չէ, տեխնիկական աշխատանք չէ նաև գիտական աշխատանքի սրբագրությունը. այս է պատճառը, որ բարեխիղճ գիտնականները մեծ մասամբ իրենք են կատարում իրենց գրքի սրբագրությունը»¹:

«Հայ գրականության բիրլիոգրաֆիա»-ն, օրինակ, ավելի սխալաշատ կլիներ, եթե նախնական սրբագրիչը բանիմաց չլիներ և չուղղեր բաղմաթիվ սխալներ: Թեև կարևոր է նշել, որ լեզվական սխալների, ինչպես և անունների ու վերնագրերի աղավաղումների ուղղումը ոչ թե նախնական, այլ վերստուգող սրբագրիչի պարտականությունն է (նախնականը նույնիսկ իրավունք չունի բնագրի մեջ կամ բնագրին հակառակ ուղղումներ անելու):

Առհասարակ, մատենագիտական աշխատությունների վերստուգող սրբագրիչի հարցը մեզանում անուշադրության է մատնված: Երբեմն մատենագիտական աշխատությունները, իբրև սովորական բնագրեր հանձնարարվում են փորձառություն չունեցող, սրբագրություն լավ չիմացող մարդկանց, մինչդեռ մատենագիտություն սրբագրելը հատուկ ուշադրության առարկա պետք է լինի:

Ըստ հարկի ղեհատեխնիկ Չ. Պետրոսյանի թողած մատենագիտական ժառանգությունը, միաժամանակ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ հայ պարբերական մամուլի, հայ դեղարվեստական գրականության ամբողջական մատենագիտություն կազմելու խնդիրը դեռևս լուծված չէ: Մանավանդ, չլուծված է մեռած նախախորհրդային հայ պարբերական մամուլի հոդվածների մատենագիտության խնդիրը:

¹ «Սովետ. գրականություն», 1958, № 6, էջ 158:

Գրապալատը իր գոյության ավելի քան լոռս տասնամյակի ընթացքում հսկայական գործ է կատարել հայկական մատենագիտության բնագավառում: Գրապալատը եղավ առաջին մասնագիտացած մատենագիտական հիմնարկը Հայաստանում և արձանագրման ու հաշվառման ենթարկեց հանրապետության տպագիր արտադրանքը անցած 46 տարիներում:

Գրապալատի աշխատանքը ծավալվեց երեք հիմնական ուղղություններով. Հայաստանի տպագիր ողջ արտադրանքի արձանագրական մատենագիտության, կենտրոնացված գրացուցակավորման և առանձին մատենագիտական աշխատությունների լույս ընծայման:

Ամենից կարևորն, անշուշտ, արձանագրական մատենագիտությունն է, տարբեր տարեգրերի հրատարակումը: Դրա շնորհիվ ստեղծվեց մատենագիտական մեծածավալ մի գրականություն, որը որոշ լրացումներից հետո լրիվ կներկայացնի հորհրդային Հայաստանի ամբողջ տպագիր արտադրանքը՝ գրքեր, պարբերականներ, հոդվածներ: Այսօր գրապալատի հրատարակած տարեգրերի քաղմասթիվ համարների միջոցով է, որ կարելի է ամենատարբեր մատենագիտական տեղեկանքներն ստանալ հանրապետությունում լույս տեսած շուրջ 30 հազար գրքերի և քաղմասթիվ պարբերականների վերաբերյալ: Բացի այդ, գրապալատի տարեգրային մատենագիտությունը մի պատրաստի հիմք է, որի վրա կարելի է կառուցել խորհրդային շրջանի հայ տպագիր գրքի և պարբերականների հոդվածների ապագա սիստեմատիկ լիակատար մատենագիտությունը (քաղմահատոր), որի կարիքը այնքան մեծ է:

Կարևոր եղավ նաև կենտրոնացված գրացուցակավորման կազմակերպումը տպագիր քարտերի հրատարակման միջոցով: Տպագիր քարտերը զգալի օգնություն ցույց տվեցին Հայաստանի գյուղական, շրջանային և քաղաքային զրադարաններին՝ քարտային գրացուցակների կազմակերպման և բարե-

լաւման դորժում: Աւելացնենք նաև, որ տպագիր քարտերից
զրապալատում այժմ կազմված գրացուցակը նույնպես լրջո-
րեն կարող է օգնել հայ տպագիր գրքի մատենագիտության
կազմմանը:

Առանձին մատենագիտական հրատարակութուններից,
իհարկե, ամենակարևորը Հ. Պետրոսյանի աշխատությունների
հրատարակումն էր: Դեռևս ոչ մի հայ մատենագետ այդպիսի
ծաւալուն արտադրանք չի տվել: Ինչ վերաբերում է հանձնա-
րարական մատենագիտությանը, ապա թեև նրա կազմման
պարտականութունը նույնպես նախապես դրված էր գրա-
պալատի վրա, սակայն վերջինս մեկ-երկու այդպիսի ցան-
կեր հրատարակելուց այն կողմ չգնաց: Նույնը եղավ նաև
Համամիութենական և մյուս հանրապետությունների գրա-
պալատներում: Դրա պատճառը միանգամայն պարզ է. գրա-
պալատը չունի ոչ գրքային, ոչ գրացուցակային համապա-
տասխան հիմք, ոչ էլ ընթերցողներ, որոնց համար հատկաց-
վում են հանձնարարական թեմատիկ ցանկերը:

Հանձնարարական ցանկեր կարող էր կազմել հանրապե-
տական գրադարանը, որն ունի և՛ գրքային, և՛ գրացուցակա-
յին հիմք, և՛ ընթերցողների ամենատարբեր խմբեր:

ԱԼ. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԳՐԱԳԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Մատենագիտական աշխատանք սկսելու համար Հանրա-
յին գրադարանին ամենից առաջ պետք էին երեք նախադրյալ՝
ա) գրքերի ու պարբերականների հարուստ ունեցվածքի ըս-
տեղծում, բ) վստահելի քարտային գրացուցակների կազմում,
գ) որակյալ մատենագետ-մասնագետներ:

20-ական թվականների առաջին կեսին այս երեք նախա-
դրյալներից ոչ մեկն էլ Հանրային գրադարանը չուներ:

Մինչև 1925 թվականը գրադարանի գրքային ունեցվածքը
համալրվում էր հիմնականում տարբեր նվիրատուությունների
շնորհիվ: 1924 թվականի մայիսից Հանրային գրադարանին
իրավունք տրվեց հորհրդային Միության մեջ հրատարակվող
բոլոր տպագիր երկերից ստանալ մեկական ձրի պարտադիր
օրինակ: Նախքան այդ Հանրային գրադարանը ձրի պարտա-
դիր օրինակ էր ստանում միայն Հայաստանում բոլոր լեզու-
ներով լույս տեսնող տպագիր երկերից: Միութենական ձրի
պարտադիր օրինակը Հանրային գրադարանը ստացավ մինչև
1959 թվականը: Այնուհետև, մինչև օրս գրադարանը ձրի
պարտադիր օրինակ շարունակում է ստանալ Հայաստանում
հրատարակված գրականությունից, իսկ Միության մեջ հրա-
տարակված ռուսերեն գրքերը ստանում է Մոսկվայի գիտա-
կան գրադարանների կոլեկտորից, իբրև գնովի պարտադիր
օրինակ:

Գրադարանի գրքերի, պարբերականների և այլ տպագիր
երկերի քանակական աճը հետևյալ պատկերն ունի. 1921
թվականին՝ 40.000 միավոր, 1925-ին՝ 200.000, 1929-ին՝
500.000, 1940-ին՝ 1.600.000, 1947-ին՝ 2.100.000, 1959-ին՝
4.453.615, 1965-ին՝ մոտ 6.000.000:

Ոչ մի խոշոր գրադարան չի կարող աշխատել առանց իր
գրքային ունեցվածքն արտացոլող գրացուցակների, ընթեր-
ցողների մամնօրյա սպասարկումն անգամ անհնար է առանց
գրացուցակների, էլ չենք ասում տեղեկատու-մատենագիտա-
կան որևէ աշխատանքի մասին: Միայն գրացուցակներն են
հնարավորություն տալիս օգտագործելու խոշոր գրադարանի
հարուստ գրականությունը:

Հանրային գրադարանը ստեղծվեց մի քանի գրադարան-
ների միավորումից, որոնցից ամենախոշորը Երևանի արա-
կան և իդական գիմնադիանների գրադարանն էր՝ 18000 միա-
վոր գրականությամբ: Գիմնադիայի գրադարանն ունեցել է իր
քարտային գրացուցակները, սակայն Հանրային գրադարանին
պետք էին բոլորովին նոր գրացուցակներ, այնտեղ հավաքվող
ողջ գրականությունն արտահայտող:

1923 թվականին հանրային գրադարանում աշխատանք-
ներ են սկսվում օրավուր աճող գրականության գրադարանա-
յին մշակման և քարտային գրացուցակներ ստեղծելու ուղղու-
թյամբ: Գրականությունը դասակարգվում է ըստ գիտության
և մշակույթի ճյուղերի, տասնորդական համակարգով, նախ
կազմվում է այրբենական գրացուցակ:

Նոր կազմվող գրացուցակի համար սկզբում օգտագործ-
վում էին գիմնադիայի գրացուցակի քարտերը, որոնց հակա-
ռակ երեսներին գրանցվում էին գրքերի նոր նկարագրություն-
ները: Դրանք մեծ (13×10) և անհարմար քարտեր էին, որոնք
օգտագործվում էին կանգնած վիճակում: Շուտով պարզ է
դառնում, որ անհրաժեշտ է գրացուցակներ ստեղծել նոր եղա-
նակով:

1929 թվականին գրադարանի գիտական խորհուրդը որո-
շում է ընդունում ստեղծել բոլորովին նոր այբբենական և

սիստեմատիկ գրացուցակներ՝ օգտագործելով գրքերի նկարագրության ավելի նոր, միջազգային դարձած կանոններ և ամենուրեք ընդունված միաշափ քարտեր (7,5×12,5 սմ),

Այլ. Մյասնիկյանի անվան Հանրապետական գրադարանի
ընթերցողական գրացուցակները

1926 թվականից Հայաստանի պետական գրադարանը սկսեց թողարկել Հանրապետությունում լույս տեսնող գրականության տպագիր քարտեր (տարեգրքերի նկարագրությունները փակցված քարտերի վրա), Նրա 1929 թվականին Հանրային գրադարանում լուրջ աշխատանքներ են ծավալվում գրքերի մշակման և նոր ու լիարժեք գրացուցակներ ստեղծելու ուղղությամբ, գրադարանում սկսում են օգտագործել նաև գրապալատի քարտերը (ընթացիկ գրականության քարտերից բացի, գրապալատից հնարավոր է լինում ձեռք

յ ևրել 1926-ից մինչև 1929 թվականը պատրաստված քարտերը)։

1940 թվականից սկսեցին կազմվել գրադարանի ընթերցողական գրացուցակները, որոնք 1950 թվականից գրվեցին ընթերցողների տրամադրությւան տակ, գրացուցակների և քարտարանների սննչակույմ։ Միաժամանակ նախկին այրբենական և սիստեմատիկ գրացուցակները գրվեցին մշակման բաժնում, որպես գլխավոր ծառայողական գրացուցակներ։ Ներկայումս դրանք օգտագործվում են գրադարանի աշխատակիցների կողմից մատենագիտական տարբեր տեղեկանքներ տալու, ցանկեր կազմելու, գրականության համալրման, նոր ստացված գրքերի մշակման և այլ նպատակներով։

Գրադարանում 1959 թվականից սկսվեցին ռուս պարբերական մամուլի գրացուցակ կազմելու աշխատանքները, որոնք այժմ ավարտված են։ Սկսված է նաև հայ պարբերական մամուլի գրացուցակի կազմումը (առայժմ գրացուցակի դեր է կատարում պարբերականների գրանցման քարտատարանը)։

Ընթերցողական գրացուցակները երբեմն շեն բավարարում ընթերցողներին, քանի որ նրանք կազմվել են այն ժամանակ, երբ իշխում էր մի տեսություն, ըստ որի գրադարանի ընդհանուր գրադարանում եղած գրքերի մի մասը, որը գրադարանավարի կարծիքով հնացած է կամ անօգտակար, չպետք է ցույց տրվի ընթերցողին, ուստի և չպետք է արտացոլվի ընթերցողական գրացուցակներում։ Այս տեսակետը մի շարք գրադարաններում աշխատակիցները օգտագործում էին պաշտպանելու համար իրենց մեղքով անբարեխիղճ, կիսատպոստ կազմված գրացուցակները։ Հետագայում, երբ այդ տեսակետը վերանայվեց, հանրային գրադարանում որոշ աշխատանք արվեց ընթերցողական գրացուցակների լուրջ բացերը լրացնելու համար, թեև շատ բան այնպես էլ մնաց խիստ անկատար։ Այդ է պատճառը, որ շատ դեպքերում պահանջկոտ ընթերցողին հարկ է լինում թույլ տալ օգտվելու ծառայողական գրացուցակներից։

Ինչ վերաբերում է գրադարանի մատենագիտական աշխատանքին, ապա այն իր շատ կողմերով հիմնվում է ծառայողական գրացուցակների վրա:

Ներկայումս Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանն ունի Հայաստանում գրադարանային գրացուցակների ամենածավալուն և ամենաբարդ համակարգը. որը տարբեր ձևերով արտացոլում է գրադարանի բազմաթիվ ու բազմատեսակ հարստությունները:

Բոլոր մեծ ու փոքր գրացուցակները հանրապետական գրադարանում այժմ շուրջ 50 անուն են: Դրանք երկարամյա մատենագիտական աշխատանքի արդյունք են և այսօր բավական արժեքավոր նյութ են պարունակում:

Հանրապետական գրադարանի գրացուցակներից են. հայերեն գրքերի ա) այբբենական գլխավոր (ծառայողական), բ) սիստեմատիկ գլխավոր (ծառայողական), գ) այբբենական ընթերցողական, դ) սիստեմատիկ ընթերցողական, ե) այբբենական արխիվային գրականության, զ) այբբենական հնատիպ գրականության, է) ժամանակագրական հնատիպ գրականության, ը) սիստեմատիկ հնատիպ գրականության:

Ռուսերեն գրքերի ա) այբբենական գլխավոր (ծառայողական), բ) սիստեմատիկ գլխավոր (ծառայողական), գ) այբբենական ընթերցողական, դ) սիստեմատիկ ընթերցողական, ե) այբբենական ռուսերեն հայագիտական գրականության, զ) այբբենական ռուսերեն կովկասագիտական գրականության, է) այբբենական մանր նյութերի:

Եվրոպական լեզուներով գրքերի (հիմնականում անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն). ա) այբբենական գլխավոր, բ) սիստեմատիկ գլխավոր, գ) այբբենական ծառայողական, դ) սիստեմատիկ ծառայողական:

Գրադարանն ունի նաև ադրբեյջաներեն և վրացերեն գրքերի, ինչպես և կերպարվեստի նյութերի, նոտաների, տեխնիկական հատուկ տեսակի նյութերի (գյուտերի նկարագրություններ, տեխնիկական տարրեր փաստաթղթեր և այլն), առանձին հավաքածուների (լեռի, Մանանդյանի և այլոց) գրացուցակներ և այլն:

Հանրային գրադարանում գրացուցակները դեկավարվում և լրացվում են հիմնականում մշակման բաժնի կողմից, սակայն որոշ գրացուցակներ էլ (օտար լեզուներով գրականություն, նոտային և կերպարվեստի նյութերի, տեխնիկական հատուկ տեսակի նյութերի, հնատիպ գրականություն) դեկավարում են համապատասխան բաժինների և բաժանմունքների աշխատողները:

Գրադահոց (ԱԼ. Մյուսեիկյանի անվ. գրադարան)

Մատենագիտական տեղեկատու և հրատարակչական աշխատանքներն էլ գրադարանում տարբեր բաժիններ են իրականացնում, ինչպես, օրինակ, ընթերցողներին մատենագիտական տեղեկանքներ տալիս են մշակման, տեխնիկական հատուկ տեսակի գրականություն, հայկական մատենագիտություն, օտար լեզուներով գրականություն, նոտային, կերպարվեստի նյութերի, հնատիպ և արխիվային գրականություն, մեթոդական բաժիններն ու բաժանմունքները, ըստ որում, այս բոլորն էլ (բացի մշակման բաժնից) մատենագիտական ցանկեր են կազմում հրատարակման համար:

Սակայն գրադարանի մատենագիտական ամեն կարգի աշխատանքի կենտրոնը, այդ աշխատանքի հիմնական մասի կատարողը տեղեկատու մատենագիտական բաժինն է:

ՏՆՂԵԿԱՏՈՒ-ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ ԸՆԹԱՏԱՆՓԸ

Այս բաժինը կազմակերպվել է 1932 թվականին և սկզբում բաղկացած էր երեք աշխատակցից, որոնք բացի ընթերցողներին ընթացիկ տեղեկանքներ տալուց զբաղվում էին նաև մատենագիտական քարտարանների կազմմամբ: Օրինակ, աշխատանք էր տարվում պարբերականներից լենինի և լենինիզմի վերաբերյալ նյութեր քաղելու ուղղությամբ:

Բաժնում կազմվում էին նաև ուրիշ թեմատիկ քարտարաններ, ինչպես «Հայաստանի արտադրական ուժերը», «Գեղարվեստական թարգմանական գրականությունը հայ պարբերական մամուլում» (երկուսն էլ նախախորհրդային մամուլի նյութերի հիման վրա) և այլն:

1932 թվականից էլ բաժնում սկսվեցին վերլուծագրվել հայ կարևորագույն թերթերի ու ամսագրերի հոդվածները: Այդ աշխատանքը շարունակվեց մինչև 1948 թվականը: Կազմվեցին մոտ 50 անուն պարբերականների հոդվածների քարտարաններ, որոնք և այժմ դրված են բաժնում ընթերցողների տրամադրության տակ: Այդ արժեքավոր քարտարանները ընդգրկում են հետևյալ պարբերականները:

1. «Ազգագրական հանդես»		Շուշի-Թիֆլիս	1896 - 1916 ¹
2. «Արարատ»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1850—1851
3. «Արարատ»	(Հանդես)	Էջմիածին	1868—1918
4. «Արաբս»	(Հանդես)	Գետահրաբուրդ	1887—1890 1892—1895. 1898
5. «Արևելյան մամուլ»	(Թերթ)	Զմլուտնիա	1871—1909
6. «Արծազանգ»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1882—1884
	Հետո		1886—1893
	Հանդես		1896—1897
7. «Արոս»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1904—1912
8. «Գեղարվեստ»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1908, 1913, 1917, 1921 (կան պակաս համարներ)
9. «Գեղունի»	(Հանդես)	Վենետիկ	1901—1906, 1909, 1927
10. «Թատրոն»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1893—1905
11. «Լույս»	(Թերթ)	Նոր-Նախիջևան	1910—1914
12. «Լուսմա»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1896—1911
13. «Կոունկ հայոց աշխարհին»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1860—1863
14. «Հանդես գրական, պատմական»		Մոսկվա	1888—1896
15. «Հյուսիսավայլ»	(Հանդես)	Մոսկվա	1858—1863
16. «Հայկական աշխարհ»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1865—1879
17. «Հովիտ»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1910—1913

¹ Թվականները ցույց են տալիս, թե ավելի պարբերականը ո՞ր թվականից մինչև որն է բարտադրված

18. «Մեղու Հայաստանի»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1858—1882
19. «Մշակ»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1872—1920
20. «Մուրն»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1889—1907
21. «Տարազ»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1890—1919
22. «Փորձ»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1876—1881
23. «Նոր դար»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1884—1903
24. «Արևելք»	(Թերթ)	Կ. Պոլիս	1884—1910
25. «Մասյաց աղավնի»	(Հանդես)	Փարիզ	1855—1865
26. «Բյուզանդիոն»	(Թերթ)	Կ. Պոլիս	1896—1914
27. «Անանիտ»	(Հանդես)	Փարիզ	1898—1911 1927—1928
28. «Հայրենիք»	(Թերթ)	Կ. Պոլիս	1891—1909
29. «Կայծ»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1906
30. «Նոր խոսք»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1906
31. «Հայրենիք»	(Հանդես)	Կ. Պոլիս	1920—1930
32. «Մասիս»	(Հանդես)	Կ. Պոլիս	1884—1908
33. «Հորիզոն»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1909—1918
34. «Մաղիկ»	(Հանդես)	Կ. Պոլիս	1886—1911
35. «Թաւրոն և երաժշտություն»	(Հանդես)	Թիֆլիս	1910—1917
36. «Հայ գրականություն»	(Հանդես)	Զմյուռնիա	1911—1914
37. «Հանդես ամսօրյա»		Վիեննա	1887—1900
38. «Պրովետարիատի կոնկր»	(Թերթ)	Թիֆլիս	1902—1905

39. «Խորհրդային Հայաստան»	1921—1949
40. «Դրական թերթ»	1932—1951
41. «Ավանգարդ»	1923—1941, 1946—1950
42. «Բանվոր» (Լենինական)	1923—1940
43. «Կոմունիստ» (Բաքու)	1920—1950
44. «Մարտական» (Թիֆլիս)	1923—1928
45. «Պրոլետար» (Թիֆլիս)	1928—1938
46. «Սովետական Վրաստան» (Թիֆլիս)	1939—1942 1946—1950

Հայ պարբերականների այս քարտարանները շատ են օգնել տարբեր մասնագետների, ինչպես և գիտական աշխատողների անհրաժեշտ նյութեր որոնելու ուղղութիւնով: Քարտարաններից շատ է օգտվել, օրինակ, Հ. Պետրոսյանը իր մատենագիտական ցանկերը կազմելիս:

1950-ական—60-ական թվականներին բաժինը իր ուժերը կենտրոնացրեց հիմնականում թեմատիկ (այս կամ այն հարցին, թեմային նվիրված գրականութան) քարտարաններ կազմելուն: Ներկայումս բաժնում կան մի շարք այդպիսի քարտարաններ, որոնցից կարելի է հիշել՝ «Հայկական ՍՍՀ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 5-ամյա և 7-ամյա պլանները» (1928 թվականից մինչև այժմ), «Հայկական ՍՍՀ շրջանները» (ուր հավաքված են հանրապետության շրջաններին և գյուղերին վերաբերող բազմաթիվ հոդվածների քարտեր), կազմվում է 1963 թվականից, «Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը սովետահայ պարբերական մամուլում» (ընդգրկված են 1954 թվականից մինչև այժմ հրապարակված նյութերը), «Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը հայ գեղարվեստական գրականության մեջ», «ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 5-ամյակների և 7-ամյակի պլանները» (ընդգրկված են 1946 թվականից հրապարակված նյութերը), «Անդրկովկաս», հիմնադրվել է 1961 թվականին, ընդգրկում է երեք հանրապետություններ:

ըին վերաբերող մի շարք նյութեր, «Աշխարհի երկրները», հիմնադրվել է 1963-ին և այլն:

Այս թեմատիկ քարտարանները այժմ էլ շարունակում են լրացվել:

Բաժնուժ տարբեր կարգի տեղեկանքներ տալու համար շատ է օգտագործվում «Անհատական քարտարանը» («Պերսոնալիա»), որը հիմնադրվել է 1958-ին: Քարտարանում հավաքվում են տարբեր ազգության գրողների, գիտնականների, մշակութային գործիչների ստեղծագործությունների, աշխատությունների և նրանց նվիրված գրականության քարտերը (ընդգրկվում են մամուլում հրապարակված նյութերը):

1955 թվականից տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը ձեռնամուխ եղավ Խորհրդային Հայաստանի երկրագիտական քարտարանի կազմման աշխատանքներին:

Այս քարտարանի հարցը մի քանի անգամ քննության նյութ դարձավ: Պարզվեց, որ հայ ժողովրդի պատմության յուրահատկությունը այնպիսին է, որ հնարավորություն չի տալիս նյութերի ընտրության շրջանակները միայն հանրապետության ներկայիս սահմանները համարել: Առանց ողջ պատմական Հայաստանի և հայ սփյուռքի մշակութային կյանքի ընդգրկման, ուղղակի անհնար էր դառնում նման քարտարան կազմելը: Դրանից ելնելով՝ որոշում ընդունվեց քարտարանը կոչել «Հայաստան և հայ ժողովուրդ»՝ ընդգրկելով այնտեղ ներկայիս և պատմական Հայաստանին ու առհասարակ հայ ժողովրդին, նրա լեզվին ու մշակութին վերաբերող բոլոր նյութերը:

Մշակվեց նաև նյութերի դասակարգման հատուկ աղյուսակ և պարբերականներից նյութեր ընտրելու հրահանգ:

Ներկայումս «Հայաստանը և հայ ժողովուրդը» քարտարանը բավական հարստացել է, այնտեղ կա մոտ 100.000 քարտ:

Քարտարանը շարունակում է համալրվել 1960 թվականին տեղեկատու-մատենագիտական բաժնում ստեղծված երկրագիտական բաժանմունքի աշխատողների կողմից:

Բավական մեծ թիվ են կազմում նաև տեղեկատու-մատենադիտական բաժնի հրատարակած մատենադիտական ցանկերը:

Առհասարակ, Հանրային գրադարանի հրատարակչական աշխատանքը սկսվել է 1937 թվականից, երբ տպագրվեց «ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի և աշխատավորների պատգամավորների խորհրդի ընտրություններ» հանձնարարական գրականություն ցանկը (33 էջ):

Հաջորդ տարին Տ. Շեչենկոյի ծննդյան 125-ամյակի առթիվ (լրանում էր 1939-ին) գրադարանը լույս ընծայեց «Տարաս Գրիգորևիչ Շեչենկո 1814—1939. Բիբլիոգրաֆիական տեղեկատու»-ն (47 էջ):

1939 թվականին «Սասունցի Դավիթ» վիպերգության 1000-ամյակի կապակցությամբ գրադարանը լույս ընծայեց «Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական էպոս» մատենագիտության առաջին պրակը (170 էջ): Մատենագիտությունը կազմել էին այն ժամանակ տեղեկատու-մատենադիտական բաժնի վարիչ Մարջիկ Բաբայանը և բաժնի աշխատակից Սուրեն Միքայելյանը: Խմբագրել էր և ներածությունը գրել Մանուկ Աբեղյանը: Նյութերի հավաքմանը մասնակցել են մատենագիտական բաժնի աշխատակիցներ Աստղիկ Բաղդասարյանը, էդուարդ Խոնդկարյանը և Գուրգեն Գալստյանը:

Մատենագիտությունը բաղկացած է երեք բաժնից. ա) նյութերի ժամանակագրական կարգ, բ) նյութերի սիստեմատիկ կարգ, գ) Ցանկեր:

Առաջին բաժինը («նյութերի ժամանակագրական կարգ») մատենագիտության հիմնական մասն է: Այստեղ ժամանակագրական կարգով, սկսած 1874 թվականից, այսինքն՝ Գրեգին Սրվանձտյանի «Գրոց ու բրոց և Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ» գրքի լույս ընծայումից, մինչև 1939 թվականի հունիսի 15-ը՝ իրար հետևից տրված են «Սասունցի Դավիթ» տարբեր պատումների և վիպերգությանը նվիրված բանագիտական ուսումնասիրությունների ցուցակը:

Այստեղ ընդգրկված են 400 տարբեր նյութեր, առանձին զրգերով և պարբերականներում հրապարակված:

Ժամանակագրական այս ցանկը հնարավորություն է տալիս հետևելու «Սասունցի Դավթի» պատումների հավաքման և նրանց ուսումնասիրման ժամանակագրական ընթացքին:

Այս հիմնական ցանկում նկարագրված նյութերը համարակալված են:

Հաջորդ բաժինը (Նյութերի սխտեմատիկ կադ) հինգ հիմնական հատված ունի. 1. էպոսի հրատարակությունները, 2. Հետազոտություններ, հոգվածներ և հիշատակություններ այլ աղբյուրներում, 3. էպոսի մշակումները, 4. Գրախոսականներ և 5. Նյութեր էպոսի հազարամյակի տոնակատարության առթիվ:

Այս վերջին հատվածը 14 ենթազյուխ ունի, որոնց մեջ խմբավորված են վիպերգության 1000-ամյակի կապակցությամբ հրապարակված տարբեր նյութերը (որոշումներ, «Սասունցի Դավթի» տարբեր հրատարակություններ, ցուցահանդեսների, նկարազարդումների մասին տեղեկատվություններ և այլն):

Ցանկերի բաժնում կան պատումների վերնագրերի և հեղինակների այբբենական ցանկեր:

Առհասարակ, մատենագիտությունը բավական որակով է կազմված: Նկարագրությունները կատարված են ժամանակին ընդունված մատենագիտական կանոններով: Հենց միայն նյութերի համարակալումը և երկու օժանդակ ցանկերի առկայությունը վկայում են, որ այս մատենագիտությունը ավելի որակյալ է, քան նույն բաժնի կողմից ավելի ուշ կազմված այլ գիտաօժանդակ մատենագիտական ցանկեր, որոնք զուրկ են թե՛ համարակալումից, թե՛ օժանդակ ցանկերից:

Կազմողները հարկ են համարել նույնիսկ աստղանիշով ցույց տալ այն նյութերը, որոնք իրենք չեն տեսել (նկարագրությունը վերցրել են այլ աղբյուրից), մի բան, որ վկայում է կազմողների բարեխղճության և պատասխանատվության զգացումի մասին: Հիշենք, որ քչիչ մատենագետներ նման

շատ կարևոր նշումներ ընն արել իրենց մատենագիտական աշխատությունների մեջ:

Արժեքավոր է Մ. Արեղյանի ներածությունը՝ «Մատենադրություն «Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական վեպի մասին», ուր տրվում է վիպերգության պատումների հավաքման ու հրատարակման, ինչպես և նրա ուսումնասիրման հետաքրքրական պատմությունը (իրեն զեկուցում այս ներածականը կարդացվել է ԽՍՀՄ ԳԱ հայկական ֆիլիալի հոբելյանական նստաշրջանում, 1939 թ. օգոստոսի 22-ին և 23-ին):

Մատենագիտության կազմողներն իրենց նախաբանում խոստանում են 1939 թվականի հունիսի 15-ից հետո լույս տեսած, ինչպես և միութենական հանրապետությունների լեզուներով հրատարակված բոլոր նյութերը ամփոփող մատենագիտության երկրորդ պրակը հրատարակել 1940 թվականին: Այդ պրակը պետք է ընդգրկեր նաև երկու պրակների համար օգտագործված պարբերականների տյրեբնական ցանկը (ի դեպ, այս ցանկի անունը նշված է Ա պրակի բովանդակության մեջ, թեև ինքը չկա):

Սակայն, ցավոք, նախատեսված այդ երկրորդ պրակը այնպես էլ լույս չտեսավ և աշխատությունը մնաց անավարտ:

Մատենագիտությունն ունի նաև թերություններ, հատկապես վրիպակներ, ինչպես և բացթողումներ: Սակայն ամեն դեպքում այն մնում է Հանրային գրադարանի մատենագիտական լավագույն հրատարակություններից մեկը:

Ուշագրության արժանի շանրային գրադարանի վերը քննված առաջին երեք հրատարակությունները նկատում ենք, որ արդեն դրանց բնույթի մեջ կանխագծվում է գրադարանի հետագա ամրողջ մատենագիտական-հրատարակչական դործունեության ուղին:

Ընտրությունների կապակցությամբ 1937-ին հրատարակ-

ված ցանկը հանձնարարական էր. խռանձին քաղաքական միջոցառման առիթով կազմված և նախատեսված ընթերցողներին (ընտրողներին) լայն շրջանակի համար:

Շեշենկոյին նվիրված մատենագիտական ցանկը կիսով չափ էր հանձնարարական, քանի որ այնտեղ նշված էին նաև այնպիսի նյութեր, որոնք ավելի նեղ գրականագիտական արժեք ունեին և հարմար չէին ընթերցողներին լայն շրջանակներին հանձնարարելու համար: Այս ցանկը ինչ-որ չափով հիշեցնում էր գիտաօժանդակ մատենագիտություն, բայց այդպիսին էլ չէր, քանի որ այնտեղ խնդիր չէր դրված Շեշենկոյի ոչ միայն ուսեերեն, այլև հայերեն հրատարակությունները հնարավորին չափ լրիվ ընդգրկելու (էլ չենք ասում ուկրաիներենի մասին):

Ինչ վերաբերում է Սմասունցի Դավթին՝ նվիրված մատենագիտության առաջին պրակին, ապա այն գիտաօժանդակ մատենագիտության իսկական նմուշ էր:

Հետագայում Հանրային գրադարանի մատենագիտական բոլոր հրատարակությունները կամ հանձնարարական ընդլայնումներն, կամ գիտաօժանդակ և կամ դրանց միջին տեղը գրավող:

1940 թվականին եղավ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի որոշումը Վրացական քննադատության և մատենագիտության մասին¹ և Այստեղ ճշտվում էր գրապալատների դերը իրրև ընթացիկ գրականության պետական արձանագրական մատենագիտության և վիճակագրության կենտրոնների: Հատկապես շեշտվում էր հանձնարարական գրականության զարգացման անհրաժեշտությունը: Ըստ որոշման Վ. Ի. Լենինի անվան գրադարանը Միության մեջ դառնում էր հանձնարարական մատենագիտության կենտրոն: Լրագրերի և ամսագրերի վրա պարտականություն էր դրվում պարբերաբար հրատարակել նոր

¹ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմում. Գրական քննադատության և բիրյուրոգրաֆիայի մասին — Վարտիական և սովետական մամուլի մասին: Փաստաթղթերի ժողովածու՝ գրքում: Եր., 1955, էջ 674—678:

լույս տեսած գրքերի ցուցակներ և այդ գրքերին նվիրված դրահոսություններ:

Այս որոշման օրինակով 1940 թվականի նոյեմբերին համապատասխան որոշում ընդունեց Հայաստանի Կ(Բ)Կ Կենտկոմը¹, Որոշմամբ Հայաստանում հանձնարարական մատենագիտության կենտրոն դարձավ ԱԼ. Մյասնիկյանի անվան պետական հանրային գրադարանը:

Այս որոշման առաջին արդյունքը եղավ Հանրային գրադարանում «Բիրլիոգրաֆիական ամսագրի» հիմնադրումը (Լուսժոզկոմատի «Բյուլետենի» վերակազմմամբ): Այս ամսագրի նպատակն էր ընթերցողներին ծանոթացնել նոր հրատարակվող գրքերին և տարածել մատենագիտական գիտելիքները: Ամսագրի առաջին և միակ համարը լույս տեսավ 1941 թվականի մայիսին (79 էջ)²:

Համարը հիմնականում նվիրված էր տարբեր գրքերի բովանդակության բացմանը, Հոգվածներ կային հայ գրի ու գրականության և հայ հին արվեստի մասին: Որոշ հոգվածներից հետո տրվում էին գրականության համառոտ ցանկեր: Համարում հոգվածներ ունեին Հ. Ահառյանը, Գ. Լևոնյանը, Կ. Ղաֆուզարյանը, Ա. Արրահամյանը, Հ. Պետրոսյանը և ուրիշներ:

1942 թվականին Հանրային գրադարանի տեղեկատվամատենագիտական բաժինը լույս ընծայեց Ա. Բաբայանի կազմած «Սովետական ժողովրդի Հայրենական մեծ պատերազմը» և «Հակաօդային պաշտպանություն», իսկ 1943-ին Բ. Աստվածատրյանի կազմած «Ժողովրդի ռազմական ուսուցումը» հանձնարարական գրականության ցանկերը: Ցանկերից վերջին երկուսը ապակետիպ էին: Աշքի է ընկնում նաև այն, որ նրանցում հիմնականում ընդգրկված է ռուսերեն գրականություն, հայերեն համապատասխան նյութերի պակասի պատճառով:

¹ ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմում. Գրական քննադատության և բիրլիոգրաֆիայի մասին. — Գրական թերթ, 1941, № 2:

² Երկրորդ համարը շարված էր և գրեթե պատրաստ տպագրության, սակայն չհրատարակվեց պատերազմական վիճակի պատճառով:

Հանձնարարական մատենագիտության գծով հրատարակությունները նկատելիորեն շատանում են 1950 թվականից, երբ փոքրիկ գրքույկ-թերթիկների ձևով սկսում են հրատարակվել հանձնարարական գրականության ցանկեր՝ «Օգնություն արդունարերության և գյուղատնտեսության առաջավորներին»:

Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանի
գիտաբերդի նիստը (1947 թ.)

մատենաշարով: Այդ ցանկերից էին՝ «Բարձրացնենք անասնապահության մթերատվությունը», «Խաղողի վազի մշակությունը», «Հացարույսերի մշակությունը», «Պայքար բարձր բերքի համար» և այլն (ընդամենը 10 ցանկ): Սրանք յուրօրինակ շուրջ էջից բաղկացած փոքրիկ հրատարակություններ էին. ընդգրկում էին շուրջ 20 անուն գիրք և գրքույկ: Այս ցանկերի նպատակն էր գլխավորապես գյուղատնտեսության աշխատողներին հանձնարարել գրականություն, որպեսզի նրանք կարգան այդ և ավելի բարելավեն իրենց աշխատանքները:

1951 թվականին բաժինը սկսեց ցանկեր հրատարակել «Օգնություն ինքնակրթությամբ գրադպրողներին» մատենաշա-

բով, նվիրված՝ Ա. Իսահակյանին, Շիրվանզադեին և այլոց (յուրաքանչյուր ցանկը 4 էջից բաղկացած)։

Նույն թվականին Լրև փոքրիկ պրակներով (8-ից 12 էջանոց) հրատարակվեցին «Ինչ կարդալ խաղաղության վերաբերյալ» մատենաշարի հանձնարարական ցանկերը և «Ինչ կարդալ սովետական դատարանների ընտրությունների վերաբերյալ» հանձնարարական ցանկը (8 էջ)։

Այս թվականներին Հանրային գրադարանը հրատարակում էր նաև տարբեր դրոշների և այլ դործիչների հոբելյաններին նվիրված պլակատներ և գրքույկներ, որոնցում տարբեր տեղեկանքներ էին տրվում հոբելյարների կյանքի և դործի մասին, իսկ վերջում գրվում էին հանձնարարվող գրականություն ոչ մեծ ցանկեր։ Այդ պլակատներից էին Խ. Աբովյանին, Գ. Սունդուկյանին, Մ. Նալբանդյանին, Հ. Հովհաննիսյանին, Հ. Քումանյանին, Պ. Աղամյանին, Ա. Պուշկինին, Ն. Չերնիշևսկուն և այլոց նվիրվածները։ Գրքույկներից էին Վ. Բելինսկուն, Ա. Ռոդիշևին, Լեոնարդո դա Վինչիին և այլոց նվիրվածները։

Հանձնարարական մատենադիտական ցանկերի կազմումը տատնանաբար ավելի կատարելագործվում է։ Մատենագիտական բաժինը հասարակական-քաղաքական բնույթի ցանկերից բացի սկսում է կազմել նաև այլ բնագավառների գրականության հանձնարարական ցանկեր։

Ուշագրություն են դրալում գյուղատնտեսական գրականության ավելի ծավալուն հանձնարարական ցանկերը, որոնք բաժինը կազմում և լույս էր ընծայում 1950 թվականից սկսած։ Դա մի ամբողջական հրատարակություն էր «Ինչ կարդալ գյուղատնտեսության մասին» ընդհանուր վերնագրով, բաղկացած 8 պրակից, որոնցից առաջինը 1950, իսկ վերջինը 1959 թվականին են լույս տեսել։

Առաջին և երկրորդ պրակները, որ նվիրված են գյուղատնտեսության և անասնաբուծության տարբեր ճյուղերին, կազմել են գրադարանի մեթոդական կաբինետի աշխատողները (Ա. Շահադիդյան և Հ. Դավթյան), իսկ հաջորդ 6 պրակ-

ները, որոնցից յուրաքանչյուրը նվիրված է գյուղատնտեսութ-
յան մի բնագավառի, կազմել են տեղեկատու-մատենագի-
տական բաժնի աշխատողները:

Ահա այդ պրակների անունները.

Պր. 3. Գյուղատնտեսության մեխանիզացիա. 1954, 35 էջ:

Պր. 4. Նգիպտացորեն. 1955, 15 էջ:

Պր. 5. Այգեգործություն. 1956, 29 էջ:

Պր. 6. Անասնաբուծություն. 1958, 95 էջ:

Պր. 7. Պտղաբուծություն. 1958, 45 էջ:

Պր. 8. Բամբակագործություն. 1959, 38 էջ:

Պատկերացում տալու համար մատենագիտական այս ցան-
կերի մասին՝ համառոտակի անդրադառնանք նրանցից երկու-
սին, որոնք, ըստ ամենայնի, առավել հաջողվածներն են:

6-րդ պրակը, որ նվիրված է անասնաբուծությանը, բոլո-
րից ավելի ծավալուն է: Այն բաղկացած է մի շարք առանձին
թեմատիկ գլուխներից, ինչպես, օրինակ, «Կերհայթայթում և
կերակրում», «Անասնաբուծության աշխատատար պրոցեսների
մեքենայացումը», «Տավարաբուծություն», «Ուշխարաբուծու-
թյուն», «Նոգաբուծություն», «Զիարուծություն», «Թուչնաբու-
ծություն» և այլն:

Առանձին գլուխներ են նվիրված կաթնատնտեսությանը և
անասնաբուծությանը, իսկ առաջին գլխում բերված է ընդ-
հանուր անասնաբուծությանը նվիրված գրքերի ու հոդվածնե-
րի ցանկը:

Մատենագիտության մեջ ընդգրկված են հայերեն և ռու-
սերեն գրքեր ու հոդվածներ:

Գրքերի նկարագրությունների տակ տրված են ծանոթա-
դրություններ (անոտացիաներ), որոնց նպատակն է մատե-
նագիտությունից օգտվողին համառոտակի ծանոթացնել կար-
գալու համար առաջարկվող ամեն մի գրքի բովանդակու-
թյանը:

Այս մատենագիտության նյութերը հավաքել ու նկարագրել
են տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի աշխատողները,
իսկ հղած նկարագրություններից ցանկի համար ընտրությու-

ներ կատարել է, խմբավորել և ծանոթագրել գյուղատնտեսական մասերի Աթոյանը, որը միաժամանակ զբաղվում էր խմբագրելով է: Աթոյանը լավ աշխատանք է կատարել մատենագիտությունը բովանդակությամբ և տեսքով ընթերցողների համար օգտակար ու հրապուրիչ դարձնելու համար: Ծանոթագրությունները կարճ են, նպատակասլաց, տրված են մի շարք գրքերի պատկերները, նկարազարդ է դրքի շապիկը:

Մատենագիտություն, անշուշտ, ունի նաև թերություններ, որոնցից ամենակարևորը, օժանդակ այբբենական ցանկի բացակայությունն է: Չկան ոչ վերնագրերի, ոչ էլ հեղինակների այբբենական ցանկեր:

«Ինչ կարգալ գյուղատնտեսության մասին» մատենագիտության 7-րդ պրակը նվիրված է պտղաբուծությանը:

Այս ցանկում բերված են պտղաբուծության վերաբերյալ հայերեն և ռուսերեն 126 գրքերի ու հոդվածների անունները: Մասնավորապես հայերեն հրատարակություններից ցանկում բնագրված են պտղաբուծության վերաբերյալ 1950—1958 թվականների ընթացքում լույս տեսած գրքերը, պարբերականներից հոդվածները վերցված են սկսած 1955 թվականից:

Հանձնարարական գրականության ցանկը բաղկացած է 5 բաժնից. 1) «Պարտիայի և կառավարության որոշումները պտղաբուծության հետագա զարգացման միջոցառումների մասին», 2) «Ընդհանուր հարցեր և ագրոտեխնիկա», 3) «Պտղատու կուլտուրաներ», 4) «Պտղատու կուլտուրաների սելեկցիան և սորտերը», 5) «Հիվանդությունները, վնասատուները և նրանց դեմ տարվող պայքարի միջոցներ»:

Բոլոր գրքերի անուններին կցված են ծանոթագրություններ (անոտացիաներ), որոնցում հակիրճ անդեկություններ են տրվում գրքերի բովանդակության վերաբերյալ:

Ցանկի համար նյութերը հավաքել ու նկարագրել են տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի աշխատողները, իսկ նյութերի ընտրությունը, դասակարգումը և խմբագրումը այստեղ ևս կատարել է գյուղատնտես Ս. Աթոյանը, որ կազմել է նաև գրքերի ծանոթագրությունները: Պետք է ասել, որ

Ս. Աթոյանը այս անգամ ևս շնորհակալ աշխատանք է կատարել: Ցանկը կազմված է բարեխղճությամբ, անտեղ սպառիչ կերպով ընդգրկված է այն ժամանակ եղած ողջ հայերեն գրականությունը, որը կարող էր ոգտակար լինել հանրապետության պտղագործներին, ինչպես և հմտությամբ ընտրված է հանձնարարվող ուսանող գրականությունը:

Պատշաճ է ցանկի մասնագիտական-մատենագիտական մակարդակը. նկարագրությունները կատարված են ճիշտ, տրամաբանական է նյութի դասակարգումը, հաջող են ծանոթագրությունները: Ցանկում հաճելի տպավորություն են թողնում և ընթերցողի հետաքրքրությունն առաջացնում նշված մի շարք գրքերի լուսանկարները:

Այս մատենագիտությունը ևս շունի որևէ օժանդակ ցանկ, որ և փոքր-ինչ գցում է նրա արժեքը: Սակայն օժանդակ ցանկերի բացակայությունը մի թերություն է, որ երկար ժամանակ ընտրող էր հանրապետական գրադարանի մատենագիտական հրատարակություններին ընդհանրապես:

Տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը զիտա-տեխնիկական գրականության մատենագիտության գծով կազմել և հրատարակել է հետևյալ հանձնարարական ցանկերը.

1956-ին՝ «ЧТО ЧИТАТЬ по технике», բաղկացած ևրեք պրակից (համապատասխանաբար 20, 14 և 15 էջերից բաղկացած): Այստեղ ընդգրկված են Հանրապետական գրադարանի գրապահոցում եղած ուսական գրականության տեխնիկական բաժնի մի շարք գրքեր: Դրանով էլ այս ցանկը գրադարանային գրադուցակ է հիշեցնում, մանավանդ, որ յուրաքանչյուր նկարագրության դիմաց դրված է գրքի դարակուները (շիֆրը), որով ընթերցողը կարող է պատվիրել այդ գիրքը և ստանալ:

Պրակները հրատարակվել են իրրև ուսանողները գրքույկներ, նրանցում ընդգրկված են միայն ուսանողները գրքեր (ոչ մի հայերեն գիրք չկա), ուստի և այս ցանկերը հայկական մատենագիտության նմուշներ համարվել չեն կարող:

1958-ին՝ Մանիկ Ռաբայան, «Սինթետիկ նյութեր և դրան-
ցից պատրաստվող առարկաներ»։ 30 էջ։

Կան գրքերից մի բանիսի լուսանկարները։ Ցանկը հիմնա-
կանում ներկայացնում է ուսսերեն գրքեր և հոգվածներ, կան
շատ բիշ բանակով նաև հայերեն նյութեր։

1959-ին՝ «Են կարդալ երկրի արհեստական արբանյակ-
ների մասին»։ 48 էջ։

Ընդգրկված են մեծ մասամբ ուսսերեն և մասամբ էլ հա-
յերեն գրքեր ու հոգվածներ։ Գրքերը ծանոթագրված են ցանկի
խմբագիր էդ. Տեր-Մինասյանի կողմից։

Երկու հանձնարարական ցանկերն էլ նախատեսված են
ընթերցողների լայն շրջանների համար և կազմված են մատե-
նադիտական պատշաճ մակարդակով, խմբագրված են համա-
պատասխան մասնադեղների կողմից (քիմիկոսի և ինժեներ-
ների)։ Վատ է որ այս մատենադիտությունները նույնպես շու-
նեն օժանդակ ցանկեր, նյութերը համարակալված չեն և մա-
նավանդ անզարդ, անհրապույր տեսք ունեն։

1965-ին բաժինը լույս ընծայեց «Հայաստանի մեծ քի-
միան» գրականության հանձնարարական ցանկը, որը կազմել
է Մ. Բարայանը Վ. Կանտունու օգնությամբ։

Նվիրեն Սարգսյանը և Վ. Կանտունին կազմել են ժողովու-
րդագրությունը Հայաստանում հետաքրքրական մատենա-
դիտությունը։

Ինչ վերաբերում է հասարակական-քաղաքական գրականու-
թյան հանձնարարական ցանկերին, ապա այդպիսիք վերջին
տասնամյակում մի քանի անգամ ավելի շատ են հրատարակ-
վել բաժնի կողմից։ Բաժնի կազմած մի շարք այդպիսի ցան-
կեր կցվել են գրադարանի գրադարանագիտական-մեթոդական
կարիներատի (այժմ բաժին) կողմից կազմված հետևյալ մե-
թոդական ձեռնարկներին։

1905—1907 թթ. ուսումնական առաջին ռեուլուցիայի վերա-
բերյալ գրականության պրոպագանդան։ 1955, 58 էջ։

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ռեուլուցիայի 40-րդ
առերդարձը։ 1957, 168 էջ։ (Գրականության ցանկը կազմել
է Ն. Սարգսյանը)։

Լենինյան կոմերիտմիության 40-ամյակը: 1958, 59 էջ:

Սովետական Հայաստանի 40 տարին: 1960, 158 էջ:

Վ. Ի. Լենինի աշխատությունների և նրա մասին հղած գրականության պրոպագանդան գրադարաններում: 1960, 37 էջ:

ՍՄԿՊ 22-րդ համագումարի որոշումների և նյութերի պրոպագանդան գրադարաններում: 1962, 103 էջ:

Բացի այս, բաժինը ինքնուրույն հրատարակել է հանձնարարական ցանկեր, նվիրված համաշխարհային ֆեստիվալներին (1957, 19 էջ), ակոմոլիզմի վնասներին և նրա դեմ պայքարելուն (կազմել է Ե. Սարգսյանը, 1959, 31 էջ), Հայաստանի գյուղատնտեսության առաջավորներին (1962) և այլն:

Այս շարքից բաժնի հրատարակած առավել ուշագրավ հանձնարարական ցանկերից է «Սովետական Հայաստանի արդյունաբերությունը 40 տարում» մատենագիտությունը (1962, 187 էջ):

Տնտեսագիտական-տնտեսվարական հայերեն և ռուսերեն հարուստ գրականություն ընդգրկող այս ցանկը բաղկացած է 5 գլխից՝ «Պարտիայի և կառավարության որոշումները», «Ժողովրդական պլանները և նրանց կատարումը», «Հայաստանի արդյունաբերության ընդհանուր հարցերի վերաբերող աշխատություններ» և «Արդյունաբերության առանձին ճյուղեր»: Այս վերջին գլխում տրված է գրականություն Հայաստանի արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի մասին (լեռնահանքային, մետաղագործական, քիմիական, մեքենաշինական և այլն):

Այս ցանկի մատենագիտական-մասնագիտական մոկորգակը նախորդների համեմատ ավելի բարձր է՝ նյութերը համարակալված են (վերջին համարը՝ 1643), տրված են հայերեն և ռուսերեն անվանացանկեր:

Մատենագիտության վերջում կա Հայաստանի գործարանային թերթերի ցուցակ:

Մատենագիտական բաժնի հրատարակութիւնները գիտաօժանդակ մատենագիտութեան բնագավառում սկիզբ են առել 1940 թվականին, երբ լույս տեսավ Եմասունցի Դավիթ մատենագիտական ցանկը: Սակայն բաժինը հետագայում մասնագիտացավ գիտաօժանդակ մատենագիտութեան մի տեսակի, այն է՝ անհատական մատենագիտութեան, այսինքն՝ առանձին անհատների (գրողների, երաժիշտների, հեղափոխական դործիշների և այլն) նվիրված մատենագիտութեան մեջ:

Պետք է ասել, որ անհատական գիտաօժանդակ մատենագիտութիւնը տեղեկատու-մատենագիտական բաժնում փաստորեն ծնունդ առավ հանձնարարական մատենագիտութիւնից:

1954 թվականին մեթոդական կարիքների հետ տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը լույս ընծայեց՝ Մ. Նալբանդյանի ծննդյան 125-ամյակին նվիրված մի գրքուկ:

Երբայեւ Նալբանդյան: 1829—1954: Ակնարկ կյանքի ու գործունեության մասին և համառոտ բիրիոգրաֆիա: 45 էջ:

Գրքուկը բաղկացած է Մ. Նալբանդյանի կյանքին ու գործին նվիրված ակնարկից (հեղ.՝ Ն. Մուրադյան) և մատենագիտութեան, որը իր հերթին երկու հիմնական բաժնից է բաղկացած. ա) Նալբանդյանի գործերը, բ) գրականութիւն Նալբանդյանի և նրա երկերի մասին:

Նալբանդյանին նվիրված այս գրքուկն, ահա, սկիզբ դրեց հայ գրողներին, մշակութային ու քաղաքական գործիչներին նվիրված այն մատենագիտական ցանկերի ստեղծմանը, որոնք, ի վերջո, Հանրային գրադարանի լավագոյն մատենագիտական հրատարակութիւնները դարձան: Այս գրքուկի մեջ ցանկը մտնում է հանձնարարականին, այսինքն՝ շատ բան բաժինը դուրս էր թողել այնտեղից, որպէս սովորական ընթերցողին չհետաքրքրող: Սակայն սովորական իմաստով այն հանձնարարական ցանկ էլ չէր, նախատեսված սոսկ ընթեր-

ցողների լայն շրջանների համար: Այստեղ որոշ նյութեր նեղ գրականագիտական արժեք ունեն ռոմանկ, պարբերականներում հրապարակված նյութերի մի մասը: Այդպիսով, ալս հրատարակությունը կիսով չափ նախանդանին նվիրված հո-րելյանական գրքույկ էր, հանձնարարական ցանկով. կիսով չափ էլ՝ գիտաօժանդակ մատենագիտություն: Այստեղ նախանդանի կյանքին ու գործին նվիրված ընդարձակ հոդվածը կարծես գլխավորն էր կամ, համենայն դեպս, հավասարակշիռ մատենագիտության հետ:

Երկու տարի անց, 1956 թվականին լույս տեսավ մի այլ գրքույկ, նվիրված հաշատուր Արուսյանին: Գրողի կյանքն ու գործը լուսաբանող հոդվածը գրել էր և մատենագիտությունը խմբագրել արուսյանագետ Պիոն Հակոբյանը:

Սա արդեն իսկական անհատական մատենագիտություն էր, գիտաօժանդակ բնույթի, ուր գրողի կյանքին ու գործին նվիրված հատվածը արդեն առաջաբան էր համարվում, այսինքն՝ գրքույկում գլխավորը դառնում էր մատենագիտությունը:

Նույն թվականին հրատարակվեց Ալեքսանդր Մյասնիկյանին նվիրված մատենագիտությունը, որ նույնպես անհատական մատենագիտություն էր, և նույնպես գիտաօժանդակ բնույթի:

Այդպես հանձնարարական մատենագիտությունից Հանրային գրադարանում ծնունդ առավ անհատական գիտաօժանդակ մատենագիտությունը:

Նախքան հայ գրողների անհատական գիտաօժանդակ մատենագիտության գծով առավել հետաքրքրական աշխատությունների հրատարակումը, տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը մեթոդական կարիքների հետ լույս ընծայեց (1954—ին) Վ. Մայակովսկու երկերի հայերեն թարգմանությունները և նրա մասին եղած հայերեն գրականությունը ներկայացնող մի ցանկ՝ «Վլադիմիր Մայակովսկի: Բիրյուզովա Գրաֆիա» վերնագրով (44 էջ): Ցանկը կազմել էին Հ. Գրիգորյանը, Լ. Մելքումյանը և Ծ. Սարգսյանը:

Գրքույկի տիտղոսաթերթին կա այսպիսի ենթավերնագիր.

Հայերեն հրատարակություններն առանձին գրքերով: Սրկերի հայերեն թարգմանությունները պարբերական մամուլում և ևրկերի ժողովածուներում: Մայակովսկու մասին (առանձին հրատարակություններով, ժողովածուներում և պարբերական մամուլում) ~¹:

Մատենագիտության մեջ նյութերը համարակալված են, կուտնանունների այբբենական ցանկ:

Հայ գործիչներին նվիրված գիտաօժանդակ անհատական ցանկերը, որոնք կազմվել են տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի կողմից, ևրկու խմբի են բաժանվում՝ ա) հայ գրողներին նվիրված և բ) հայ հեղափոխական-պետական գործիչներին նվիրված: Իրենց մատենագիտական բնույթով, կառուցվածքով նրանք բոլորն էլ բավական նման են միմյանց, տարբեր են թեմայի, առարկայի տեսակետից:

ՀԱՅ ԴՐՈՂՆԵՐԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Խաչատուր Աբովյան: 1805—1955: Համառոտ բիբլիո-գրաֆիա: Առաջարանով և խմբ. Պ. Հակոբյանի: 1956, 88 էջ:

2. Դևրենիկ Դեմիրճյան: 1877—1958: Բիբլիոգրաֆիա: Խմբ. և առաջարանով Հր. Մուրադյանի: Սր., 1957, 96 էջ:

3. Լիդիա Չարևեց: (1897—1937): Բիբլիոգրաֆիա: Խմբ. և առաջարան է. Ջրբաշյանի: 1957, 95 էջ:

4. Ալեքսանդր Շիրվանզադե: (1858—1958): Բիբլիոգրաֆիա: Խմբ. և առաջարան Հ. Թումանյանի: 1959, 244 էջ:

5. Հովհաննես Թումանյան: (1869—1923): Մատենագիտություն: Խմբ. և առաջարան էդ. Ջրբաշյանի: Սր., 1961, 388 էջ:

Մատենագիտական այս ցանկերի հրապարակումով հանրապետական գրադարանի տեղեկատու մատենագիտական բաժինը լուրջ քայլ արեց դեպի գիտական բնույթի հայկական

¹ 1950 թվականին այս ցանկի նախնական, ոչ լրիվ տարբերակը լույս էր տեսել Մայակովսկու ընտիր ևրկերի 2-րդ հատորի վերջում (էջ 473—503):

մատենագիտության ստեղծումն ու հարստացումը, Ճիշտ այս հեղինակներից շորսի (չհաշված Ե. Զարենցին) մատենագիտությունները տեղ էին գտել Հ. Պետրոսյանի ավելի վաղ հրատարակված «Հայ գրականության բիրլիոգրաֆիա» և «Սովետահայ գրականության բիրլիոգրաֆիա» աշխատություններում, սակայն, ականառու է, որ տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի կազմած ցանկերը թե՛ իրենց ընդգրկած նյութի մեծությամբ և՛ թե՛ որակով նկատելիորեն բարձր են հիշյալ աշխատությունների համապատասխան հատվածներից:

Կարևոր է նշել, որ տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի աշխատողների լուրջ ջանքերի շնորհիվ ստեղծված մատենագիտական այս ցանկերը հոգատարությամբ լրացվում և խմբազրկվում էին փորձված գրականագետների կողմից: Ըստ որում, յուրաքանչյուր գրողի մատենագիտություն խմբագրում էր այդ գրողի կյանքի ու գործի ուսումնասիրմամբ մասնագիտացած գրականագետ:

Հայ դասական հեղինակների անհատական մատենագիտությունները ստեղծելու այս նախաձեռնությունը, որ ցուցաբերեց հանրապետական զրադարանը, ողջունվեց, քննադատեց խրախուսվեց բանասերների ու բոլոր ընթերցողների կողմից, և անհասկսնալի մնաց, թե ինչու 1961 թվականից հետո փաստորեն դադարեցվեց այդ օգտակար աշխատանքը, և այլևս ոչ մի գրողի ամբողջական մատենագիտություն չհրատարակվեց, թեև հայ դասական գրողներից շատերի անհատական մատենագիտության սուր կարիքը զգացվում է:

Այժմ երկու խոսք ասենք մատենագիտական փերոհիշյալ հինգ հրատարակությունների նմանությունների մասին: Բոլորն էլ բաղկացած են հետևյալ մասերից: Սկզբում ունեն խմբագրի առաջարանը, որը ամեն դեպքում տվյալ հեղինակին քնորոշող մի ընդհանուր տեղանիկ է, երբեմն կենսագրական որոշ տեղեկություններով:

Այնուհետև, գալիս է մատենագիտությունը իր երկու հիմնական մասով՝ բրդի ստեղծագործությունները և զբաղանդությունները: Երա մասին: Այս երկու մասերից յուրաքանչյուրը տար-

րեր ցանկերում տարբեր բաժանումներ է ունենում: Այսպես, հեղինակի ստեղծագործություններին նվիրված մասը ունենում է այսպիսի բաժիններ. հեղինակի ստեղծագործությունները առանձին գրեւորվ, հեղինակի ստեղծագործությունները պարբերական մամուլում և ժողովածուներում և այլն: Բաժիններից յուրաքանչյուրի մեջ նյութերը սովորաբար ժամանակագրական կարգով են դասավորվում, միեւնույն տարեթիվների նյութերը՝ այբբենական կարգով:

Սրկու խոսք նյութերի ընդգրկման մասին: Յանկերից ոչ մեկն էլ «հանձնարարական» անունը կրել չի կարող, քանի որ գրեթե միշտ նրանցում ընդգրկված են սովյալ գրողի ստեղծագործությունների այն բոլոր հրատարակությունները, որոնք կարողացել են հավաքել կազմողները կամ ծանոթ են եղել խմբագրին ու ընդգրկվել են նրա ցուցումով: Այդպիսով, մատենագիտական ցանկերից յուրաքանչյուրում տրվում են գրողի որեւէ ստեղծագործության անխտիր այն բոլոր հրատարակությունները, առանձին գրքերով, պարբերականներում ու ժողովածուներում, որոնք եղել են ձեռքի տակ: Մինչդեռ հանձնարարական ցանկում նման ընդգրկման հարկ չի լինում, այնտեղ տրվում է գրողի այս կամ այն ստեղծագործության որեւէ մեկ, լավագույն հրատարակությունը: Շատ դեպքերում հիշյալ դիտաօժանդակ մատենագիտական ցանկերի մեջ ընդգրկված են անգամ առանձին գրողների գործերի նաև կրճատ, հատվածային հրապարակումները: Մի խոսքով, կազմողներն ու խմբագիրները այս ցանկերը կազմելիս առաջնորդվել են հետևյալ սկզբունքով՝ հեղինակի գործերից որքան շատ հրատարակություններ ու հրապարակումներ հնարավոր լինի ընդգրկել, այնքան լավ: Հազվագյուտ դեպքերում միայն տարբեր, ոչ մատենագիտական նկատառումներով դուրս են թողնւած որոշ գործեր: Աբովյանի մատենագիտությունը կոչվո՛ւմ է «Հստակագրութեան» Դրոս պատճառն ուղղակի այն է, որ կազմողները, մանավանդ, խմբագիրը խմացել են, որ եղած բոլոր նյութերը չէ, որ ընդգրկվել են ցանկում: Սակայն ընդգրկված-

ները բնավ էլ հանձնարարական դանկ կազմելու նպատակով կատարված ընտրության արդյունք չեն:

Այս մատենագիտական ցանկերում գրողների մասին եղած գրականության հատվածում նույնպես մեծ մասամբ սկզբունքը նույնն է եղել՝ ողջ հայտնաբերվածը, ձեռքի տակ եղածը ներկայացնել, թեև այստեղ ավելի շատ են եղել տարբեր վերապահություններ: Ասենք, օրինակ. Դեմիտրձյանին նվիրված ցանկում չեն տրվել գրողի դեմ գրված որոշ հոգվածներ: Երբեմն ցանկերից դուրս են թողնվել առանձին քննադատների և գրախոսների հոգվածներ ու գրքեր այլ պատճառներով:

Ընդհանուր առմամբ Այ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի կազմած այս ցանկերի հեղինակային մասերը (հեղինակի գործերի ցանկը, մոտենում են գեղարվեստական գրականության մատենագիտության այն տեսակին, որը կոչվում է բնագրերի մատենագիտություն (библиография текстов). Թեև չեն դառնում այս բնույթի աշխատություններ:

Որևէ գրողի բնագրերի մատենագիտության նպատակն է ներկայացնել այդ գրողի յուրաքանչյուր ստեղծագործության բոլոր հրապարակումները՝ բնագրատական ծանոթագրություններով¹: Ըստ որում, ծանոթության մեջ խոսվում է այն մասին, թե այս կամ այն բնագրի յուրաքանչյուր հրապարակումը ինչ արժանիքներ ու թերություններ (հեղինակային ճշտումներ, կրճատումներ, գրաքննական ջնդումներ, աղավաղումներ և այլն) ունի:

Բնագրերի մատենագիտությունը գիտական ավելի լուրջ ու համառ աշխատանք է պահանջում, ինչպես նաև գրականագիտական անհրաժեշտ պատրաստականություն:

¹ Բնագրերի մատենագիտություն կազմված է եվրոպական, այդ թվում ռուս գրեթե բոլոր խոշոր հեղինակների երկերի համար: Ռուս գրողներին նվիրված բնագրերի բարձրորակ մատենագիտություններ են, օրինակ, К. Д. Александров и Н. А. Кузьмина Библиография текстов Лермонтова. М.-Л., АН СССР, 1936, К. Б. Богавевский Пушкин в печати. 1914—1937. М., 1914, 1938 և այլն:

Գալթի, հայ դրոշմներից ոչ մեկի բնագրերի մատենագիտությունը, իսկական իմաստով, ղեկեա չի ստեղծված:

Այժմ երկու խոսքով էլ անդրադառնանք Ալ. Մյասնիկյանի անվան զրադարանի հրատարակած մատենագիտական վերոհիշյալ ցանկերի տարբերություններին, ինչպես և նրանցից մի երկուսի արժանիքներին ու թերություններին:

Նախ՝ այրի է ընկնում այն, որ Աբովյանին, Դեմիտրյանին և Զարենցին նվիրված մատենագիտությունները շունեն որեւէ կարգի օժանդակ տեղեկատու ցանկեր: Նյութերը նրանցում համարակալված չեն: Անշուշտ, այս թերությունը նկատելիորեն իջեցնում է ընդհանուր առմամբ խնամքով կազմված այս մատենագիտական աշխատությունների արժեքը:

Երկրորդադեմ և Բուսանյանին նվիրված մատենագիտությունների մեջ նույնպես նյութերը համարակալված չեն, բայց կան օժանդակ ցանկեր՝ յուրաքանչյուրն ունի հեղինակի ստեղծագործությունների այբբենական ցանկ և անվանացանկ: Օժանդակ այս ցանկերի մեջ բերված ամեն մի վերնագրի կամ սղոցանվան դիմաց նշված է ոչ թե համապատասխան նյութի հերթական համարը մատենագիտության մեջ (ալֆաբետիկան), այլ էջը: Դրա հետեանքով մի շարք վերնագրերի և աղյուսունների դիմաց նույն էջն է նշված, բանի որ մի էջում մի շարք նյութեր կան: Բացի այդ, եթե մի էջում գտնվում են նույն երկի մի բանի հրապարակումներ, ալբերենական ցանկում այդ երկի դիմաց սոսկ միևնույն այդ էջի համարն է նշվում:

Սրանք մատենագիտական բնույթի ոչ երկրորդական թերություններ են:

Երկրորդադեմ մատենագիտությունը բավական ընդարձակ է, բաղմաթիվ մոռացված կամ հասարակայնությանը անհայտ մնացած հրատարակություններ, հոդվածներ այստեղ նորից առաջարկել են հանված: Ընծ աշխատանք է կատարված այդ ողջ նյութը հավաքելու ուղղությամբ: Հանրապետական զրադարանի կողմից նախքան այս հրատարակված բոլոր մատենագիտական ցանկերի մեջ սա ամենածավալունն է, ամենից

ավելի շատ նյութ պարունակողը. դրանով էլ մատենագիտությունը նշանակալի ավանդ է Շիրվանզադեի կյանքն ու գործը ուսումնասիրելու բնագավառում և արժանի բարձր գնահատականի: Ափսոս միայն, որ այս շնորհակալ աշխատանքը մինչև վերջ չի հասցված. հենց միայն գրքի անհրապույր տեսքը շատ բան է ասում այդ մասին: 244 էջանոց գիրքը ոչ միայն կազմ չունի, այլ շապիկն էլ. քիչ է ասել անշուք, ուղղակի անպետք է: Գրքի մեջ չկան գրողի հրկերի հրատարակություններից պատկերներ:

Մի քանի գրախոսականներ գրվեցին այս մատենագիտության մասին, որոնք սովորական, նկարագրական բնույթ ունեն ¹, և միայն գրախոսականներից մեկն էր, որ մատենագիտությունը մանրագնին ուսումնասիրության ենթարկելու արդյունք էր: Այստեղ հեղինակը մատենագիտությունն ըստ արժանավույն գնահատելուց հետո մանրամասն ներկայացնում է նրա մեջ, մանավանդ օժանդակ ցանկերում տեղ գտած բազմաթիվ թերությունները: Գրախոսականում կարգում ենք. «Անվանացանկը չի է այնպիսի արտառոց սխալներով, որոնք ընթերցողին շփոթության մեջ միայն կարող են գցել: Մերթ միևնույն ազգանունով միանգամայն տարբեր մարդիկ նույնացվել են, մերթ մի անձնավորություն ներկայացվել է իրեն հրկու և ավելի անձնավորություններ, շատ ինիցիալներ չեն բացվել և այլն»:

Ապա բերվում են թերությունների մի շարք օրինակներ, ինչպես՝ Հովհաննես Թումանյանի նշանավոր «Շիրվանզադեի հորելյանը» հոդվածը անվանացանկում չի նշված Թումանյան Հովհ.—ի դիմաց, այլ նրանից առաջ տպված Թումանյան Հ. մի այլ հեղինակի է վերագրված: Երուխանը դարձել է հրկու հեղինակ՝ մեկը Երուխան կեղծանվամբ, մյուսը՝ Արմախան—

1 Տե՛ս, օրինակ, «Սովետական Հայաստան» (հանգես), Ե., 1960, № 1, էջ 28, «Գրագրականավոր», 1960, № 1, էջ 26 և այլն:

2 Հ. Դավրյան Ալ. Շիրվանզադեի մատենագիտությունը.— «Սովետ. գրականություն», 1960, № 4, էջ 152—156:

խաճելուան երվանդ: Երկու մարդ են դարձել նաև՝ Ռ. Պատկան-
յանը (Դամառ-Քաթիսյա և Պատկանյան Ռ.), Կարա-Դերվիշը
(Գենչյան Հ. և Կարա-Դերվիշ), Գ. Արծրունին (Գ. Ա.-ի և
Արծրունի Դր.-ի տակ) և այլն:

Տարբեր մարդիկ մի մարդ են դարձել, ինչպես՝ 1910 թ.
«Հորիզոնում» Շիրվանզադեի մասին հոգված տպագրած
Ա. Բարայանը և ժամանակակից կին գրականագետ Ա. Բա-
րայանը, 1911 թ. Բարվում դասախոսություն կարդացած
Հ. Հովհաննիսյանը և 1958-ին «Կոմունիստ» թերթում հոգ-
ված տպագրած Հ. Հովհաննիսյանը, արևմտահայ գրագետ
Արա: Հարությունյանը և արևելահայ ժամանակակից հեղի-
նակ Ա. Հարությունյանը, անցյալի դերասան Մ. Աղայանը և
երգահան Մ. Աղայանը, երգահան Կարա-Մուրզան և թարգ-
մանիչ Կարա-Մուրզան և այլն:

Շիրվանզադեի մասին եղած գրականության հեղինակների
անվանացանկում տեղ է գտել նաև ինքը՝ Շիրվանզադեն (մի
րան, որ անհեթեթություն է), այն էլ տարբեր ստորագրու-
թյուններով, իբրև մի քանի հեղինակ (Ա. Մ., Շ., Մալքոս,
Աելիակ, Ալեքսանդր, Ալեքսանդր Մովսիսյան):

Անվանացանկում տեղ չեն գտել մատենագիտության մեջ
նշված շատ հեղինակներ (Կոմիտաս, Կիրակոսին, Քեչյան Բ.,
Շարլ Ռիշե և ուրիշներ):

Սխալներ կան նաև «Շիրվանզադեի ստեղծագործություն-
ների և հոգվածների այբբենական ցանկում», ուր միևնույն
ստեղծագործությունը մի քանի անգամ է ներկայացված (իբրև
տարբեր ստեղծագործություններ) և այլն: Այսպիսով, հայ
դրողների անհատական մատենագիտություններից այս մեկն
առաջինն է, որ օժանդակ ցանկեր ունի, բայց այդ ցանկերը
խիստ անորակ են:

Գրախոսականում մի շարք հետաքրքրական դիտողու-
թյուններ են արված գրողի թողած գրական ժառանգությանը
ճիշտ ներկայացնելու հարցի կապակցությամբ: Օրինակ, քն-
նադատվում է այն, որ մատենագիտության մեջ Շիրվանզե-
դեի գործերի հրապարակումները նախախորհրդալին դասա-

գրքերում՝ ներկայացված են, իսկ խորհրդային դասագրքերում՝ չեն ներկայացված, որ չեն ընդգրկվել գրողի երկերի վրացերեն, ռուսերեն, չեխերեն և այլ լեզուներով եղած թարգմանությունների բազմաթիվ, այդ թվում շատ կարևոր հրատարակություններ և այլն:

«Խստապահանջության պակասի ու անուշադրության հետևանքով,— գրում է գրախոսը,— այս գիրքը լր է սրբագրական սխալներով... գրքի շատ ու շատ էջերում սփռված սխալներից ու անճշտություններից թվում է, թե գիրքը սրբագրված չէ»:

Գրախոսականի գիտողությունները նորից ու նորից մտածել են տալիս այն մասին, որ մատենագիտական աշխատանքը միշտ պետք է ղուգակցվի բանասիրական-բնագրագիտական աշխատանքով՝ միշտ պետք է ղգույշ լինել հեղինակների կեղծանունների, տարբեր ստորագրությունների, տարբեր մարդկանց համանման անուն ազգանունների նկատմամբ: Մանավանդ, վատ է երբ հեղինակի տարբեր վերնագրերով լույս տեսած միևնույն երկերը կամ նրանց հատվածները չեն ստուգվում և իբրև մի երկ չեն ներկայացվում, այլ գրանցվում են իբրև տարբեր երկեր:

Թերությունների մի պատճառն էլ թվում է այն, որ Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանում անհատական մատենագիտական ցանկերը կազմվում են աշխատողների ոչ փոքր խմբի կողմից (հաճախ 6—7 հոգու): Աշխատանքի նման բնույթը, պարզ է, որ հնարավորություն չի տա մատենագիտական-բնագրագիտական մանրակրկիտ համեմատումներ անելու, գրողի մասին ուսումնասիրություններ և հոգվածներ ունեցող մարդկանց ինքնութունը պարզելու, կեղծանունները բացելու համար: Նման աշխատանք, ըստ երևույթին, հնարավոր է կատարել, եթե անհատական յուրաքանչյուր մատենագիտություն մեկ մատենագետ կազմի, խորանա հարցերի մեջ, պատասխանատվություն զգա գործի համար:

Թումանյանին նվիրված մատենագիտությունը նախկին չորսի համեմատ ունի որոշ արժանիքներ: Նախ ձևավորման

մասին. դրբում տրված են մատենագիտության մեջ եղած մի շարք դրբերի լուսանկարներ, ապա ի տարբերություն նախորդ ցանկերի այս մեկը կադմ ունի, նկարչական ձևավորումով¹.

Հովհաննես Թումանյանի այս մատենագիտությունը չերմրնդունվեց հասարակայնության կողմից, այն իր թերություններով հանդերձ նշանակալից երևույթ էր հայ գրական-դրականագիտական կյանքում: Դա հասկանալի է: Զե՛ որ Թումանյանը բաղձադարյան հայ գրականության խոշորագույն դեմքն է, հայ ամենաժողովրդական բանաստեղծը:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի գրականագիտական միտքը ամենից ավելի ծանրանում է իր խոշորագույն հեղինակների կյանքի ու գործի մանրամասն ուսումնասիրության վրա: Թումանյանը այդ տեսակետից բացառություն է կադմում. մինչև վերջերս հրապարակի վրա չկար հայ ազգային մեծ բանաստեղծի կյանքի ու ստեղծագործության տարբեր կողմերը ամենայն խորությամբ դնահատող, նրանց մեծ արժանիքները վեր հանող մի մենագրություն:

Մի մեծ հեղինակի ստեղծագործության ծանրակշիռ և բազմակողմանի ուսումնասիրությունը անպայման պետք է հենվի մատենագիտական, ինչպես ասում են, ժառանգության վրա, որը և ուսումնասիրության սկիզբն ու հիմքն է դառնում: Մատենագիտությունն է, որ ի մի է հավաքում ու դասակարգում այս կամ այն հեղինակի գրական ողջ վաստակը, ներկայացնում, իսկ հաճախ նաև գնահատում նրա գործերի տարբեր հրապարակումները, նրա մասին եղած գրականությունը:

Մատենագիտական ճոխ հրատարակություններ են նվիրված շատ ժողովուրդների խոշորագույն գրողներին:

Այլ. Մյասնիկյանի անվան դրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը անպայման լուրջ ներդրում կատարեց թումանյանագիտության մեջ՝ հրապարակ հանելով ներկա

¹ Այս մատենագիտության կաղմը բացառություն է գրադարանի մատենագիտական հրատարակությունների մեջ: Դժվարին աշխատանքով ստեղծված մի շարք ծավալուն մատենագիտություններ Հանրապետական գրադարանը հրատարակել է առանց կաղմի, անհրապույր շապիկներով:

մատենագիտությունը, որը մեծապես օգնեց և օգնելու է Թումանյանով զբաղվող բոլոր բանասերներին: Վերջապես ի մի հավաքեց մեծ բանաստեղծի թողած գրական ժառանգության, Թումանյանական երկերի առանձին հրապարակումների հիմնական մասը: Ապա մի ամբողջության մեջ ներկայացվեց նաև այն, ինչ արվել է հայ ազգային հանձարին գնահատելու գործում:

Քսանմեկ բաժիններով տրված են Թումանյանի երկերի տարբեր բնույթի հրատարակություններ՝ առանձին գրքերով, պարբերական մամուլում, Թումանյանի թարգմանությունների, հոգվածների, կազմած դասագրքերի և խաղերի մանրամասն ցանկերը և այլն: Մատենագիտության մեջ հանդիպում են նյութեր, հատկապես մի շարք հոգվածներ, որոնք չեն մտել Թումանյանի երկերի ոչ մի հրատարակության մեջ:

Շատ կարևոր է և հետաքրքրական Թումանյանի մասին եղած գրականության բաժինը: Մեծ բանաստեղծի գրչի արտադրանքը հիմնականում հրապարակված է նրա երկերի ժողովածուներում և, եթե Թումանյանի ստեղծագործությունների վերաբերյալ, թեև դժվարությամբ ու ոչ լրիվ, բայց և այնպես կարելի է տեղեկություններ ստանալ գրողի երկերի տարբեր հրատարակություններից, մանավանդ, ակադեմիական հրատարակությունից, ապա այդ ստեղծագործությունների մասին, ինչպես և բանաստեղծի կյանքի վերաբերյալ եղած գրականության միակ աղբյուրը այժմ մնում է ներկա մատենագիտությունը:

Օրինակ, նախքան այս մատենագիտությունը շատերը գիտեին արդյոք, որ Թումանյանի գրական ասպարեզ իջնելուց ընդամենը մի քանի ամիս հետո (1890-ին) նրա մասին գրվատական խոսք է ասվում մամուլում նշանավոր բանասեր Մ. Աբեղյանի կողմից: Մատենագիտությունը ցույց է տալիս նաև, որ Աբեղյանից անմիջապես հետո Թումանյանի տաղանդի առաջին գնահատողներից են եղել Ղ. Աղայանը, Գ. Արծրունին, Լ. Մանվելյանը, Ավ. Արասխանյանը:

Դրական պետք է համարել այն, որ մատենագիտության

մեջ զետեղված են նաև ժամանակին Թումանյանի դեմ գրված հոգովածները (Ռ. Դրամբյանի, Հ. Առաքելյանի և ուրիշների)։ Դրոդի անցած ստեղծագործական ուղու մասին միշտ պատկերացում կազմելու համար գրական հակառակորդների կարծիքները մոռացության տալ չի կարելի։

Ուշադրությունից չի կարող վրիպել նաև Թումանյանին նվիրված արձակ ու չափածո ստեղծագործությունների ցանկը, որ տեղ է գտել մատենագիտության մեջ։ Այստեղ ընթերցողը կարող է իմանալ, օրինակ, որ դեռևս Թումանյանի կենդանության օրոք նրան բանաստեղծություններ են նվիրել Կ. Բալմոնտը, Յու. Վեսելովսկին, Ս. Գորոդեցկին, Հար. Թումանյանը, Ա. Վշտունին, Ե. Աղնավուրյանը և ուրիշներ կամ, օրինակ, այն, որ Թումանյանի մասին ամենից ավելի շատ բանաստեղծություններ գրել է Գուրգեն Մահարին։ Բոլոր նյութերի նկարագրությունները ընթերցողին հղում են դեպի աղբյուրները, ուր կարող է նա գտնել իր ցանկացած նյութը։

Այժմ թերությունների մասին։ Մատենագիտության մեջ, իհարկե, բավական պակասներ կան, թեև պետք է ասել, որ Թումանյանի տպագիր գեղարվեստական առանձին ստեղծագործություններից (խոսքն անունների մասին է) բացթողումները շնչին են։ Պակասները ամենից ավելի վերաբերում են առանձին ստեղծագործությունների տարբեր հրապարակումներին (այդ թվում և այլ լեզուներով), ինչպես և Թումանյանի հոգովածներին ու մանավանդ դրոդի մասին եղած գրականությունը։ Մի շարք պակասներ (օրինակ արտասահմանյան հրապարակումները) հարգելի են այսպիսի մի ծավալուն մատենագիտության մեջ, սակայն կան և այնպիսի բացթողումներ, որոնք չպետք է լինեին։ Օրինակ, շատ լուրջ թերություն է այն, որ մատենագիտությունը պատկերացում չի տալիս դասագրքերի էջերում Թումանյանի գործերի հրապարակումներին մասին. տրված են ընդամենը մի երկու տղպիսի նկարագրություններ, ըստ որում, այնպես է ստացվում, որ խորհրդային շրջանում միայն մի դասագրքի մեջ է գրվել Թումանյանի, այն էլ, մի ստեղծագործությունը («Լոռեցի Սարոն»)։

Մատենագիտությանը դուրս են մնացել Թումանյանի ստեղծագործությանը նվիրված որոշ կարևոր հոդվածներ, օրինակ, չի նշված Շիրվանզադեի «Լրագրային դիտողություններ» ռուսերեն հոդվածը (սնովոյն օրոգրենին, 1893), որ տրված է Թումանյանի տաղանդի առաջին, բարձր գնահատականներից մեկը: Շատ լուրջ բացեր կան Թումանյանի երկերի ռուսերեն հրապարակումների ցանկում: Կարելի է վրստահորեն ասել, որ եղած նյութերի կեսն էլ չի ընդգրկված:

Հայ գրողներին նվիրված մատենագիտական ցանկեր
(հրատարակված Ալ. Մյասնիկյանի անվ. գրադարանի կողմից)

Չեն ընդգրկված Թումանյանի շահադարակված, բայց նրա արխիվում եղած մի շարք կարևոր նյութեր:

Այլ բնույթի բացթողումների մասին խոսում են նաև իրենք կազմողները գրքի սկզբում արված «Երկու խոսքի» մեջ, իհարկե, կարելի էր մատենագիտության հրապարակումը մի քանի տարով էլ հետաձգել և այն ավելի լրիվ դարձնել: Սակայն հարկվ թե դա ճիշտ լիներ: Հավաքված նյութն էլ բավական հա-

րուստ է, իսկ պակասը կարելի է հավաքել և մի նոր, լրացուցիչ հատորի նյութ դարձնել, ինչպես որ սովորաբար վարվում են մատենագիտության մարզում:

Կարելի է նշել նաև այլ բնույթի, հատկապես մատենագիտական թերություններ: Որինակ, շատ կարևոր է բոլոր նյութերի համաթափառումը, որը, ինչպես բաժնի հրատարակած նոխորդ ցանկերում, այստեղ ևս չի արված:

Ռումանյանի մասին ևղած գրականության ցանկում մի շարք հոգվածներ բերված են կեղծանուններով, որոնց զգալի մասը չի բացվում ոչ մատենագիտության մեջ, ոչ անվանացանկում (ինչպես՝ Մէ-րիս, Մարտո, Իրո, Նեզր և այլն), իսկ ժողովրդական ուսուցիչ Աիմակ Սահակյանը ցանկում հանդես է եկել երեք անունով՝ Սահակյան Ս., Մահկալ Շ. և ուղղակի Աիմակ: Այս կարգի թերություններ բավական քանակով կան դրբի անվանացանկում:

Մատենագիտության «Երկու խոսք»-ում նշված են կազմողները՝ Ն. Սարգսյան, Բ. Աստվածատրյան, Մ. Բարայան, Վ. Կանտունի, է. Հովհաննիսյան:

Մեծ մասամբ Ալ. Մյասնիկյանի անվան դրաղարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի հրատարակություններում շարդարացված կերպով չեն նշվում կազմողները: Հայ գրողներին նվիրված գիտաօժանդակ, անհատական մատենագիտական ցանկերից Ռումանյանին նվիրվածն առաջինն է, ուր նշված են կազմողները, թեև ոչ իրենց տեղում՝ ախողոսաթերի վրա (կամ դարձերեսին), այլ՝ «Երկու խոսքում»:

Աշխարհի բոլոր մասերում հրատարակվող մատենագիտական ցանկերի վրա համապատասխան տեղում նշվում են կազմողները, և Ալ. Մյասնիկյանի անվան դրաղարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը բացառություն չի նշել չի կարող:

Կազմողի նշումը մատենագիտության մեջ պատասխանատվության զգացողություն է առաջացնում ցանկի վրա աշխատելիս. գործը հաջող ստացվելու դեպքում խրախուսանքը օգեորում է կազմողին: Մատենագիտություն կազմողը հնդի-

նակ է և այդ իրավունքով էլ նա պետք է ներկայացվի իր հեղինակած աշխատության մեջ:

Արդեն ասվեց, որ մատենագիտական ցանկերի խմբովին կազմելը (հաճախ բավական մեծ խմբով) անբարենպաստ է անդրադառնում Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի տեղեկատու մատենագիտական բաժնի հրատարակությունների վրա: Ուշադրություն է գրավում այն, որ խմբովի են կազմվում ամենից ավելի կարևոր մատենագիտությունները:

Արդյոք հնարավոր չէ՝ փորձել այս կամ այն կարևոր գիտաօժանդակ ցանկի կազմումը սկզբից մինչև վերջ հանձնարարել աշխատակիցներից մեկին: Ժիշտ է, այդ աշխատակիցը օգտվելու է բաժնում արդեն հղած նյութերից, սակայն այն իրավունքով, որով օգտվում է ամեն մի ընթերցող:

Սկզբից մինչև վերջ մատենագիտական ցանկը մի հոգու կողմից կազմվելու դեպքում, թվում է, ոչ միայն ցանկի որակը ավելի բարձր կլինի, այլ աշխատանքն էլ ավելի արագ կկատարվի, և որևէ հեղինակային դիմադրկում էլ չի լինի:

Կա մի կարևոր հանգամանք ևս: Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանը լույս է ընծայել մի շարք գիտաօժանդակ մատենագիտական ցանկեր: Դրանց մեծ մասը (եթե ոչ բոլորը) լուրջ պակասներ ունի, ըստ որում, ենթադրվում է բոլոր այդ մատենագիտությունները հետազայում լրացնել՝ պակասներն ընդգրկող պրակների հրատարակմամբ: Մի քսնիսի առաջուրանում (օր.՝ «Հովհաննես Թումանյան», «Մատենագիտություն հայկական մատենագիտության») այդ խոստումը ուղղակի տրված է ընթերցողին: Սակայն մինչև այժմ լրացուցիչ պրակ հրատարակելու կամ մատենագիտությունը լրացումներով փերահրատարակելու և ոչ մի դեպք չկա: Դրա պատճառն էլ թվում է, որ խմբային, դիմադրկված աշխատանքի բնույթն է: Եթե այս կամ այն գիտաօժանդակ մատենագիտությունն ունենար իր պատասխանատու կազմողը և նրա վրա սրատականություն դրվեր մատենագիտության լույս ընծայումից հետո շարունակել լրացուցիչ նյութերի հավաքումը և, ասենք, մի քանի տարի հետ լույս ընծայել լրացուցիչ պրակը (կամ

մատենագիտությունը վերահիշատարակել լրացված, գործը, բայտերևութին, գլուխ կգար: Լեյզսիսի դեպքեր շատ կան ուսումնականագիտության մեջ (հիշենք, օրինակ, Պուշկինի և Գորկու մատենագիտությունների լրացված վերահիշատարակումները կամ լրացուցիչ պրակների հրատարակումը):

Քանի որ խոսվեց ղեկավարվեստական դրականության մատենագիտության դժուկ ևլ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի կառարած աշխատանքի մասին, հարկ է երկու խոսքով էլ անդրադառնալ նույն կարգի նաև մի քանի այլ մատենագիտական ցանկերի, որոնք թեև տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի կողմից չեն կաղմված, բայց հանրապետական գրադարանի վերը նկարագրված հրատարակությունների մի մասն են կաղմում: Նախ, խոսքը վերաբերում է Ա. Բակունցին նվիրված մատենագիտությանը, որ կաղմել է տողերիս գրողը. («Լկսել Բակունց: Կենսագրություն: Մատենագիտություն»: Եր., 1960, 203 էջ):

Ընդհանուր կառուցվածքով այս մատենագիտությունն էլ նման է նախորդներին: Սակայն տարրեր են նրա մի շարք կողմերը, այդ թվում. ա) Համարակալված են բոլոր նյութերը, բ) Ունի տեղեկատու օժանդակ ցանկեր (1. Բակունցի ստեղծագործությունների, հոգվածների, թարգմանությունների, խմբագրած պարբերականների ու գրքերի ալբենական ցանկ, 2. պարբերականներ, որոնցում տպագրվել են Ա. Բակունցի ստեղծագործություններն ու հոգվածները, 3. Ա. Բակունցի մոտին եղած դրականության հեղինակների ալբենական ցանկ), գ) Գրքի շապկն ունի նկարչական ձևավորում, վրան Բակունցի հայտնի պրոֆիլի պատկերով (գործ 2. Կոչոյանի), գրքի ներսում կան գրողի երկերի հրատարակությունների մի շարք լուսանկարներ, դ) Մատենագիտական այս ցանկի սկզբում, ի տարբերություն նախորդների, ղեկավարված է Ա. Բակունցի ընդարձակ կենսագրությունը (կաղմում է գրքի մոտ կեսը), որ տարրեր փաստաթղթերի հիման վրա գրված է առաջին անգամ:

Գրախոսականներում՝ հավասար կարևորություն տրվեցին թե՛ դրողի կենսագրությանը, թե մատենագիտությանը: Վերջինիս մեջ ուշադրություն գրավեց նաև այն հանգամանքը, որ Բակունցի մասին եղած գրականության բաժնում նշված էին ան շարամիտ հոգվածները, որոնք ժամանակին գրվել էին գրողին և նրա ստեղծագործությունը վարկաբեկելու միտումով:

Ցավոք, գրախոսականները չէին նշում մատենագիտության մեջ տեղ գտած թերությունները:

Թեև քավական լարված աշխատանքի արդյունք էր այս մատենագիտությունը, բայց այնտեղ էլ տեղ են գտել մի շարք, երբեմն լուրջ թերություններ: Նախ մատենագիտությունից դուրս են մնացել գրողի մի շարք ստեղծագործություններ:

Այսպես, մատենագիտության մեջ տեղ չեն գտել Բակունցի հետևյալ ստեղծագործությունները.

1 «Ասբուղ»: [Ակնարկ Վսեոբուշի մասին]:— «Արվեստ, Գրականություն, գիտություն» (Թիֆլիս, «Պրոլետարի» հավելված), 1928, № 1 (հունվ. 1):

2 Կապր: [Պատմվածք]:— «Արվեստ, գրականություն, գիտություն», 1928, № 4 (հունվ. 22):

Մատենագիտությունից դուրս մնացածների մեջ են նաև ոռոսերեն հրապարակված քակունցյան երեք ակնարկներ, որոնց հայերեն հրապարակումները չգտանք (ըստ Լրևույթին, միայն ոռոսերեն թարգմանությամբ են տպագրվել): Դրանք են.

3 Один из многих [Ակնարկ Յայչի գյուղի դպրոցի մասին]: «Заря Востока», 1925, № 827, 15 марта.

4. Багратаван [Ակնարկ Բագրատավան (Բագարշայ) գյուղի մասին]:— «Заря Востока», 1925, № 841, 3 апреля.

1 Տե՛ս, օրինակ, «Սովետ. գրականություն», 1961, էջ 154—156, «Ավանգարդ», 1961, № 36, «Գրական թերթ», 1961, № 13:

5. По следам Зангсзур [Ծրնք ակնարկ]:— «Заря Востока», 1925, № 891, 3 июня.

Այս նյութերը հայտնաբերել ենք մատենագիտությունը յույս տեսնելուց հետո: Սակայն մատենագիտությունից դուրս է մնացել Բակունցի հայտնի մի գործը՝ «Գավառական նամականի», ակնարկաշարի երկրորդ ակնարկը դուրս անփութություն պատճառով: Այն է՝

«Գավառական նամակի: (2-րդ).— «Մարտակոչ», 1925, № 35, փետր. 12.

Դուրս է մնացել նաև այս ակնարկի ուսերեն հրապարակումը, որ կոչվում է «БРУН» («Заря Востока», № 803, 13 февр.):

Այս վեց գործերը բոլորովին տեղ չեն դնել գրողի ստեղծագործությունների շարքում: Բայց մատենագիտության մեջ անդ զտած բակունցյան մի քանի գործերի ուսերեն հրապարակումները (20-ական թվականների) նույնպես դուրս են մնացել ցանկից: Դրանք են.

1. Провинциальные письма («Գավառական նամակա-նու» 1-ին անկարկն է, փոխադրված ուսերենի «Մարտակոչի» 1924 թ. 298 համարից):— «Заря Востока», 1925, № 768.

2. «Артелиа».— «Заря Востока», 1925, № 1003.

3. Мина Биби.— «Заря Востока», 1925, № 1021.

4. Хонар.— «Заря Востока», 1928, № 112.

Նշելի է, որ թվարկված այս թարգմանություններից առաջին երեքի մեջ հայերեն բնագրի համեմատ կան զգալի փոփոխություններ:

Ձանկից դուրս են մնացել նաև Բակունցի մասին գրված որոշ հոդվածներ, որոնք հիմնականում հրապարակվել են արտասահմանում (թեև դուրս մնացածների մեջ կան նաև Հայաստանում հրապարակվածներ):

Այնուհետև, կան այլ կարգի սխալներ: Օրինակ մատենագիտության մեջ անտիպ նյութերի շարքում (էջ 113) նշված է մի ձեռագիր («Տաշթենդ ղնացող մարդը»), որը պահվում է

գրականության թանգարանում. մինչդեռ իրականում դա Բակունցի «Կաթանովա» ակնարկն է. տպագրված նախ «Մարտակոչում» (1927, № 7), ապա Բակունցի երկերի երկհատորյակում (Կազմող՝ Ս. Պայազատ): Բակունցի կենսագրությանը նվիրված մասում (էջ 47) բերված է նաև այս ակնարկի ձեռագրի (իբրև անտիպ գործի) մի էջի լուսանկարը¹:

Մյուս սխալներից ու վրիպումներից է. օրինակ, այն, որ ԱԵԴԸ. Ստեփանյանը ստորագրության մեր Բակունցի «Մի գրախոսության առթիվ» հոդվածը լույս է տեսել «Նոր ուղի» հանդեսի 1931 թ. 5-րդ գրքում, բայց մատենագիտության մեջ նշված է իբրև 1932 թվին լույս տեսած հոդված:

Վրիպակներ կան Բակունցի գործերի այբբենական ցանկում և անվանացանկում: Օրինակ, Մսուրուն տղան պատմվածքի դիմաց դրված է 5 համարը, այնինչ այդ համարի տակ մատենագիտության մեջ նման բան չկա (կա 6-ում), անվանացանկում Պետրոսյան Ռուբենը և Պետրոսյան Ռաֆիկը միացված են Պետրոսյան Ռ.-ի տակ իբրև մի մարդ:

Մի շարք վրիպակներ կան Բակունցի կենսագրության մեջ: 1964—1965 թվականներին հանրապետական գրադարանը հրատարակեց երկու ռուսերեն մատենագիտական ցանկեր, որանք են.

1. Л. Мкртчян Аветик Исаакян на русском языке. Библиография переводов и критической литературы. Ереван, 1964, 155 стр.

2. С. Меликян Ваан Терян на русском языке. Библиография переводов и критической литературы. Ереван, 1965, 77 стр.

¹ Քյուրիմացույունն առաջինը նկատել է Բակունցի երկերի ժողովածուները կազմող Ս. Պայազատը, որին, առիթն օգտագործելով, հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը:

Պետք է նշել նաև, որ «Կաթանովա» ակնարկի՝ «Մարտակոչում» տպագրված տարբերակի և ձեռագրի (հրապարակված է «Սովետ. գրականություն», 1965, № 3, էջ 103—112) միջև կան բնագրային մի շարք (շուրջ 30) տարբերություններ:

Ներկու ցանկերն էլ, ինչ խոսք, օգտակար են հայ երկու մեծ բանաստեղծների դրական Լերկերի ուսուցչական թափանչությունները, ինչպես և Իսահակյանի ու Տերյանի մասին հղած ուսուցչական դրականությունը ի մի հավաքելու և հասարակա-նությունը ներկայացնելու անսրահանից:

Կադմոզները, մանավանդ Լ. Մկրտչյանը մանրակրկիտ աշխատանք են կատարել նյութը հավաքելու և խմբավորելու առնականից:

Ներկու ցանկն էլ դրվեց նույն կառուցվածքն ունեն: Յուրա-բանչուրի առաջին մասում տրված է բանաստեղծի երկերի ուսուցչական թարգմանությունների ցուցակը, իսկ երկրորդ մասում՝ ուսուցչական դրաքննադատական գործերի ցանկերը: Առաջին մասում նախ թվարկված են առանձին գրքերով լույս տեսած թարգմանությունները, ապա՝ գրողի առանձին գործերը, բայց որում, տրվում է յուրաքանչյուր երկի հայերեն վերնագիրը կամ սկզբնատողը: Ամեն մի հայերեն վերնագրի տակ բերվում են տվյալ ստեղծագործության թարգմանությունները, նշվում են սրանց հրապարակման տեղերը:

Ներկու մատենագիտություններն էլ համարակալված են և ունեն միևնույն օժանդակ ցանկերը՝ 1) բանաստեղծի գործերի ուսուցչական թարգմանությունների վերնագրերի և սկզբնատողների այբբենական ցանկ, 2) ստեղծագործությունների հայերեն վերնագրերի և սկզբնատողների այբբենական ցանկ և 3) անվանացանկ:

Նշելով այս մատենագիտական հրատարակությունների դրական կողմը՝ չի կարելի ուշադրության չառնել նաև բացասականը, որը բավական լուրջ է:

Նոխ անբնական և անարդարացի է, որ մինչև այժմ Լև. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական դրադարանը հայ գեղարվեստական դրականության գծով իր կազմած մատենագիտական ցանկերի կողքին չի դրել նաև Լ. Իսահակյանի և Վ. Տերյանի (ինչպես և մի քանի այլ հեղինակների) մատենագիտությունները: Ապա, որևէ հիմնավորում չի կարելի պահել այն բանին, որ առանց լույս ընծայելու հայ խոշորա-

գույն բանաստեղծներից երկուսի ստեղծագործությունների և նրանց մասին եղած գրականությունն ամբողջական մատենագիտությունը, առանց ներկայացնելու այդ բանաստեղծների գործերը բնագրի լեզվով, այսինքն՝ հայերեն, հրապարակ է հանվում նրանց թարգմանությունների մատենագիտությունը: Սա աննախագեղ էր երևույթ է. ոչ մի ժողովրդի աղջկային մատենագիտության մեջ նման դեպք չկա: Նույնիսկ փոքր-ինչ զավեշտական է. բնագրի լեզվով գրողի երկերը, ինչպես և աղջկային լեզվով այդ գրողի մասին եղած գրականությունը իրենց ամբողջությամբ չեն ներկայացվում հասարակայնությանը. բայց դրա փոխարեն այդ գրողի հայրենիքում հրապարակ է հանվում նրա երկերի թարգմանությունների մատենագիտությունը:

Հանրապետական գրադարանը, անշուշտ, կարող էր օգտագործել երկու հայ բանաստեղծների երկերի թարգմանությունների այս ցանկերը Իսահակյանի և Տերյանի ամբողջական մատենագիտությունների մեջ, բայց ոչ երբեք՝ հրատարակել այդ թարգմանությունների ցանկերը առանձին, ամբողջական մատենագիտություններից առաջ:

Այնուհետև, անհասկանալի է, թե ինչու՞ նույնիսկ այս ցանկերը, որոնք կազմվել են ոչ թե մասնագետ մատենագետների, այլ գրականագետների կողմից, խմբագրվել են դարձյալ գրականագետների ձեռքով: Եթե, ասենք, Շիրվանզադեին, Թումանյանին, Չարենցին նվիրված ցանկերի խմբագիրները գրականագետներ են, հասկանալի է (թեև այս դեպքերում ևս անհրաժեշտ է մի երկրորդ՝ մատենագետ խմբագիր): Սակայն ձիշտ չէ, երբ մատենագիտական ցանկերի ոչ կազմույսներն են մատենագետ, ոչ էլ խմբագիրները: Մասնավորապես, որ այս ցանկերը գոյացել են հիշյալ բանաստեղծների երկերի ուսման թարգմանությունների մասին ուսումնասիրություններ գրելու համար նյութեր հավաքելիս, այսինքն՝ այս դեպքում նրանք երկրորդային բնույթ ունեն (առաջնային են ուսումնասիրությունները): Թեև պետք է ասել, որ, կազմողները թիչ բան չեն արել, որ ցանկերը լավոր լինեն, նրանց աշխատ-

տանքը պետք է գնահատել, սակայն նրանց ոչ մատենադետ լինելը իր կնիքն է դրել ցանկերի վրա:

Եվ պատահական չէ, որ այս երկու ցանկերում չի պահպանված տպագրի երկերի նկարագրության ոչ մի կանոն, թույլ են տրված մատենագիտական աշխատանքում ընդունված օրենքների յուրջ խախտումներ:

ՀԱՅ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ-ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՐՄԻՋՆԵՐԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ԼՐԱՏՆԱԴԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆԿԻՆ

1. ԼԷԼԻՍԱՆԴՐ Մյասնիկյան: 1886—1925, Բիրլիոգրաֆիա: Խմբ. և առաջարանով Ա. Ոսկերչյանի, Եր., 1956, 148 էջ:

2. Ստեփան Շահումյան: 1878—1918, Բիրլիոգրաֆիա: Խմբ. և առաջարան. Խ. Բարսեղյանի, Եր., 1957, 178 էջ:

3. Սուրեն Սպանդարյան: 1882—1916, Բիրլիոգրաֆիա: Խմբ. և առաջարան. Խ. Բարսեղյանի, Եր., 1958, 57 էջ:

4. Ն. Սարգսյան: Կամո, Սիմոն Տեր-Պետրոսյան: 1882—1922, Բիրլիոգրաֆիա: Ա. Հարությունյան-Հարենցի խմբ. և առաջար. Եր., 1964, 74 էջ:

Մատենագիտական այս ցանկերը իրեն անհատական մատենապիտուկյան նմուշներ, կառուցվածքով, հասկանալի է, որ նման են նախորդներին (նախարան, գործի երկերի և նրա մասին եղած գրականության ցանկեր)¹:

Մամուլում այս ցանկերի հրապարակումը նշվեց իրեն կարևոր երևույթ, Եվ, հիրավի, նրանք հանրապետական դրադարանի կարևորագույն հրատարակություններից են:

Այդ ցանկերով առաջին անգամ Ս. Շահումյանի, Ս. Սպանդարյանի, Ալ. Մյասնիկյանի գործերը, նրանց, ինչպես և Կամոյի մասին եղած գրականությունը հանրագումարի էր բերվում, սովորաբար մատենագիտական ցանկերում:

1 Բացառություն է կազմում Կամոյին նվիրված մատենապիտուկյունը, որ նշվում է միայն գրականություն Կամոյի մասին:

Հասկանալի է, որ բացթողումներ, վրիպակներ, սխալներ այս ցանկերի մեջ էլ կան, սակայն նրանք որակ չեն կազմում. ընդհանուր առմամբ, ցանկերը մասնագիտական պատշաճ մակարդակ ունեն, միայն այդ մակարդակն իջնում է այն պատճառով, որ առաջին երեք մատենագիտությունների մեջ նյութերը համարակալված չեն և, մանավանդ, չունեն որևէ կարգի տեղեկատու-օժանդակ ցանկեր:

Միայն Կամոյին նվիրված մատենագիտությունն է, որ ունի հեղինակների անվանացանկ (նյութերը համարակալված են):

1962 թվականին Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը ձեռնամուխ եղավ երկու մատենագիտական ցանկերի կազմման. դրանցից մեկը 40 տարում հայերեն հրատարակված գրադարանագիտական գրականության ցանկն էր, մյուսը՝ Հայ մատենագիտության մատենագիտությունը:

Ըստ բաժնի նախնական ծրագրի սրանք պետք է լինեին ոչ մեծ ցանկեր, յուրաքանչյուրը միջին հաշվով չորս հեղինակային մամուլ ծավալով: Երկուսն էլ պետք է ավարտվեին նույն 1962 թվականին: Սակայն պարզվեց, որ բաժնի նախնական ծրագիրը այնքան էլ ճիշտ չի եղել: Գրադարանագիտական գրականությանը նվիրված մատենագիտությունը իրոք ավարտվեց նույն թվին՝ ընդգրկելով 191 տնուն դիրք և զյուքույկ (ունեն 40 էջ, մոտ 2 հեղ. մամուլ), իսկ մատենագիտության մատենագիտությունը ավարտվեց միայն հաջորդ տարվա վերջին, նրա մեջ ընդգրկվեցին ավելի քան 1300 տնուն նյութեր, ծավալը մի քանի տնգամ գերազանցեց 4 մամուլից (հասավ մոտ 16 հեղ. մամուլի):

Նախ այս ցանկերից առաջինի մասին, որ կոչվում է «Սովետահայ գրականագիտական գրականություն բիրյոդյու-ֆիան 40 տարում»¹,

1 Ի դեպ, վերնագիրը ճիշտ չի ձևակերպված, ստացվում է այնպես, որ խոսքը վերաբերում է 40 տարվա ընթացքում կազմված «Սովետահայ գրա-

Չնայած մատենագիտության նման անվանը, այն, ըստ էության, ընդգրկում է Այ. Մյասնիկյանի անվան Հանրապետական գրադարանի բոլոր կարգի (թե՛ գրադարանագիտական, թե՛ մատենագիտական և թե՛ այլ) հրատարակությունները

Հայ Գեղութիւնական-պետական գրծիւնէրին եվիրվաԾ
մատենագիտական զանկիր (ՀրատարակվաԾ Այ. Մյասնիկյանի
անվ. գրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի
կողմից)

1937-ից մինչև 1961 թվականը, ինչպես և այլ հրատարակությունների կողմից լույս բնծալվաԾ միայն գրադարանագիտական գրքերը:

Գրքույկի առաջին մասը Հանրապետական գրադարանի բոլոր կարգի հրատարակությունների ցանկն է, հրկրորդը՝ այլ

դարանագիտական գրականության բիրիւզրաֆիային, թեև կազմողներն ուղկ ևն առկ 40 առում մ հրատարակվաԾ գրադարանագիտական գրականության Երրիւզրաֆիա: Ժիշտ կլինէր վերնագիրը ձեակերպել ալապե՝ հորհրդային Հայ գրադարանագիտական գրականությունը 40 տարում: Մատենագիտություն:

Հրատարակչությունների լույս ընծայած գրադարանագիտական գրականությունը:

Ստացվել է որոշ հակասականություն, այն իմաստով, որ օրինակ, հանրապետական գրադարանի մատենագիտական հրատարակչությունները ներկայացված են, իսկ այլ հիմնարկներին (գրապալատ, գիտ. ակադեմիա և այլն)՝ ոչ, եթե «գրադարանագիտական» ասելով կազմողները հասկացել են նաև մատենագիտական, ապա ինչո՞ւ մատենագիտական ամենախոշոր հրատարակչությունները դուրս են մնացել ցանկից:

Այս ոչ մեծ մատենագիտության լույս ընծայումը միանգամայն դրական երևույթ էր հայ գրադարանային կյանքում: Գրադարանային մասնագետներից շատերը չէ, որ գիտեին հայերեն հրատարակված բոլոր գրադարանագիտական գրքերի մասին: Ցանկը ամբողջացրեց 40 տարում գրադարանային գործի տեսության և մեթոդական աշխատանքի ուղղությամբ արված ոչ փոքր աշխատանքը: Ափսոս միայն, որ մատենագիտության մեջ տեղ չի տրվել գրադարանային հարցերին նվիրված հոդվածներին, որոնք բավական շատ են և հաճախ հետաքրքրական բովանդակությամբ (նշվել է միայն մեկ այդպիսի հոդվածի առանձնատիպ):

Ցանկում կան նաև այլ թերություններ, այդ թվում՝ պակասներ: Օրինակ, չի նշված Գ. Մկրտչյանի «Գրադարանային գործի կազմակերպումը» գիրքը (101 էջ), որ լույս է տեսել 1961 թվականին:

Թերություններ կան նյութերի նկարագրությունների մեջ. օրինակ, «Գրադարանային դասակարգման սխեման» և «Տպագիր երկերի միասնական կանոնները» նկարագրված են այդ գրքերը ուսերենից փոխադրողների տակ (առաջինը՝ Հ. Սիլվանյան և Ռ. Իշխանյան, երկրորդը՝ Ա. Բաբայան), որ սխալ չէ, քանի որ փոխադրողները և տեղայնացնողները այս դեպքում հեղինակ համարվել չեն կարող (երկու ձեռնարկներն էլ կազմվել են Մոսկվայում՝ հեղինակների խմբի կողմից):

Ցանկում ընդգրկված են գրադարանագիտական նյութերի

ժողովածուներ, սակայն դրանց բովանդակությունը չի քաջ-
ված, որ նույնպես թերություն է:

Կան սխալներ, օրինակ, 1939-ի տակ դրված է «Տարաս
Գրիգորենի Շեչենկո» մատենագիտությունը, նկարագրության
մեջ 1938 թ. նշումով (էջ 4), կամ՝ «Տպագիր քարտերի օգտա-
դործումը մասսայական դրագարաններում» առանձնատիպ
հոդվածի դիմաց (էջ 36) նշված է՝ Ապակետիպ, մինչդեռ
հոդվածը հրատարակված է սովորական տպագրությամբ:
Սխալներ կան անվանացանկում, օրինակ, նույնացված են
Ս. Դավթյանը և Ն. Դավթյանը, առաջինի «Դիլիջանի քաղա-
քային դրագարանը» գրքույկը (№ 120) անվանացանկում
նշված է իբրև Լրկրորդի հեղինակած գիրք և այլն:

Լավ է, որ այս մատենագիտության նյութերը համարա-
կալված են և կա անվանացանկ:

Այսու մատենագիտական ցանկը կոչվում է «Մատենագի-
տություն հայկական մատենագիտության» (Ուղեցույց)»,
(1963, 344 էջ):

Ինչպես անունն է ցույց տալիս, մատենագիտության մա-
տենագիտությունը ցանկերի ցանկ է, մատենագիտական
ցանկեր ներկայացնող մատենագիտություն, Այդպիսի ցանկը
կոչվում է նաև Լրկրորդ աստիճանի մատենագիտություն (ա-
ռաջին աստիճանի մատենագիտությունը սովորական գրքերի
ցանկն է):

Քաղաքակիրթ շատ ժողովուրդներ վաղուց ի վեր ունեն
տարբեր բնույթի Լրկրորդ աստիճանի մատենագիտական
ցանկեր: Այդ կարգի ուղեցույցներ շարունակում են լույս
առնել: Սրանց անհրաժեշտությունը առաջանում է այն ժա-
մանակ, երբ սովորական մատենագիտական ցանկերը այն-
րան շատ են լինում, որ անհրաժեշտություն է առաջանում
ներանց ի մի հավաքել, նրանց մասին տեղեկանքներ տալ
ընթերցողներին: Որոշ ազգեր, ինչպես ասենք անգլիացիք,
ուսմները, լեհերը, ամերիկացիք Լրկրորդ աստիճանի մի քա-
նի կամ մի շարք մատենագիտական ուղեցույցներ ունեն
(ընդհանուր, թեմատիկ, ճյուղային), որոնք տարբեր կերպ

ներկայացնում են յուրաքանչյուրի ազգային մատենագիտութ-
յունը:

Հայ մատենագիտությունն այսօր, իհարկե, ծավալով այն-
քան մեծ չէ. հիշյալ ազգերի ունեցածի չափ հայերը շունեն
մատենագիտական ցանկեր. ուստի և երկրորդ աստիճանի մի
քանի մատենագիտության կարիք այս դեպքում չկա: Մակաւն
գոնն մեկ այդպիսի ուղեցույցի կարիք վաղուց էր զգացվում.
ուղեցույց, որը ներկայացնէր. թե հայերեն ինչ մատենագի-
տական ցանկեր են լույս ընծայվել մինչև այժմ:

Մատենագիտությունը կազմելուց առաջ անհրաժեշտ էր
նախ պարզել, թե ինչ ասել է հայկական (կամ հայ) մատենա-
գիտություն: Որոշվեց այս դեպքում էլ, ինչպես գեղարվես-
տական գրականության մեջ, չափանիշ ընդունել լեզվական
հատկանիշը: Հայտնի է, որ հայ գրականության սահմանները
որոշվում են հայալեզու գրականությամբ, այսինքն՝ հայ գրա-
կանությանը վերաբերող ստեղծագործություն է համարվում
միայն նախապես հայերեն գրված գործը: Հայազգի հեղինակ
լինելու կամ հայկական կյանքը արտացոլելու հանգամանք-
ները այս դեպքում որևէ դեր խաղալ չեն կարող, այսինքն՝
հայ գրողներ չեն ոչ հայազգի Մայկլ Աուենը, որ գրում էր
անգլերեն օտարների կյանքից, ոչ օտարազգի Ֆրանց Վերֆե-
լը, որ գրել է հայերի կյանքից, բայց գերմաներեն և ոչ
նույնիսկ հայազգի նորու Ազամյանը, որ գրում է հայերի
կյանքից, բայց ռուսերեն: Հիշյալ հեղինակների ստեղծագոր-
ծությունները ոչ թե հայ գրականության մասն են կազմում,
այլ այն ազգերի գրականության, որոնց լեզվով գրում են այդ
հեղինակները:

Մատենագիտության համար էլ ընտրվեց լեզվական նույն
չափանիշը, որ հստակ է ու որոշակի: Ըստ ընդունված որոշման,
հայկական մատենագիտությունը նախ պետք է ներկայացնի
հայալեզու գրականություն. հայազգի մատենագետի կազմում,
բայց ոչ հայերեն գրականություն ներկայացնող ցանկը դուրս
է հայկական մատենագիտությունից, եթե նույնիսկ ներկա-
յացվում է ոչ հայալեզու հայագիտական գրականություն:

միննույն է, այդ մատենագիտությունը հայկական չէ (հայագիտական է)։

Այդպիսով, այս մատենագիտության համար նյութեր ընտրելիս հիմնական սկզբունքը եղել է՝ վերցնել միայն հայերեն գրերի, պարբերականների, հեղվածների (և ձեռագրերի) մատենագիտական ցանկերն ու աշխատությունները։

Հայերեն հրատարակությունների ցանկերը, պարզ է, որ հայատառ են լինում։ Բայց երբեմն պատահում են ցանկեր, որոնց մեջ հայերեն հրատարակությունները նկարագրված են ռուսական կամ լատինական տառերով և կամ հայերեն գրերի. ու հոդվածների անուններն ուղղակի տրված են թարգմանված, այլ լեզուներով։ Այդպիսի ցանկերը նույնպես ընդգրկված են ներկա մատենագիտական ուղեցույցի մեջ։

Կոն մատենագիտական ցանկեր, որոնցում ընդգրկված է տարբեր լեզուներով գրականություն։ Այդ ցանկերից այնպիսիք, որոնց մեջ նշված է գոնե մեկ-երկու հայերեն գիրք կամ հոդված, դիտվել են որպես հայկական մատենագիտության նմուշներ։

Հայերի մասին, բայց ոչ հայերեն լեզվով գրքերի, այսինքն՝ հայագիտական, բայց միայն օտար լեզուներով գրականության ցանկերը, ինչպես և Հայաստանում հրապարակված, բայց ոչ հայերեն գրականության ցանկերը մատենագիտական այս ձեռնարկում տեղ չեն գտել, չհաշված մի քանի բացառություն։ Օրինակ, բացառության կարգով դրված է Սալմասլյանի «Bibliographie de l'Arménie»-ն որպես կարևոր հայագիտական մատենագիտություն կամ նշված է Հայաստանում Ալ. Մյասնիկյանի անվ. գրադարանի կողմից հրատարակված «Что читать по технике» գրականության ցանկը, որպես առանձին պրակներով տպագրված մատենագիտություն։ Այդպիսի բացառություն է նաև Ն. Արղուսյանի գրադարանի գրացուցակի (ուր ոչ մի հայերեն գիրք չի տրված) նշումը ներկա ձեռնարկում և այլն։

Մատենագիտական այս ձեռնարկում ընդգրկվել են ինչպես առանձին գրքերով հրատարակված, այնպես էլ ներգր-

քային և ներամասագրային մատենագիտական ցանկերը, մասամբ էլ շահարարակված (ձեռագիր) ցանկեր:

Ձեռնարկում բուրոգովին շին ընդգրկված տողատակի և ներհոդվածային ցանկերը, Հայերեն գրականության ներհոդվածային ցանկերը որպես օրենք չափազանց համառոտ են (չնչին բացառությամբ), թեև այդ ցանկերի ընդգրկումը ինչոր չափով կհարստացնեն ճյուղային մատենագիտության մի շարք բաժիններ: Իսկ տողատակի մատենագիտությունները բուրոգովին շին ընդգրկվել: Եվ դա ճիշտ է արված. նրանց վերջնելը լիովին անիմաստ կլինեն. քանի որ կատարյալ շփոթ կստեղծվեն ձեռնարկում: Անհամար են տողատակերին աղբյուրների առավել կամ պակաս նշումներ ունեցող գրքերն ու հոդվածները, նրանց ընդգրկումը երկրորդ աստիճանի մատենագիտության մեջ հազիվ թե որևէ բան տար ընթերցողին, դրանով սոսկ ծանրաբեռնվածություն կստեղծվեն. Եվ առհասարակ գրքերի մեջ տողատակին նշված աղբյուրները պայմանական առումով են մատենագիտություն:

Այս ձեռնարկի մեջ ներկայացված են հայկական մատենագիտության նմուշները սկսած 19-րդ դարից: Հին և միջնադարյան հայկական մատենագիտությունը դուրս է թողնված. չնչին բացառությամբ (օրինակ, տրված է Գրիգոր Արասի որդու Ձիրք պատճառացը, իտալացի տպագրիչ Անտոնիոս Բարտոլիի Շարաբարդություն և ցուցակ գրոց հրատարակչական գրացուցակը, Վարդան Բաղիշեցուն վերագրվող «Պատմագիրք հայոց»-ը: Լավ կլինեն, անշուշտ, եթե հայ հին և միջնադարյան մատենագիտությունը ավելի լրիվ ներկայացվել:

Մատենագիտական նյութը հրամցվում է հետևյալ խմբավորմամբ. ա) Ընդհանուր մատենագիտություն, բ) Ճյուղային մատենագիտություն (ուր տրված են գիտության և մշակույթի տարբեր ճյուղերին վերաբերող մատենագիտական ցանկերը, գ) Անհատական մատենագիտական ցանկեր, դ) Գրացուցակներ (գրադարանային, հրատարակչական, ձեռագրացուցակներ), ե) Հայ գրի և մամուլի պատմություն:

Այս բաժիններն էլ ունեն ենթաբաժիններ:

Այն մատենագիտական ցանկերը, որոնք կարող են վերաբերել ևզած բաժիններից նրկուսին, արտահայտված են Երկու տեղ Հիմնական և լրացուցիչ նկարագրությամբ: Օրինակ, Կ. Չարենցի մատենագիտությունը լրիվ նկարագրությամբ, համարակալմամբ ներկայացված է Անհատական մատենագիտական ցանկեր բաժնում, և լրացուցիչ կերպով (համառոտ նկարագրությամբ, առանց համարակալման) ձևադրված մատենագիտություն բաժնի Հայ գրականության և բանահյուսության մատենագիտություն ենթաբաժնում:

Հարուստ է «Մատենագիտություն հայկական մատենագիտության» ուղեցուցիչ օժանդակ ցանկերի մասը: Այստեղ կան. ա) Անվանացանկ (հայերեն, ռուսերեն, օտար լեզուներով), բ) Այբբենական ցանկ հրատարակչությունների, գրադարանների, գրատներ, դ) Այբբենական ցանկ մատենագիտական աշխատությունների և ցանկերի վերնագրերի, դ) Ժամանակադրական ցանկ հայկական մատենագիտության:

Այս վերջինը տալիս է պատկերը (մոտավոր) այն բանի, թե որ թվականին քանի մատենագիտական (հայկական) ցանկ է հրատարակվել, նշվում են նրանց համարները (որոնցով կարելի է գտնել համապատասխան ցանկը մատենագիտության մեջ):

«Մատենագիտություն հայկական մատենագիտության»-ը լավ ընդունվեց ընթերցողների, գիտնականների կողմից, մոմույում ևզան մի շարք դրվատական գրախոսություններ¹:

Մի քանի խոսք աշխատության թերությունների մասին²:

1 Խ. Բաբսիյան Մատենագիտական եր աշխատություններ:—«Ազգատակաի Հայաստան», 1964, 18 հունիսի, և. Ոսկանյան Մատենագիտական արժեքավոր ուղեցուցիչ:—«Երեկոյան Երեան», 1964, № 254, Կ. Ռոստոմյան Արժեքավոր մատենագիտություն:—«Գրական թերթ», 1964, № 30, Н. Стамболоян В поисках книги.—«Коммунист», 1964, № 67.

2 Մատենագիտության կազմողներ՝ Մ. Բարայանը, Է. Հովհաննիսյանը, Ս. Անանյանը, Ռ. Ղուկասյանը և խմբագիրը եռանգ չեն խնայել աշխատությունը հնարավորին չափ լրիվ ու սխալագրեծ դարձնելու համար: Սակայն, երբ մատենագիտությունը տպագրվեց, ակնհայտ դարձան մի շարք լուրջ

Ամենից առաջ շատ են բացթողումները. որոնցից մի քանիսը ուղղակի անթույլատրելի են. Օրինակ. որքան էլ այդ վարմանալի թվա, ցանկից դուրս է մնացել այնպիսի կարևոր մատենագիտական պարբերական, ինչպես գրապալատի «Գրաքննադատության տարեգիրն» է:

Այնուհետև, ձեռնարկում տեղ չեն գտել մատենագիտական այնպիսի ցանկեր, ինչպես Գ. Լևոնյանի «Լիակատար ցուցակ հայ լրագրությանը», տպագրված «Լույս» ամսագրում 1909 թվականին, Ալ. Խուդաբաշյանի գրացուցակի ուսերեն հրատարակությունը (Ал. Худабашев Каталог печатным книгам и рукописям... СПб, 1838) և այլն:

Ինչ վերաբերում է ներգրքային ցանկերին, ապա երկրորդ աստիճանի այս մատենագիտության մեջ դրանցից ըմբռնածները շատ-շատ են, հիշենք, օրինակ, Գ. Հովսեփյանի «Հիշատակարանք ձեռագրաց»-ի (Հտ. Ա. Անթրիսյան, 1951) մեջ տեղ գտած մի շարք արժեքավոր մատենագիտական ցանկերը (այդ թվում Հովհաննես Սարկավազին նվիրվածը), Հ. Տաշյանի Ձեռագրացուցակի վերջում եղած ընդարձակ մատենագիտությունը, Խորենացու պատմության համեմատական բնագրի հրատարակության մեջ (Թիֆլիս, 1913) եղած ծավալուն մատենագիտությունը և այլն, որոնք նույնպես դուրս են մնացել այս ցանկից: Հ. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարանում» մի շարք անունների տակ հարուստ մատենագիտություն է տրված. այս մասին էլ խոսք չկա ներկա ձեռնարկում:

Դուրս են մնացել մի շարք ձեռագրացուցակներ, այդ թվում Ն. Ակինյանի կազմածները, որոնք լույս են տեսել առանձին գրքով. «Յուցակ հայերեն ձեռագրաց կվովի համալսարանի մատենադարանի, արքեպիսկոպոսարանի և Ստա-

բացթողումներ և որոշ սխալներ: Բացթողումների հիմնական պատճառը ժամանակի սղությունն էր (առանց այն էլ ցանկը հրատարակվեց նշանակված ժամկետից մի տարի ուշ), հնարավոր չեղավ հանգամանորեն նայել մի շարք հրատարակություններ և գրադարանային գրացուցակներ:

Այլ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի տեղեկատվ-
 մատենագիտական բաժնի Հրատարակչությանը

նիսւաւովի» (1961, 60 էջ), «Յուցակ հայերեն ձեռագրաց Հոռմի հայոց հյուրանոցի ի Ս. Վլաս և քահ. Լեոնյան հայ վարժարանի» (1961, 76 էջ), «Յուցակ հայերեն ձեռագրաց Նիկոսիայի ի Կիպրոս» (1961, 140 էջ)՝

Հայ տպագիր գրքի պատմության բաժնից դուրս են մնացել մի շարք կարևոր աշխատություններ, այդ թվում՝ Ա. Ալ-պոյաճյանի «Տպագրության արվեստը և հայք» ծավալուն աշխատությունը, որի մի մասը (առաջին Տ գլուխը՝ հրատպարակված է Թիֆլիսի «Արոր» հանդեսում հավելվածի ձևով, 1913 թվականին:

Մի խոսքով, մեզ թվում է, թե բացթողումները այնքան շատ են, որ հնարավոր է հրատարակված այս հատորի մեկ երրորդի չափ մի լրացուցիչ պրակ էլ հրատարակել՝ ներկայացնելու համար դուրս մնացած մատենագիտական ցանկերը: Ի դեպ, ասենք, որ տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը ըստ իր ծրագրի շարունակում է լրացնել «Մատենագիտություն հայկական մատենագիտության» ցանկից դուրս մնացած նյութերի քարտարանը, որը առաջիկայում պետք է հրատարակի:

Ամեն դեպքում, երկրորդ աստիճանի այս մատենագիտության հրատարակումը ոչ քիչ պակասներով ճիշտ էր: Լրացումների հստակ ընկնելով բաժինը կարող էր անվերջ ձգձգել ձեռնարկի հրատարակումը: Բաժինը իրավացի է եղել լույս ընծայելով ներկա հատորը, պակասների համար նախատեսելով մի նոր պրակ (գուցե և հարկ լինի ներկա հատորը վերահրատարակել լրացումներով):

Մատենագիտության արժանիքներից մեկն էլ այն է, որ այնտեղ ներկայացված որոշ ցանկերի նկարագրություններից հետո տրվում են մամուլում հրատարակված զրախոսությունները նրանց մասին. սակայն բավական թվով այդպիսի զրախոսություններ նույնպես դուրս են մնացել:

¹ Ուղեցույցի մեջ տեղ են գտել նույն ձեռագրացուցակների հրատարակումները «Հանդես ամսօրյայում»:

**Այ. Մյասնիկյանի տնօրէն գրադարանի լափաղույն
ժատենագիտներէց՝ ԲՅՈՒՐՆՂ ԱՍՏՎԱՆԱՏՐՅԱՆ**

Մատենագիտությունն ունի նաև ուրիշ կարգի թերություններ: Նախ սխառմատիկ կառուցվածքը. կարծես թե, փոքր-ինչ խրթին է, ընթերցողի օգտագործման համար ոչ բավականաչափ հարմար: Գուցե և նյութերի ժամանակագրական դասավորությունը ավելի նպատակասլաց լիներ:

Քիչ և՛ են վրիպակներն ու սխալները: Օրինակ, Գ. Հեոնյանի «Армянская периодическая печать» («Братская помощь», кн. 1—2. М., 1898, стр. 599—606) մատենագիտական ցանկը բերված է իրրե անհեղինակ գործ. չի նշված նաև Ա. Խուդաբաշյանի գրացուցակի հայերեն հրատարակության հեղինակը և այլն: Իսկ Վարդան Բաղդիշեցուն վերագրվող «Պատմագիրք հայոց»-ի հրապարակումը Հ. Այուրյանի կողմից («Ազդարար», 1795) ներկայացվել է իրրե ամբողջովին այս վերջինի հեղինակած աշխատության (Ն՝ 344), ոչ մի նրշում չկա այն մասին, որ այդ ցանկի հիմնական մասը և ուղեցույցի մեջ Վարդան Բաղդիշեցու տակ երևք անգամ (Ն՝ 316, 317, 318) նկարագրված «Պատմագիրք հայոցը» նույն բանն է (ըստ որում, ցանկը Այուրյանի տակ նկարագրվել է մի բաժնում, իսկ Վարդան Բաղդիշեցու տակ՝ մի այլ):

Կամ, օրինակ, հայտնի է, որ Վիեննայի Մխիթարյաններից Ռ. Քոսյանը միենույն Ռ. Կարապետյանն է, նրա կազմած ցանկերը ավելի շատ հայտնի են Ռ. Կարապետյանի տակ, սակայն ներկա ձեռնարկում նկարագրությունները միայն Քոսյանի տակ են, և որևէ կերպ չի ասվում, որ դա նույն Ռ. Կարապետյանն է:

Կան անունների աղավաղման դեպքեր, օրինակ, Հ. Անասյանի «Հայկական մատենագիտության» դրախտսողներից Հ. Ոսկյանը դարձել է Հ. Ոսկանյան, Դ. Абгарян-ը՝ Դ. Абегян և այլն:

Մխալներ և թերիներ կան օժանդակ ցանկերում, նախ մատենագիտության մեջ ներկայացված մի շարք մատենագիտական աշխատություններ կամ նրանց հեղինակները բոլորովին չեն մտել օժանդակ ցանկերի մեջ: Օրինակ, մատենագիտու-

Սյան մեջ եղած օտար լեզուներով նյութերի մի մասը գուրս է մնացել օժանդակ ցանկերից:

Կամ, օրինակ, Ք. Պատկանյանի կազմած մի մատենագիտությունը, որ տպագրվել է 1860-ին, սխալմամբ նկարագրվել է իբրև 1960 թ. տպագրություն (№ 353ա), այս սխալը անցել է նաև ժամանակագրական օժանդակ ցանկի մեջ, ուր այն ներկայացվել է իբրև 1960 թ. հրատարակություն, իսկ 1860 թվականը այս ցանկում բնավ տեղ չի գտել: Կամ նույն ժամանակագրական ցանկում 1834 թվականի դիմաց գտնում ենք 535 համարը, մինչդեռ մատենագիտության մեջ այս համարի տակ նկարագրված է Բաբվի մարդասիրական ընկերությունը՝ զրադարանի ցուցակը, տպագրված 1894-ին և այլն:

Հասկանալի է, որ այսպիսի թերություններից չէր կարող լիովին դերձ մնալ մի բարդ մատենագիտություն, իր առատ օժանդակ ցանկերով: Իսկ ընդհանրապես երկրորդ աստիճանի այս մատենագիտության հրատարակումը ուշագրավ երեւիւթ էր, այն հանրապետական զրադարանի, եթե կարելի է ասել, մատենագիտական հասունացման մի ցուցանիշ էր:

Հրաշյա Կոստիկյանը այս աշխատության մասին իրավացիորեն գրում էր. «... նա նշանակալի երևույթ է հայկական մատենագիտության պատմության մեջ, գործնական նշանակություն կունենա գիտական աշխատողների լայն շրջանների համար՝ իրենց հետաքրքրող հարցերի վերաբերյալ մատենագիտական աղբյուրներ որոնելու համար»¹:

Այլ Մյասնիկյանի անվան հանրապետական զրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը գիտությունների ակադեմիայի կենտրոնական զրադարանի հետ միասին ներկայումս աշխատում է «Հայաստան» մատենագիտական տարեգրքի հրատարակման վրա: Տարեգիրքը ընդգրկում է 1963 թվականին աշխարհի բոլոր մասերում, բոլոր լեզուներով հրատարակված հայագիտական (Հայաստանին, հայ ժողովրդին, ինչպես և հայ մշակույթին ու գիտությանը վերաբերող) գրքերն ու հոդվածները:

¹ Հ. Կոստիկյան Մատենագիտության հիմունքները: Ե., 1963, էջ 217:

**ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂՇՈՒՄ**

Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական զրադարանի և Երաժշտական սենյակում մի շարք տարիներ աշխատել է նախկինում երաժիշտ, նվագավար Նիկողայոս Թեյմուրազյանը:

Գրադարանում աշխատած տարիներին նա ամբողջովին նվիրվել էր հայ երաժշտության պատմության վերաբերյալ նյութեր հավաքելուն: Զարմանալի ջանասիրությամբ նա թերթում էր անցյալի հայ պարբերական մամուլի հազարավոր էջեր (սկսած անցյալ դարի երկրորդ կեսից), ինչպես և մի շարք ռուսերեն թերթեր ու ամսագրեր (սկսած այս դարի սկզբի հրատարակություններից): Հայ երաժշտության մասին մամուլում իր գտած բոլոր նյութերը Ն. Թեյմուրազյանը արտագրել է՝ կազմելով մոտ 30 հեղինակային մամուլ ծավալ ունեցող ձեռագիր մի ժողովածու: Դա հայ երաժշտության պատմությանը վերաբերող մի շատ հետաքրքրական հավաքածու է, որ մինչև օրս մնում է անտիպ, թեև ոչ քիչ երաժշտագետներ են օգտվել այդ ժողովածուից՝ օգտագործելով նրա նյութերը իրենց ուսումնասիրություններում:

Ինչպես որ այս ժողովածուն էր Թեյմուրազյանը կազմել իր նախաձեռնությամբ, այնպես էլ իր նախաձեռնությամբ նա սկսեց կազմել հայ առավել խոշոր երաժիշտների անհատական մատենագիտական ցանկերը: Թեյմուրազյանը այդ նպատակով լիովին օգտագործում էր իր կազմած հոդվածների ձեռագիր ժողովածուն, ապա հարկ եղած դեպքում լրացնում նյութերը ամենատարբեր աղբյուրներից:

Առաջինը հրատարակության հանձնվեց Կարո Մուրդաչյան, ապա Կոմիտասին և վերջում Մ. Նկմայանին նվիրված, մատենագիտությունները:

Զի կարելի մեծ համակրանքով ըհիշել Թեյմուրազյանի անխոնջ, տքնաջան աշխատանքը հայ երգահաններին նվիրված մատենագիտական ցանկերը կազմելիս: Կոմիտասի մատեն-

նադիտությունը կազմելու ժամանակ Թեյմուրազյանն արդեն յուրջ հիվանդ էր, ժերությունն էլ իր հերթին էր ընկնել փողային լավագույն նվագախմբերի մի ժամանակ առույգ ու կենսախիղ մանստրալին:

Մեծ ճիգ էր գործադրում Թեյմուրազյանը ստիպելով իրեն՝ դողդողացող ձեռքերով գրելու մատենագիտության յուրաքանչյուր նկարագրությունը, նա մտածում էր մի կերպ վերջացնել իրեն այնքան սիրելի Կոմիտասի մատենագիտությունն էլ և թողնել ամեն տեսակ աշխատանք: Սակայն երբ 1957 թվականին լույս տեսավ անասելի շարշարանքով կազմված այս մատենագիտությունը, փոքր դադարից հետո ժերունին սկսեց աշխատել մի նոր գործի, այս անգամ էլ Մ. Եկմալյանի մատենագիտության վրա, իսկ սրա հրատարակումից հետո էլ ձեռք դարկեց Տ. Չուխաշյանի մատենագիտությանը: Ահա այս աշխատանքի ընթացքում էլ վրա հասավ մահը, և գործը մընաց կիսատ: Հետագայում այդ մատենագիտությունն ավարտելու և հրատարակության հանձնելու շնորհակալ աշխատանքը կատարեց նոտային-երաժշտական բաժանմունքի ներկայիս վարիչ Զևմֆիրա Սեմյոնովան:

Այդպիսով, Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանը հրատարակեց հայ երաժշտական գրականության հետևյալ մատենագիտական (անհատական) ցանկերը.

Ե. Թեյմուրազյան Քրիստափոր Կարա-Մուրզա, Համառոտ բիրյիոգրաֆիա: Եր., 1956, 95 էջ:

Թովանդ.՝ Առաջարան (Մ. Մուրադյանի),— Քր. Կարա-Մուրզայի հոգվածները:— Քր. Կարա-Մուրզայի երաժշտական ստեղծագործությունների հրատարակությունները (նոտաները),— Հոգվածներ Քր. Կարա-Մուրզայի մասին:— Առանձին գրքեր:

Նույնի Կոմիտաս: (Սողոմոնյան Սողոմոն Գևորգի), Բիր-լիոգրաֆիա: Եր., 1957, 113 էջ:

Թովանդ.՝ Առաջարան (Մ. Մուրադյանի),— Երկու խոսք (կազմողի):— Կոմիտասի գրի առած և ներդաշնակած ժողովրդական երգերը (տպագրված նոտաները),— Կոմիտասի

Հողվածները:— Կոմիտասի բանաստեղծությունները և խմբագրած տաղարանները:— Գրքեր Կոմիտասի մասին:— Հողվածներ Կոմիտասի մասին, 1891—1920:— Հողվածներ Կոմիտասի մասին, 1921—1927:— Հողվածներ Կոմիտասի մասին ռուսերեն լեզվով:

Նույնի Մակար Եկմալյան: Համառոտ բիբլիոգրաֆիա: Եր., 1959, 51 էջ:

Բովանդ.՝ Առաջարան (խմբագրի):— Երկու խոսք կազմողից:— Եկմալյանի կենսագրությունը:— Եկմալյանի ստեղծագործությունները և մշակումները (նոտային հրատարակություններ):— Եկմալյանի նամակները խմբագրության:— Հողվածներ Եկմալյանի մասին (1887—1920):— Հողվածներ Եկմալյանի մասին ռուսերեն լեզվով:

Ն. Թեյմուրազյան և Զ. Սեմյոնովա Տիգրան Զուխաջյան: Մատենագիտություն: Եր., 1964, 51 էջ:

Բովանդ.՝ Երկու խոսք կազմողից:— Զ. Սեմյոնովա Տ. Զուխաջյան: (Կյանքն ու գործը):— Տ. Զուխաջյանի երաժշտական ստեղծագործությունների հրատարակությունները (նոտաները):— Գրականություն Տ. Զուխաջյանի մասին:— Հեղինակների անվանացանկ:

Այսպիսով, Ն. Թեյմուրազյանի հրաշալի նախաձեռնության ու հոանգի շնորհիվ հրատարակվեցին հայ շուրս խոշորագույն երգահաններին նվիրված մատենագիտական ցանկեր: Սրանով, ըստ էության, սկզբնավորվեց հայ երաժշտության գիտական մատենագիտությունը (նախքան այդ կարմիայն արձանագրական բնույթի երաժշտական մատենագիտություն):

Մատենագիտական այս բոլոր ցանկերն էլ ջերմորեն ընդունվեցին երաժիշտների ու Լրաժշտագետների կողմից, արժանացան շատ բարձր գնահատականի: Մամուլը նույնպես բարձր գնահատեց այս ցանկերը¹:

¹ Տե՛ս, օրինակ, «Գրական թերթ», 1956, № 43, «Առվեստ. արվեստ».

Մատենագիտական այս աշխատությունների շնորհիվ ի մի հավաքվեցին հայ շորս խոշոր երաժիշտների երաժշտական ստեղծագործությունների հրատարակությունները, հոգվածները, ինչպես և նրանց մասին եղած գրականությունը, և զբաղանով մոռացությունից փրկվեցին մի շարք հետաքրքրական նյութեր, որոնք այնուհետև օգտագործվեցին և օգտագործվում են հայ երաժշտագետների կողմից:

Շատ հետաքրքրական, հաճախ անսպասելի նյութեր կդառնան մատենագիտական այս ցանկերում Կարա-Մուրզայի, Կոմիտասի, Նկմալյանի և Զուխաշյանի կյանքով ու գործով հետաքրքրվողը: Վերցնենք թեկուզ «Կոմիտաս» մատենագիտության Կոմիտասի հոգվածները փոքրիկ բաժինը: Այստեղ հայ ժողովրդական ու եկեղեցական երաժշտությանը նվիրված հոգվածների կողքին գտնում ենք նաև Ֆ. Լիստի, Զ. Վերդիի, Ռ. Վագների մասին Կոմիտասի գրած հոգվածների ցանկը, ինչպես նաև մի քանի գրախոսականներ: Զարմանքով իմանում ենք Կոմիտասի և Նկմալյանի մի շատ փոքր, բայց և շատ սուր բանավեճի մասին հայկական պատարագի երաժշտության շուրջ: Եվ երբ համապատասխան պարբերականներում կարդում ենք մատենագիտության մեջ նշված այդ հոգվածները, դարմանքով ենք համակվում, թե ինչպես հայ հոգևոր երաժշտության նոր շրջանի այդ երկու խոշորագույն գիտականները միմյանց ներկայացրել են հայ հոգևոր երաժշտություն շիմանալու և այն աղավաղելու լուրջ մեղադրանքներ:

Այսուհետև հայ երաժշտության տեսություն և պատմությունը զրազվող ամեն ոք չի կարող աշխատել, առանց ձեռքի տակ ունենալու մատենագիտական այս շորս ցանկերը:

Ծանկերում կան, իհարկե, ոչ քիչ թերություններ: Նախ դուրս են մնացել բազմաթիվ նյութեր, որոնք գտնվում են սփյուռքահայ, ինչպես և նախախորհրդային այնպիսի պարբերականների էջերում, որոնք տարբեր պատճառներով (մեծ 1958, № 2, էջ 80, «Հառաջ» (Փարիզ), 1958, № 3913, «Գրական թերթ», 1958, № 2, «Գրադարանավար», 1960, № 1, էջ 28 և այլն):

մասամբ Հայաստանում շինելու պատճառով) չեն նայվել
կազմողի կողմից:

Քիչ չեն նկարագրություններում, նյութերի դասավորման

Ալ. Մլաքեանի անվան զրադարանի նստային-էրաժշտական
բաժանմունքի հրատարակած մատենագիտական ցանկերը

մեջ և դաժանանշատութիւններն ու վրիպակները: Մատենագիտական այս աշխատութիւններից երեքը շունեն օժանդակ ցանկեր, նյութերը համարակալված չեն:

Վերջին մատենագիտութիւնը (Զուխաջյան) ունի և՛ համարակալում, և՛ հնդինականների անվանացանկ: Ի դեպ, գովելի է նաև այն, որ այս մատենագիտութիւնը սկզբում կա Զուխաջյանի կյանքին ու գործին նվիրված գեղեցիկ ակնարկ, որ գրել է Զ. Սևմյունովան: Սրանով «Տիգրան Զուխաջյան» մատենագիտութիւնը մոտենում է կենսամատենագիտական բնույթի ցանկերին, որպիսիք ներկայումս գիտվում են իբրև անհատական մատենագիտութիւն լավագույն նմուշներ:

ՏԻՆՆԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ՏԵՍԱԿԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

1956 թ. Հանրապետական գրադարանում կազմակերպվեց նոր բաժին, որի հիմնական նպատակը պետք է լիներ տեխնիկայի նորութիւններին, նոր գյուտերին նվիրված գրականութիւնը հասցնել արտադրութիւն և ընթերցողներին¹:

Բաժնում պահվելիք գրականութիւն և առհասարակ բաժնի աշխատանքների մասին սկզբում հստակ պատկերացում չկար:

Նախապես (ըստ Կուլտուրայի մինիստրութիւն հրամանի) դա պետք է լինէր պատենտային բաժին, այսինքն՝ այդտեղ պիտի պահվէին և ընթերցողներին տրվէին գյուտերի նկարագրութիւնները, որոնք կոչվում են նաև պատենտներ²:

1 Բաժինը բացվեց համաձայն ԽՍՀՄ Կուլտուրայի մինիստրութեան 1956 թվականի ապրիլի 12-ի հրամանի:

2 Պատենտը տեխնիկայի քննազտմամբ կատարված այս կամ այն նոր գյուտի իրավական ընդունումն է պետութիւն կողմից գյուտի հեղինակի անունով: Հեղինակը ստանում է հատուկ փաստաթուղթ, որը հաստատում է գյուտի նկատմամբ նրա հեղինակային իրավունքը: Պատենտավորված գյուտի համար տպագրվում է նաև տվյալ գյուտի նկարագրութիւնը, որը պահվում է գրադարաններում:

Այնուհետև, առաջարկ եղավ բաժինը դարձնել ընդհանուր տեխնիկական, նրան հանձնել գրադարանի ողջ տեխնիկական գրականությունը:

Ի վերջո, որոշվեց ստեղծել տեխնիկական հատուկ տեսակի գրականության բաժին. ուր պիտի հավաքվեին. գրադարանային մշակման ենթարկվեին և ընթերցողներին տրամադրվեին՝ գյուտերի նկարագրություններ, ստանդարտներ, մեքենաների ու սարքերի նկարագրություններ. նրանց հավաքման, խնամքի և շահագործման մասին հրահանգներ, զնացուցակներ, տեխնիկական փորձի փոխանակման պարբերականներ, տեխնիկական նորույթներ և այլ տեղեկատու նյութեր:

Միաժամանակ բաժինը ստանձնեց մատենագիտական աշխատանք ընդհանուր տեխնիկական գրականության գծով:

Մատենագիտական աշխատանքը տարվում էր բանավոր և գրավոր. Տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը տեխնիկական գրականությանը վերաբերող տեղեկանքների համար դիմողներին պետք է ուղարկեր այս նորարաց բաժինը: Այս կարգը միառժամանակ պահպանվեց, հետո աստիճանաբար խախտվեց և հիշյալ տեղեկանքները շարունակեց հիմնականում տալ տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը:

Տեխնիկական հատուկ տեսակի գրականության բաժինը նախաձեռնություն վերցրեց նաև հրատարակելու տեխնիկական գրականության հանձնարարական ցանկեր, Ցանկերը պետք է լինեին թեմատիկ՝ տեխնիկայի առանձին ճյուղերի, առանձին հարցերի նվիրված և պետք է ընդգրկեին ամենատարբեր տեսակի տեխնիկական գրականություն:

Երկու տարվա ընթացքում հրատարակվեցին Լրեք ցանկեր. 1952-ին՝ ռենչ կարող է կարդալ շոֆերը իւ մասնագիտության մասին» (37 էջ), 1958-ին՝ ռենչ կարող է կարդալ էլեկտրամոնտյորը իր մասնագիտության մասին» (57 էջ) և «Օգնություն գյուղատնտեսության մեխանիզատորներին» (65 էջ)¹:

1 Այս ցանկերից երրորդը կազմել է տեխնիկական հատուկ տեսակի

Սրանք ոչ միայն տեխնիկական գրականության հայերեն առաջին հանձնարարական ցուցակներն էին, այլև առհասարակ հայ տեխնիկական գրականության մատենագիտության առաջին նմուշները (նախքան այդ հանրապետական գրադարանը տպագրել էր ռուսերեն տեխնիկական գրականության ցանկեր, որոնց մասին վերն աւելել է)։

Մատենագիտական այս ցանկերը ունեն նաև մի քանի այլ, հիշելու արժանի հատկանիշներ։ Ի տարբերություն գրադարանի կողմից նախքան այդ հրատարակված հանձնարարական ցանկերի, սրանք տեսքով ավելի հրապուրիչ են՝ նկարավարվ են շապիկները, ներսում տրված են նկարագրված գրքերի մի զգալի մասի լուսանկարները և այլն։

Ցանկերի մեջ նյութը դասավորված է ըստ թեմատիկ գլուխների, յուրաքանչյուր մատենագիտություն ունի օժանդակ ցանկ՝ ընդգրկված գրքերի այբբենական ցուցակ։ Ժինշ կարող է կարգալ շոֆերը իր մասնագիտության մասին» ցանկում նյութերը համարակալված չեն, իսկ մյուս երկուսում համարակալված են։

Սրեք ցանկերում էլ ընդգրկված են հայերեն և ռուսերեն գրքեր (հոգվածներ չկան), ըստ որում, ցանկերում ներկայացված են ավտոգործի, էլեկտրատեխնիկայի և գյուղմեքենայացման մասին հայերեն մինչև ցանկերի հրատարակումը եղած գրեթե բոլոր գրքերը։ Այդ տեսակետից ցանկերը փոքրինչ ավելի ընդլայնված են (տրված է նաև որոշ հնացած գրականություն), որով շեղում է կատարված հանձնարարական գրականության ցանկերի բնույթից։

Սրեք ցանկերի մեջ էլ գրքերը ծանոթագրված են (անոտագրված)։ Ըստ որում, թե՛ հայերեն, և՛ թե՛ ռուսերեն գրքերի մատենագիտական ծանոթագրությունները տրված են հայերեն, քանի որ մատենագիտությունները նախատեսված են հայ ընթերցողի համար։

գրականության բաժնի նախկին աշխատող Ն. Ոսկանյանը, առաջին երկուսը՝ տողերիս գրողը։

Գետք է ասել, որ այս ցանկերի մի քանի հատկանիշները (շապիկների և ներսի նկարազարդումը, ոտներին գրքերի հայերեն ծանոթագրումը և այլն) օգտագործեց գրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժինը իր որոշ հրատարակություններում (օրինակ՝ անասնաբուծությունը և պտղաբուծությունը նվիրված ցանկերում)։

Իհարկե, ամենց կարևորը, վերջիվերջո, այն էր, որ այս ցանկերը ընդունվեին ավտոբրթների աշխատողների, էլեկտրամոնտյորների և գյուղատնտեսության մեքենավարների կողմից։

1958 թ. «Ղեկի մոտ» լրագիրը գրում էր. «Ավտոմարտի որակավորումը բարձրացնելու գործին մեծապես նպաստում է մասնագիտական գրականությունը։ Յուրաքանչյուր տարի տարբեր լեզուներով լույս են տեսնում բազմաթիվ գրքեր, որոնց, սակայն, շատ դեպքերում վարորդները ծանոթ չեն։ Զգիտեն, երբ, ինչ գրքեր են հրատարակվել։

Այս տեսակետից պետք է ասել, որ Ա. Մյասնիկյանի անվան պետական ուսպուրիկական գրադարանի տեխնիկական գրականության բաժինը շնորհակալ աշխատանք է տարել, հրատարակելով «Ինչ կարող է կարդալ շոֆերը իր մասնագիտության մասին» հանձնարարական գրականության ցուցակը։

...Չնայած մասնակի թերություններին, պետք է նշել, որ տվյալ բիրիոգրաֆիական ձեռնարկը մեծ արժեք է ներկայացնում և ակնհայտ է, որ գրադարանի տեխնիկական գրականության բաժինը նման հանձնարարական ցանկերով մեթոդական լուրջ օգնություն կարող է ցույց տալ ավտոտրանսպորտի և ընդհանրապես տեխնիկայի քննադավառում աշխատողներին՝ գրականություն ընտրելու գործում»¹։

Դժվար է ստուգել, թե իրականում որքանով հիշյալ ցանկերը նպաստեցին համապատասխան մասնագիտության տեր աշխատողներին անհրաժեշտ գրքեր ընտրելու գործում։

Հանրապետական գրադարանի տեխնիկական հատուկ տե-

1 «Ղեկի մոտ», 1958, № 3.

տակի գրականության բաժինը այնուհետև հրատարակեց մի
բանի մատենագիտական ցանկեր ևս: Դրանք են.

Այլ Մյասնիկյանի աշխ. գրադարանի տեխնիկական հատուկ
տեսակի գրականության բաժնի կազմած մատենագիտական ցանկերը

Ս. Արգարյան *Ինչ կարող է կարգալ ձուլողը իր մասնա-
դիտության մասին*, (Հանձնարար. գրակ. ցանկ), Եր., 1959,
34 էջ:

Ս. Արգարյան *Բնական գաղը և նրա օգտագործումը*,
(Հանձնարար. գրակ. ցանկ), Եր., 1960, 27 էջ:

Հաղորդիչներ և կիսահաղորդիչներ, (Հանձնարար. գրակ.
ցանկ), Եր., 1961, 91 էջ:

Այս ցանկերում նախորդների համեմատ նորությունն այն էր, որ գրքերից բացի ընդգրկված էին նաև հոդվածներ պարբերականներից:

Այնուհետև, այս ցանկերում, ի տարբերություն նախորդների, ուստի գրականության գերակշռությունը հայերենի նկատմամբ խիստ զգալի է: Օրինակ, եթե «Ինչ կարող է կարգալ շոֆերը...» ցանկում ընդգրկված էին 15 հայերեն և 39 ռուսերեն գրքեր, ապա «Ինչ կարող է կարգալ ձուլողը...» ցանկում կային 10 հայերեն և 143 ռուսերեն գրքեր ու հոդվածներ: Ավելացնենք, որ այս վերջինում ռուսերեն գրքերի ծանոթագրություններն էլ հայերեն չէին: Ռուսերեն նյութերի քանակի գերակշռությունը հայերենի նկատմամբ էլ ավելի մեծ էր «Հաղորդիչներ և կիսահաղորդիչներ» ցանկում: Այլ խոսքով ասած, տեխնիկական հատուկ տեսակի գրականության բաժինը հայկական հանձնարարական մատենագիտությունից սկսեց անցնել ռուսական հանձնարարական մատենագիտության կազմմանը:

Բայց կա՞րգյոք դրա կարիքը: Թանն այն է, որ Մոսկվայում լենինի անվան համամիութենական գրադարանը և լենինգրադում Սալտիկով-Շչեդրինի անվան գրադարանը, ինչպես նաև Ռուսաստանի մի շարք մարզային գրադարաններ (Գորկու, Ռոստովի, Կույբիշևի և այլն) հրատարակում են ռուսերեն գրքերի հրաշալի հանձնարարական ցանկեր, նվիրված ամենատարբեր թեմաների, այդ թվում տեխնիկական թեմաների: Հարկ կա՞ Հայաստանում էլ կազմակերպել ռուսերեն հանձնարարական մատենագիտության հրատարակում, մասնավորապես, որ որակով այն չի հասնելու ռուսաստանյան հրատարակություններին:

Այս հանգամանքը հաշվի չառնելով՝ տեխնիկական հատուկ տեսակի գրականության բաժինը աստիճանաբար հեռացավ հայկական մատենագիտությունից և, ի վերջո, հրատարակեց հայերեն որևէ գիրք կամ հոդված չպարունակող մի մատենագիտություն. «Печатные схемы, применяемые в электротехнике и в электронике» (1963, 120 էջ):

1962 թվականին բաժինը հրատարակեց մի հանձնարարական ցանկ ևս՝ «Հայկական ՍՍՏ արդյունաբերության փառասներբա» (24 էջ), որը արձագանք էր այն ժամանակ ծավալվող քաղաքական միջոցառմանը: Ցանկը արդյունաբերությանն էր վերաբերում, բայց ոչ արդյունաբերության տեխնիկային, ուստի և տեխնիկական գրականության մատենագիտություն չէր. այնտեղ ընդգրկված նյութերը արդյունաբերության տնտեսավարությանն (էկոնոմիկային) էին վերաբերում, ուստի և այնքան էլ բնական չէր այդ ցանկի կազմումը տեխնիկական հատուկ տեսակի բաժնի կողմից:

ՋԱՆՔԵՐ ՀԱՅ ԳՐՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԵՂՍԵԼՈՒ ՈՒՂՂՈՒԹՅԱՄԲ

Որքան էլ շատ ջանքեր թափվեն առանձին հիմնարկներին ու անհատներին կողմից հայ գրքի կամ պարբերական մամուլի առանձին մատենագիտական ցանկեր կազմելու ուղղությամբ, միևնույն է, կատարված ամեն մի աշխատանք առավել կամ պակաս չափով մի մասնիկը կլինի այն մեծ գործի, որ կարելի է կոչել Հայկական ընդհանուր մատենագիտություն: Այսինքն՝ այնպիսի մի մատենագիտություն, որը կընդգրկի. ա) հայերեն ամբողջ տպագիր արտադրանքը՝ գրքեր, պարբերականներ, այս վերջինների մեծ եղած նյութերը, ինչպես և նոտաներ, տպագիր պատկերներ և այլն, բ) հայ հին ձեռագրերը:

Այսպիսի մի հսկայական մատենագիտություն կազմելը գուցե և անիրականանալի թվա, սակայն, եթե հանենք ձեռագրերը և մատենագիտության ծրագրի մեջ թողնենք միայն տպագիր արտադրանքի մատենագիտության կազմումը, ապա նպատակը փոքր-ինչ ավելի իրականանալի կթվա: Էլ ավելի իրական կլինի նպատակը, եթե գործը մասնավորեցնենք միայն հայ գրքի կամ միայն հայ մամուլի ընդհանուր մատենագիտության վրա: Այսինքն՝ եթե առանձին-առանձին կազմ-

վեն աշխարհում երբեք տպագրված բոլոր հայերեն գրքերի մատենագիտությունը, ինչպես և բոլոր պարբերականների ու նրանց մեջ եղած նյութերի մատենագիտությունը:

Ինչպես գիտենք, թե մեկի, թե՛ մյուսի կազմման փորձեր եղել են, որինսկ, հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտության գծով Գ. Զարբհանալյանի և Ա. Ղազիկյանի աշխատությունները, պարբերական մամուլի ընդհանուր մատենագիտության գծով Գ. Գալամբերյանի, Գ. Լեոնյանի, Մ. Պոտուրյանի և այլոց գործերը:

Դեռևս 30-ական թվականներին Գրապալատն ու լանրային գրադարանը ծրագրում էին հայ տպագիր գրքերի ընդհանուր մատենագիտություն կազմելու աշխատանքը: Սակայն ծրագրելուց և ընդհանուր խոսակցություններից այն կողմ գործը չէր գնում:

Մինչդեռ այդպիսի մատենագիտության անհրաժեշտությունը ակնհայտ էր, և հայ գրքի հետ գործ ունեցող ամեն ոք նրա կարիքը զգում էր: Այնպիսի, հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտության ստեղծմամբ կարող էր վերանալ մի շարք տարբեր բնույթի մատենագիտական ցանկեր ստեղծելու անհրաժեշտությունը, քանի որ խելացի կազմված ընդհանուր մատենագիտությունը կփոխարիներ բազմաթիվ այդպիսի ցանկերի:

1946 թվականին Հանրային գրադարանը հուպատերազմյան իր 5-ամյա ծրագրի մեջ մտցրեց հայ տպագիր գրքի մատենագիտության առաջին հատորի կազմման գործը, Հատորը պետք է ընդգրկեր 1512—1850 թվականներին տպագրված հայերեն գրքերը:

Աշխատանքները սկսվեցին, սակայն առանց նախապատրաստման, առանց աշխատանքի ծավալը և ձևը պատկերացնելու: Բավական է ասել, որ չկար նույնիսկ գրքերը նկարագրելու մի միասնական հրահանգ:

Աշխատանքն ի վերջո փակուղու մեջ մտավ և դադարեցվեց:

Այնուհետև, հայ տպագիր գրքի մատենագիտության մա-

սին նորից լրջորեն սկսեցին խոսել 50-ական թվականների կեսերից: Միանգամայն պարզ էր, որ Հայաստանի մատենագիտական հիմնարկները, տասնյակ մասնագետներով իրենց բարձրություն վրա չէին լինի, ԼՅԵ շսկսվեր նման մի կարևոր աշխատություն ստեղծումը: Ո՛չ առանձին էյուդային և անհատական մատենագիտությունները, ո՛չ տարեգրերն ու հրատարակչական բնույթի դրացուցակները չէին կարող փոխարինել հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտությունը, այլ խոսքով ասած՝ հայ մեծ մատենագիտությունը:

Ակնհայտ էր նաև, որ Գ. Զարրհանալյանի մատենագիտությունը, որը ընդգրկում է մինչև 1880 թվականը լույս տեսած հայերեն գրքերը, վաղուց ի վեր հայ գրքի ամբողջական մատենագիտություն չէր կարող համարվել, քանի արտացոլում է հայերեն եղած տպագիր գրքերի մի փոքր տեղուսը, ըստ որում, ինչպես իր տեղում տեսանք, արդ ցուցակը հեռու է նաև մինչև 1880 թվականը եղած հայերեն գրքերը շատ թե թիվ լրիվ ընդգրկելուց:

Ա. Ղազիկյանի հոյակապ մատենագիտությունն էլ, հասկանալի է, որ շատ հեռու էր հրապարակում եղած հայ գրքերը նույնիսկ կիսով չափ ընդգրկելուց՝ և՛ այն պատճառով, որ այդ մատենագիտությունը մնացել է կիսատ, և՛ այն, որ նրանից հետո տասնյակ հավարավոր հայերեն գրքեր են լույս տեսել:

Բացի այդ, Զարրհանալյանի և Ղազիկյանի ցանկերը այբբենական կառուցվածք ունեն և արդիական չեն (չեն պատասխանում դիտնականներին ամենից ավելի հետաքրքրող այն հարցին, թե այս կամ այն բնագավառից ինչ գրքեր կան հայերեն):

1958 թվականի սկզբներին եղավ Հայաստանի կուլտուրայի մինիստրության որոշումը հայ գրքի համահավաք դրացուցակ (կատալոգ) կազմելու աշխատանքների մասին: Մինիստրությունը այդ մեծ գործը դնում էր հայ գրքի հինգ խոշոր գրապահոցների՝ հանրապետական գրադարանի, գրապալատի, մատենադարանի, ինչպես և ակադեմիայի ու համալսարանի

գրադարանների վրա: Ասվում էր նաև, որ հիմնական աշխատանքները տանելու են գրապալատն ու հանրապետական գրադարանը՝ առաջինը պետք է կազմեր խորհրդային շրջանի հայ գրքի մատենագիտությանը, երկրորդը՝ նախախորհրդային:

Գործնական աշխատանքները սկսելու համար 1953 թվականի սեպտեմբերին հանրապետական գրադարանում ստեղծվեց առանձին բաժին՝ բաղկացած չորս հոգուց, որ նախապես կոչվում էր հայ գրքի համահավաք կատալոգի բաժին, ապա՝ հայկական մատենագիտության բաժին:

Հանրապետական գրադարանի և գրապալատի միացյալ գիտխորհրդի մի շարք նիստերում քննարկվում էին կազմվելիք խոշոր մատենագիտության տարբեր հարցեր, նիստերին մասնակցում էին հանրապետության ականավոր մատենագետներն ու գրադարանագետները:

Սկզբում գիտխորհրդին ներկայացվեցին «Թեզիսներ» ու «Կանոնադրություն»՝ հայ գրքի համահավաք զրացուցակի (կատալոգ) կազմելու համար:

Քննարկման ժամանակ պարզվեց, որ թե՛ «Թեզիսները», թե՛ «Կանոնադրությունը» կազմված են առանց հաշվի առնելու լուրջ ու ծանր գործի մի շարք կարևոր հանգամանքներ: Ավելին, մի շարք կետերում այդ թեզերն ու կանոնադրությունը միմյանց հակասում էին: Այնուհետև, գիտխորհրդում պարզվեց, որ «Թեզիսների» և «Կանոնադրության» հեղինակների իրական ծրագիրը և նրանց ներկայացրած այդ փաստաթղթերի մեջ գրվածը շատ դեպքերում լրջորեն տարբերվում են: Այսպես օրինակ, ա) իրականում ծրագրվում էր կոպիտ և հրատարակել Հայկական ՍՍՌ-ում 1920—1960 թվականների ընթացքում լույս տեսած գրքերի համահավաք ցուցակը, մինչդեռ վերոհիշյալ փաստաթղթերում այդ բանը որոշակի չէր ասված: Բ) Ծրագրվում էր իր այդ զրացուցակի մեջ հայերեն գրքերի հետ ներկայացնել նաև Հայաստանում լույս տեսած այլ լեզուներով գրքերը (ռուսերեն, ադրբեյջաներեն և այլն), այս մասին էլ ոչ մի խոսք հիշյալ փաստաթղթերում:

չկար: դ) նպատակահարմար էր համարվում մինչև 1800 թ. լույս տեսած հայերեն գրքերի ցուցակը տալ ժամանակագրական կարգով, ընդարձակ ծանոթագրություններով, իսկ 1800—1920 թվականներինը և նրանից հետո հրատարակված գրքերը՝ սիստեմատիկ կարգով: Մինչդեռ հիշյալ փաստաթղթերում ասված էր, որ նյութերի ժամանակագրական կարգը պետք է կիրառել մինչև 1920 թվականը լույս տեսած գրքերի համար: դ) Իրականում մտադրություն կար Խորհրդային Հայաստանում հրատարակված գրքերի ցուցակը կազմել ըստ «Գրքի տարեգրի» դասակարգման համակարգի, բայց այդ մասին փաստաթղթերում ոչինչ չկար:

Եթե ներկայացված իրական ծրագիրը նկատի ունենանք, ապա պետք է կազմվեր հայ գրքի համահավաք գրացուցակ (կատալոգ), որը բացկացած էր լինելու հետևյալ հինգ հրատարակություններից.

1) 1512—1800 թվականներին լույս տեսած հայերեն գրքերի ժամանակագրական ցանկ, ընդարձակ ծանոթագրություններով:

2) 1800—1920 թվականներին լույս տեսած հայերեն գրքերի սիստեմատիկ ցուցակ (դասակարգման համակարգը այստեղ չէր ասվում):

3) Խորհրդային Հայաստանում 1920—1960 թվականներին լույս տեսած բոլոր լեզուներով գրքերի սիստեմատիկ ցուցակ ըստ «Գրքի տարեգրի» համակարգի:

4) 1920—1960 թվականներին Վրաստանում, Ադրբեջանում և Ռուսաստանում լույս տեսած գրքերի սիստեմատիկ ցուցակ (դասակարգման համակարգը չէր նշված):

5) 1920—1960 թվականների ընթացքում արտասահմանում լույս տեսած հայ գրքի սիստեմատիկ ցուցակ (դասակարգման համակարգը չէր նշվում):

Այսպիսով, միևնույն ընազավառի հայ գիրքը պետք է ցրվեր հինգ տարբեր գրացուցակների մեջ, այսինքն, եթե հարկ լիներ, օրինակ, որոշելու, թե լեզվաբանության կամ աշխարհագրության վերաբերյալ հայերեն ինչ գրքեր կան և ո՞ր գրա-

դարաններում են գտնվում նրանք. պետք է լինեն ձեռքի տակ ունենալ նշված բոլոր հինգ հրատարակությունները և նայել յուրաքանչյուրի մեջ առանձին: Կամ, օրինակ, որոշելու համար. թե Նդիշնի կամ Խորենացու գրքերը ինչ հրատարակություններ են ունեցել և որ գրադարաններում են գտնվում, պետք է լինեն նայել հիշյալ բոլոր հինգ գրացուցակները. քանի որ միևնույն հեղինակի գրած, միևնույն բնագավառի վերաբերող գրքերի անունները ներկայացված կլինեն հիշյալ հինգ հրատարակություններից յուրաքանչյուրի մեջ: Ըստ որում, այդ հրատարակությունները չէին ունենա մեկ միասնական համակարգ. մի մասը կազմված էր լինեն ժամանակագրական դասավորությամբ, մյուսը՝ տարեգրի դասակարգմամբ, երրորդը՝ մի այլ դասակարգման հիման վրա (հավանաբար տասնորդական):

Բացի այս ամենը, նախապես ներկայացված ծրագիրը որոշակի չէր նշում, թե ով պետք է ղեկավարի աշխատանքը, ով պետք է գործնականում կատարի այն: Նախախորհրդային շրջանի հայ գիրքը պետք է ցուցակագրվեր հանրապետական գրադարանի, իսկ Խորհրդային շրջանինը՝ գրապալատի կողմից, սակայն սա ընդհանուր խոսք էր. չէր սսվում, թե նյութերի նկարագրությունը, նրանց դասավորությունը այդ տարբեր հիմնարկներում կազմվող պրացուցակներում նույնը պիտի լինեն, թե տարբեր, չէր հասկացվում, թե արդյոք քարտային վիճակում համահավաք գրացուցակը մի տեղ է պահվելու և լրացվելու, թե՝ երկու տեղ (գրապալատում և հանրապետական գրադարանում), միասնական է լինելու այդ գրացուցակը, թե՝ բազկացած հինգ մասից (կամ երկու, երեք) և այլն:

Ըստ վերոհիշյալ փաստաթղթերի գրքերի նկարագրությունը պետք է կատարվեր «Տպագիր երկերի նկարագրության միասնական կանոնների» համաձայն, սակայն չէր սսվում, թե որ միասնական կանոններն են նկատի առնված՝ խոշոր գրադարանների, թե ոչ մեծ գրադարանների:

Առկախ էին թոխնված նաև մի շարք այլ կարևոր հարցեր:

«Կանոնադրութիւն» մեջ մեծ տեղ էր տրվում «զեկավար խորհրդին», որը պետք է բաղկացած լինէր նշանավոր գիտնականներից և ղեկավարներ համահավաք գրացուցակ կազմելու ամբողջ աշխատանքը: Սակայն որոշակի չէր ասված, թե ինչպիսի՞ն պետք է լինի այդ ղեկավար խորհրդի դերը գրասպաստի ու հանրապետական դրադարանի կողմից տարվող աշխատանքները գործնականում ղեկավարելու հարցում:

«Թեղիսներում» և «Կանոնադրութիւն» մեջ չէր ասված, թե Հայաստանի հրատարակութիւններն ընդգրկող գրացուցակում պե՞տք է նշվի, որ դրադարանում է գտնվում տվյալ դիրքը, թե՞ ոչ:

Այս փաստաթղթերը մերժվեցին: Հարցի քննարկումը շարունակվեց:

Հանրապետական դրադարանի հայկական մատենագիտութեան բաժինը ներկայացրեց իր կանոնադրութիւնը, որը շատերի կողմից յուրջ առարկութիւնների հանդիպեց, ոմանք էլ ամբողջովին էին մերժում այն:

Օրինակ, բուռն վեճերի նյութ դարձավ կազմվելիք մատենագիտութեան կառուցվածքի հարցը: Ընդհանուր մասնագիտական ցանկերում ներկայացվող դրականութեան դասավորութիւնը կարող է լինել այբբենական, սիստեմատիկ կամ ժամանակագրական: Նյութերի դասավորութեան այս երեք կարգերն էլ տարբեր ժամանակներում, տարբեր մատենագիտութիւնների համար օգտագործվել են: Այդ կարգերից յուրաքանչյուրն ունի իր արժանիքներն ու թերութիւնները: Ինչպես հայտնի է, Գ. Զորրահանալյանը և Ա. Ղազիկյանը ընտրել էին նյութերի դասավորութեան այբբենական կարգը: Դրա արժանիքը մատենագիտութեան, համեմատաբար, ավելի պարզ կազմութիւնն է: Սակայն այբբենական մատենագիտութիւնը սոսկ միակողմանի տեղեկատուի դեր է կատարում: Այն որևէ դրքի մասին կարող է տեղեկութիւն տալ միայն աթի գեպընդ, երբ մեզ ծանոթ է դրքի հեղինակի ազգանունը, սրտի գեպընդում էլ՝ դրքի անունը: Այլ խոսքով, այբ-

բենական մատենագիտությունը տեղեկանք է տալիս այն մասին, թե մեզ ծանոթ այս կամ այն գիրքը հայերեն կա՞, քե՛ռչ, կամ որևէ հեղինակ ինչ գրքեր ունի հայերեն, տալիս է այդ գրքերի հրատարակության մասին տվյալներ: Մինչդեռ այն ամենակարևոր հարցին, թե գիտության ու մշակույթի այս կամ այն բնագավառի վերաբերյալ ի՞նչ գրքեր կան հայերեն, այրբենական մատենագիտությունը չի պատասխանում: Մատենագիտության մեջ նյութերի այրբենական դասավորությունը նաև այլ լուրջ թերություն ունի, այդ այն է, որ այդպիսի մատենագիտության ամեն մի հատորում ներկայացվում են այրբենի մեկ կամ մի քանի տառով սկսվող հեղինակների գործեր և պետք է ողջ հրատարակությունն ավարտվի, որպեսզի մատենագիտությունն ամբողջանա, իր դերը ամբողջությամբ կատարի: Ըստ որում, մատենագիտություն ստեղծելու գործը այնքան աշխատատար է ու երկարատև, որ հաճախ տարբեր պատճառներով ընդհատվում է նրա հրատարակությունը: Նյութերի այրբենական դասավորության դեպքում հրատարակության ընդհատման պատճառով արդեն տպագրված հատորների արժեքը ընկնում է:

Նյութերի ժամանակագրական դասավորությունը շատ հետաքրքրական է գրքի ու տպագրության պատմության ուսումնասիրման տեսակետից, սակայն որպես գրքի հանրագիտարան այդ դասավորությամբ մատենագիտությունը դարձյալ իրեն չի արդարացնում: Ժամանակագրական դասավորության դեպքում նույնպես հնարավոր չէ որոշել, թե որ բնագավառների վերաբերյալ ինչ գրքեր կան հայերեն, քանի որ տարբեր ժամանակներում միևնույն հարցի մասին լույս տեսած գրքերը ցանկի տարբեր տեղերում են ներկայացվում, ցրվում են նաև միևնույն հեղինակի՝ տարբեր ժամանակներում հրատարակված գրքերը: Նույնիսկ միևնույն գրքի տարբեր հրատարակությունները իրարից անջատվում են:

Գրականության սիստեմատիկ (ըստ բնագավառների) դասավորությունը զերծ է այս թերություններից: Նրա շնորհիվ տարբեր բնագավառների մասնագետները հեշտությամբ կի-

մանան, թե հայերեն ինչ գրքեր կան իրենց հետաքրքրող հար-
ցի մասին, այնտեղ կներկայացվի հայ տպագիր գիրքը ըստ
թեմաների: Այդպիսի մատենագիտության ամեն մի հատորը
միաժամանակ կլինի մի վերջավորված հրատարակություն:
Բացի այդ, յուրաքանչյուր հատորի, ինչպես և ողջ հրատարա-
կության վերջում տրվող հեղինակային-այրբենական ցանկը
հիմնականում կփոխարինի այրբենական մատենագիտությա-
նը՝ այս կամ այն հեղինակի անունով հրատարակված գրքերի
մասին ամբողջական տեղեկանքներ տալու տեսակետից: Իսկ
1512—1800 թվականների հայ գրքի ժամանակագրական ցու-
ցակն ընդգրկող լրացուցիչ հատորը, որը բաժինը առաջար-
կում էր կազմել, անհրաժեշտ տեղեկանքներ կտար հայ գրքի
պատմության ամենահետաքրքիր շրջանի վերաբերյալ:

Պետք է ասել, սակայն, որ մատենագիտության մեջ նյու-
թերի սիստեմատիկ դասավորություն ստեղծելը բավական
դժվար գործ է: Դրա համար անհրաժեշտ էր լինելու հայերեն
բոլոր հրատարակությունները դասակարգման ենթարկել նա-
խօրոք մշակված համակարգի համաձայն: Հանրապետական
դրագարանի հայկական մատենագիտության բաժինը պաշտ-
պանում էր նյութերի սիստեմատիկ կառուցվածքը, թեև հնա-
տիպ գրքերին նվիրված մի հատորի կառուցվածքը անհրաժեշտ
էր համարում անել ժամանակագրական: Այս տեսակետն էլ ի
վերջո հաղթեց:

Կարևոր հարց էր նաև գրքերի նկարագրությունը: Ի՞նչ տե-
ղեկություններ տալ գրքի մասին: Բավարարվե՞լ արդյոք գրքի
հեղինակի, վերնագրի, հրատարակման (տեղ, թիվ) և քանա-
կական (էջեր, նկարներ, չափս) տվյալների նշումով, թե՞ տալ
ավելի մանրամասն տեղեկություններ: Ի վերջո, նպատակա-
հարմար գտնվեց կազմել գրքերի նկարագրության երկու տե-
սակի կանոններ՝ հնատիպ գրքերի (մինչև 1850 թ. հրատա-
րակված) և նոր շրջանի գրքերի համար: Հնատիպ գրքերի
նկարագրությունները պետք է լինեին ավելի ծավալուն, նոր
շրջանի գրքերի նկարագրությունները՝ ավելի պարզ, սակայն

յուրաքանչյուր հրատարակութեան մասին կարենոր բոլոր տեղեկութիւններն ընդգրկող:

Քանի որ նախորդ հայ մատենագիտական ցանկերում գրքերի գտնվելու վայրը չի նշվել, որոշ մասնագետներ (օրինակ Լ. Բաբայանը) գտնում էին, որ այդ կարգի տեղեկութիւններ տալու հարկ չկա նաև կազմվելիք գործում:

Սակայն որոշվեց մատենագիտութեան մեջ գրքերի գտնվելու վայրը, այնուամենայնիվ, նշել, քանի որ այդ շտապանք մեծ նշանակութիւն կունենա ընթերցողների, հատկապես գիտական աշխատողների համար, մանավանդ, հայ մատենագիտութիւն կազմելու հսկայական աշխատանքը կատարելուց հետո անիմաստ կլինէր շանիլ այդ բանը ևս:

Ընդ վեճերի առարկա դարձավ նաև այն հարցը, թե՛ կազմվելիք սովորական իմաստով մատենագիտութեան պիտի լինի, թե՛ համահավաք գրադուցակ (այսինքն՝ մի շարք գրադարաններում պահվող գրքերի միասնական գրադուցակ): Որոշ մասնագետներ չէին ուզում համաձայնել այն բանին, որ ոչ մի վատ բան չի լինի, եթե կազմվի իսկական ընդհանուր մատենագիտութիւն՝ գրադուցակներին հատուկ որոշ հատկանիշներով (օրինակ՝ գրքերի գտնվելու վայրի նշմամբ):

Հայկական մատենագիտութեան բաժնի կողմից ներկայացված կանոնադրութեան դրույթները ընդունվեցին գիտական խորհրդի կողմից, և կանոնադրութիւնը 1958 թվականի դեկտեմբերի 30-ին հաստատվեց հանրապետութեան Կուլտուրայի մինիստրութեան կուլտուր-լուսավորական հիմնարկների վարչութեան կողմից:

Քանի որ այդ կանոնադրութեան մեջ մանրամասն նկարագրված է հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտութեան դերը, նշանակութիւնը, նրանում ընդգրկվելիք նյութի սահմանները, ունենալիք կառուցվածքը և քանի որ կազմվելիք խոշոր, բազմահատոր հայագիտական աշխատութիւնը հայ մատենագիտութեան մեջ իր կարևորութեամբ մի բացառիկ հրատարակութիւն է լինելու, անհրաժեշտ համարեցինք այս-

տեղ մեջ բերել հանրապետական գրադարանի գիտնորհրդում
բնդունված և համապատասխան մարմնի կողմից հաստատված
այդ կանոնադրությունը:

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ՏՊԱԴԻՐ ԳՐԹԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱԶՄԵԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ¹

Առաջին մաս (Ընդհանուր սկզբունքներ)

Ա. Հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտու-
թյուն նշանակում է հայ տպագիր առաջին գրքից մինչև
մեր օրերը երբեք և որևէ տեղ լույս տեսած հայերեն բո-
լոր գրքերի կարգավորված ցուցակ:

Բ. Հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտու-
թյունը կհանդիսանա հայ ամբողջական մատենագի-
տության մի մասը՝ միայն հայ տպագիր գրքերն ընդ-
գրելով մասը: Ամբողջական հայ մատենագիտությունը
հայ տպագիր գրքերի հետ միասին պետք է ընդգրկի
հայկական ձեռագրերը, քարտեզները, նոտային գրա-
կանությունը, նկարների, պլակատների, տոմսերի մի
շարք հրատարակություններ, հայ պարբերական մա-
սույր, այնտեղ եղած հոդվածների նկարագրությունները,
ինչպես և հայերի ու Հայաստանի մասին այլ լեզուներով
եղած գրականությունը:

Առաջիմ սկսում է կազմվել միայն հայ տպագիր գրքի
ընդհանուր մատենագիտությունը:

¹ Այս կանոնադրությունը, ինչպես և ստորև բերված ժՀայ հնատիպ
գրքի մատենագիտության կազմման կանոնները, կազմել է տողերիս հեղի-
նակը հայկական մատենագիտության բաժնի վարիչ աշխատած Ժամանակ:

Գ. Հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտության դերը կլինի. 1) Ի մի Նավաբել և միասնական ցուցակում ներկայացնել տարբեր ժամանակներում, տարբեր տեղեր լույս տեսած հայ տպագիր գրքերի անունները և դրանով ընթերցող հասարակայնությանը, գիտական աշխատողներին, սովորողներին հնարավորություն տալ հնչարկայամբ որոշելու, թե որ քնագավառի վերաբերյալ հայերեն ինչ գրքեր գոյություն ունեն, և որտեղ կարելի է օգտվել նրանցից. թե որևէ հայերեն գիրք ինչպիսի հրատարակություններ է ունեցել, թե որևէ հեղինակից ինչ գրքեր կան հայերեն և յուրաքանչյուրը քանի անգամ է տպագրվել: 2) Նպաստել Հայաստանի և ողջ աշխարհի գրադարաններում գտնվող հայերեն գրքերի ֆոնդերի ավելի զործուն և նպատակասլաց օգտագործմանը ընթերցողների կողմից: 3) Օգնել Հայաստանի, ինչպես և ողջ Խորհրդային Միության ու արտասահմանի գրադարաններին իրենց հայկական գրքային ունեցվածքը համալրելու գործում: 4) Հայ գրքի ընդհանուր-մատենագիտությունը մեծապես կնպաստի նաև գրադարանների հայկական գրականության քարտային գրացուցակների կարգավորման գործին: 5) Ընդհանուր-մատենագիտության շնորհիվ ԽՍՀՄ յուրաքանչյուր գրադարան հնարավորություն կունենա ավելի նպատակասլաց օգտագործել այլ գրադարաններից միջգրադարանային արոնեմենտի միջոցով հայերեն գրքերի ստացման իրավունքը, ինչպես և որոշել, թե ինչ գրքերի ժապավեններ (միկրոֆիլմեր) ո՛ր գրադարանից կարող է ստանալ: 6) Վերջապես, հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտության կազմման գործը խոշորագույն մշակութային երևույթ կլինի մեր հանրապետության համար: Նրա շնորհիվ ամենքի առաջ կներկայացվի հայ գրքի և տպագրական արվեստի նշանակությունը, հայերեն լեզվով տպագրված գրականության ողջ հսրատությունը:

Հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտությունը փաստորեն կլինի տարբեր բնագավառների վերաբերյալ հայերեն լեզվով տպված գրքերի հանրագիտարան, մի խոշորագույն հայագիտական աշխատություն:

Դ. Հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտությունը գրքերի ցուցակի ձև կունենա, այսինքն՝ բաղադրված կլինի հայերեն առանձին գրքերի նկարագրություններից և մի քանի լրացուցիչ նշումներից (համարակալում, գրքերի տեղ, աղբյուրների պայմանական նշաններ և այլն):

Մատենագիտության մեջ ցույց կտրվեն այն գրադարանները կամ գրադարանը, ուր գտնվում է տվյալ հրատարակությունից: Գրադարաններում շեղած գրքերի համար կնշվի այն գրավոր աղբյուրը, որտեղից այն ստնված է:

Մատենագիտությունը կհրատարակվի գրքի ձևով և բաղկացած կլինի մի քանի ստվար հատորից, ըստ որում, յուրաքանչյուր հատորում ընդգրկված կլինի գիտության և մշակույթի որևէ բնագավառի (կամ մի քանի մոտ բնագավառների) նվիրված հայերեն գրքեր:

Ողջ հրատարակությունը կունենա հետևյալ տեղեկատու ցանկերը՝ հեղինակային, վերնագրային, ժամանակագրական, հայ տպագրության օջախների:

Հայ գրքի տպագրության պատմությունը վեր հանելու համար նպատակահարմար է կադմեյ նաև մեկ լրացուցիչ (զուգահեռ) հատոր, ուր կտրվի 1512—1800 թվականների բնթույրում լույս տեսած մոտ 670¹ անուն գրքերի ժամանակագրական ցուցակը՝ յուրաքանչյուր հրատարակության ավելի մանրամասն նկարագրությամբ, բովանդակությամբ, բովանդակության ու հրատարակման պատմության վերաբերյալ մանրամասն ծանոթություններով:

¹ Մինչև 1800 թ. լույս տեսած հայերեն գրքերի այս քանակը տրված է 1960 թ. մեր ձեռքի տակ եղած տվյալներով, Հետադաժում պարզեցինք, որ մինչև 1800 թ. տպագրվել է առնվազն 1000 հայատառ գիրք:

է. Կազմվելիք մատենագիտության մեջ պետք է ընդգրկվեն 1512—1960 թթ. հրատարակված հայերեն տպագիր գրքերը: Հայերեն տպագիր գիրք նշանակում է հայերեն լեզվով (գրական կամ բարբառ: գրված կամ հայերենի թարգմանված և տպագրության միջոցով որոշակի տպաքանակով բազմացված գիրք:

Ընդհանուր մատենագիտության մեջ պետք է ներկայացվեն նաև հայերեն և որևէ այլ լեզվով (լեզուներով) տպագրված գրքերը, որոնցում հայերեն բնագիրը ծավալով կամ բովանդակությամբ որոշակի ինքնուրույն կշիռ ունի, որի շնորհիվ այն դառնում է հայ գիրք: Լատենագիտության մեջ որևէ կերպ պետք է ներկայացվեն նաև հայատառ այլ լեզուներով (հայերի համար տպագրված) և լատինատառ հայերեն գրքերը:

Զ. Հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտության մեջ չեն ընդգրկվելու. 1) Այլ լեզուներով (ոչ հայերեն) հրատարակված գրքերը, անկախ այն բանից, թե որտեղ են հրատարակվել նրանք (Հայաստանում, թե՛ այլուր) և ինչ բովանդակություն ունեն (հայագիտական և այլն):

2) Պարբերական հրատարակությունները և նրանցում տպագրված հոդվածներ:

3) Որոշ կարգի գրքային և ոչ-գրքային հրատարակությունները (քննական տոմսակներ, քարտեզներ, աֆիշներ, հրավիրատոմսեր և այլն), որոնց ցուցակը պետք է կազմվի առանձին:

ԵԵԿԵՐԳ մաս (Աշխատանքի ընդհանուր ծրագիր)

Ա. Հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտությունը պետք է ստեղծվի առանձին զրադարանների հայերեն գրքային ունեցվածքի համահամար գրացուցակ (СВОДНЫЙ КАТАЛОГ) կազմելու և ապա այդ ցուցակը զրադարաններում չիղած, բայց մատենագիտական ցանկերում, կամ այլ աղբյուրներում նշված և կամ անհատների մոտ ու

դրատններում գտնվող գրքերի անուններով լրացնելու միջոցով:

Մատենադիտության կազմելու ողջ աշխատանքը բաղկացած կլինի վեց շրջանից. 1) Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանի հայկական գրքալին ունեցվածքի գրացուցակի կազմում: 2) Այդ գրացուցակի լրացումը Հայկական ՍՍՀ-ի մյուս գրադարաններում եղած և Այ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանում բացակայող հայերեն գրքերի անուններով: 3) Գրացուցակի լրացումը Միության մյուս խոշոր գրադարաններում գտնվող և Հայաստանի գրադարաններում չեղած գրքերի անուններով: 4) Գրացուցակի լրացումը արտասահմանի գրադարաններում գտնվող և Միության գրադարաններում չեղած գրքերի անուններով: 5) Գրացուցակի լրացումը գրադարաններում չեղած, բայց զբաղվող ադրյուրներում նշված կամ անհատների մոտ և գրատներում գտնվող գրքերի անուններով: 6) Գրացուցակ-մատենադիտության խմբագրում և հրատարակում:

Բ. Համահավաք գրացուցակը կազմվում է քարտային այբրենական գրացուցակի ձևով: Ավարտվելուց հետո բաղկացած կլինի շուրջ 60000 քարտից¹:

Գ. Հայ գրքի համահավաք այբրենական (քարտային) գրացուցակի համար գրքերի նկարագրությունները հիմնականում պետք է կատարվեն ողջ Միության մեջ ընդունված տպագիր երկերի նկարագրության կանոնների համաձայն (մատենադիտական ցանկերի համար կատարվող նկարագրության ձևով), սակայն այդ կանոններում պետք է մտցվեն մի շարք էական ուղղումներ, որոնց ցանկը կկազմվի առանձին:

Քարտերի վրա նկարագրությունները պետք է կա-

¹ Համահավաք գրացուցակում հավաքվելիք քարտերի քանակը պետք է համապատասխանի հայերեն տպագիր գրքերի քանակին, որն այժմ, անշուշտ, ավելի է 60.000-ից:

տարվեն այնպես, որ նրանք լիովին պիտանի լինեն տպագրվելիս ընդհանուր մատենագիտության համար:

Գ. Համահավաք գրացուցակի քարտերի վրա պետք է գրվեն դասակարգման նիշեր: Գրքերի դասակարգման հիմքում պետք է դրվի տասնորդական համակարգը: Այս համակարգի հիման վրա կկազմվի հատուկ աղյուսակ, որի համաձայն էլ համահավաք գրացուցակի համար կկատարվի գրքերի դասակարգումը:

Ե. Յուրաքանչյուր գրքի նկարագրության վրա պետք է դրվի այն գրադարանի կամ գրադարանների պայմանական նշանները, որոնցում որ գտնվում է տվյալ գրքը: Գրացուցակում՝ գրադարաններում շեղած գրքերն արտացոլելու շրջանում նկարագրության վրա պետք է նշվի այն աղբյուրի պայմանական նշանը, որտեղից որ վերցված է տվյալ գրքի մասին տեղեկությունը:

Զ. Հալ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտության կազմումը իրականացնում է Ալ. Մյասնիկյանի անվան պետական հանրապետական գրադարանի հայ գրքի մատենագիտության բաժինը: Այդ գործում Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանին հնարավոր ամեն տեսակ օգնություն և աջակցություն պետք է լիարժեք տան Հայաստանի պետական գրապալատը, Մատենադարանի, Գիտությունների ակադեմիայի և Երևանի պետական համալսարանի գրադարանները: Հայաստանի պետական գրապալատը պետք է կազմի և Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանին տրամադրի Հայաստանում 1920—1960 թվականներին տպագրված գրքերի լիակատար այբբենական գրացուցակ, ինչպես և հարկ եղած դեպքում իր գույքամատյանները: Վերահիշյալ երեք գրադարանները իրենց հայերեն գրքերը և գրացուցակները համապատասխան ժամանակաշրջանում պետք է դնեն Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի հայ գրքի մատենագիտության բաժնի աշխատողների տրամադրության տակ:

է. Հայ տղադիր զրքի բնդհանուր մատենագիտության կազմման աշխատանքների ընդհանուր ղեկավարության համար պետք է կազմվի խորհուրդ, որի կազմի մեջ կմտնեն Ար. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանի դիրեկտորն ու դիտ. գծով տեղակալը, Հասարակական պետգրասպայատի դիրեկտորը, Կուլտուրայի մինիստրության ակումբագրադարանային վարչության պետը, Խորհրդի կազմը կհաստատվի ՀՍԽՀ Կուլտուրայի մինիստրի կողմից: Ցանկալի է, որ խորհրդի կազմում ընդգրկվեն նաև Հայաստանի տեղական գրադարան գիտնականներ, գրադարանագետներ և այլն:

Ը. Աշխատանքի առաջին շրջանը, այն է՝ Ար. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի հայկական ֆոնդերի գրադուցակի կազմումը, պետք է կատարվի գրադարանի հայկական ալբրենական գրադուցակի օգնությամբ, ոչնտեղ եղած նկարագրությունների և գրքերի համեմատման, համադաստասխան լրացումներով և փոփոխություններով նոր նկարագրություններ կազմելու միջոցով: Աշխատանքը հիմնականում պետք է կատարվի գրադարանի հայկական դիտավոր ալբրենական, հնասիրպ գրականության և տեսնծին հավաքածուների ալբրենական գրադուցակների և արխիվային ու հնատիրպ գրքային ունեցվածքի, ինչպես նաև հավաքածուներում եղած հայերեն գրքերի հիման վրա:

Հայկական մատենագիտության բաժնի աշխատողները պետք է ունենան այդ գրադուցակներից և գրականություններից օգտվելու լիակատար իրավունք:

Բ. Ակդրական շրջանում նպատակահարմար է Հայաստանում 1920—1960 թվականներին լույս տեսած գրքերի նկարագրությունները ալբրենական կարգով պահել տեսնծին (այլ գրադարանների գրքային ունեցվածքի հետ կատարվող համեմատումը հեշտացնելու նպատակով): Աշխատանքի 1-ին և 2-րդ շրջանը ալբար-

տնելուց հետո գրացուցակի այդ մասը կձուլվի բնօրինակում:

Ժ. Աշխատանքի 2-րդ շրջանը պետք է կատարվի նախ ստեղծված այբբենական գրացուցակը Հայաստանի պետգրապալատի ունեցած այբբենական գրացուցակի հետ համեմատելու և համապատասխան նշումներ, լրացումներ և ձշտումներ անելու միջոցով: Ընկալապարհ համահավասար այբբենական գրացուցակի առանձին տառերի տակ եղած նկարագրությունները հերթականությամբ կհամեմատվեն Մատենադարանի, Գիտությունների ակադեմիայի, Երևանի համալսարանի, ինչպես և, ըստ անհրաժեշտության, Հայաստանում գտնվող այլ գրադարանների հայկական գրքային ունեցվածքի գրացուցակների հետ:

ԺԱ. ՀԱՅԿ գրադարանների հայ գրքի համահավասար գրացուցակը կազմելու շրջանում լսախառն կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի խոշոր գրադարանների և ամենից առաջ Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի հայերեն գրականության ու գրացուցակների կարգավորումը: Վատ կազմակերպված ֆոնդերի ու գրացուցակների պատճառով համահավասար ցուցակում կարող են տեղ գտնել լուրջ սխալներ և բացթողումներ: Մասնավորապես անհրաժեշտ է կանոնավորել Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի 1) Արխիվային գրականությունը, խստորեն ձշտել գրքերի գասավորությունը և գրապահոցից տեղափոխել ու միացնել այդ գրականությանը բոլոր գրքերի մեկական օրինակները, 2) կանոնավորել հնատիպ գրականության այբբենական գրացուցակը՝ այնտեղ արտացոլելով դեռևս ընկարագրված բոլոր հնատիպ կազմակից և այլզուտ գրքերը:

ԺԲ. Աշխատանքի 3-րդ և 4-րդ շրջանները կատարելու նպատակով հարկ կվզացվի հայկական մատենագիտության բաժնի աշխատակիցներին զործուղել Միու-

թյան, ինչպես և արտասահմանի մի շարք քաղաքներ (հայ դրբի կենտրոնները)։

ԺԴ. 1959 և հետագա տարիներին լույս տեսած հայերեն գրքերը համահավաք գրացուցակում արտացոլելու նպատակով Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանում 1959 թվի հունվարից կմտցվի հետևյալ կարգը. մշակման բաժնից հնատիպ և արխիվային գրականության բաժին ուղարկվող գրքերը ուղեգրով նախ կհանձնվեն հայ դրբի մատենագիտության բաժին և ապա այնտեղից հնատիպ և արխիվային գրականության բաժին։ Իրադարանի կոմսյանկտավորման բաժինը այդ գրականության համար կկազմի շորս ուղեգիր։

ԺԵ. Աշխատանքի հինգերորդ շրջանը պետք է կատարվի հիմնականում տարրեր մատենագիտական ցանկերի և համահավաք գրացուցակի համեմատման, գրացուցակում շեղած գրքերի լսնունների համար նկարագրություններ կազմելու միջոցով։

ԺԶ. Աշխատանքի վերջին՝ վեցերորդ շրջանում համահավաք գրացուցակի քարտերը կվերադասավորվեն դասակարգման նիշերի համաձայն՝ սիստեմատիկ կարգով։ Ստուգումից և ճշտումներից հետո կմեքենագրվի (թղթերի վրա) գրացուցակի այն բաժինը, որը ամենից առաջ պետք է տրվի հրատարակության, ապա կմեքենագրվեն մյուս բաժինները։

Ինչպես տեսնում ենք, կանոնադրությամբ վերացվում է հայ դրբի մատենագիտության կազմման գործում նախապես ստացարկված ժերկիշխանությունը (գրապալատ և հանրապետական գրադարան), ողջ գործը հանձնվում է հանրապետական գրադարանի հայկական մատենագիտության բաժնին։ Մյուս գրադարանային-մատենագիտական հիմնարկների վրա պարտականություն է դրվում բաժնին օգնելու։ Սա հաստատված կանոնադրության մեջ գործնականորեն, թերևս, ումենադիսավորեն էր, քանի որ հնարավորություն էր ստեղծում անմիջապես անցնելու աշխատանքի։

Հասկանալի է, որ հետազայում մատենագիտական աշխատանքը պետք է ձևավորվի մտքներ կանոնադրությամբ, և նման ձևավորումներ, իրոք, մտցվեցին. սակայն կանոնադրության հիմնական դրույթները մնացին և մինչև այսօր էլ հանրապետական գրադարանի հայ մատենագիտության բաժնի ուղենիշն են:

Բաժինն իր աշխատանքներն սկսեց միաժամանակ երկու՝ հայ գրքի համահավաք գրացուցակի կազմման և հայ հնատիպ (մինչև 1800 թ. տպագրված) գրքերի ժամանակագրական մատենագիտության հատորի ստեղծման ուղղությամբ:

Նախ՝ կրկնակվեց հանրապետական գրադարանի հայերեն գրքերի այբբենական գրացուցակը, նոր ստացվող գրքերը սկսեցին նկարագրվել բաժնի աշխատողների կողմից համահավաք գրացուցակի համար:

Այս կրկնակված այբբենական գրացուցակը պետք է համեմատվի գրադարանի արխիվային բաժնի հայերեն գրականության հետ՝ նկարագրությունները ձևավորելու նպատակով: Կարող է համեմատվի նաև Հայաստանի և այլ վայրերի գրադարանների հայերեն գրքերի հավաքածուների հետ, լրացվի և ապա վերածվի սիստեմատիկ կարգի ու հատոր առ հատոր հրատարակվի (ամեն մի հատորը գիտության ու մշակույթի մեկ կամ մի քանի ճյուղ պետք է ընդգրկի):

Ապա՝ համաձայն կանոնադրության առաջին մասի ղ կետի աշխատանքներ սկսվեցին հայ հնատիպ գրքի ժամանակագրական մատենագիտություն կազմելու համար:

Այդ կապակցությամբ էլ բաժնում և գրադարանի գիտխորհրդում լուրջ տարածայնություններ սկիզբ առան: Որոշ աշխատողներ գտնում էին, որ պետք է հաշվի առնել նաև մատենագիտություն կազմելու նախկինում եղած փորձերի անհաջողությունը, ինչպես և բաժնի որոշ փորձը այդ գործում, որ նախքան հնատիպ գրականության մատենագիտություն կազմելը անհրաժեշտ է առնվազն երկու հարց լուծել. ու՞մանրամասնորեն որոշել, թե ինչ ձևով պետք է նկարագրվեն հայերեն հնատիպ գրքերը, այդ գրքերի մասին ինչ տեղեկու-

թյուններ պետք է տրվեն մատենագիտութիւն մեջ: Այլ կերպ
ասած, անհրաժեշտ էր համարվում կազմել հնատիպ գրքերի
նկարագրութիւն հրահանգ: Բ) Նախապէս կազմել հայ հնա-
տիպ գրքերի մամանտկագրական մի ցուցակ պարզելու հա-
մար հայ հնատիպ գրքերի ընդհանուր քանակը: Այդ ցուցակը
պետք է ուղարկվեր աշխարհի տարբեր գրադարանները, որ
կան հայերէն գրքերի հավաքածուներ՝ լրացումների և շըշ-
տումների համար: Բանն այն է, որ մինչև 1800 թվականը
ուսպագրված բոլոր հայերէն գրքերը չէ, որ կան Հայաստանում,
իսկ եղածների մի մասն էլ պակասավոր է, առանց տիտղո-
սաթերթի և հիշատակարանների: Ըստ այս ծրագրի կազմվե-
լիք նախնական այդ ցուցակը լրացվելուց և ճշտվելուց հետո,
պետք է դառնար հայ հնատիպ գրքի մատենագիտութիւն հա-
տորի հիմքը կամ կմախքը:

Այս ծրագրի դիմ կտրականապէս առարկում էին թե՛ բաժ-
նում, թե՛ գրադարանի գիտխորհրդում:

Նախ մերժվում էր հրահանգը այն պատճառաբանութեամբ,
որ իբր հնատիպ գրքերի նկարագրութիւն մեջ ոչ մի դժվար
բան չկա, ամեն ինչ սլարդ է, պետք է միայն սկսել նկարա-
գրութիւնը, և փորձեր արվեցին առանց միասնական հրա-
հանգի սկսել գրքերի նկարագրման աշխատանքը:

Ի վերջո, սուկայն, կազմվեց հանգամանալից հրահանգ,
որը բնութագրում էր կազմվելիք հնատիպ մատենագիտու-
թիւն հատորի, լուծիւնը, նյութերի դասավորութիւնը, նկա-
րագրութիւն կարգը և այլն: Այդ հրահանգը ընդունվեց բաժնի
ու գիտխորհրդի կողմից և դարձավ գործնական ձեռնարկ հայ-
կական մատենագիտութիւն բաժնի աշխատողների ձեռքին:
Ահա այդ հրահանգը:

Ա. Մ Ա Ս

1. Մատենագիտության մեջ ընդգրկվում են մինչև 1800 թ. (ներառյալ) տպված հայատառ բոլոր նյութերը՝ գրքեր, պարբերականներ, քարտեզներ և այլն: Ընդգրկվում են նաև հայերեն և որևէ այլ լեզվով տպագրված գրքերը, նույնիսկ այն դեպքում, եթե հայ բնագիրը շատ չնչին է՝ մեկ կամ մի քանի տող, մի բառ (կամ թեկուզ մեկ տառ): Ընդգրկվում են նաև հայատառ, բայց ոչ հայերեն տպագրված նյութերը:

2. Մատենագիտությունն ունենալու է ժամանակագրական կարգ, նյութերի նկարագրությունները դասավորվելու են տարեթիվ առ տարեթիվ, յուրաքանչյուր տարեթվի ներսում՝ ըստ տպագրության վայրերի: Տարեթիվ չունեցող այն գրքերը, որոնց տպագրության տարին հնարավոր է ստույգ որոշել, գրվում են ըստ այդ որոշված տարեթվի, երբ հնարավոր է լինում որոշել մոտավոր թվականը, օրինակ, տասնամյակը, դարը և այլն, գրքերը ներկայացվում են համապատասխան տասնամյակի, դարի բաժնի վերջում: Այն գրքերը, որոնց տարեթվերը անհնարին է նույնիսկ մոտավորապես որոշել, տրվում են մատենագիտության վերջում:

3. Մատենագիտությունը բաղկացած կլինի հետևյալ մասերից. ա) նախաբան հայ հնատիպ գրքի մասին, բ) կազմողների կողմից, գ) բուն մատենագիտություն, դ) տեղեկատու ցանկեր:

4. Մատենագիտությունը կունենա հետևյալ տեղեկատու ցանկերը՝ ա) անձնանունների ցուցիկը, այդ թվում 1. հեղինակների, 2. թարգմանիչների, 3. հրատարակիչ-տպագրիչների, 4. հովանավորների, գրադարների, կաթողիկոսների, պատրիարքների, և գրքի տիտ-

դոսաթերթում (անվանաթերթում) ու հիշատակարաններում
 եղած մյուս բոլոր այն անունների, որոնք որևէ
 կերպ առնչվում են զրբերի տպագրության հետ: Վերջին
 անվանացանկում յուրաքանչյուր անվան դիմաց կնշվի
 տվյալ անձի ով լինելը: Բոլոր անվանացանկերում ջուլց
 կտրվեն այն համարները, որոնց տակ նկարագրված են
 համապատասխան անունները կրող զրբերը: Բ) Գրքերի
 և մյուս նյութերի վերնագրերի անվանացանկ, այսինքն՝
 առանձին և տպակից զրբերի, ինչպես և զրբերում եղած
 այլ առանձին բնագրերի վերնագրերի նաև սկզբնատո-
 դերի այբբենական ցանկ: Գ) Տեղանունների ցանկ
 (կտրվեն դրբերի տիտղոսաթերթերում, անվանաթեր-
 թերում, հիշատակարաններում և այլ մասերում այն
 բոլոր տեղեկությունները, որոնք առնչվում են զրբի
 տպագրության տատմության հետ): Դ) Հայ տպագրա-
 կան կենտրոնների ցանկ: Ե) Հիշատակարանների ցանկ:
 Դ, նյութերի առարկայական ցանկ (առարկաների ու
 թեմաների անունների տակ կտրվեն համապատասխան
 զրբերի համարները): Է) Հայ հնատիպ զրբերի մասին
 եղած ուսումնասիրությունների ցանկ:

Բ. ԿԱԾ. ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՆԱԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

1. Հայ հնատիպ զրբերի մատենագիտության հա-
 մար մի դիրք, այսինքն՝ մեկ միավոր դիրք է հաշվվում
 մեկ հրատարակությամբ յույս ընծայված տպագիր
 միավորը (գիրքը), անկախ այն բանից, թե քանի
 առանձին ստեղծագործություն կամ քանի տիտղոսա-
 թերթ կա նրա մեջ: Այդպիսի մեկ տպագիր միավորը
 մատենագիտության մեջ նկարագրության մեկ միավոր
 է (ստանում է մեկ համար): Սակայն եթե որևէ տպա-
 գրական միավորի՝ զրբի մեջ եղած որևէ առանձին
 տպակից բնագիր ունի իր տպագրության տարեթիվը,

որը չի համընկնում ողջ միավորի տպագրության տարեթվին, ապա չիշյալ բնագիրը ասանում է լրացուցիչ նկարագրություն մատենագիտության մեջ : համապատասխան տարեթվի տակ արտացոլվելու համար Առանձին տպագրված և հետո միասին կազմված (կազմակից) գրքերը հաշվվում են առանձին միավորներ :

2. այ հնատիպ գրքի մատենագիտության համար յուրաքանչյուր գրքի նկարագրությունը կազմված է լինում երկու չիմնական մասից. ա) Գրքի հանրամատչելի, համառոտ նկարագրություն, բ) Գրքի մանրամասն նկարագրություն :

3. Գրքի համառոտ նկարագրության մեջ տրվում են հետևյալ տեղեկությունները. հեղինակ, վերնագիր, տպվայրը, տպագրողը, տպարանը, տպ. տարեթիվը : Գրքի երկար վերնագրերը կրճատվում են հնարավորին չափ շատ, պետք է ձգտել ամեն դեպքում տալ տվյալ գրքի ավելի ձանաչված, ընդունված անունը, անկախ տվյալ հրատարակության տիտղոսաթերթում այդ անվան ձևակերպումից : Հեղինակը տրվում է ժամանակակից ուղղագրությամբ, վերնագիրը՝ գրաբարյան ուղղագրությամբ, մյուս տվյալները՝ ժամանակակից ուղղագրությամբ՝ հասարակ շարվածքով, թվանշանները ամեն դեպքում արաբական : նկարագրության այս մասում նշվում է նաև գրքի թարգմանիչը և այն մասին, թե դիրքը որերորդ հրատարակությունն է : Հրատարակչություն տեղում նշվում են հրատարակիչը և տպագրիչը (տպարանը), եթե դրանք համընկնում են, տրվում է միայն տպագրիչի անունը : Անհրաժեշտ դեպքում տրվում է նաև ծանոթություն գրքի հրատարակման կամ այլ հարցերի մասին :

4. նկարագրության երկրորդ մասը բաղկացած կլինի հետևյալ հատվածներից. ա) Գրքի տիտղոսաթերթի (կամ տիտղոսաթերթների) պատճենը : Տիտղոսաթերթի պատճենավորվում է լրիվ և անփոփոխ : Պահպանվում

ևն ուղղադրությունը, կենտադրությունը, զլխատա-
 ռերի գործածությունը, վրիպակները: ԶԵՆ պահ-
 պանվում միայն հասպավումներն ու հասպավման նը-
 շանները: Դրվում են տողատման նշաններ: Բ,
 Գրքի բանական տվյալները, տեքստի նկարագրու-
 թյունը, տեղեկանք նկարների մասին: Գ) Գրքի բո-
 վանդակությունը, այսինքն՝ զլուխների և մասերի թվար-
 կումը (անհրաժեշտության դեպքում էջերի նշումով):
 Շատ անգամ հրատարակված հանրահայտ գրքերի (օրի-
 նակ՝ Աստվածաշունչ) բովանդակությունը կտրվի 1-ին
 հրատարակության նկարագրության մեջ, մյուս հրա-
 տարակությունների նկարագրություններում կտրվեն
 1-ին հրատարակության բովանդակությունից կատար-
 ված շեղումները: Դ) Տեղեկանք տպակից գրքի (գրքե-
 րի) մասին: Ե) Հիմնականում կամ քաղվածք ճիշատա-
 կաբանից և կամ գրքի որևէ այլ հատվածից՝ գրքի
 տպագրության, հեղինակի կյանքի, ընդգրկի բնույ-
 թի հետ առնչվող հարցերի մասին: Զ) Նշումներ
 այն մասին, թե որ դրագրաններում կան այդ
 գրքի օրինակներից (տալով յուրաքանչյուր դրագրա-
 նում գտնվող յավագույն օրինակներից առնվազն երեքի
 դարականիշերը) և կարևորագույն մատենագիտական
 ուղխատությունների ո՛ր էջերում է խոսվում այդ գրքի
 մասին: Է) Այլ տեղեկություններ գրքի մասին (ծանո-
 թագրություններ): Ը) Տեղեկանք հազվագյուտ օրինակ-
 ների վիճակի մասին: Թ) Հատվածներ հնատիպ գրքե-
 րի վրա արված ձեռագիր նշումներից և հուշագրերից:

5. Գրքի քանական տվյալների և ընդգրի նկա-
 րագրի տակ սևուք է հասկանալ հետևյալ տարրերը.
 ա) տեղեկանք տպագիր թերթերի ծալքերի մասին (քա-
 ուսածալ, ութսածալ, տասներկուսածալ և այլն), Բ) էջերի
 բանակը և՝ տեղեկանք էջագրության տեսակի (հայկա-
 կան, արաբական էջագրություն, չհամարակալված էջեր
 և այլն), առանձնահատկությունների (անշատ, միաս-

նական և այլն) մասին, էջերի տեսքի նշում (զարգա-
փակ, գծափակ, աստղափակ, երկսյուն և այլն); գ) Շար-
վածքի չափը, գրքերի շափը (լայնք, բարձրություն,
հաստություն, առանց կազմի); դ) Տեղեկանք գրքում
եղած փորագիր նկարների, խորանների, գլխազարդերի,
վերջնազարդերի, լուսանցազարդերի և նրանց քանակի,
ինչպես նաև զարդագրերի մասին (անընթեղություն
դեպքում էջերի նշումով); ե) Տեղեկանք գրքի թղթի
կազմի մասին; զ) Տեղեկանք գրքում գործածված տա-
ռատեսակների ու տառերի չափերի մասին:

էջերի քանակը նշվում է և՛ հայկական, և՛ արաբա-
կան թվանշաններով, նայած թե զրանցից որն է գոր-
ծածված գրքում: Եթե էջերը նշվում են հայկական
թվանշաններով, փակագծում տրվում է նույնը արա-
բական թվանշաններով: Անջատ էջագրության ժամա-
նակ նշվում է նաև էջերի իրական քանակը փակա-
գծում: Ե՛վ արաբական, և՛ հայկական էջագրությոն
դեպքում էջերի ընդհանուր քանակը նշվում է արաբա-
կան թվանշաններով, ԺԳ+314 (=327):

6. Նկարագրություններում ամենուրեք պահպան-
վում է գրքերի մեջ գործածված ուղղագրությունը: Ժա-
մանականից ուղղագրությամբ են գրվում միայն կապ-
մողի կողմից տրված տեղեկությունները, որոնք տրվում
են առանձին տառատեսակներով: Հիշատակարաններից
և գրքի այլ մասերից բերված քաղվածքներում պահ-
պանվում է ընագրի ուղղագրությունը, մեծատառերի
գործածությունը, կետագրությունը, նույնիսկ սխալ-
ները:

Գ. Մ Ա Ս

Ցուրաքանչյուր գիրք նկարագրելիս պետք է կազմել
անհրաժեշտ հետևյալ լրացուցիչ տեղեկանքների ցանկը
և նկարագրությունները (օժանդակ ցանկերի և տպա-
կիցները արտացոլելու համար):

Ա) Տպակից գործերի և այլ առանձին բնագրերի նկարագրություններ:

Բ) Գրքի կամ այլ բնագրերի վերնագրերի մասին տեղեկանք:

Գ) Գրքի հեղինակի, թարգմանչի, տպագրիչի մասին տեղեկանք:

Դ) Գրքերի տիտղոսաթերթում կամ հիշատակարանում հիշված այլ անձնանունների և տեղանունների մասին տեղեկանք:

Ռոլոր լրացուցիչ նկարագրություններ պետք է ունենան ժամանակակից ուղղագրություն, բացի գրքերի և բնագրերի վերնագրերից, որոնց գրության եղած ուղղագրությունը պահպանվում է: Ռոլոր այս լրացուցիչ նկարագրությունների հետ կազմվում են նաև անհրաժեշտ հղիչ նկարագրություններ (միեւնոյն անունների տարբեր ձևերից դեպի ընդունված մի ձևը):

Այս հրահանգը որոշ նշտումներով հսկական մատենագիտության բաժնում օգտագործվում է նաև այժմ:

Շատ ավելի լուրջ առարկությունների հանդիպեց հնատիպ գրքի փորձնական (ժամանակագրական) ցուցակի կազմման ծրագիրը: Հիմնական առարկություններից էր այն, որ բաժինը ստեղծվել է իսկական մատենագիտություն կազմելու համար և ոչ թե փորձնական: Քանի որ փորձնական ցուցակի մեջ պետք է նշվեն նաև տարբեր մատենագիտական աղբյուրներում եղած այն գրքերը, որոնք չկային ձեռքի տակ, նախնական ցուցակի կազմումը մերժողները ասում էին, թե մատենագիտական աղբյուրների տվյալները կարող են սխալ ու շփոթեցնող լինել, որ պետք է մի կողմ դնել այդ աղբյուրները և ամփոփապես սկսել նկարագրել ձեռքի տակ եղած գրքերը իրեն մատենագիտության համար:

Հակառակ եղած կարծիքների, հնատիպերի նկարագրություն կանոնները հետ կապմովեց նաև հայ հնատիպ գրքերի փորձնական ցուցակը: Սակայն այն մերժվեց:

Հայկական մատենագիտության բաժնում աշխատողների

փոփոխություններ կատարվեցին՝ երբ նորոգված բամինը սկսեց աշխատել, գործնական աշխատանքների ընթացքում պարզ դարձավ, որ առանց հրահանգի և փորձնական ցուցակի, հնարավոր չէ ստեղծել հայ հնատիպ գրքի լիարժեք մատենագիտություն: Եվ աշխատանքներ սկսվեցին ցուցակը լրացնելու, խմբագրելու և լույս ընծայելու ուղղությամբ:

Ցուցակը հրատարակվեց 1963 թվականին «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ: 1512—1900: Համառոտ նկարագրություններով և ծանոթագրություններով» վերնագրով¹ (308 էջ): Խմբագիրն էր Ն. Անասյանը:

Ցուցակի փորձնական լինելը երևում է նրանից, որ այնտեղ նկարագրությունները շատ հակիրճ են, երբեմն վերնագրերն անգամ լրիվ գրանցված չեն, որևէ կերպ չի բացված գրքերի բովանդակությունը, չկան նշումներ գրքերի չափսի, ձևավորման, նկարների մասին, չկան անվանաթերթերը (լրիվ), գրքերի հիշատակարանները, ոչ նույնիսկ հատվածները հիշատակարաններից, չեն նշված արտասահմանյան այն գրադարանները, որոնցում պահվում են այդ գրքերից և այլն: Ցուցակում կան նաև սովորական մատենագիտությանը ոչ հատուկ նշումներ, որոնք սակայն պետք են մի փորձնական ցուցակի մեջ:

Փորձնական այդ ցուցակն, անկասկած, կատարեց և կատարում է իր դերը, այն դարձավ կամուրջ ղեկի հայ հնատիպ գրքի մատենագիտությունը տանող ճանապարհին:

Ցուցակի առաջարանում ասված էր, որ այն «...մի ավարտված ու պատրաստի մատենագիտություն չէ, այլ մի ծառայողական ցուցակ, որի հիմնական ղերն է ավելի լրիվ ու սխալներից զերծ դարձնել ներկայումս կազմվող բուն մա-

1 Հայ հնատիպ գրքի ժամանակագրական ցուցակը, որ նախապես կազմվել էր (1958—1960 թթ.) մեր կողմից, ոգտագործվեց 1963 թվականին հրատարակված «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակում», ուր իբրև կազմողներ նշված էին Ն. Դավթյան, Ն. Սիրվանյան, Ն. Ռոկանյան, Բ. Կորկոտյան, Մ. Միրզոյան, Ա. Սափոյան:

տենադիտությունը: Ի՞նչ նույն առաջարկանում ակնարկներ կային նաև այն մասին, որ այդ ցուցակը մի ավարտուն դործ է, որից կարելի է աղատորեն օգտվել: Դա այն հին տեսակետի արտահայտությունն էր, բայց որի պետք էր միանգամից կապվել բուն մատենադիտությունը և ոչ թե փորձնական ցույցով:

Բամբուլում հրապարակված դրախտականներում՝ նույն այդ տեսակետն էր արձարծվում, մի կողմ էր դրվում հրատարակության փորձնական, օժանդակ լինելու հանգամանքը:

Ըստ որում, ցուցակը համարվում է գրեթե անթերի, կատարյալ մի դործ: Ոչ մի շատ թե քիչ լուրջ դիտողություն չարվեց, չնշվեց ցուցակի մեջ տեղ գտած որևէ սխալ կամ բացթողում: Բինչդեո սխալներ և այլ թերություններ ցուցակը շատ ունի, որոնց մի զգալի մասը բավական լուրջ է: Երկու խոսքով անդրադառնանք այդ սխալներին: Նախ վերցնենք այն, որ ցուցակում տեղ են դրել բաղմամբիվ այնպիսի գրքեր, որոնք իրականում գոյություն չունեն և, առհասարակ, երբևէ գոյություն չեն ունեցել:

Ցուցակի սկզբնական տարրերակում նշված էին ձեռքի տակ չեղած, բայց մատենադիտական տարրեր աղբյուրներում եղած այն գրքերը միայն, որոնց գոյությունը հերքել զփուր էր կամ անհնար, այսինքն՝ որոնք կամ հաստատ կային, կամ հավանաբար կային: Այս մոտեցումը այն ժամանակ մերժվեց, քանի որ առհասարակ անթույլատրելի համարվեց ձեռքի տակ չեղած գրքերի նշումը ցուցակի մեջ: Սակայն ահա ցուցակի հրատարակված տարրերակում տեղ էին դրել մատենադիտական աղբյուրներից առնված այնպիսի գրքեր, որոնց անիմաստ, կամ մտացածին լինելը հեշտությամբ ասպարեզվում է: Այդպիսով, մատենադիտության մեջ նկարագրվել են, առանձին համար ստացել բաղմամբիվ այն-

1 Տե՛ս, օրինակ, «Սովետ. Հայաստան», 1964, № 72, «Երեկոյան Օրիվան», 1964, № 65 և այլն:

պիսի գրքեր, որպիսիք երբեք չեն հրատարակվել և չկան։ Ավելին, այդպիսի գրքերի մի մասի շինելը իմացել են նաև կազմողները և շնայած դրան մտցրել են իրենց ցուցակի մեջ։ քանի որ նշված են եղել մատենագիտական այս կամ այն աղբյուրում։

Օրինակ, 413 համարի տակ կարդում ենք՝

«Ժամագիրք։ Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուրի, 1735 : Եվ ապա՝ Գլ 132, որ նշանակում է, թե նկարագրված հրատարակությունը նշված է Գ. Լևոնյանի «Շայ տպագիր գիրքը և տրպագրություն արվեստը» աշխատության (1958 թ. հրատ.) 132-րդ էջում։ Սակայն բերված նկարագրության տակ կա ծանոթություն՝ «Տես 439 նկարագրության ծանոթագրությունը»։ Այդ համարի տակ նույնպես ժամագիրք է նկարագրված, միայն 1738 թվականի հրատարակություն։ Կարդում ենք ծանոթագրությունը. «Սույն հրատարակությունը Լևոնյանը թյուրիմացաբար նշել է որպես 1735 թ. տպագրություն»։

Այսինքն՝ Գ. Լևոնյանի անփութությամբ, թե սրբագրիչի կամ տպարանի մեղքով Լևոնյանի գրքում վրիպակ է տեղի ունեցել, ժամագրքի 1738 թվականը տալիս է 1735, եվ սա բավական է եղել, որպեսզի ցուցակում այդ նույն ժամագիրքը իբրև երկու գիրք նկարագրվի՝ 413 համարի տակ իբրև 1735, իսկ 439-ի տակ իբրև 1738 թվականի հրատարակություն։ Եվ այդ արվել է շնայած այն բանին, որ կազմողները իմացել են, որ 1735-ին նման գիրք չի տպագրվել։

Շատ դեպքերում էլ այս կամ այն հեղինակի աշխատության մեջ եղած վրիպակը կամ թյուրիմացությունը բոլորովին չի ստուգվել, այլ իբրև ճիշտ տեղեկանք ընդունվել է, և իրականում չեղած գիրքը դարձյալ տեղ է գտել ցուցակում (նույնիսկ ծանոթություն էլ չի ստացել, որ ինքը չկա)։

Եվ այսպես, ցուցակի մեջ իրական գրքերի կոդքին տեղ են գտել նաև բազմաթիվ չեղած, Լթե կարելի է ասել, վրիպակ գրքեր, որ միայն վնասակար կարող էր անդրադառնալ միտք-

նական այս մատենագիտության վրա, ստեղծելով ավելորդ շփոթություններ:

Բերենք ցուցակում նշված այդպիսի չեղած գրքերի մի քանի դրինակ, ցուցակի սկզբի մասից.

ԼԵՐԱՆԵ ՇՆՈՐՀԱՎԻ: Յիսուս որդի, Վենետիկ, Հրատ. Ար-
դար Դպիր Թոխավեցի, 1565:

Սաղմոս: Վենետիկ, տպ. Զուան-Քատիստա Բովիս, 1666:

Սաղմոս: Ամստերդամ, Հրատ. Կարապետ Անդրիանացի, 1666:

Սաղմոս: Ամստերդամ, Հրատ. Ոսկան Երևանցի, 1666:

Յովնանեն և Պոնա: Ձեռքածություն Յերկինս, Հռոմ, տպ.
Ուրբանյան, 1671:

Նարեկ փոքրագիր: Մարսել, 1674:

Նարեկ փոքր: Մարսել, տպ. Ս. էջմիածնի և Ս. Սարգսի,
1675:

Տոնացույց: Վենետիկ, Միքելանջելո Բարրոնի, 1678:

Ակն հոգեվան: Մարսել, 1678:

Պարտեզ հոգևոր: Մարսել, 1678:

Նղենս Խալանոս: Միսրանություն... Հա. Ա. (Միայն Հո-
յակոն բնագիրը): Հռոմ, տպ. Ուրբանյան, 1680:

Իրի մոդովածոյ... Նոր Զուղա, 1681:

Իսրայելական գիր: Վենետիկ, տպ. Միքելանջելո Բարրո-
նի, 1685:

Իրի մոդովածոյ... Նոր Զուղա, 1686:

Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: Գիրք քերականու-
թեան: Հիփոռոն, տպ. Ս. էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1691:

Պատմություն Կայսրին Փոնցիանոսի: Կ. Պոլիս, 1693:

Նշված թվականներին, նշված քաղաքներում ույսպիսի
դրքեր չեն հրատարակվել (ոչ էլ սկսել են տպագրվել), այս
գրքերը հիշատակող ցանկերում կամ աշխատությունների մեջ
ազդակի սխալ թվական է նշված (երբեմն էլ՝ սխալ վայր):

Ցուցակում 18-րդ դարի հրատարակությունների մեջ ույս-
պիսի կեղծ սկզբների քանակը մի քանի անգամ ավելի է:

Այդպես ստեղծվել է հայ մատենագիտության մեջ տեղ
գտած վրիպակաների մի մատենագիտություն:

Գուցե, մտածենք, թե կազմողները սկզբունք են ունեցել
իրեն գիրք նշելու տարրեր մատենագիտական աղբյուրներում
վրիպակի կամ թյուրիմացության պատճառով «առաջացած»
ամեն մի «հրատարակություն»: Ի դեպ, ցուցակի առաջաբա-
նում (էջ X) ուղղակի ասված է, որ ցուցակի մեջ իբրև գիրք
նշված այս կամ այն հեղինակի աշխատությունում թույլ
տրված ամեն մի վրիպակը¹ Բայց այդ դեպքում նման
սկզբունքը պետք է մինչև վերջ պահպանվեր, որ սակայն չի
արվել:

Մի բան, որի պակասը չկա հայ մատենագիտության մեջ,
այդ վրիպակն է, բայց անհասկանալի ընտրությամբ տարրեր
աշխատություններում եղած վրիպակների ու սխալների մի
մասը այս ցուցակում դարձել է «գիրք», մյուս մասը՝ ոչ:
Օրինակ, Գ. Զարբհանալյանի «Պատմություն հայկական տը-
սյագրության» գրքի (Վենետ., 1895) վերջում եղած հնատի-
պերի ցուցակի մեջ նշված է Խորենացու Պատմության և Աշ-
խարհագրության 1655-ի ամստերդամյան հրատարակու-
թյուն, որը ներկայացված է իբրև առաջին տպագրություն:
Սա վրիպակ է, որ թյուրիմացաբար անցել է նաև այլ գրքերի
մեջ, սակայն ներկա ցուցակում չկա այս չեղած գիրքը: Կամ՝
նույն Զարբհանալյանի «Հայկական մատենագիտության» մեջ
նշված է, որ Հովհաննես Մրբուզի «Գիրք համառոտ վստն
խակապէս ճշմարիտ հաւատոյ» գիրքը իբր լույս է տեսել 1658
թվականին², որ թյուրիմացության արդյունք է կամ վրի-

1 Այդ ակնհայտորեն չեղած գրքերը ցուցակում չեն տարրերվել այն
գրքերից, որոնք իրականում կան, և միայն չեն գտնվել նրանք, Բիֆլիսի
ու Բաքվի գրադարաններում: Այդ եղած ու չեղած գրքերը ցուցակում հավա-
սարապես ստացել են նույն տարրերանշանը (երկու աստղ):

2 Գ. Զարբհանալյանի թույլ տված այս, ինչպես և մի շարք այլ վրի-
պակներ անցել են հուանդացի բանասեր Յ. Գուրինգի մի հոդվածի մեջ, որ
նվիրված է հայկական տպագրությանը Հուանդիայում (տե՛ս «Oms Amster-
dam» հանդեսի 1961 թ. 6-րդ համարը (էջ 185)):

պակ, Սա ևս նշված չէ ներկա ցուցակում: ԶարրՀանալյանի նույն մասննագիտության մեջ կամ վերոհիշյալ ցուցակում (1895-ի) կան և այլ վրիպակներ, ինչպես, ասենք, 1695-ի «Ժամագիրք»-ը (Ամստերդամ), 1699-ի «Գիրք խոստովանութեանց»-ը (Կ. Պոլիս), և այլն, որոնք նույնպես տեղ չեն գտել ցուցակում:

Այսպիսի դեպքեր շատ-շատ են: Հիշենք ԶարրՀանալյանի արտառոց վրիպակներից մեկը. բոտ նրա «Մատենագիտություն» (էջ 100) Շուշիում 1730 թվականին տպագրվել է Հովսեփ Արքայսեցու «Բառարան համառօտ»-ը, որ ակնհայտ վրիպակ է: Համաձայն ներկա ցուցակում ընդունված կանոնի, 1730-ի տակ այս «գիրքը» նույնպես պետք է տեղ գտներ, բայց տեղ չի գտել:

Եվ այսպես, հենց միայն Գ. ԶարրՀանալյանի աշխատություններում եղած բազմաթիվ վրիպակների ու սխալների մի մասը անսկզբունք կերպով իրրե գիրք նշված է ցուցակում. մի մասը՝ ոչ:

Բավական վրիպակներ կան նաև Լևոն, Գ. Լեոնյանի և այլոց աշխատություններում, որոնց նույնպես մի մասն է միայն «գիրք» դարձել այս ցուցակում:

Քիչ վրիպակներ չկան վերջին տարիներս տպագրված մի շարք հոդվածներում, ուր քննվում են զրքի պատմության հարցերը: Սրինտի, թեկուզ ՀՄԽՀ ԳԱ «Տեղեկագրի» (հաս. դիտ.) 1962 թ. 5-րդ համարի 47-րդ էջում նշված է, որ Կ. Պոլսի հայտնի տպագրիչ Աստվածատուրի առաջին գիրքը, որ մի Շաբակեոց է, տպագրվել է 1799-ին (պետք է լինի՝ 1699), բոտ ցուցակում ընդունված կանոնի այնտեղ պետք է նշվեր 1799-ի Շաբակեոց, որ չի արվել:

Առհասարակ, սխալով ու վրիպակով «ստեղծված» գրքերի նշումը որեւէ կարգի (վերջնական, թե փորձնական) մատենագիտության մեջ անթույլատրելի է, այն միայն շփոթեցնել, ապակողմնորոշել կարող է ցանկից օգտվողին: Եվ վերջապես, էթե, այնուամենայնիվ, որոշվում է վրիպակով ստեղծված «գրքերը» նշել մի ցանկում, ապա պետք է հետևողա-

կան չի նկատվում և նշել բոլոր այդպիսի «գործերը»։ Մի բան, որ չի արված ներկա մատենագիտական ցուցակում։

Ուշադրություն է գրավում նաև այն, որ եթե մատենագիտական տարբեր աղբյուրներում տեղ գտած վրիպակները դարձել են գիրք և նշվել ցուցակում, ապա նույն և մի բանի այլ աղբյուրներում չի նշատակված մի շարք գրքեր, որոնք թևե չկան ձեռքի տակ, բայց որոնց գոյությունը հավանական է կամ, համենայն դեպս, հնարավոր չէ ժխտել, դուրս են թողնվել ցուցակից։ Օրինակ, Կ. Գաբրիկյանը «Բյուզանդիոնի» 1906 թվականի 2963 համարում գրել է, որ ինքը Սերաստիայում տեսել է Հակոբ Մեղապարտի Պարզատումար-ի տառերով տպագրված Սաղմոսարան։ Այդ Սաղմոսարան-ը Հակոբի տպագրած գրքերի ցանկի մեջ է մտցրել Գ. Գալեմբյարյանը («Հանդես ամսօրյա», 1913, էջ 712—713), այն չի նշատակել նաև այլ հեղինակներ։ Ոչ ոք չի կարող պնդել, որ Գաբրիկյանի պես բարեխիղճ, բժախնդիր մարդը սխալվել է, այսինքն՝ նման հրատարակության հնարավորությունը իրոք կա։ Բայց ցուցակում տեղ չի տրվել այդ Սաղմոսարան-ին։ Եթե նույնիսկ Գաբրիկյանի տեղեկությունը ակնհայտորեն սխալ լիներ, այդ գիրքը դարձյալ պետք է տեղ գտներ ցուցակում ըստ այնտեղ բնդունված կարգի։

Այնուհետև, նույն Գ. Գալեմբյարյանը իր մի ուրիշ հոդվածում («Հանդես ամսօրյա», 1914, էջ 17—22) խոսում է 1579 թվականին Հոռմում կատարված հայերեն (առաջին) տպագրության մասին և բերում այդ ընդգրկը։ Դու ֆրանսիացի Ռ. Գրանժոնի կողմից ձուլված հայկական տառերով կատարված մի փորձնական տպագրություն է, որ նույնպես դուրս է մնացել ցուցակից։

Հիշյալ այս հոդվածները քաջ ծանոթ են եղել կազմողներին, բայց հարկ եղած ձևով չեն օգտագործվել։

Վերջապես, ցուցակից դուրս են մնացել զգալի քանակությամբ չին հրատարակություններ (ստուգապես գոյություն ունեցող), ուղղակի այն պատճառով, որ ծանոթ չեն եղել կազմողներին։ Սա արդեն ասում ենք ոչ իրրե ցուցակի թև-

բալթյուն, քանի որ խոսքն այնպիսի հրատարակութունների մասին է, որոնք անձանոթ են ևղել նաև անցյալի հայ մատենադետներին: Հասկանալի է, որ բնավ էլ պարտադիր չէ մի փորձնական ցուցակում նման բոլոր տպագրութունների բնդդրկումը (մանավանդ, որ ցուցակի նպատակը նման գրքերի հայտնաբերումն է):

Ըստ ընդունված հրահանգի (տե՛ս վերևում) հնատիպ գրքի մատենագիտության հաստորում պետք է նկարագրվեն ոչ միայն դուռ հայերեն բնագիր ունեցող գրքերը, այլև խառը՝ հայերեն և ալլալեզու ունեցողները, ինչպես և օտար լեզվով կոտարված ամեն մի տպագրություն, ուր կան հայերեն մեծ, թե փոքր բնագրեր կամ հայկական տառեր: Այդ կարգի գրքերը, հասկանալի է, որ պետք է տեղ գտնեին նաև փորձնական ցուցակում և իրոք որ մի շարք նման տպագրութուններ տեղ գտել են այնտեղ: Բայց ցուցակից որոշ այդպիսի գրքեր էլ դուրս են մնացել. դրանցից են, օրինակ, Բլեզ Վիժների «Ձևոնարկ ծածկադրերի մասին» ֆրանսերեն գիրքը (Փարիզ, 1586) հայկական սյրերենի երկու տախտակով¹, դե Բելլի «Ալլալեններ և տառատեսակներ» գիրքը (Նրանկֆուրտ, 1596), հայկական տառատեսակների աղյուսակով², Պետրոս Գետտոս Պալմայի «Նմուշներ...» լատիններեն գիրքը (Փարիզ, 1596) հայկական բնագրով (այս գրքի երկու օրինակն ունի Այ. Բյուսնիկյանի անվան գրադարանը), 1548-ին տպագրված «De Ratione communi omnium linguarum...» գիրքը, լատինատառ հայերենի նմուշներով:

Շատ տվելի են ցուցակից դուրս մնացած 17 և 18-րդ դարերի հրատարակութունները: Հիշենք միայն մի քանի ալլալեզու հրատարակութուններ, որոնցում կան հայկական տառեր, հայերեն բնագիր (կամ բառեր), Այդպիսիք են Դևլլա Պորաայի «De Distillatione...» գիրքը, Հոռմ, 1608 և վերահրատարակված Ստրասբուրգում, 1609 թվականին, Գ. Ռեկկիի

¹ Տե՛ս, «Տեղեկագիրք», ՀՄԽՀ ԳԱ (հաս. գիտ.), 1965, № 6, էջ 87—91.

² Նույն «Տեղեկագիրք», 1963, № 12, էջ 83:

•Funerale della Signora Sitti... (Հոռմ, 1627), Ա. Կիր-
խերի «Prodromus coptus...» (Հոռմ, 1636), Գ. Ֆորսի
«A Battle-door for teachers...» (Լոնդոն, 1660), Ֆրանչեսկո
Մարիա Մաչչիի «Sintagmaton Linguarum orientalium...»
(Հոռմ, 1670), մի հայերեն այբբենարան (Հոռմ, 1673), Դ.
Բոգդանուսի «L' Infallibile verita della cattolica...» (Վենե-
տիկ, 1691), Ֆաուստուս Նայրոնուսի «Evoplia fidei...»
(Հոռմ, 1694), էդ. Բեննարդուսի «Orbis eruditi...» (Օքսֆորդ,
1700), Ջ. էռնեստիի «Die Wol-eingerichtete Buchdrucke-
ren...» (Նյուրնբերգ, 1721), Լամբլի Կլոդի «Épreuves gene-
rales des caracteres...» (Փարիզ, 1742), «Encyclopedie
elementaire...» (Փարիզ, 1767, հտ. 2, մաս 2), Յոհ. Անշե-
դեի «Proef van letteren...» (Հաարլեմ, 1768), Ջ. Բոգոնիի
«Pel Solenne Battesimo Di S. A. R. LudoVico...» (Պարմա,
1774), «Alphabetum Barmanum» (Հոռմ, 1776), Վ. Կասյո-
նի «A Specimen of printing types...» (Լոնդոն, 1785), Հա-
լե քաղաքում 1756-ին տպագրված հայերեն մի աղոթք և շատ
ուրիշ հրատարակություններ¹։

Սակայն այսպիսի պակասները, ինչպես ասվեց, ցուցակի
Քերտոթյուն համարել չի կարելի, քանի որ գրքերը ուղղակի
անձանոթ են եղել կազմողներին և խմբագրին։

Ցանկում կան այլ կարգի սխալներ, ահա մի նմուշ,
97-րդ համարի տակ նկարագրված 1676 թվականի Մաշտոց-
րունի ծանոթագրություն, ուր ասված է, թե Մատենադարանի
հնատիպ գրականության հավաքածուի 1164 համարն ունե-
ցող հիշյալ թվականի Մաշտոցի վրա իրրե տպագրության
վայր նշված է Մարսել, իսկ նույն մատենադարանի ձե-
ռագրատանը 2423 համարի տակ պահվող նույն թվականի
Մաշտոցի վրա՝ Զմյուռնիա։ Մինչդեռ դա ճիշտ չէ, Մատենա-
դարանի հիշյալ համարները շփոթված են։

1 Վերը թվարկված հրատարակությունների զգալի մասի վերաբերյալ
տեղեկություններ մեզ ուղարկել է ամերիկահայ գրասեր-գրահավաք Ալվերտ
Նալբանդյանը (Սան-Ֆրանցիսկո)։

Այնուհետև, գործերի նկարագրությունների տակ նշվում են ամեն մի գործի դտնվելու վայրը և այն մատենագիտական աղբյուրները, ուր հիշատակված է գիրքը: Այստեղ ևս քիչ չեն սխալներն ու շփոթումները: Կամ՝ ցուցակում նկարագրությունների տակ նշված են միայն նրեանի, Թիֆլիսի և Քաջվի պրագարանները: Հասկանալի է, որ հայ գրքի արտասահմանյան հարուստ հավաքածուները նշվել չէին կարող, քանի որ ցուցակը կազմելիս նրանց մասին տեղեկություններ չեն, եղել: Բայց մի շարք դեպքերում չեն նշված նաև տվյալ գիրքն ունեցող այն պրագարանները, որոնք նրեանում են:

Յուրյակի թերությունների վրա, թերևս բնավ հարկ չլիներ կանգ առնելու, եթե այն մի ավարտուն, անթերի գործ համարելու հակումը չլիներ ասպարեկում:

Իրեւ փորձնական մատենագիտություն, ինչպես նշվեց, ցուցակը հիմնականում կատարում է իր դերը: Վիեննայից ցուցակի իր լրացումներն ու ճշտումներն է ուղղարկել հայկական մատենագիտության բաժնին Հ. Ռսկյանը, Վենետիկից՝ Ն. Տեր-Ներսիսյանը, Սան-Ֆրանցիսկոյից՝ Ա. Նալբանդյանը, Նոր Զուղայից՝ Կ. Մինասյանը, Լոնդոնից՝ Մ. Բաբիբյանը, Նյու-Յորքից՝ Պ. Պտուկյանը և ուրիշներ՝ տարբեր վայրերից:

Ստացված նյութերի հիման վրա ցուցակում արգեն մի շարք ճշտումներ են արվել: Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտության հատորը շարունակում է կազմվել և խմբագրվել:

Ինչ վերաբերում է հայ տպագիր գրքի ամբողջական մատենագիտությանը, ապա պետք է ասել, որ նրա վրա կատարվող աշխատանքը չափազանց դանդաղել է: Բաժինը իր ուշադրությունը հիմնականում կենտրոնացրել է հնատիպի հատորի վրա, իսկ ամբողջական մատենագիտությունը առայժմ ինչ-որ չափով ստվերում է մնացել: Մինչդեռ այստեղ շատ և լուրջ դժվարություններ կան հաղթահարելու:

Նախ անհրաժեշտ է կազմել երեք կարևոր հրահանգներ. ա) նյութերի քննարկության հրահանգ, ուր պետք է նշվի, թե ինչն է համարվում գիրք (քանի էջից սկսած հրատարակու-

թշուինն է գիրք դիտվելու, առանձնատիպերը գի՞րք են համարվելու, թե ոչ և այլն, քի գրքերի նկարագրություն կանոններ (կամ լրացում եղած միասնական կանոնների: Գ. զրրքերի դասակարգման աղյուսակ:

Այս հրահանգներինց յուրաքանչյուրի կազմումը լուրջ դրժվարությունների, փորձի ու փաստերի մանրակրկիտ ուսումնասիրման և ընդհանրացման հետ է կապված:

Անկասկած է, որ հիմնական, բազմահարուստ սիստեմատիկ մատենագիտության կազմումը ոչ միայն մի քանի տասնյակ անգամ ավելի աշխատատար է, քան հնատիպ զրրքի մատենագիտության հատորի կազմումը. այլև ավելի դժվար ու բարդ, ավելի լուրջ մասնագիտական գիտելիքներ և ուժերի լարում պահանջող աշխատանք:

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի աշխատանքի մասին խոսելիս արդեն ասել ենք, որ այդ բաժինը մի շարք հանձնարարական ցանկեր է հրատարակել մեթոդական կարիներ (հետագայում՝ գրադարանագիտական-մեթոդական բաժին) հետ համատեղ: Սակայն մեթոդական բաժինը հանձնարարական ցանկեր կազմել և հրատարակել է նաև ինքնուրույն: Այդպիսի ցանկեր բաժինը հրատարակում է ոչ թե առանձին, այլ՝ իր մեթոդական հրատարակություններին կից:

Գյուղական, շրջանային, քաղաքային գրադարանների ուղիսատողներին նրանց ամենօրյա գործում օգնելու նպատակով մեթոդական բաժինը հրատարակում է տարբեր բնույթի ձևերակներ, ինչպես, ասենք, կազմում է սրեէ հորելյան նշելու կամ որեէ քաղաքական միջոցառման առթիվ մեթոդական ցուցումներ, Կարիլի է հիշել, օրինակ, Խ. Արսվյանի, Հ. Թումանյանի, Ս. Սպանդարյանի, Ա. Շիրվանզադեի, Ա. Իստահկյանի, Դ. Դեմիրճյանի հորելյանների առթիվ հրատարակ-

ված դրքույկները, որոնցում գրադարանավարների համար տարրեր նյութեր կան (ցուցահանդես կազմակերպելու, բարձրաձայն ընթերցանություն համար և այլն), այդ թվում նաև՝ հանձնարարվող գրականության փոքրիկ ցանկեր: Աւդալիսի մեթոդական ձեռնարկներ ոչ մեծ հանձնարարական ցանկերում հրատարակվեցին նաև Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 90-ամյակի, Տ. Շեչենկոյի մահվան 100-ամյակի առթիվ և այլն:

Մատենագիտական ցանկեր կան նաև Կոմունիստական կուսակցության 20 և 21-րդ համագումարների առթիվ հրատարակված մեթոդական ձեռնարկներում, Հ. Սիլվանյանի կազմած «Գերագույն սովետի ընտրությունները» (1954), «Կոմունիստական շարաթորյակներից դեպի կոմունիստական ուղիստանի ըրիզադները» մեթոդական ձեռնարկներում և այլուր:

Դրադարանավարներին հատկապես օգնում է նշանավոր և հիշարժան տարեթվերի օրացույցը, որը մեթոդական բաժինը հրատարակում է 1957 թվականից (կազմողներ՝ Ալ. Շահադիդյան, Դ. Մկրտչյան, Ս. Կոժինյան, Լ. Մութաֆյան, Ս. Ղադարյան և ուրիշներ):

Առ փաստորեն պարբերականի արժեք է ստացել. ներկայումս հրատարակվում է տարին չորս համար այդ օրացույցից: Օրացույցների մեջ նշվում են տարվա տվյալ բաղորդում հղած նշանավոր և հիշարժան տարեթվերը՝ նշանավոր մարդկանց ծննդյան և մահվան, ինչպես և կարևոր իրադարձությունների տարեդարձներ: Յուրաքանչյուր նշվելիք տարեթվի վերաբերյալ տրվում է տեղեկանք՝ այդ թվում նշանավոր մարդկանց՝ պատմական, հասարակական ու մշակութային գործիչների, գրողների, արվեստագետների կյանքի և գործունեության, այս կամ այն պատմական կարևոր իրադարձության մասին և այլն: Դրանից հետո նշվում է հանձնարարվող գրականություն:

Այս օրացույցներում կարելի է գտնել գրականության ոչ մեծ ցանկեր, նվիրված Հովհաննես Ալվադոյսկուն և Գևորգ Բաշինջադյանին, Ժյուլ-Վեռնին և Ա. Մակարենկոյին, Ա. Զե-

խովին և Ա. Օստրովսկուն, Բաֆֆուն և Շ. Բաբբյուսին, Մ. Մեծարենցին և Ֆ. Շոպենին, Սայաթ-Նովային և Ս. Ջորյանին, Լ. Տոլստոյին և Ն. Գոգոլին, Պ. Զայկովսկուն և Ֆ. Լիստին, Ֆ. Նանսենին և Գ. Զոհրապին, Կոմիտասին և Գ. Վարուժանին, Ի. Ռեպինին ու Ե. Օտյանին և շատ ու շատ ուրիշներին: Այդ կարգի հանձնարարական ցանկերում սովորաբար նախ բերվում են տվյալ նշանավոր անձի երկերի մի թանկ կարևոր հրատարակությունները և ապա մի փոքր գրականություն նրա մասին: Օրացույցներում կարելի է գրականության ցանկեր գտնել նաև ռադիոյի, մամուլի, շինարարների և երկաթուղայինների, ռազմա-օդային նավատորմի և այլ տոնական օրերի, պիոներական կազմակերպության հիմնադրման, ֆիզկուլտուրնիկի համամիութենական օրվա և այլ տարեթվերի ու հարցերի մասին:

Պետք է ասել, որ մատենագիտական այս ցանկերը լինում են մի շարք թերություններ, սխալներ, բայց օգնում են գրադարանավարներին այս կամ այն տարեթիվը նշելիս՝ ցուցահանգեսներ կազմակերպելու, Լրբեմն էլ ընթերցողներին գրքեր առաջարկելու գործում:

Այդ ոչ մեծ ցանկերը Լրբեմն կարող են օգնել նաև որոշ ընթերցողների տարբեր ազգության նշանավոր մարդկանց վերաբերող նախնական գրականություն ընտրելու գործում:

1963 թվականից մեթոդական բաժինը ամեն տարի լույս է ընծայում «Խնֆորմացիոն հանձնարարական ցուցակ գյուղական գրադարանների կոմպլեկտավորման համար» (լույս է տեսել երեք գրքույկ): Այս գրքույկների նպատակն է օգնել գյուղական գրադարաններին գրականության համալրման գործում:

Ցանկը կազմվում է տարբեր հրատարակությունների բնամատիկ պլաններին անհրաժեշտ ընտրություն կատարելու միջոցով, որը և լուրջ շփոթությունների պատճառ է դառնում: Հայտնի է, որ հրատարակությունների թեմատիկ պլաններում նշվում են ոչ թե հրատարակված, այլ հրապարակվելիք գրքերը, որոնց մի մասը Լրբեմն լույս չի տեսնում (մի

մասն էլ նշված ժամկետին լույս չի տեսնում, որոշ դեպքերում էլ փոխված վերնագրով է լույս տեսնում): Ի՞նչ մեթոդական բաժնի ցանկի մեջ էլ մտնում են ոչ միայն լույս տեսնելիք, այլև լույս չտեսնելիք կամ այլ անունով լույս տեսնելիք դրբեր: Որինակ, 1964 թվականին մեթոդական բաժնի կողմից կազմված և տպագրված այդ «Ինֆորմացիոն հանձնարարական ցանկում» զբաղեցված են Լևոն Երկերի (10 հատորով, 1-ին հատորը, Յա. Հաշեկի ՌՔաշ ղինվոր Շվեյկի արկածները, Լ. Մաթևոսյանի Ռհեն Ենը, մեր լեռները, Յ. Խաչյանի Ռարդանայուա և Պանտագրյուելը», Պետրարկայի Ռոնետներ և կանցոնները» և շատ ուրիշ գրքեր, որոնք ոչ 1964, ոչ էլ 1965 թվականներին լույս չեն տեսել:

Իկապիսի ցանկը, հասկանալի է, որ կարող է միայն ապակողմնորոշել զբաղարանավարին, որին պետք է ոչ թե ենթադրյալ, այլ իրական, արդեն հրատարակված գրքերի ցանկ: Եթե մեթոդական բաժինը կարողանա նոր լույս տեսնող գրքերի մասին շտապ (ավելի արագ, քան տպագիր քարտերն են տեղ հասնում) տեղեկություններ հաղորդել ղյուղական գրադարաններին, ապա դա կլինի օգտակար գործ, իսկ եթե այդ բանը հնարավոր չէ անել, ապա ներկա ցանկի կարիքը բոլորովին չկա, այն ձևական, ցուցադրական բնույթ ունի:

Յանկը լի է մատենագիտական տարրեր սխալներով: Յանկի կառուցվածքը սխառմաստիկ է, կան բաժիններ ըստ բնագավառների (հասարակական-բաղաճական, դեղարվեստական գրականության), թեև Գիտա-մասնայական գրականություն մերնագրի տակ (1964 թ. ցանկում) կարգում ենք Խ. Ավդալբեկյան Բուս-հայերեն տնտեսագիտական բառարան կամ՝ Հայկական ՍՍՀ օրենքների... ժողովածու, այսինքն՝ գրքեր, որոնք հիշյալ բաժնի հետ առնչություն չունեն:

Բաժինների ներսում նշված գրքերը որեւէ կարգով չեն դասավորված, անարդ թվարկված են: Բոլորովին չկան մի շարք բնագավառների վերաբերող բաժիններ, օրինակ,

1964 թ. ցանկում չկա գրականագիտական կամ լեզվաբանական հայերեն գրականություն և այլն: Ցանկում անհասկանալի նպատակով ընդարձակ քաղվածքներ են արված մուսաստանի տարբեր հրատարակչությունների թեմատիկ պլաններին, որոնցում նույնպես սոսկ տպագրվելիք գրքերն են նշվում:

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՅԼ ՀՐԱՏԱՐԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վերն արդեն մենք անդրադարձանք ԱԼ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի հրատարակած մի քանի այնպիսի ցանկերի որոնք կազմվել են ոչ թե գրադարանի այս կամ այն բաժնի, այլ որևէ անհատի կողմից և լույս են տեսել իբրև գրադարանի հրատարակություն (ոչ իբրև որևէ բաժնի):

Համառոտակի բնութագրենք այդ կարգի մատենագիտական ցանկերից մի քանիսը ևս, որոնց մասին դեռևս խոսք չի եղել:

1950 թվականին լույս տեսավ Լ. Մելքոնյանի և Վ. Կարմենյանի կազմած «Մարքսի, Էնգելսի, Լենինի, Ստալինի աշխատությունների հայերեն հրատարակությունների բիր-լիոգրաֆիա» մատենագիտությունը (501 էջ):

Այն ընդգրկում էր 1920 թվականից մինչև 1950 թվականի հունվարի մեկը հրատարակված գրքերը:

Պարբերական մամուլի նյութերը և Մարքսի, Էնգելսի, Լենինի, Ստալինի ու նրանց երկերի մասին եղած գրականությունը մատենագիտության մեջ չի ընդգրկված: Զկան նաև նախախորհրդային հրատարակությունները: Այլ խոսքով, պակասները բավական լուրջ են:

Ըստ առաջարանի մատենագիտությունը պատրաստ է եղել դեռևս 1939 թվականին:

Մատենագիտությունը կազմվել է հիմնականում ԱԼ. Մյաս-

նիկյանի անվան գրադարանի գրքասլին ունեցվածքի հիման վրա:

Այս աշխատության հիմնական մասը ժամանակագրական ցանկեր են, ինչպես՝ Կ. Մարքսի աշխատությունների հայերեն հրատարակությունների ժամանակագրական ցանկ, Մարքսի և էնգելսի համատեղ աշխատությունների հայերեն հրատարակությունների ժամանակագրական ցանկ և այլն:

Այնուհետև, կան այբբենական ցանկեր՝ ժամանակագրական ցանկերից յուրաքանչյուրը վեր է ածված այբբենականի (գրքերի նկարագրություններն այստեղ ավելի համառոտ են):

Ժամանակագրական ցանկերում տրված է մեկից ավելի նյութեր պարունակող հրատարակությունների բովանդակությունը: Կարելի էր սպասել, որ այբբենական ցանկերում կնշվեր այդպիսի բազմախոս հատորների մեջ մտնող յուրաքանչյուր էրկր: Սակայն այդ բանը չի արված: Ժամանակագրական ցանկերում նյութերը համարակալված չեն, և այբբենական ցանկում համապատասխան նյութերի դիմաց չկան համարային հոդամներ գեպի հիմնական, այսինքն՝ ժամանակագրական ցանկերը: Կան նաև մի շարք այլ թերություններ:

Չնայած բացերին և թերություններին, մատենագիտությունը մի բայ առաջ էր մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրների երկերի հայերեն հրատարակությունները մատենագիտական մի աշխատության մեջ ի մի հավաքելու դործում:

1964 թվականին Ա. Մյասնիկյանի անվան գրադարանը հրատարակեց Ռուբեն Ռուբինյանի կազմած «Սովետահայ գրական-գեղարվեստական ժողովածուներ» մատենագիտությունը (XXXXVIII, 311 էջ), որի խմբագիրն է. Հ. Թամրազյան: Խորհրդային Հայաստանում և Միության այլ վայրերում սուպրավել ևն հայ գրողների և գրականագետների էրկերը ներկայացնող մի շարք ժողովածուներ (ոչ պարբերական): Նրանցում կան բազմաթիվ արժեքավոր նյութեր, որոնք սակայն հաճախ մոռացության են տրվում: Ժողովածուների նյութերը սովորաբար առանձին-առանձին չեն վերլուծագրվում գրադարանային գրացուցակներում (նկարագրվում է միայն

ինքը՝ ժողովածուն), այդ նյութերը չեն բացահայտվում նաև
Կրասնայապոլսի տարեգրերում: Ուստի Ռ. Ռուբինյանը գտել է
մատենագիտական աշխատանքի մի թույլ օղակ. աիշտ է
նկատել գրադարանավարների և մատենագետների կողմից
աչքաթող արված բնագավառը:

Ռուբինյանը իր մատենագիտության մեջ բնորոշել է
1924-ից մինչև 1960 թվականը ներառյալ՝ հրատարակված
ժողովածուները:

Մատենագիտության մեջ բոլոր կարգի գրական-գեղար-
վեստական ժողովածուները շարված են իրար հետևից և այդ-
պես 274 էջ. նյութը զուխների չի բաժանված:

Ամեն մի ժողովածուի նկարագրության տակ տրված է
նրա բովանդակությունը, այնուհետև, անվանացանկում այդ-
բենական կարգով նշված են ժողովածուներում նյութեր ունե-
ցող հեղինակները:

Բացի հեղինակների անվանացանկերից, մատենագիտու-
թյունն ունի նաև՝ գրական-գեղարվեստական ժողովածուների
այբբենական ցանկ և իրականից դուրս հրատարակված գրա-
կան-գեղարվեստական ժողովածուներ օժանդակ ցանկերը:

Կա՞ն արդյոք թերություններ. անպայման, ինչպես ամեն
մի մատենագիտության մեջ: Մատենագիտության մասին
եղան երկու գրախոսականներ¹. երկուսի մեջ էլ նշվեցին մի
շարք թերություններ: Նախ բերվեցին այնպիսի թերությու-
ններ, որոնք բուն մատենագիտության մեջ են տեղ գտել, այդ
թվում, նյութերի համարակալման սխալներ (կրկնված և յաց
թողնված համարներ), նկարագրությունների սխալներ, ա-
նունների աղավաղումներ և այլն:

Ամենից շատ քննադատվեց մատենագիտության անվա-
նացանկը՝ այստեղ ևս միևնույն մարդը երկուս է դարձել (սրի-
նակ, բանվոր Գրոն և Գ. Օհանյանը միևնույն անձն են, բայց
ցանկում բերված են իրրե առանձին մարդիկ), ցանկից դուրս
են մնացել շատ հեղինակների ազգանուններ, որոնք հոգալի-

1 Շ. Գավրյան, Սովետահայ գրական գեղարվեստական ժողովածուներ.

ներ ունեն այսպիսի միայն ժողովածուի մեջ: Գուրա են մնացել նաև որոշ գրողների և մշակութային գործիչների ազգանուններ, իսկ որոշ ազգանունների դիմաց (օրինակ՝ Շիրվանզադե, Ա. Խաչակյան, Ա. Բակունց, Ֆիրդուսի և այլն) չեն նշված այն լուրջ ժողովածուների համարները, որոնցում խոսվում է նրանց մասին:

Հետաքրքրական է այն, որ Լրկրորդ գրախոսությունը պիտի էր ավելի խիստ: Գրախոս Ն. Հովսեփյանը մատենագիտությունը օգտագործել է գրադարանային աշխատանքի լիարժեքում բարտարաններ կազմելու համար և հայտնարելու անհայտներից վերգծվել: Նա նույնիսկ մեղադրում է առաջին գրախոսին մատենագիտությանը ընդհանուր առմամբ պատկանող հետազոտական տալու համար:

Անշուշտ, ամեն մի գրախոս որքան խստապահանք լինի, այնքան լավ, և որքան շատ բացահայտվեն գրախոսվող մի աշխատության թերությունները, այնքան ավելի նպատակասլաց կլինի գրախոսությունը: Սակայն թերությունների նկատմամբ խստությունը օգտակար է լինում, երբ գրախոսվող աշխատություն ընդհանուր զնահատականը ճիշտ է տրվում:

Տվյալ դեպքում, թվում է, որ Ն. Հովսեփյանը մատենագիտության թերությունների, թեկուզ և, այո՛, շատ լուրջ թերությունների մասին չափից ավելի խիստ է խոսում, չնայելով նրան աշխատության միայն թերությունների վրա: Թեև Ն. Հովսեփյանի լուրջ գիտադրությունները ճիշտ են, և զգացվում է, որ գրողը գործից հասկացող անձ է, բայց զգացվում է նաև, որ նա մատենագիտական դժվարին աշխատանքը զնահատելու պարծում պահանջվածի չափ զգուշ չէ: Պետք է ասել, որ մատենագիտությունը ուրիշ թերություններ էլ ունի (օրինակ, դուրս են մնացել մի քանի կարևոր ժողովածուներ), բայց ակնհայտ է նաև, որ Ռ. Ռուբինյանի կազմած այս մատենա-

«Խուլտուր-լուս. աշխատանք», 1965, № 4, էջ 47—48 և Ն. Հովսեփյանի Պահանջվում է արտակարգ բարեխղճություն:— «Գրական թերթ», 1965, № 39,

գիտությունը շահեկան, օգտակար աշխատություն է, որ քա-
ցահայտում է շուրջ 200 գրական-գեղարվեստական ժողովա-
ծուների բովանդակությունը:

Նույն 1964-ին լույս տեսավ Հ. Դավթյանի «Աշխարհարար
գիրքը հայ տպագրության սկզբից մինչև 1850 թվականը»
մատենագիտությունը:

Հեղինակը շնորհակալ գործ է արել՝ նկարագրելով մինչև
1850 թվականը լույս տեսած շուրջ 370 անուն աշխարհարար
գիրք ու պարբերական:

Աշխարհարար գրքի պատմության վաղ շրջանը լուսարա-
նոգ այս մատենագիտությունը, անկասկած, հետաքրքրական
բավական նյութ կտա լեզվաբաններին, գրագետներին, գրա-
կանագետներին, հայ գիտության պատմությամբ զրադվող
բոլոր մասնագետներին, քանի որ աշխարհարար հնատիպ
գրքերը ամենատարբեր բովանդակությունն ունեն:

Մատենագիտությունը ընդհանուր առմամբ վատ չէ կազմ-
ված, թեև կան մատենագիտական և այլ ընդլծի ոչ քիչ թե-
րություններ ու սխալներ:

Իբրև թերություն նախ պետք է նշել այն, որ մատենագի-
տության մեջ չկա համարակալում, չի կազմված որևէ կար-
գի օժանդակ ցանկ և այլն: Բացի այդ, անտարակույս է, որ
մինչև 1850 թ. տպագրված աշխարհարար գրքերը շատ ավելի
են, քան բերվել են մատենագիտության մեջ:

Լուրջ առարկություններ է վերցնում գրքույկի առաջարանը,
ուր հեղինակը փորձում է խոսել աշխարհարարի և աշխարհա-
րար գրքի պատմությունից: Այստեղ ոչ ճիշտ մեկնություն է
տրվում «աշխարհարար» անվանմանը և նրա արդի լեզվարա-
նական ըմբռնմանը: Մոռացության է տրվում, որ «աշխար-
հարար» բառով ներկայումս կոչվում է ժամանակակից հայոց
գրական լեզուն իր երկու ճյուղերով: Առաջարանում փորձ է
արվում, օրինակ, աշխարհարար համարել Հոսկոբ Մեղա-
պարտի Տաղարանը-ը այն պատճառով, որ այդ գրքում կան
աշխարհիկ տաղեր, գրված այն ժամանակ գրարարից ավելի
հասկանալի լեզվով, որ միջին հայերենն է: Հեղինակը մոռա-

նում է, որ ամեն մի դրական լեզու էլ նախապես հասկանալի է լինում ժողովրդին և միայն ժամանակի ընթացքում սրբա-
դարձվելով՝ կտրվում է միշտ փոփոխվող խոսակցական լեզվից
և վերջինիս մի նոր վիճակի համեմատ դառնում զրաբար,
ժողովրդին անհասկանալի: Եթե աշխարհաբար անունն օգ-
տադործենք հայոց լեզվի բոլոր այն հուշարձանների համար,
որոնք ժամանակին հասկանալի են եղել ժողովրդին, ապա
անասելի շփոթություն կառաջանա, քանի որ 5-րդ դարում
հայերեն դրված ու թարգմանված գործերի լեզուն էլ այն ժա-
մանակ հասկանալի էր ժողովրդին և միայն հետագայում
(9-րդ դարից սկսած) դարձավ անհասկանալի, այսինքն
գրաբար: Ի՞նչ կստացվի, եթե «Աստվածաշնչի» մեսրոպյան
թարգմանությունը, որ ժամանակին ժողովրդին հասկանալի
լիզվով էր արված, այսօր կոչենք աշխարհաբար:

Ոչ հին, ոչ էլ միջին հայերենները մենք այսօր չենք կո-
չում աշխարհաբար, այլ՝ առաջինը զրաբար, երկրորդը՝ մի-
ջին հայերեն, իսկ աշխարհաբար անվանմամբ կոչում ենք
սոսկ արդի հայերենը, իր հին ու նոր տարբերակներով: Եվ
սխալ է որեւէ հեղինակը, երբ դրաբար ու միջին հայերեն
ընկերներից բաղկացած Տաղարանը (Հակոբ Մեղապարտի)
նշել է իր ցուցակում իրրեւ առաջին աշխարհաբար գիրք:

Ի դեպ, ճիշտ չէ նաև այն, որ առաջաբանում «Արհեստ
համարողութեան»-ը բնորոշված է իրրեւ «Առաջին արեւելահա-
յերեն աշխարհաբար գիրք»: Այդ գիրքը արեւելահայերեն չէ
(բավական է ասել, որ րայի ներկա ձևերը արեւելահայերենի
ուժով չեն կազմվում, այլ արեւմտահայերենի կ-ով), թեև
այն արեւմտահայերեն էլ չէ: Բանն այն է, որ աշխարհաբարի
դարգացման այն վաղ շրջանում (17-րդ դարի երկրորդ կես)
լեզվի արեւելահայ ու արեւմտահայ րաժանումը, ըստ երևույ-
թին, դեռ չէր ձևավորվել, և «Արհեստ...»-ը թարգմանված է
մի լեզվով, որ միաժամանակ և՛ արեւելահայ, և՛ արեւմտահայ
աշխարհաբար է:

Տարակույս է առաջացնում նաև այն, որ «Արհեստ հա-
մարողութեան»-ի, ինչպես նաև աշխարհաբար տպագրու-

թյան սկզբնավորման հարցերի մասին գրքույկում այնպես է խոսվում, որ կարծես նախքան այդ ոչ ոք չի խոսել այդ մասին: Արդյո՞ք հեղինակը, ինչպես և խմբագիրը (և, թարայան) չեն իմացել, որ այդ մասին հանգամանորեն գրված է արդեն¹:

1964 թ. գրադարանը հրատարակեց Ք. Կորկոտյանի «Հայ տպագիր գիրքը Կոստանդնուպոլսում» ուսումնասիրությունը, շատ արժեքավոր մատենագիտություն, որի մասին, սակայն, կխոսվի հայ գրքի պատմությանը նվիրված բաժնում:

Խոսելով Հանրապետական գրադարանի մատենագիտական-հրատարակչական աշխատանքի մասին՝ չի կարելի չհիշատակել հրատարակության պատրաստ մի շատ հետաքրքրական մատենագիտություն, որի կազմման վրա աշխատել են Յոդիկ Խաչատրյանը, Աստղիկ Նազիկյանը, Անահիտ Յիցիկյանը, Այս մատենագիտությունը կոչվում է «Հայ գրողները օտար լեզուներով»: Այստեղ ներկայացված են հայ գրողների երկերի թարգմանությունները օտար լեզուներով (չհաշված Խորհրդային Միության ժողովուրդների լեզուներով եղած թարգմանությունները): Այս ցանկը փաստորեն մի ընդարձակ մատենագիտության երկրորդ հատորն է և ընդգրկում է հայ գրականությունը 1800 թվականից մինչև մեր օրերը (առաջին հատորը պետք է ներկայացնի հայ րանահյուսությունը և հին ու միջնադարյան գրականությունը օտար լեզուներով):

Հրատարակության երրորդ հատորի մեջ ընդգրկվելու են հայազգի ոչ հայ գրողների (այսինքն՝ հայերեն չգրող հայազգի գրողների) ստեղծագործությունները:

Ամփոփելով Ա. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի մոտ 30 տարվա մատենագիտական-հրատարակչական գործունեությունը՝ այժմ արդեն կարելի է տեսնել գնահատականներ տալ:

¹ Տե՛ս, օրինակ, Ա. Ղազիկյան Հայկական նոր մատենագիտություն, սյունակ 248, նաև՝ «Թանվոր», 1963. № 200, «Երևան», 1963, № 198:

Նախ պետք է ասել, որ ամենից ավելի արժեքավոր են զրադարանի հրատարակած գիտաօժանդակ բնույթի ցանկերը, նվիրված հայ գրողներին, հեղափոխական գործիչներին, ևրաժիշտներին, ինչպես և մյուս ծավալուն մատենագիտական աշխատությունները:

Մատենագիտական այդ ցանկերից և աշխատություններից սարբեր գրադարանների մատենագետներ, ինչպես և գիտնականներ, ուսումնասիրողներ, ընթերցողները մեծապես ռգտվում են՝ անհրաժեշտ տեղեկանքներ ստանալու համար: Ուստի այդ մատենագիտական ցանկերի կարևորությունը ակնհաս է:

Ինչ վերաբերում է հանձնարարական ցանկերին, ապա մենք բազմիցս հետաքրքրվել ենք ինչպես քաղաքային, այնպես էլ գյուղական ու շրջանային գրադարաններում՝ օգտագործվում են արդյոք այդ ցանկերը ընթերցողների կողմից կամ «ընթերցողների լայն շրջանների կողմից», ինչպես որ սովորաբար սովում է հանձնարարական ցանկերի դերի մասին:

Մեզ թվում է, որ հանրապետական գրադարանը պետք է ինչ-որ լավիով վերանայի հանձնարարական մատենագիտություն հրատարակման գծով իր կատարած աշխատանքը, նոր ժամանակների տեսանկյունից գնահատի այն:

Պետք է կարողանալ գտնել աշխատանքային, հասարակական և ուսումնական կյանքում այնպիսի օղակներ, ուր իրոր պետք են հանձնարարական (այսինքն՝ տվյալ թեմայի շուրջ մատենագետի կողմից իրրև լավագույն ընտրված) գրականություն ցանկեր:

Քացի այդ, հանձնարարական ցանկերը պետք է հրատարակել շատ ավելի հրապուրիչ, գեղեցիկ նկարագրողմամբ, մոցնել ախտեղ հնարավորին չափ լավագույնից լավագույն նյութերը, այն էլ ոչ շատ: Մի խոսքով, պետք է լուրջ վերաբերվել այս հարցին, և, մանավանդ, հանձնարարական ցանկ հրատարակել այն թեմայի գծով և այն գեպքում, երբ կարիքն տկնառու է: Պետք է հրաժարվել այն սովորությունից, երբ

հանձնարարական ցանկերը հրատարակվում են միայն պլան կատարելու համար, որպեսզի գրվի, թե այսքան հանձնարարական ցանկեր են հրատարակվել:

Մեր համոզմամբ մերժելի է այն տեսակետը, ըստ որի հանրապետական գրադարանը պետք է հրաժարվի գիտաօժանդակ մատենագիտության կազմման և հրատարակման գործից և ամբողջովին նվիրվի հանձնարարական մատենագիտությանը: Որքան աննշան կլինեի այսօր հանրապետական գրադարանի մատենագիտական արտադրանքը, եթե գրադարանը հրատարակած չլինեի Ալ. Մյասնիկյանի և Ս. Շահումյանի, Հ. Թումանյանի և Ե. Զարենցի, Շիրվանզադեի և Դ. Դեմիրճյանի, Կոմիտասի և Եկմայյանի մատենագիտությունները, ինչպես և գիտաօժանդակ մատենագիտության այն բոլոր արժեքավոր աշխատությունները, որ հրապարակ է հանել հանրապետական գրադարանը վերջին 25 տարվա ընթացքում:

Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանը ոչ թե պետք է հրաժարվի գիտաօժանդակ մատենագիտության ստեղծումից կամ նվազեցնի այդ ուղղությամբ կատարվող աշխատանքը, այլ ավելի ծավալի այն՝ առավել լուրջ գիտական հիմքի վրա դնելով:

Հրատարակչական բեղմնավոր աշխատանք է տանում հանրապետական գրադարանը վերջին տարիներին: Պետք է սակայն նպատակասլաց օգտագործել հայ սովորաբար մատենագիտության կարևոր կենտրոններից մեկի՝ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանի հրատարակչական հնարավորությունները:

Դեռևս հրապարակում չկա հայ խոշոր գրողներից, արվեստագետներից, գիտնականներից, լրագրողներից ու հասարակական գործիչներից շատերի անհատական մատենագիտու-

1 Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան պատրաստվում է լույս ընծայելու Ա. Սարգսյանի կազմած հայագիտական մատենագիտությունը (2-րդ հրատարակությամբ, առաջինը եղել է 1946-ին), հանրապետական գրադարանի հիշյալ հայագիտական-կրթագիտական քարտարանը տարբեր

թյունը, պետք է հրատարակման պատրաստել նաև Հայագիտական-երկրագիտական այն քարտարանը¹, որ կազմվում է գրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական բաժնում, Գու-ցե հնարավոր լինե՞ր հրատարակել հայ պարբերականներից մի քանիսի հոդվածների քարտարանները: Մի խոսքով, գիտաօժանդակ մատենագիտության դժո՞վ անելի՞ք շատ կա:

Հանրապետական գրադարանում աշխատանք է տարվում նաև մատենագիտության տեսության ու պատմության ուղղու-թյամբ:

Առհասարակ պետք է նշել, որ հանրապետությունում մատենագիտության տեսության ուղղությամբ տարվող աշխատանքը թույլ է, և դա բացասաբար է անդրադարձել մատենագիտական մի շարք ցանկերի որակի վրա: Հայ մատենագիտության երկարամյա փորձը՝ նյութերի նկարագրության տարբեր և զանակները, մատենագիտական ցանկերի տարբեր կառուցվածքները և այլ հանգամանքներ երկար ժամանակ տեսական վերլուծության չեն ենթարկվում, չեն դնահատվում: Ավելիին, մինչև վերջերս, ընդհանրապես, որևէ փորձ չէր արվում ամփոփելու, դնահատելու անցյալում, ինչպես և խորհրդային ժամանակաշրջանում կատարված աշխատանքը հայ մատենագիտության րնադավառում:

Մատենագիտության տեսության ու պատմության հարցերը առաջ են քաշվել լրագրային առանձին հոդվածներում և մատենագիտական ցանկերի առաջաբաններում: Կարելի է հիշատակել միայն Հրաշյա Կոստիկյանի «Տեղեկատու թի-րայա մատենագիտությունից, ուր ընդգրկված է միայն օտար լեզուներով հայագիտական գրականությունը (մինչդեռ քարտարանում լեզվական սահման չկա): Ի դեպ, Սամաշյանի մատենագիտությունը շատ տարբեր է նաև հանրապետական գրադարանի կազմած «Հայ գրողները օտար լեզուներով» մատենագիտությունից (որի մասին խոսվեց), ուր հիմնականում ընդգրկված է ոչ թե հայագիտական, այլ հայ գեղարվեստական գրականությունը, թարգմանված օտար լեզուներով:

լիոգրաֆիական աշխատանքը գրադարանում՝ ձեռնարկը, որ առանձին գրքով հրատարակվեց 1951 թվականին (94 էջ) կուլտուր-լուսավորական հիմնարկների կոմիտեի կողմից։ Առանձին գրքույկով հանրապետական գրադարանը լույս բնծայեց նաև Բ. Աստվածատրյանի և Հ. Սիլվանյանի «Տեղեկատու-րիբրիոգրաֆիական աշխատանքի կազմակերպումը գյուղական և շրջանային գրադարաններում» մեթոդական նամակը։

Շատ ավելի հետաքրքրական էր Հ. Կոստիկյանի ակնարկը, նվիրված խորհրդային շրջանի հայ մատենագիտությանը, որը զետեղված է Վ. Դենիսովի՝ Կոստիկյանի կողմից թարգմանված «Ընդհանուր ռիբրիոգրաֆիա» գրքում (1957, էջ 268—293)։ Ակնարկի վերնագիրն է «Հայկական ՍՍՏ պետական ռիբրիոգրաֆիան»։

Այնուհետև, այս ակնարկը ընդլայնվեց և տեղ գտավ Հ. Կոստիկյանի «Մատենագիտության հիմունքները» ուսումնական ձեռնարկում¹։

Այս գիրքը մատենագիտության տեսական և պատմական հարցերին նվիրված հայերեն հեղինակված առաջին ընդարձակ աշխատությունն է։

Գիրքը բաղկացած է տասնհինգ գլուխներից, սակայն զրոյվար չէ նկատել, որ այն, ըստ էության, բաժանվում է երկու հիմնական մասի. առաջինը (մինչև յոթերորդ գլուխը) նվիրված է խորհրդային մատենագիտության ընդհանուր հարցերին, իսկ երկրորդում հեղինակը խոսում է խորհրդային իշխանության տարիներին Հայաստանում կատարված մատենագիտական աշխատանքի մասին։

Գրքի սկզբում տրված է մատենագիտություն առարկայի բնութագիրը, ապա առանձին բաժնում մանրամասն շարու-

1 Հ. Կոստիկյան Մատենագիտության հիմունքները։ Ուսումնական-մեթոդական ձեռնարկ գրադարանային ֆակուլտետի ուսանողների և գրադարանային աշխատողների համար։ Եր., Ալ. Մյասնիկյանի անվ. գրադ., 1963, 277 էջ։

դրելած էն Հենինի մտքերը մատենագիտական աշխատանքի մասին. Սրան հաջորդում է «Սոցիալական Միութեան կոմունիստական պարտիան մատենագիտության մասին» գլուխը:

Սրկրորդ ընդարձակ գլխում խոսվում է խորհրդային մատենագիտության մեթոդների և տեսակների մասին: Լեյստեղ խոսվում է նաև զրադարաններում մատենագիտական գործի կազմակերպման և մատենագիտական ցանկեր կազմելու մեթոդների վերաբերյալ:

Գրքում քննված վերոհիշյալ հարցերը, հասկանալի է, նոր չէ, որ մշակված են: Ռուսներեն լեզվով քաղական ընդարձակ գրականություն կա, ուր մանրամասն քննված ու վերլուծված են այդ հարցերը: 2. Կոստիկյանը իր գրքի առաջին մասում օգտագործել է արդեն ձևոք բերվածը՝ անելով մի շարք լրացումներ: Գնահատելի է այն, որ գրքի այս մասում նյութերի ավելորդ ծանրաբեռնվածություն չկա, ամեն հարցի մասին հեղինակը ձգտում է ասել ամենահիմնականը, որ և անհրաժեշտ է այս կարգի մի ուսումնական ձեռնարկում:

Սակայն չի կարելի չնկատել նաև, որ իր այդ ձգտման մեջ հեղինակը երբևէն ծայրահեղության մեջ է ընկնում, որի հետևանքով մի շարք, հաճախ շատ կարևոր, հարցեր ներկայացված են չափից ավելի հակիրճ: Օրինակ, նման ուսումնական ձեռնարկում լավ կլիներ, որ մանրամասն քննվեին այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ հանձնարարական մատենագիտության նպատակն ու խնդիրները, տարբեր հանձնարարական ցանկերի կազմման մեթոդները և այլն: Մինչդեռ ընդամենը շորս էջում է խոսվում այնպիսի հարցերի մասին, ինչպիսիք են՝ հանձնարարական ցանկի թեմայի ընտրությունը, ցանկերի ընթերցողական հատկացվածությունը և նյութերի դասավորությունը նրանց մեջ:

Ձեռնարկի առաջին մասում հաջողված գլուխներից է «Մատենագիտական աշխատանքի կազմակերպումը զրադարանում», ուր հեղինակը լուսարանել է զրադարաններում (հիմնականում, իհարկե, մասսայական զրադարաններում) կատարվող և կատարվելիք մատենագիտական աշխատանքը:

Գրքի երկրորդ մասը, որ նվիրված է Խորհրդային Հայաստանում կատարված և կատարվող մատենագիտական աշխատանքին, նախ ուշագրավ է իբրև այդ ուղղությամբ արված առաջին փորձ:

Այստեղ մատենագիտական արտադրանքը քննվում և գնահատվում է ըստ մատենագիտության տեսականների (հաշվառման-գրանցային, հանձնարարական և այլն): Այս մատենցումը հնարավորություն է տվել հեղինակին ցույց տալու, թե ինչ է արդեն արված մատենագիտության յուրաքանչյուր տեսակի գծով և դեռ ինչ անելիքներ կան:

Առհասարակ նկատելի է, որ Կոստիկյանը չի սահմանափակվում մատենագիտության բնագավառում արդեն կատարվածը վերլուծելով և գնահատելով, այլ խոսում է հետևյալ հարցերի մասին: Օրինակ, նկարագրելով և գնահատելով հայ պարբերական մամուլի մատենագիտության բնագավառում արդեն կատարված աշխատանքը՝ Կոստիկյանը խոսում է այն գլխավոր խնդիրների մասին, որոնք պետք է լուծել այդ մատենագիտության բնագավառում եղած լուրջ բացը վերացնելու համար:

Հայաստանում այժմ շատ կարևոր է և անհետաձգելի այնպիսի մի խնդրի լուծում, ինչպիսին է տարբեր հիմնարկներում կատարվող մատենագիտական աշխատանքի համաձայնեցումը (կոորդինացիան): Այստեղ կան շատ լուրջ թերություններ, որոնց վերացման մասին նույնպես խոսվում է Կոստիկյանի գրքում:

Իր տեսակի մեջ առաջինը լինելով՝ այս ձեռնարկը, հասկանալի է, որ ունի և մի շարք թերություններ: Նշենք մի քանիսը: Գրքի առաջին մասում հեղինակն իր տեսական դրույթները հաճախ է հիմնում իրական փաստերի վրա, իրեն օրինակներ բերվում են ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ Հայաստանում հրատարակված մատենագիտական ցանկերը, որ լավ է: Բայց որոշ դեպքերում այսպիսի որոշակի օրինակները պակասում են կամ բացակայում (օրինակ, նման փաստերով զբքում չի ներկայացված հանձնարարական մատենա-

դիտության թեմատիկ և կառուցվածքային մեծ բազմազանությունը): Լավ կլինե՞ր նաև, եթե վերլուծվեին հանձնարարական ցանկերի օգտագործման, նրանց թեմաների ճիշտ ընտրության, նյութերի ընդգրկման ճիշտ քանակը որոշելու տեսակետն և շատ պետքական հարցերը:

Նկատվում է նաև, որ այն դեպքերում, երբ Հ. Կոստիկյանը ինքնուրույն է թննում հարցերը իր ընտրած օրինակների հիման վրա, շարադրանքն ավելի հետաքրքրական և ուշադրավ է դառնում: Ցավոք, գրքի առաջին մասում տեղ-տեղ հեղինակը հարկ է դածից ավելի է նկատի ունենում կամ ասում այլ մատենագետների, մասնավորապես Դենիսովի կողմից արդեն ասվածը:

Երկրորդ մասում որոշ դեպքերում համոզիչ չեն դասակարգված մատենագիտական ցանկերը ըստ տեսակների: Օրինակ, Այ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի հրատարակած մի շարք դիտաօժանդակ մատենագիտություններ (Աբովյանին, Դեմիրճյանին, Շիրվանզադեին, Ջարենցին, Բակունցին, Կոմիտասին, Եկմալյանին և այլոց նվիրված) դրված են հանձնարարական մատենագիտության մեջ:

Հեղինակը առանձին մատենագիտական ցանկերի գնահատականներ է տալիս, սակայն հաճախ այդ գնահատականները հավասարապես բարձր են, չեն նշվում մատենագիտությունների բնորոշ արժանիքներն ու թերությունները, իսկ որոշ կարևոր ցանկեր մնում են առանց գնահատականի:

Վերջում հարկ է նշել Կոստիկյանի գրքի մի ուշագրավ արժանիքը: Դա այն է, որ այստեղ առաջին անգամ խորհրդային մատենագիտության մեջ բարձր գնահատական է տրվում Ա. Ղադիկյանի մատենագիտական հայացքներին, տեսակետներին: Ուրախալի է, որ Կոստիկյանը մի կողմ թողնելով այդ հարցում հղած նվաստացուցիչ, կանխամտածված կարիծքները՝ ճիշտ է գնահատում անցյալի հայ մատենագիտության խոշորագույն դեմքի տեսակետները մատենագիտական աշխատանքի վերաբերյալ:

Հ. Կոստիկյանը իր այս գիրքը ավելի ընդարձակելով և

փաստալից դարձնելով՝ ներկայացրեց իբրև թեկնածուական դիսերտացիա և պաշտպանեց: Ուշագրավ է նշել, որ Հայաստանում սա առաջին դեպքն էր. երբ իբրև դիսերտացիոն աշխատանք ներկայացվում և պաշտպանվում է մատենագիտությանը վերաբերող մի աշխատություն: Մինչ այդ մատենագիտները գիտական աստիճան ստանում էին ո՛չ մատենագիտական աշխատություններ ներկայացնելով պաշտպանության:

1964 թվականին լույս տեսավ (Կուլտ. մինիստրութ. հրատ.) Հ. Կոստիկյանի կողմից ուսերենից փոխադրված և կազմված «Հասարակական-քաղաքական մատենագիտություն» ուսումնական ձեռնարկը (366 էջ):

Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի մատենագիտական ողջ աշխատանքը վերը նկարագրվածով չի սահմանափակվում: Նախ՝ բացի տեղեկատու-մատենագիտական բաժնից ընթերցողներին մատենագիտական տարբեր բնույթի տեղեկանքներ տալիս են նաև մյուս գրեթե բոլոր բաժինները: Այնուհետև, պետք է հիշել գրադարանի մասսայական բաժնի կազմակերպած ցուցահանդեսները, ինչպես և կոմպլեկտավորման, տեխնիկական հատուկ տեսակի գրականության և օտար լեզուներով գրականության բաժինների ճնորդները՝ ցուցափեղկերը:

Ցուցահանդեսներ մեծ մասամբ լինում են հոբելյանական՝ այս կամ այն հիշարժան տարիքի (նշանավոր տնօրենդան կամ մահվան, որևէ պատմական իրադարձության տարեդարձի առիթներով և այլն): Ցուցահանդեսների մատենագիտական բնույթն այն է, որ նրանցում ցուցադրվում են և ընթերցողներին ներկայացվում թևալին վերաբերող գրքեր ու հոդվածներ պարբերական մամուլից:

Գրադարանում կազմակերպվում են (մասսայական աշ-

խատանքի բաժնի կողմից) նաև նոր գրքերի մատենագիտական բանավոր տեսություններ (ծանոթություն է տրվում գրքերի բովանդակության և գիտական կամ զեղարվեստական արժեքի մասին), որոնցում սակայն դեռևս ընթերցողների մեծ քանակ չի ընդգրկվում: Գրքերի այդ տեսություններին հիմնականում մասնակցում են գրադարանի աշխատողները:

Հանրապետական գրադարանի կատարած մատենագիտական աշխատանքի մի տեսակն էլ այն է, որ տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի, ինչպես և այլ բաժինների (գլխավորապես՝ մեթոդական) աշխատողները լինում են շրջանային և դուրդական գրադարաններում՝ օգնում գրադարանավարներին մատենագիտական աշխատանք կազմակերպելու գործում: Շրջանային և դուրդական գրադարանների մատենագիտական աշխատանքը նախ քարտային գրացուցակների կազմումն է, ապա նաև՝ թևամատիկ բարտարանների, գրքերի ցուցահանդեսների և ցուցափեղկերի, գրքի տեսությունների կազմակերպումը:

Ե. Սարգսյանը 1960 թվականին գրում էր. «Պետք է ասել, որ բիրյուդրաֆիտկան աշխատանքը տարիներ շարունակ համարյա տեղ չի գտել մասսայական պրագմատիկների աշխատանքի սյուրսիտիկայում»¹ (խոսքը քարտարանների կազմման և տեղեկատու աշխատանքին է վերաբերում): Հեղինակը գրում է, որ այդ վիճակը (որը, անշուշտ, չափազանցված է) փոխելու պայմաններից մեկն էլ տեղեկատու-մատենագիտական բաժնի ավելի ներգործուն օգնությունն է շրջանային և դուրդական գրադարաններին:

Ամեն զեպքում անտուրակելի է մի բան, որ հանրապետական պրագմատիկներ ավելի լուրջ ջանքեր կարող է գործադրել հանրապետության տարբեր (այդ թվում նաև գիտական) գրադարաններում մատենագիտական աշխատանքը ուժեղացնելու և բարելավելու, այն ավելի պարզ, մատչելի և մա-

¹ «Գրադարանավար», 1960, № 3, էջ 20:

նավանդ գործնական դարձնելու համար, քանի որ, վերջի-
վերջո, գրադարանային աշխատանքի մասնագիտական կողմը
ներա մատենագիտական կողմն է: Այս դեպքում մատենագի-
տության տակ պետք է հասկանալ գրքերի մասին կազմա-
կերպվող տեղեկատվության ամեն ձև՝ սկսած գրադարանային
քարտային գրացուցակներից և մատենագիտական քարտա-
րաններից մինչև գրքային ցուցահանդեսներ:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅՈՒՄ

Դեռևս այն տարիներին, երբ Հայաստանում գործում էր ԽՍՀՄ Գիտությունների ակադեմիայի հայկական ֆիլիալը (1936 թվականից), նրա տարբեր ինստիտուտներում սկսել էր տարվել մատենագիտական աշխատանք, որը շարունակվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադրումից (1943 թ.) հետո:

Սակայն այստեղ պետք է տարբերել մատենագիտական աշխատանքի նրկու տեսակ: Գիտությունների ակադեմիան, ինչպես և ամեն մի գիտական հիմնարկ գիտական աշխատանքի իր ծրագիրն ունի: Յուրաքանչյուր գիտական աշխատում է իր թեմայի վրա, ըստ որում, այդ աշխատանքն սկսում է նյութերի հավաքմամբ, որ շատ բանով մատենագիտական աշխատանք է: Այդ աշխատանքի ընթացքում գիտնականի ձեռքի տակ հավաքվում է օգտագործված (ինչպես և չօգտագործված) գրականության հաճախ շատ ընդարձաց ցուցակ: Եվ այդ թեմայի վերաբերյալ: Աշխատությունը հրատարակելիս հեղինակը հաճախ այդ գրականության ցանկը (ամբողջությամբ կամ մասամբ) կցում է իր աշխատությանը:

Դա, անշուշտ, մատենագիտություն է, սակայն այդպիսի մատենագիտություն կազմում է ամեն մի ուսումնասիրող, գիտնական: Եվ գիտությունների ակադեմիայի ամեն մի գիտական աշխատակից նման մատենագիտական, աշխատանքով, անշուշտ, զբաղվում է:

Այսպիսի մատենագիտությունը առաջանում կամ ստեղծվում է իրեն հետևանք գիտական աշխատանքի: Ուստի այն կարելի է կոչել երկրորդային մատենագիտություն, քանի որ այս դեպքում առաջնայինը գիտական աշխատությունն է: Անշուշտ, այս կարգի մատենագիտությունն էլ տեղեկություն-

ներ տալիս է ընթերցողներին համապատասխան գրականության վերաբերյալ, սակայն երկրորդային մատենագիտական ցանկերը տեղեկատվության նպատակով չէ, որ կազմվում են

Գիտությունների ակադեմիայում ստեղծվում է նաև առաջնային մատենագիտություն, այսինքն՝ մատենագիտություն սովորական իմաստով, որի առաջնահերթ նպատակը տարբեր բնույթի գրական երկերի մասին տեղեկատվությունն է:

Այս գործով հիմնականում զբաղվում է ակադեմիայի կենտրոնական գրադարանը, թեև որոշ ինստիտուտներ՝ զուխավորապես պատմության և գրականության ինստիտուտները նույնպես զբաղվում են մատենագիտության (առաջնային) կազմմամբ:

Ավելացնենք նաև, որ երկրորդային մատենագիտությունը որպես օրենք լինում է ներգրքային, այն աշխատությանը կից, որի ստեղծման ժամանակ, իբրև հիմնական աշխատանքի հետևանք գոյացել է: Ինչ վերաբերում է առաջնային մատենագիտությանը, ապա այն հրատարակվում է և՛ առանձին գրքերով, և՛ գրքերին կից, և՛ պարբերականների մեջ:

Ակադեմիայի կողմից լույս ընծայված երկրորդային մատենագիտական լավագույն ցանկերի նմուշներ են մի շարք գիտական աշխատակիցների, այդ թվում, ակադեմիկոսների երկերին կից ցանկերը: Հիշենք, մի քանի օրինակ. պատմության և պատմական օժանդակ առարկաների գծով՝ Կ. Ղաֆադարյանի «Հայկական գրի սկզբնատեսակները» գրքում (1939, էջ 59—93), Հ. Մանանդյանի աշխատություններում՝ «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության», հտ. 2, մաս 2 (1957, էջ 411—432) և հտ. 3, (1952, էջ 393—403), «Տիգրան Բ և Հոռմը» (1940, էջ 217—230) և այլն: Ընդարձակ է Ա. Հովհաննիսյանի «Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության» ուսումնասիրության 2-րդ գրքի վերջում եղած մատենագիտությունը (1959, էջ 645—666): Օղտագործված գրականության ցանկեր կան նաև Վ. Հակոբյանի «Մանր ժամանակագրությունների» երկու հատորներում

(Մետաղագրացուցականներ ԼՆ, 1951, էջ 402—404, 1956, էջ 590—593), Վ. Գրիգորյանի «Երևանի խանությունը XVII դարի վերջում» գրքում (1958, էջ 208—211), և այլն: Մատենագիտական բնույթի աշխատություն է Հ. Ստեփանյանի «Հայ բարսեղագրական հրատարակությունները 260 տարում» գիրքը (1957, 158 էջ):

Գրական-գրականագիտական ցանկեր կան, օրինակ, Ս. Արեղյանի կազմած «Գուսանական ժողովրդական տաղեր, հայրեններ և անտունիներ» գրքում (1940, էջ 27—31), նույն հեղինակի «Давид Сасунский» գրքույկի վերջում (1939, էջ 55—95), Ա. Ղանալանյանի «Առածանու» (1-ին հրատ.) («Հայկական առածանի») մեջ (մատենագիտության արժեքայտեսի ունի «Համառոտագրություններ աղբյուրների» ցանկը, 2-րդ հրատ., 1960, էջ 392—396), Ա. Սրապյանի աշխատասիրած «Հովհաննես Երզնկացի» գրքում (1958, էջ 285—308), Ն. Թումանյանի «Հովհաննես Թումանյանը և ուսուցիչությունը» գրքում (1956, էջ 133—138, ուսուցիչությունը Թումանյանի կատարած թարգմանությունների ցանկն է): Ընդարձակ մատենագիտություն է զետեղված Գ. Հովնանի «Ռուս-հայ գրական կտակը» աշխատության առաջին և երկրորդ հատորներում (1961, համապատասխանաբար էջ 481—506 և 439—478), Բ. Զուգասդյանի «Հայ-իրանական գրական տոնություններ» գրքում (1963, էջ 227—237) և այլուր: Լեզվաբանական գրականության՝ Ա. Արրահամյանի «Բայը ժամանակակից հայերենում» աշխատության մեջ (գիրք 1, 1962, էջ 723—727), Վ. Առաքելյանի «Ներածություն հայերենի շարահյուսության» աշխատության մեջ (1959, էջ 41—42), Ս. Արրահամյանի «Ժամանակակից հայերենի դերանուններ» գրքում (1956, էջ 348—350) և այլն: Արվեստաբանության դժոյ՝ Մ. Ղազարյանի «Վարդգես Սուրենյանց» գրքում (1960, էջ 79—96, հրատարակել է Հայպետհրատը), Բ. Աթալյանի «Հայկական խաղալիք նոտագրությունը» (1960, էջ 280—285), Դ. Դյոնոնու «Հայկական կինոարվեստը» (1960,

էջ 275—323) աշխատութիւններում. ն. Տոկարսկու «Архитектура Армении» գրքի հրկու հրատարակութիւններում (վերջինը՝ 1961, էջ 366—374) և այլն: Ընդարձակ է Ռ. Զարյանի «Աղամյան: Արվեստը» և «Աղամյան: Կյանքը»: ուսումնասիրութիւնների վերջում տրված մատենագիտութիւնը (համապատասխանաբար՝ 1960, էջ 331—405 և 1961, էջ 473—522), Փիլիսոփայության գծով՝ Վ. Զալոյանի գրքերում. ինչպես, օրինակ՝ «История армянской философии» (1959, էջ 362—367), Ս. Արևշատյանի աշխատասիրած հրատարակութիւններում, ինչպես, օրինակ, Դավիթ Անհաղթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» գրքում (1960, էջ 166—167) և այլն:

Ներգրքային այս մատենագիտական ցանկերի մէջ կան նաև շատ արժեքավորները, որոնցում հաճախ նշված են լինում քիչ հայտնի կամ նույնիսկ միայն տվյալ հեղինակին հայտնի նյութեր:

Առհասարակ, պետք է ասել, որ գիտական աշխատողների, մանավանդ՝ հայագետների մեջ երբեմն լինում են մատենագիտական զարմանալիորեն մեծ պաշար ունեցողներ: Զիկարելի, օրինակ, հայ մատենագիտութիւն մասին գրել և չհիշել Աշոտ Հովհաննիսյանին, որի մատենագիտական հիշողութիւնը հաճախ անհավանական չափերի է հասնում:

Բացի երկրորդային բնույթի մատենագիտական ցանկերից, ակադեմիայի տարրեր ինստիտուտներում կազմվում են

1 Այդ բանը զգացվում է ոչ միայն գիտնականի աշխատութիւններում, այլև նրա հետ այս կամ այն հարցի մասին խոսելիս և այլ առիթներով: Օրինակ, տողերիս հեղինակը մի շարք անգամ ականատես է եղել, թէ ինչպես մատենագարանի տպագիր բաժնում Ա. Հովհաննիսյանը կարողացել է որոշել քայքայված, շապիկը, տիտղոսաթերթը և շատ թերթեր պակաս գրքերի հեղինակը, վերնագիրը, կամ համեմատյն դեպս, ճիշտ ուղի է ցույց տվել, աղբյուր նշել զրանք գտնելու համար (և այդ այն բանից հետո, երբ զրադարանային փորձված աշխատողները, մի շարք անգամների գիտնականներ անզոր են եղել օգնել այդ գրքերի հեղինակները որոշելու գործում):

կամ այդ ինստիտուտների կողմից հրատարակման հանձնվում նաև առաջնային մատենագիտական ցանկեր: Օրինակ, կարելի է հիշել Մ. Արեղյանի և Ս. Մալխասյանցի աշխատությունների մատենագիտության առաջին հրատարակությունները: Այդ ցանկերը ներգրքային էին. առաջինը տպված է «Գրական-բանասիրական հետախուզումներ» գրքում (1946, էջ 427—448), երկրորդը (կազմող Ա. Ավագյան)՝ լեզվի ինստիտուտի «Աշխատությունների ժողովածու»-ի 3-րդ հատորում (1948), Ա. Բակունցի ստեղծագործությունների մատենադիտությունը նույնպես առաջին անգամ հրատարակեց «Ազգամիտ» գրականության ինստիտուտի կազմած «Ակսել Բակունցի ստեղծագործությունը» ժողովածուի մեջ (1959, էջ 271—294),

Ակագեմիայի հրատարակությամբ են լույս տեսել նաև Ա. Բարայանի կազմած մի քանի մատենագիտական ցանկեր, ինչպես, օրինակ, հայ հին գրականության մատենագիտությունը Մ. Արեղյանի «Հայ հին գրականության պատմություն» 1-ին հատորի ուսանելի հրատարակության մեջ (Եր., 1948, էջ 509—524), ինչպես նաև «Армянские литературные связи (1920—1960). Материалы к библиографии» (Եր., 1960, 152 էջ) մատենագիտությունը առանձին գրքով (թեև տեղասկսնայի է մնում, թե ինչու հայերեն, ռուսերեն և այլ լեզուներով նյութեր պարունակող հայ գրական կապերին նվիրված այս ցանկը իրրեւ հայերեն մատենագիտություն չի հրատարակվել):

Ակագեմիայի ցանցում կատարվող մատենագիտական աշխատանքի մեջ է մտնում նաև ակագեմիայի հրատարակչության (այժմ՝ «Գիտություն») լույս ընծայած գրքերի տարեկան ցուցակների (կան 1946, 1947, 1949 թվականների այգույսի ցուցակներ) և հրատարակվելիք գրքերի թեմատիկ պլանների (սկսած 1949 թվականից մինչև այժմ) հրատարակումը:

**ԳԱ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ**

Ներկայումս Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայում կատարվող մատենագիտական աշխատանքի մի զգալի մասը կատարում է կենտրոնական գրադարանի մատենագիտական բաժինը։ Տեղեկատու աշխատանքի հիմնական ծանրությունն ընկած է այս բաժնի վրա։

Բաժինն սկսել է գործել 1945 թվականից՝ մեկ աշխատողով։ Այժմ ունի 12 աշխատող։ Բաղկացած է երկու բաժանմունքից՝ գիտական մատենագիտության, և տեղեկատու-մատենագիտական։ Բաժինը իր աշխատանքները տանում է երկու հիմնական ուղղությամբ. ա) մատենագիտական քարտարանների և ցանկերի ստեղծման և բ) գրավոր ու բանավոր մատենագիտական տեղեկատվության։

Ներկայումս բաժինն ունի հետևյալ քարտարանները.

1. Հայաստանում տպագրվող հայերեն և ռուսերեն հանդեսների հոդվածների սիստեմատիկ քարտարան (1945 թվականից)։

2. Հայաստանի գիտահետազոտական հիմնարկների հրատարակությունների (գիրք, հոդվածներ, ավտոռեֆերատներ և այլն) այբբենական և սիստեմատիկ քարտարաններ։

3. Հեղվարանությունը Հայաստանում. 1920—1965 թթ.։

4. Հայաստանի բնական և կենդանական աշխարհը (ընդգրկում է 1920—1965 թթ. հրատ. նյութերը)։

1 Կենտրոնական գրադարանի փոխարեն վերջերս գործածում են ֆունկցիոնալ գրադարան անվանումը այն պատճառաբանությամբ, որ իրր կենտրոնական նշանակում է ենթակա այլ գրադարաններ ունեցող, իսկ ֆունկցիոնալ՝ դարձյալ կենտրոնական, բայց ենթակա գրադարաններ չունեցող։ Այս պատճառաբանությունը հաշվի չառնելով՝ մենք գործածում ենք ընդունված անունը։

2 Ակադեմիայի հրատարակություններն այստեղ ներկայացված չեն, քանի որ նրանք ընդգրկվում են մատենագիտական տպագիր տարեգրերում։

5. Հայադիտական գրականությունը ակադեմիայի հրատարակություններում:

6. Նշանավոր հայ գիտնականների, գործիչների և ստեղծագործողների քարտարան (ընդգրկված է միայն գրականություն նրանց մասին):

7. Փիմիայի և կենսաբանության քարտարան. կազմվում է պարբերական հրատարակությունների հոդվածները ներկայացնող տպագիր քարտերից (ոուսերեն), որ ստացվում են համաիթևնական գրապալատից:

Բաժնում կազմված են որոշ գիտնականների և գրողների անհատական մատենադիտական քարտարաններ, այդ թվում՝ Դ. Դեմիրճյանի, Ա. Իսահակյանի, Մ. Նալբանդյանի, Հ. Բունիաթյանի, Այս քարտարաններից առաջինը՝ բաժինը ծրագրում է հրատարակել, թեև անհասկանալի է մնում Դեմիրճյանի մատենադիտությունը երկրորդ անգամ հրատարակելու նպատակը (կա Ալ. Մյասնիկյանի անվան գրադարանի հրատարակությունը), երբ շատ ուրիշ գրողների անհատական մատենադիտությունը գեղես չկա:

1955 թվականից բաժինը հրատարակում է տպագիր մատենադիտական ցանկեր, որոնք երկու բնույթի են. ա) անհատական կենսամատենադիտություններ և բ) արձանագրական մատենադիտական ցանկեր:

Անհատական մատենադիտության գծով բաժինը իր ցանկերը լույս է բնծայում Վնյութեր հայ գիտնականների կենսագրություն և բիրլիոգրաֆիայի համար» (տպա նաև՝ Մովեստական Հայաստանի ականավոր գիտնականները) մատենաշարով:

Այս մատենաշարը և կենսամատենադիտական ուղեցույցների բնույթը բնագործնակված են միութենական գիտությունների ականագետիայի համանման ոուսերեն հրատարակություններից: Նույնիսկ գրքույկների, նրանց շապիկների, տիտղոսաթերթների ձևավորումը, ցանկերի կառուցվածքը գալիս է հիշյալ հրատարակություններից: Ըստ որում, այդ կարգի կենսամատենադիտական ուղեցույցներ հրատարակում են

նաև միութենական հանրապետությունների ակադեմիաները, Տիմիրյազևի անվան գյուղատնտեսական ակադեմիան և այլ գիտական հիմնարկներ:

Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի կենտրոնական գրադարանը կարևոր դործ է կատարում Հայաստանի նշանավոր գիտնականների աշխատությունների և նրանց մասին եղած գրականության կենսամատենագիտական ուղեցույցները հրատարակելով:

Ստորև բերում ենք արդեն լույս տեսած այդ կարգի կենսամատենագիտական ուղեցույցների ցուցակը.

1. А. Лалаян Леон Андреевич Оганесян. Ереван, 1955, 50 стр.

2. Խ. Վլասյան և Հ. Մանասեցյան Հրաշյա Հակորի Անատոլյան: Ներածականը է. Աղայանի՝ «Գիտական գործունեության համառոտ ակնարկ»: Խմբ.՝ է. Աղայան և Վ. Կարմենյան, Եր., 1956, 106 էջ:

3. Е. Власян и С. Язычян Виктор Амазаспович Амбарцумян. Вступ. статья Л. Мирзояна. Ред. Л. Мирзоян и В. Карменян. Ереван, 1954, 74 стр.

4. Иосиф Абгарович Орбели. Составители: Е. Власян, А. Манасерян, М. Бартикан. Вступ. статья Б. Аракеляна. Ереван, 1957, 76 стр.

5. Խ. Վլասյան և Ս. Ցազիշյան Վիկտոր Համադասյի Համբարձումյան: Ներած. է. Միրզոյանի, Պատ. խմբ.՝ է. Միրզոյան և Վ. Կարմենյան, Եր. 1958, 121 էջ:

6. Խ. Վլասյան և Ռ. Բաբաջանյան Գրիգոր Այվազի Ղափանցյան: Ներած.՝ Հ. Կոստանյանի, Խմբ.՝ Վ. Կարմենյան, Եր., 1959, 77 էջ:

7. Е. Власян и Р. Бабаджанян Яков Амазаспович Мапандян. Вступ. статья Г. Саркисяна. Ереван, 1956, 80 стр.

8. Ռ. Բաբաջանյան Ստեփան Սարգսի Մալխասյանց: Ներած. է. Աղայանի, Խմբ.՝ Վ. Կարմենյան, Եր., 1962, 79 էջ:

9. Ռ. Բաբաջանյան Մանուկ Խաչատուրի Աբեղյան, Ներած. և խմբ. Ա. Ղանալանյանի, Եր., 1963, 72 էջ:

10. Միլբայել Գալուստի Թումանյան: Կազմել է Բաթինը: Ներած. Ա. Աղատյանի, Եր., 1965, 51 էջ:

11. Հ. Կոստանյան Նիկողայոս Յակովլևիչ Մառ, խմբ.՝ Ա. Կարիրյան, Եր., 1965, 111 էջ:

12. Ռ. Բաբաջանյան Արսեն Հարությունի Տերտերյան: Ներած. Հոգվածը և խմբ. Հ. Թամրազյանի, Եր., 1966, 72 էջ:

Այս ուղեցույցների մեծ մասի կառուցվածքը նույնն է (աննշան շեղումներով), Յուրաքանչյուր գրքույկը բաղկացած է երկու հատվածից. 1) գիտնականի կյանքին և գործին նվիրված մասից և 2) մատենագիտությունից: Այս վերջինն էլ երեք հիմնական բաժին է ունենում՝ ա) գիտնականի աշխատությունների ժամանակագրական ցանկ, բ) գիտնականի և նրա աշխատությունների մասին եղած գրականության ցանկ, գ) գիտնականի աշխատությունների այբբենական ցանկ (ուր

Հայաստանի ԳԼ Գլխային գրադարանի Հրատարակած
մատենագիտական ցանկերից

յութաբանչիւր աշխատութեան զիմաց գրվում է հրապարակման տարեթիվը:

Սակայն երբեմն այս ուղեցույցների մատենագիտական մասը ունենում է նաև այլ բաժիններ: Ստորև որպէս նմուշ բերում ենք Մ. Արեղյանի կենսամատենագիտութեան լրիվ քովանդակութիւնը.

«Ակադեմիկոս Մ. Խ. Արեղյանի կյանքի և գործունեութեան հիմնական տարեթիւերը: Ա. Ղանալանյան կյանքի և գիտական գործունեութեան համառոտ ակնարկ:— Աշխատութիւնների բիբլիոգրաֆիա:— Անտիպ աշխատութիւններ:— Գրականութիւն Մ. Խ. Արեղյանի մասին:— Աշխատութիւնների այբբենական ցանկ (տարեթիւերով):— Հեղինակակիցների անվանացանկ:— Համառոտագրութիւններ»:

Բաժնի վերջերս լույս ընծայած կենսամատենագիտութիւնները այս կառուցվածքն ունեն, բացառութիւն է կադմում միայն Ն. Մառի կենսամատենագիտութիւնը, որի կառուցվածքը տարբեր է:

Այդ տարբերութիւնը բացատրվում է նրանով, որ ուղեցույցը թեև հրատարակվել է իրրև կենտրոնական գրադարանի մատենագիտական բաժնի աշխատութիւն, սակայն բաժնի աշխատակիցներից որեւէ մեկը որեւէ կերպ չի մասնակցել նրա կազմմանը: Այս ուղեցույցի վրա փոխված է նաև մատենաշարի անունը, այն դարձել է՝ «Նյութեր հայադեւտների գործունեութեան և բիբլիոգրաֆիայի համար»: Այս փոփոխութիւնը արվել է հասկանալի նպատակով. Ն. Մառի կենսամատենագիտութիւնը նախորդ մատենաշարին (Ձեռնարկական Հայաստանի ականավոր գիտնականները) շէր համապատասխանեցնելը: Ասենք միանգամից նաև այն, որ Ն. Մառի այս կենսամատենագիտութիւնը լրջորեն քննադատելի է մի շարք այլ տեսանկյուններից: Ամենից առաջ մատենագիտական նկարագրութեան տարրական կանոնները ռաւահարված են, ինչպէս և անտեսված են հայերէնի ուղղագրութեան և մանավանդ կետագրութեան մի շարք կանոններ: Մառի աշխատութիւնները

բաժանված են երեք խմբի՝ բանասիրական, հնագիտական, լեզվաբանական (կարծես լեզվաբանությունը բանասիրությունը չէ), բայց այս բաժանման մեջ հետևողականություն չկա. օրինակ, պատմագիտական որոշ նյութեր դրված են բանասիրության բաժնում, այս բաժնում են նաև Մառի կազմած ձևագրացուցակները, իսկ հնագիտության բաժնում կան մի շարք լեզվաբանական գործեր և այլն: Մատենագիտական ցանկը հիմնականում կազմվել է Մառի աշխատությունների նախկին մատենագիտությունների հիման վրա, որոնք տպվել են Մառի ընտիր երկերի (ոտուերեն) 1-ին և 5-րդ հատորներում (Մոսկվա—Լենինգրադ, 1933 և 1935 թթ.) և այլուր: Նյութերի մեծ մասը առնված է նախկին ցանկերից: Կազմողը գրեթե նորություն չի բերել: Ինչպես Մառի նախկին մատենագիտությունը (ընտիր երկերում), այնպես էլ այս մեկը բնագիտական է 1935 թվականով: 1935 թվականից հետո հրապարակված Մառի հայագիտական գործերը բոլորովին դուրս են թողնված, օրինակ՝ չի հիշատակված Մառի անտիպ նամակների հրապարակումը («Բանբեր Հայաստանի արխիվներին», 1964, № 1), վերջերս հրապարակված «Միջնադարյան Հայաստանի մատենագրարաններ» հոդվածը (Երևանի համալսարանի տարեգրք, 1965, № 5), Մառի ընտիր երկերի հայերեն հրատարակությունը (1949 թ.) և այլն:

Անցյալի մի շարք հրապարակումներ նույնպես դուրս են մնացել (օրինակ՝ Վիկենայում 1892 թվականին տպագրված «Ամսառախին ուղևորությունից...»-ը):

Մատենագիտությունը չունի Մառի աշխատությունների սյուրենական ցանկ (որպիսին լինում է և շատ կարևոր է այս բնույթի կենսամատենագիտությունների մեջ): Նյութերի նկարագրություններում պարբերականների անունները համառոտացրված են, իսկ «Համառոտագրությունների գույքակ»-ում չի նշված պարբերականի հրատարակման վայրն ու հրատարակիչը, որով և հրապարակման ճիշտ աղբյուրը մնում է չնշված:

Զկա Մառի մասին գրված աշխատությունների և հոգված-ների ցանկը: Մի խոսքով, պակասավոր և սխալալատ մատենագիտություն է:

Զարմանալի է նաև, թե ինչու այս ցանկը, որ կազմել է ոչ մասնագետ, գոնե չի խմբագրվել մատենագետի կողմից:

Մատենագիտական կանոնների պահպանման տեսակետից քննադատության չի դիմանում նաև Լ. Հովհաննիսյանի կենսամատենագիտությունը, որի կազմմանը նույնպես բաժինը մասնակցություն չի ցուցաբերել:

Այնուհետև, անհասկանալի է մնում, թե ինչու է Մանանդյանի կենսամատենագիտությունը ռուսերեն հրատարակվել (այսինքն՝ շապիկը, գլխավոր տիտղոսաթերթը և Մանանդյանի կյանքին ու գործին նվիրված ներածականը միայն ռուսերեն են):

Նույնիսկ Հ. Օրբելու մատենագիտությունը կարելի էր իրրև հայերեն գիրք հրատարակել, մի բան, որ չի արել զրադարանը: Իսկ Լ. Հովհաննիսյանին նվիրված ուղեցույցի միջից (նաև մատենագիտության մասից) առհասարակ դուրս է վանված հայերենը:

Ակադեմիայի կենտրոնական գրադարանի հրատարակած այս կենսամատենագիտական ուղեցույցներից առավել հաջողներն են Հ. Աճառյանին, Գ. Ղափանցյանին, Վ. Համբարձումյանին (1958 թվականին), Ս. Մալխասյանցին, Մ. Արեղյանին և Ա. Տերտերյանին նվիրվածները, որոնց մատենագիտական ցանկերը կազմել են Ելենա Վլասյանը: Հ. Մանասերյանը և Ռ. Բաբաջանյանը՝ Վերջինս այժմ հաջողությամբ մասնագիտանում է անհատական մատենագիտական ցանկեր կադմելու բնագավառում:

Կենսամատենագիտական այս ուղեցույցներում մատենագիտական նյութը չի համարակալվում, օժանդակ ցունկեր չկան: Պետք է ասել, որ դրանց կարիքը շատ խիստ չի էլ զգացվում, քանի որ հիմնական նյութը դասավորված է ժամանակագրական կարգով, տարեթիվ առ տարեթիվ, իսկ գիտ-

նականի երկերի այրուհիական ցանկում, յուրաքանչյուր աշխատության դիմաց նշվում է նրա հրատարակման տարեթիվը, որով և հղում է տրվում ղեկի ժամանակագրական ցանկը: Իհն, թվում է, որ վատ չէր լինի, եթե ժամանակագրական ցանկում նյութերը համարակալված լինեին և եթե լինեիր այն անձանց անվանացանկը, ում դեմ բանավիճել է տվյալ դիտնականը, եթե լինեիր գիտնականի թղթակցած պարբերականների ցանկը և այլն:

Այս ամենի բացակայությունը մատենագիտական բաժնում բացատրում են նրանով, որ իրենք կենսամատենագիտությունները Սոսկվայի նույնակերպ հրատարակությունների օրինակով են կազմում:

Մի գիտություն ևս՝ Սովորաբար ասում են, որ այս կենսամատենագիտությունների մեջ համասար կարևորություն ունեն թե՛ գիտնականի կյանքին ու զործին նվիրված մասը, և թե՛ մատենագիտությունը (ոմանք նույնիսկ՝ առաջին մասն ավելի կարևոր են համարում): Մինչդեռ ճիշտն այն է, որ հիմնականը դրանցում, այնուամենայնիվ, մատենագիտական ցանկն է: Հենց այն փաստը, որ այս ուղեցույցները կազմվում են զրադուրանում, մատենագետների կողմից, արդեն շատ բան է ասում: Պատահական չէ նաև, որ գիտնականի կյանքին և զործին նվիրված հոդվածը այս ուղեցույցներում կոչվում է ներածություն, ներածական խոսք, ներածական հոդված: Ինչի՞ ներածություն են դրանք, պարզ է որ մատենագիտության: Բացի այդ, ասենք, Հ. Անատյանի, Հ. Օրբելու, Գ. Ղափանցյանի, Վ. Համբարձումյանի և այլոց կյանքի ու զործի մասին հոդվածներ և ուսումնասիրություններ կարելի է կարգալ նաև այլ կերպ՝ զրբերի ու պարբերականների մեջ, առանձին զրբերով, միևնույն այդ գիտնականների ամբողջական մատենագիտությունը ակադեմիայի զրադարանի այս ուղեցույցներն են ներկայացնում: Ընդդեմ է, ներածականների հեղինակները սովորաբար ավելի ճանաչված մարդիկ են լինում, քան մատենագիտական ցանկերի հեղինակները, բայց այնուամենայնիվ,

դրանով ուղեցույցի հավասար հեղինակակից չի կարող դառնալ գրքի ներածականի հեղինակը¹։

Ակադեմիայի գրադարանի մատենագիտական բաժինը կազմում և հրատարակում է նաև ակադեմիայի հրատարակությունների լրագրեր, ժողովածուներ, հանդեսների հոդվածներ և այլն) մատենագիտական ցանկերը, որոնք բաց էություն արձանագրական, գրացուցակային մատենագիտության արժևորումներ։

Մինչև այժմ լույս է ընծայվել չորս հատոր, որոնք ընդգրկում են Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի 1936—1961 թվականների հրատարակությունները։ Ամենից առաջ լույս տեսավ.

В. Карменян, Е. Власян и А. Хачатрян Библиография изданий Академии наук Армянской ССР. Книги и статьи. 1935—1949. Ереван, 1950, 238 стр.

Այս հատորը անհաջող էր, պակասներով և սխալներով լի, ուստի 1957-ին հրատարակվեց մի նոր հատոր, որը ընդգրկում էր նաև այս մեկի նյութերը։

Е. Власян и А. Манасерян Библиография изданий Армфана и Академии наук Армянской ССР. 1936 — 1956 гг. Ереван, 1957, 536 стр.

Ապա լույս տեսավ հաջորդ հատորը.

Е. Власян Библиография изданий Академии наук Армянской ССР. 1957 — 1961 гг., Ереван, 1963, 479 стр.

Այս հրատարակությունների կարևորության մասին խոսելու հարկ չկա. բավական է ասել, որ նրանք ներկայացնում են Հայաստանի գիտական մտքի գլխավոր կենտրոնի տրտու-

1 Կենսամատենագիտական այս ուղեցույցներում ներածականի հեղինակը նշվում է իբրև առաջին հեղինակ (սկզբում), մատենագիտության կազմող իբրև երկրորդ, ընդ այս անհշուտությունը ակնարկեցին ակադեմիայի գրադարանի մատենագիտության բաժնում, բոլորը համաձայնեցին գրանցումներով, որ ճիշտ կլինի հիմնական հեղինակ համարել մատենագետին, սակայն վկայակոչվեցին Մոսկվայի հրատարակությունները և որոշվեց ուղեցույցների մեջ առաջիկայում պահպանել նախկին կարգը։

դրանքը: Գիտաօժանդակ մատենագիտության բնագավառում նման հրատարակութիւնները, հասկանալի է, մեծ դեր ունեն կատարելու:

Կառուցվածքը սիստեմատիկ է՝ նյութը դասավորված ըստ դիտության ճյուղերի:

Այս հրատարակութիւնների մէջ Լեւոն տարբեր բնույթի թերութիւնների մասին խոսելը հազիւ թէ նպատակասլաց լինէր, քանի որ այնտեղ թույլ է տրված մատենագիտական մի այնպիսի մեծ արատ, որ կարելի է ասել, ստվերի մէջ է թողնում մյուս թերութիւնները: Գա այն է, որ ակադեմիայի կողմից հայերեն յույս բնծայված բոլոր գրքերը և հոգւածները բնագրի լեզվով չեն նկարագրված, բերված են սոսկ ռուսերեն թարգմանութեամբ: Այս քանն, ըստ երևութիւն, աննախագեւ է. մեզ հայտնի չէ, որ մի այլ տեղ հրատարակված լինի այսպիսի ծավալուն մի մատենագիտութիւն, որի մէջ տվյալ վայրի ազգային լեզվով հրատարակված նյութերը մատենագիտութեան մէջ ներկայացվեն ոչ այդ լեզվով: Ավելին, բարձրորակ է համարվում այն մատենագիտութիւնը, ուր բոլոր նյութերն են ներկայացվում բնագրի լեզվով, այդ թվում տվյալ վայրի համար օտար լեզուներով հրատարակված նյութերը: Այդպիսի ցանկեր շատ են հրատարակվել տարբեր վայրերում, այդ թվում նաև Հայաստանում, օրինակ, Հ. Անասյանի կազմած մատենագիտական ցանկերը, հանրապետական գրադարանի հրատարակած մի շարք ցանկեր, (օրինակ՝ «Մատենագիտութիւն հայկական մատենագիտութեան»), նույն ակադեմիայի հրատարակած ցանկերից մի քանիսը և այլն:

Պատահական չէ, որ մամուլն էլ նշեց ակադեմիայի գրադարանի թույլ տված այդ լուրջ վրիպումը. «Տարօրինակ է, — գրում էր «Նրեան» թերթը, — որ հայերեն լեզվով լույս տեսած գրքերի և հոգւածների նկարագրութիւնները մատենագիտութեան մէջ մատուցված են թարգմանաբար՝ ռուսերեն: Հարց է ծագում, հատորի կազմողները և հրատարակողները ինչու օրինակ չեն վերցրել թեկուզ մեր ակադեմիայի բաղմաթիւ այլ հրատարակութիւններից, որոնցում, և՛ թէ հոգւածը գրված է

հայերեն, ամփոփումը տրված է ռուսերեն և հակառակը՝

Պիտք է ասել, որ միութենական մյուս հանրապետությունների ակադեմիաներն էլ են լույս ընծայել իրենց հրատարակությունների բազմահատոր մատենագիտությունը և բոլորի մեջ տվյալ հանրապետության ազգային լեզվով տպագրված գրքերն ու հոդվածները նկարագրված են այդ լեզվով:

Շատ բարձր գնահատականի է արժանացել, որինակ, Վրաստանի ակադեմիայի հրատարակությունների մատենագիտությունը, ուր պահպանված է նյութերի նկարագրության հետևյալ կարգը՝ վրացերեն գրքերն ու հոդվածները նկարագրված են վրացերեն, ռուսերենը՝ ռուսերեն, ապա տրված է վրացերեն նյութերի նաև ռուսերեն նկարագրությունը, ինչպես և ռուսերեն նյութերի վրացերեն նկարագրությունը:

Առհասարակ, պետք է նշել, որ Հայաստանի ակադեմիայի կենտրոնական գրադարանում հայերենից հնարավորին չափ խուսափելու հակում միշտ նկատվել է, այդ հակումը, ի վերջո, հասավ վերոհիշյալ ծայրահեղության:

1966 թ. լույս տեսավ ակադեմիայի հրատարակությունների մատենագիտական տարեգրքի հերթական հատորը.

Գրիգորյան Ա. Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակությունների մատենագիտություն, 1962—1963, հմր.՝ Վ. Կարմենյան, Երևան, 1966, 374 էջ:

Վերնագրից սկսած մինչև նկարագրությունների մանրամասները ցույց են տալիս, որ այս հատորի հրատարակումը, անկասկած, առաջընթաց քայլ է նախորդների համեմատ: Այստեղ գրադարանը հաշվի առնելով քննադատությունը, ինչպես և հետևելով մյուս հանրապետությունների մատենագիտական փորձին՝ հայերեն տպագրված գրքերն ու հոդվածները նկարագրել է հայերեն, ապա տվել նրանց ռուսերեն թարգմանությունները, ռուսերեն գրքերն ու հոդվածները նկարագրել է ռուսերեն, ապա տվել նրանց հայերեն թարգմանու-

1 Ռ. Ուլրիկյան Ակադեմիայի մատենագիտության երր հատորը— «Երևան», 1963, N 272:

թյունները։ Այս կարգը գիտական լայն տեղեկատվության տեսակետից, անշուշտ, շատ ավելի հաջող է։

Մատենագիտությունն ըստ էության մատենագիտական երկու առանձին տարեգրքերի միացություն է՝ սկզբում 1962 թ. տարեգիրքն է, ապա 1963 թվականինը։ Կազմողի նախարանից պարզվում է, որ այսուհետև ԳԱ կենտրոնական գրադարանը ակադեմիայի յուրաքանչյուր տարվա հրատարակությունների տարեգիրք է հրատարակելու։

Ներկա մատենագիտության մեջ ընդգրկված են նաև 1961 թվականին լույս տեսած մի շարք նյութեր, որոնք դուրս են մնացել նախորդ հատորից։

Մատենագիտությունը բաղադրող երկու տարեգրքերի օժանդակ ցանկերը (հեղինակների պրեքենական ցանկ և ցուցակ տարեգրքում նկարագրված պարբերական հրատարակությունների ու ժողովածուների) միացված են։

Իհարկե, մատենագիտական այս տարեգրքի համար լուրջ թերություն է նյութերի համարակալման բացակայությունը (հեղինակների անվանացանկից հղումները տրվում են ոչ թեղևի առանձին նյութերի համարները, այլ դեպի էջերը)։

Գրադարանի մատենագիտական բաժինը բավական կատարելագործվել է զրավոր տեղեկանքներ տալու գործում։ Տրված բոլոր տեղեկանքների պատճենները պահվում են։ Սահղծված են տրված տեղեկանքների քարտարան և ցուցակ (կազմում է Սերի Հովհաննիսյանը), որոնք շատ են օգնում նոր տեղեկանքներ տալու ժամանակ։ Հաճախ ընթերցողների մատենագիտական հարցումների մոտ մեկ քառորդը հնարավոր է լինում բավարարել նախկինում տրված գրավոր տեղեկանքների օգնությամբ։

Ստորև որպես օրինակ բերում ենք բաժնի կողմից տարբեր ժամանակ տրված մի քանի տեղեկանքների անուններ, որոնք մտել են «Տրված տեղեկանքների քարտարանի» մեջ։

1. Հայկական հարցի մասին։ 27 անուն (հայ. և ռուս. լեզ.)։

2. Թոնդրակյան շարժման մասին։ 17 անուն (հայ. լեզվ.)։

3. Գործվածքների խոնավության ավտոմատիկ որոշման մասին: Խոնավաչափեր: 69 անուն: Ռուս. և օտար լեզ.

4. Արդյունաբերության տեղադրաչափումը ԽՍՀՄ-ում: 85 անուն (հայ. և ռուս. լեզ.):

5. Հաշվային տեխնիկայի կիրառումը էներգետիկայի և ջրամատակարարման մեջ: 110 անուն: Ռուս. և օտար լեզ.

6. Ա. Երևանի ձկնորսական գրականությունը նրա մասին: 181 անուն (հայ. և ռուս. լեզ.):

7. Մաշում և շփում: 44S անուն (ռուս. և օտար լեզ.):

Պետք է նշել նաև, որ ակադեմիայի գրադարանի մատենագիտական բաժինը իր գրավոր տեղեկանքների մասին փոստով տեղեկություն է ուղարկում Մոսկվա՝ Վ. Ի. Լենինի անվան և Հանրային գիտատեխնիկական համամիութենական գրադարաններին, որոնք այդ տեղեկանքները մտցնում են իրենց մոտ հրատարակվող ԽՍՀՄ գրադարանների կողմից կազմված մատենագիտական ցանկերի ցուցակներում:

Առհասարակ, պետք է ասել, որ որոնումներից և որոշ սայթաքումներից հետո ակադեմիայի կենտրոնական գրադարանի մատենագիտության բաժինը վերջերս աշխատանքի ավելի ճիշտ ուղի է ընտրել: Այժմ սյուսեղ կան մատենագիտական աշխատանքում փորձ և հմտություն ձևեր բերած մասնագետներ, որոնց շնորհիվ բաժինը դառնում է հայկական մատենագիտության կարևոր կենտրոններից մեկը:

Ներկայումս բաժինը Երևանի համալսարանի գրադարանի մատենագիտական բաժնի հետ միասին կազմում է «Գիտությունը Հայաստանում» բազմահատոր մատենագիտությունը, որը նախատեսվում է հրատարակել 1970 թվականին:

Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի մատենագիտական բոլոր հրատարակությունների մեջ իրենց որակով և ընդգրկմամբ առանձնանում են Հակոբ Անասյանի կազմած-

ներքո Դրանք բոլորը վերաբերում են հայ հին դպրութեանը, ներկայացնում են հայ մատենագիրների ևրկերը, ձեռագիր և տպագիր նմուշներով, ինչպես և գրականութիւն նրանց մասին:

Հանձին 2. Անասյանի գործ ունենք հայկական մատենագիտութեան ամենաանխոնջ ևրախտաւորներէից մէկի, հայ հին և միջնադարեան րազմանշուղ գրականութեան հմուտ մատենագետի հետ:

Անասյանը ծնվել է 1904 թվականին, Թուրքիայի էսկիշահիր քաղաքում: Հաճախել է Քյոթահիայի նախակրթարանը: 10 տարեկան հասակում մեկնել է Վենետիկ և ընդունվել Մուրադ-Ռաֆայելյան վարժարանը, որն ավարտելուց հետո 1919—1924 թվականներին սովորել է Ս. Ղազարի Մխիթարյան ճեմարանում և ավարտել այն:

Այնուհետև, Անասյանը տեղափոխվում է Ֆրանսիա: Փարիզում նա յսում է պրոֆ. Բասմաջյանի դասախոսութիւնները Հայաստանի պատմական աշխարհագրութեան և սեպագրական շրջանի պատմութեան շուրջ:

Փարիզում Անասյանն օգտւում է նուբարյան մատենադարանի գրականութիւնից և սկսում հավաքել առաջին հայագիտական նշութերը իր մատենագիտական ապագա մեծ աշխատութեան համար: Այստեղ միաժամանակ նա զրաղւում է 17-րդ դարի հայ ազատագրական շարժումների հարցով:

1936 թվականին տեղափոխւում է Հայաստան և աշխատանքի ընդունվում Երևանի պետական համալսարանի Մարի անվան կտրինէսում որպես գիտական աշխատող:

Անասյանը շարունակում է մեծ եռանդով նշութեր հավաքել իր մատենագիտութեան համար: Պետական ձեռագրատունը (այժմ Մաշտոցի անվան մատենադարան), Ալ. Մլասնիկյանի անվան պետական հանրային գրադարանի տպագիր հարստութիւնները, ինչպես նաև Երևանի ու Խորհրդային Միութեան այլ քաղաքների գրադարաններում եղած գրականութիւնը առատ նշութ են մատակարարում միշտ որոնող ու պրպտող մատենագետին:

Այնուհետև. 2. Անասյանը աշխատել է որպես Որևանի հասարակական գրադարանի մատենագիտության բաժնի վարիչ, ապա 1947 թվականից գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի Հայաստանի հին և միջնադարյան պատմության բաժանմունքում. իբրև ավագ գիտական աշխատող:

1949 թվականից սկսում են լույս տեսնել Անասյանի հայագիտական հոդվածներն ու հրապարակումները. գրքերն ու մատենագիտական աշխատությունները:

Առաջին շատ թե քիչ ընդարձակ մատենագիտությունը, որ Անասյանը հրապարակեց «էջմիածին» ամսագրում, նվիրված էր նդիշեին, այն ուներ «նդիշե: Լիակատար մատենագիտություն» վերնագիրը («էջմիածին», 1950, № 9—10, էջ 67—71)։ Այստեղ թվարկված են նդիշեի երկերի ժողովածուների, ինչպես և «Վասն պատերազմին Վարդանանց» գրքի տարբեր հրատարակությունները: Խնամքով կազմված այս մատենագիտության մի մասն է միայն տպագրված:

Այս մատենագիտության նյութերը 1957 թվականին զետեղվեցին նդիշեի «Վասն Վարդանանց և հայոց պատերազմին» գրքի (էջ 204—219) նոր ակադեմիական հրատարակության մեջ, որ կազմվել է Ս. Տեր-Մինասյանի աշխատասիրությամբ:

Մատենագիտությունը այստեղ չորս մասից է բաղկացած. ա) Վարդանանց պատմության բնագրի հրատարակությունները, բ) աշխարհաբար թարգմանությունները, գ) թարգմանություններ այլ լեզուներով և դ) գրականություն նդիշեի և նրա երկերի մասին:

Առաջին երեք մասերը ժամանակագրական կառուցվածք ունեն, վերջինը՝ այբբենական:

Հիշատակելի են նաև Անասյանի կազմած մի քանի այլ ոչ մեծ մատենագիտական ցանկերը, այդ թվում Կիրակոս Գանձակեցու մատենագիտությունը Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց»-ի 1961 թ. հրատարակության մեջ (բնագիրը հրատարակված է Կ. Մելիք-Ոհանջանյանի աշխատասիրությամբ):

Այստեղ նույնպէս տրւած են ընադրի հրատարակութիւնները, չտարգմանութիւնները և նյութեր ու գրականութիւն Յանձակեցու մասին:

ՀԱՅՈՐ ԱՆԱՍՅԱՆ

Անասյանի կողմած մատենագիտական ցանկերը ղետեղ-վել են նաեւ այլ հրատարակութիւնների մէջ, ինչպէս, օրինակ, Փափստոս Բուդանդի մատենագիտութիւնը հրապարակ-վել է «История Армении Фавстоса Бузанда» գրքում

(եր., 1953, էջ 233—237), Մխիթար Գոշի մատենագիտությանը՝ «Армянский судейник Мхитаря Гоша» գրքում (եր., 1954, էջ 249—259), Կոստանդին Երզնկացու մատենագիտությանը նրա «Տաղեր»-ում (եր., 1962, աշխատասիր.՝ Ա. Սրապյան), Արիստակես Խաստիվերտցու մատենագիտությանը նրա Պատմության 1963 թ. հրատարակության մեջ (աշխատասիր.՝ Կ. Յուզբաշյան)։

Գանձակեցու և Խաստիվերտցու գրքերը պատրաստված են հրատարակության Մաշտոցի անվան մատենադարանի կողմից, Բուզանդինն ու Գոշինը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի, իսկ Եղիշենն ու Երզնկացունը գիտությունների ակադեմիայի գրականության ինստիտուտի կողմից։ Բոլորն էլ լույս է ընծայել գիտությունների ակադեմիայի հրատարակությունը։

Այսպիսով, Անասյանի մատենագիտական ցանկերը ոգտագործվում են հայ մատենագիրների երկերի հրատարակություններում¹։ Բանն այն է, որ շուրջ երեք տասնյակ տարի շարունակ աշխատելով հայ հին բաղմամբուղ գրականության մատենագիտությունը կազմելու վրա՝ Անասյանը նյութեր ունի գրեթե բոլոր հին ու միջնադարյան հայ հեղինակների մասին։ Եվ, ըստ էության, առանձին հեղինակների երկերին կից հրատարակված մատենագիտական ցանկերը մի ամբողջական մեծ մատենագիտության մասերն են, որը ինքը՝ Անասյանը կոչում է «Հայկական մատենագիտություն» և որի առաջին հատորը լույս տեսավ 1959 թվականին²։

Այս երկի հրատարակումը նշանակալի էր հայ պատմագիտական քառասիրության և մատենագիտության

1 Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակի կապակցությամբ Հ. Անասյանը հրատարակության պատրաստեց մեծ քանակությամբ մատենագիտությունը, որ պիտի լույս ընծայեր ակադեմիայի գրականության ինստիտուտը։ Այսպիսությունը մնաց չհրատարակված։

2 Հ. Անասյան Հայկական մատենագիտություն։ Ե—ԺԸ հղ., հատոր Ա—Առաջին Սալամոնյանի, Եր., ԳԱ հրատ., 1959, 1978 սյունակ (997 էջ)։

բնագումարում, ուստի հարկ է նրա մասին փոքր-ինչ ավելի մանրամասն խոսել:

Նախ ասենք, որ Անասյանի աշխատությունը ամբողջովին նվիրված է հին և միջնադարյան հայ գրավոր մշակույթին, այսինքն՝ մինչև 1800 թվականը ստեղծված հայ բաղմանյուղ գրականությունը, որ մի խոսքով կոչում են հայ մատենագիտություն:

Հայ հեղինակների կողմից մինչև 1800 թ. գրված և թարգմանված պատմական, աշխարհագրական, տոմարագիտական, փոխոսոփայական, լեզվաբանական, վկայաբանական, վարքագրական, աստղաբաշխական, բժշկական, երաժշտական, զեղարվեստական և այլ բնույթի բաղմանյուղ երկեր այսօր դանդաղ և ամբողջ աշխարհում ցրված շուրջ 25 հազար հայկական ձեռագրերի և հազարավոր տպագիր գրքերի ու պարբերականների էջերում: Վաղուց ի վեր շատ գիտնականներ, գրողներ, հասարակական գործիչներ կարիք են դրացել մի ուղեցույց-սեղեկատուի, որը բացահայտի հայ մատենագրության հարստությունները, առաջնորդեր գիտնականներին նրա բալիզներում: Այդ կարգի մի ուղեցույցի, այդպիսի բանալիի ստեղծումը մինչև վերջին տարիներս ոչ միայն չափազանց ծանր, այլ անհնար գործ էր թվում: Նույնիսկ մի ամբողջ գիտական հիմնարկ չէր համարձակվի սկսել այդպիսի մեծ աշխատանք: Եվ ահա Անասյանը ստանձնել է այդ գործը ու որդև սպասցույց, որ ինքն ի վիճակի է անհավանականը իրական դարձնել, հրապարակ է հանել հայ մատենագիտության իր կազմած հանրապիտարանի առաջին տպար հասուրը:

Այս մատենագիտությունը վերջինն է մատենագիտական գործերի այն շարքում, որն սկսվել է դեռևս 5-րդ դարից և շարունակվել ողջ միջնադարում: Խոսքը վերաբերում է հայ պատմիչների, ինչպես և հայ և օտարազգի մատենագիրներին այն ցուցակներին, որոնց մասին արդեն խոսվել է: Մենք ասացինք նաև, որ խորհրդային շրջանում հայկական մատենագիտության այդ ավանդական տեսակի առաջին նմուշը Հ. Պետրոսյանի «Հայ հին և միջնադարյան գրականության բիր-յիոգրաֆիա»-ն էր:

Սակայն 2. Անասյանի «Հայկական մատենագիտություն»-ն ոչ միայն այդ շարքի նորագույն գործն է, այլև իր ծաղկումով, ընդգրկմամբ, մանավանդ, որակով այդ շարքի մատենագիտական աշխատանքի պսակն է:

Մատենագիտության հիմնական կառուցվածքը այժմեական է: Այբբենական կարգով շարված են տարբեր դարերի հնդինականների անուններ, ինչպես նաև այն երկերի, բնագրերի անունները, որոնց հնդինականները հայտնի չեն: Բացի այդ, նույն այբբենական շարքում են հայ մատենագրության մեջ տեղ գտած բազմաթիվ անձնանուններ և տեղանուններ, հին բնագրերի տարբեր խմբերն ու տեսակները բնորոշող անուններ և այլն:

Հիշենք այբբենական կարգի մեջ մտնող անվանաբառերից մի քանիսը՝ Աբգար Բագավոր, Աբգար Խոխաթեցի, Աբղույա քահանայ, Աբղիշոյ Ասորի, Աբրահամ Կրետացի, Ազոսյան, Ազուլիս, Ադամ և Եւա, Աղանայի ժողով, Աղարիս, Զուղայեցի, Աղգաբանութիւն Հին և Նոր կտակարանից, Աղգականութիւն և խնամութիւն, Աղգահամար, «Աղգարար Ախտարական գրականութիւն, Ալբերտ Մեծ, Աղեքսանդր Զուղայեցի, Անանիա Շիրակացի, Անանուններ, Անի, Առաքել Բաղիշեցի և այլն:

Յուրաքանչյուր անվանաբառ մատենագիտության մեջ մի առանձին բաժին է զբաղեցնում իրեն ամբողջական հոգով: Որոշ բաժիններ շատ փոքր են, բնգամենը մի քանի տող, որոշ բաժիններ՝ շատ մեծ, մինչև 150 սյունակ:

Մատենագիտության մեջ տեղ են գտել նաև այնպիսի հնդինականներ, որոնք ընդամենը մեկ անգամ հիշատակված են որևէ մատենագրի կողմից և կամ նրանց երկերից մի երկու պատառիկ է պահպանվել: Օիրնակ, Գրիգոր Մաղիստրոսը մեկ անգամ հիշատակում է Անդրոնիկոս Հոռոցացի հնդինական երկերից մեկի հայերեն թարգմանությունը և այդ հնդինական ահա տեղ է գտել մատենագիտության մեջ: Կամ նշված է Ասպիւհանոս (Ասլիփես) անունով հնդինակը, որի երկերից ընդամենը մի երկու փոքր հատված տեղ է գտել Ստեփանոս

Սյունեցու «Վասն սնապականութեան մարմնոյ» երկում։
Մխիթար Սեբաստացուն ուղղված մի նամակում խոսք կա
Պիղոսի և Գալանոսի «Բնաբանութիւն», այսինքն՝ ֆիզիկա»
գրքի մասին, որ այժմ կորած է։ Լկյս գրքի մասին էլ տեղե-
կություն է տալիս Լնասյանի մատենագիտությունը և այլն։

Մատենագիտության մեջ առանձին բաժինների ներքին
կառուցվածքը հիմնականում հետևյալ ձևի է։ Անվանաբառի
տակ տրվում է անհարժեշտ բացատրություն։ Եթե հեղինակ է,
տրվում են կենսագրական տեղեկություններ, եթե կան այդ
հեղինակի անձի կամ կյանքի մասին հակադիր կարծիքներ,
խոսվում է այդ մասին, եթե անվանաբառը ներկայացնում է
բնագրի կամ բնագրերի խմբի, տեսակի անուն և կամ հայ
մատենագրության մեջ գործածված անձնանուն, տեղա-
նուն, ապա նույնպես տրվում են համապատասխան ծանո-
թություններ։

Լկյուհետե, դալիս է մատենագիտական մասը, որ տար-
բեր բաժիններում երբեմն տարբեր տեսք ունի։ Սովորաբար
սկզբում գրված է բնագրային մասը, ուր տրվում են համապա-
տասխան բնագրի վերնագիրը, սկզբնատողը, ցույց են
տրվում այն ձեռագրերը և տպագիր գրքերն ու այլ հրապա-
րակումները, ուր գտնվում է տվյալ բնագիրը կամ հատված-
ներ նրանից։ Ժամանակագրական կարգով թվարկվում են
բնագրի հրատարակությունները, ինչպես և այն ընդգրկող ձե-
ռագրերը, տրվում են նաև այդ բնագրի տարբեր լեզուներով
թարգմանությունները։ Լկյուհետե բերվում է տվյալ հեղի-
նակի և նրա երկերի մասին ևղած ուսումնասիրությունների ու
հոգովածների ցանկը, ինչպես և գրախոսություններ այդ ու-
սումնասիրությունների մասին։

Նշված են թվարկվող ձեռագրերի գտնվելու վայրերը, ինչ-
պես նաև համարները։ Մուշտոցի անվան մատենադարանի
ձեռագրերը ներկայացված են հին և նոր համարներով։

«Հայկական մատենագրության» մեջ մեծապես ոգտա-
գործված են Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագիր
հաբատությունները. այդ իմաստով ղեռնա որեւէ մատե-

նագիտական աշխատությունն այնպես մանրամասն ու լրիվ չի բացահայտում հայ ձեռագրերի այդ ամենահարուստ գանձարանի գրչագրերի բովանդակությունը, ինչպես Անասյանի այս գործը:

Շատ կարևոր է այն, որ Անասյանն այստեղ իբրև շատ արձանագրող մատենագետ չի հանդես գալիս, նա վիճելի տեսակետներ է մեջ բերում, իր կարծիքն ասում, բնագրեր է ջոկում միմյանցից, շփոթություններ է փորձում պարզել: Մի խոսքով, բանասիրական-բնագրագիտական աշխատանքը այստեղ միահյուսված է մատենագիտական գործին և այնպես ամուր ու նուրբ է միահյուսված, որ ոչ ոք չի կարող նշել այնպիսի մի սահման, որն այստեղ բաժանում է մատենագիտությունը բանասիրությունից ու բնագրագիտությունից:

Ահա մի օրինակ, ժամանակին Հ. Տաշյանը մի տաղի արևների սկզբնատառերից գոյացող բառից որոշել է, որ տաղի հեղինակն է Ազգէ անունով մի բանաստեղծ: Այդ անունը մտել է Հ. Աճառյանի «Անձնանունների բառարանի» մեջ: Անասյանը Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագրերից մեկում գտել է այդ տաղի իսկական հեղինակի անունը, որը է Ավետիք և դրանով էլ ապացուցել, որ տների սկզբնատառերի Ազգէ (կամ Աիզյէ) խումբը ոչինչ չի նշանակում, անկապ հնչյունախումբ է:

Եթե բանասիրական այս ճշտումը Անասյանը շաներ, ապա նա թույլ կտար մատենագիտական սխալ՝ իր աշխատություն մեջ կմտցնել մի տաղասացի անուն, որպիսին գոյություն չի ունեցել:

Վերցնենք այլ օրինակ, Հայ ձեռագրերում հաճախ միևնույն անձնավորության անունը մի քանի ձևով է գրվում, երբեմն՝ տասից ավելի ձևերով: Բավական է բանասիրական մտքի ուշադրության մի փոքր պակաս և միևնույն մարդը կարող է ներկայացվել իբրև Լրկու կամ ավելի հեղինակ, որով և թույլ կտրվի մատենագիտական լուրջ սխալ: Անասյանի միտքը սթափ է, նա մի շարք դեպքերում ճշտում է բանասի-

րության մեջ թույլ տրված այնպիսի սխալներ, երբ միևնույն մարդուն երկու կամ ավելի հեղինակ են դարձրել:

Հին և միջնադարյան Հայաստանում ընդօրինակված բնագրերը սովորաբար արտագրվելով, փոփոխվել են, նորանոր տեսքեր ստացել, և միևնույն բնագիրը մեզ է հասել հաճախ բաղմամբիվ տարբերակներով: Բանասիրական լուրջ աշխատանք է պահանջվում միևնույն երկի տարբերակները իրարից անկախ երկերի տեղ շղենելու համար: Անհրաժեշտ է նաև լավ իմանալ նախորդ բանասերների կատարած աշխատանքը տրվյալ բնագրերի ինքնուրույնութունը պարզելու ուղղությամբ: Անասյանը րաջատեղյակ է անցյալի հայ բանասիրությանը, լայնորեն օգտագործում է նրա տվյալները՝ ինքն էլ մի շարք հշտումներ ու յրացումներ մտցնելով:

Հիշենք Անասյանի բանասիրական այդ կարգի հշտումներից մի րանիսը: Մատենադարանի ձեռագրերից մեկում (№ 799) Անասյանը հանդիպել է տոմարագետ Աղարիա Ջուղայեցու մինչ այդ րանահյուսությանը անհայտ ինքնագիր աշխատություններին (հրապարակված են «Հայկական մատենագիտության» հավելվածում), որոնցից մեկի հիշատակարանից պարզվում է, թե Աղարիան՝ հայ նոր տոմարի ստեղծողը ապրել է ոչ թե 17-րդ դարում, ինչպես մինչ այդ կարծում էին, այլ 16-րդ դարի առաջին կեսում, և սր այս Աղարիա Ջուղայեցին ոչ մի առնչություն չունի Աղարիա Սասնեցու հետ, ուստի և սխալ է եղել նախկինում նրանց նույնացումը:

Անտնիա Շիրակացուն նվիրված րաժնում Անասյանը նշում է մեծ դիտնականի զրյի արտագրանքը հանդիսացող երկու երկ («Ցաղուզս Թ և Ժ երեկաց լուսնի» և «Լուսնացոյց»), որոնք մինչ այդ հայտնի չէին գիտությանը:

Կամ, օրինակ, Անասյանը պարզել է նաև, որ այնպիսի հայտնի թարգմանական երկեր, ինչպիսիք են Ալբերտ Մեծի «Համառօտ հաւութք»-ը և կամ Անտոն Կուլդնի (9-րդին) Փլիսոփայությունը ունեն ավելի վաղ (չհրապարակված) թարգմանություններ, քան մինչև այժմ հայտնի եղածներն են:

Մատենագիտության մեջ նկարագրված են նաև հնատիպ մի քանի գրքեր, որոնք մինչ այդ չեն հիշատակվել մատենագիտական ցանկերում:

Անասյանը կատարել է նաև այլ կարգի ձևադրումներ, ինչպես, ասենք, մի շարք դեպքերում ցույց է տվել, որ ճիշտ չէ այս կամ այն մատենագետի տեղեկությունը առանձին գրչագրերի գտնվելու վայրի մասին:

Ըի՛շտ է վարվել Անասյանը, երբ այլ լեզուներից հայերենի թարգմանված գործերը դիտել է իրրե հայկական բնագրեր: Անշուշտ, ճիշտ է վարվել: Օրինակ, ինչպե՞ս կարելի է հայկական բնագիր չհամարել առաջին անգամ մեսրոպյան տառերով գրված Սողոմոնի առակները և 5-րդ դարում Սեսրոպի ու նրա աշակերտների կատարած մեացած թարգմանությունները: Կամ ինչպես կարելի է հայ բնագիր չհամարել հույն հեղինակ Եվսեբիոս Կեսարացու հայտնի Ժամանակագրությունը, «Անսիզը Անտիոքայ» բնագիրը, հայտնի «Գիրք վաստակոց»-ը, որոնք պահպանվել են միայն հայերեն թարգմանությամբ, կամ, ասենք, մի՞թե հայերեն բնագրեր չեն Տիմոթեոս Կուզի, Փիլոն Եբրայեցու, Զենոնի, Հովհան Ոսկերեանի և շատ ու շատ այլ օտար հեղինակների այն աշխատությունները, որոնք այսօր հայտնի են միայն հայերեն թարգմանական բնագրերից:

Տարբեր է «Մատենագիտության» հոգվածների ծավալը, տարրեր է և նրանց արժեքը: Սակայն գրքին ծանոթացող ամեն ոք կարող է վստահորեն ասել, որ այնտեղ չկա ոչինչ անարժեք կամ անօգտավետ: Երբեմն որոշ տեղեկանքներ կարող են թվալ երկրորդական, բայց բավական է խորանալ հարցի էության մեջ, որպեսզի պարզվի նրանց բանասիրական կարևորությունը: Վերցնենք, օրինակ, «Անանիտնք կամ երեք մանկունք» վերնագրով փոքր հոդվածը, որ նվիրված է բաբելոնյան երեք մանկաների ավանդության հայկական տարբերակներին: Հոդվածը գուցե և անկարևոր թվա, բայց ահա, թե ինչ է գրում բելգիացի արևելագետ պրոֆեսոր Ժ. Գարիտը հենց այդ հոդվածի մասին. «Ես վերջերս հրապարակել եմ

«Բարեկոնի երեք մանկանց դյուտի» վրացերեն բնագրերը՝ ցույց տալով, որ վրացական տեքստը իր հիմքում պետք է ունենցած լինի մի հայկական բնագիր, և ահա «Մատենագիտության» շնորհիվ տեղեկանում են, որ հայկական «Գյուտը» պահպանվում է Վենետիկի երկու ձեռագրերում¹։ Այս Գարիտը Անասյանի մատենագիտության մասին ավելացնում է. «Այս աշխատությունը մի իսկական գանձարան է... նրանով վերջապես ստանում ենք մի հանրագիտարան, որի պակասը մինչև այժմ զգացվում էր հայկական բանասիրության մեջ»։

Մատենագիտությունը վերջում ունի «Յանկ բնագրերի սկզբնատողերի», որ և միակ օժանդակ ցանկն է այս մեծածավալ հատորի մեջ։

Ուշագրավ է դրքի «Ներածությունը», որը հայ մատենագիտության պատմության առաջին ամփոփ և հակիրճ շարադրանքն է։ Այստեղ հեղինակը կարողացել է ի մի հավաքել այն նյութերի զգալի մասը, որոնք վերաբերում են հայկական մատենագիտության անցյալին։ Տողատակի ծանոթագրությունները ընթերցողին հղում են դեպի հարցին վերաբերող այլ նյութեր, ուր ընթերցողը կարող է ավելի հանգամանալից բնություններ գտնել։ Ավելին, իր այս պատմական տկնարկում հայ մատենագիտական մի շարք աշխատություններ գնահատելիս Անասյանը մեծ մասամբ առողջ մոտեցում է դուցարերի, որոշ արժեքներ թեև շատ հակիրճ, բայց և շատ հիմնավոր վերադնահատել է։

Այստեղ կան, իհարկե, լրջորեն վիճարկելի դրույթներ ևս, որոնցից մի քանիսին արդեն անդրադարձել ենք (Ա. պրակտում)։

Ներածությանը կից է «Մատենագիտական բնագրեր» բաժինը, ուր բերված են հայ հին և միջնադարյան մատենագիտության մի շարք նմուշներ, տրված են այն ձեռագրերը, որոնցում բնագրին տված են այդպիսի նշումներ կամ նրանց պոնապան տարբերակներ։ Բանասերներին, պատմաբաններին, մատենագիտության պատմությանը զբաղվողներին հե-

¹ «Գրական թերթ», 1962, № 4.

տաքրքրական շատ նյութ կարող են տալ Անասյանի «Հայկական մատենագիտության» այս երկու բաժինները¹։

Մատենագիտության սկզբի բաժիններից երրորդը կոչվում է «Զեռագրացուցականեր»²։ Այստեղ առաջին անգամ հավաքված են (թեև առանց որոշակի կարգի, հայերեն մեծ և փոքր ձեռագրացուցակները և ձեռագրացուցակային բնույթի հրատարակությունները (178 անուն)։ Սա, ըստ էության, առաջին հայկական մատենագիտության մատենագիտությունն է, որին հաջորդեց երկրորդը (Ալ. Մյասնիկյանի անվան զրադարանի կազմածը)։ Փոքր բացառությամբ Անասյանին հաջողվել է ընդգրկել մինչև 1959 թ. հրատարակված (ինչպես և մի շարք չհրատարակված) հայկական ձեռագրացուցակները³։

Զեռագրացուցակների մատենագիտության այս բաժինը ունի նաև իր օժանդակ ցանկերը (հեղինակների, հրատարակիչների և այլն)։

Անկասկած է, որ բուն մատենագիտությանը նախորդող այս երեք բաժիններից յուրաքանչյուրը մի ինքնուրույն արժեքավոր աշխատություն է, ինչ վերաբերում է բուն մատենագիտությանը, ապա այն բացառիկ աշխատություն է ոչ միայն իր նշանակությամբ, ընդգրկումով, հարստությամբ, այլև նյութերի մատուցման ճշգրտությամբ, սխալների ու վրիպակների նվազագույն քանակով։

Ա. Ղազիկյանի, Հ. Տաշյանի և Գ. Լեոնյանի մասունուդիտական աշխատություններից հետո իրրև բարեխղճորեն ու

1 Տողերիս գրողին լուրջ օգնություն են ցույց տվել Անասյանի «Հայկական մատենագիտության» այս բաժինները ներկա աշխատության նախորդ պրակները զրեյիս՝ զլխավորապես հին և միջնադարյան մատենագիտության մի քանի բնագրերին ծանոթանալու, դրանք ամփոփող մի շարք ձեռագրեր, ինչպես և հրապարակված բնագրեր և ուսումնասիրություններ գտնելու գործում։

2 Անասյանի այս ցանկի մի շարք պակասները նշել և լրացումներ են արել զրախոսողները։ Օրինակ, Ս. Քոլանյանը նշել է ցանկից դուրս մնացած 22 ձեռագրացուցակ («Պատմա-բանասիրական հանդես», 1967, N 2 էջ 226—227)։

մեծ խնամքով կազմված մատենագիտական աշխատանք մեզ ներկայանում է Անասյանի այս գործը:

Քվարկված մատենագիտական աշխատությունները շատ տարբեր են թե՛ իրենց նպատակով, թե՛ ընդգրկմամբ և թե՛ կառուցվածքով: Բայց նրանց բոլորին, դրանց հետ նաև Անասյանի մատենագիտությանը միավորում է այն, որ նրանք բոլորն էլ մատենագիտական տեղեկատվություն են:

Այն Ղազիկյանը տվել է հայ տպագիր գրքի ընդհանուր մատենագիտություն ստեղծելու լավագույն օրինակը, Հ. Տաշյանի կազմել է հայ ձեռագրագրության կենտրոնից ամենամեծ տարբեր, իսկ Գ. Լեոնյանը հայ տպագրական մամուլի ամենահայտնի մատենագիտությունը, ապա Անասյանը ոչ միայն ստեղծել է հայ հին գրավոր մշակույթի լավագույն ուղեցույցը, այլև տվել է հանդամանակից, դիտական մատենագիտություն կազմելու վերջին ամենալավ օրինակը:

Այսպիսով, Անասյանի աշխատությունը 15 դարերի ընթացքում հայերեն լեզվով ստեղծված գրավոր ամենաբազմազան երկերի, այն է հայ մատենագրության մի իսկական հանրագիտարան կլինի, որն իր արժանի տեղն է գտնելու հայագիտական լավագույն աշխատությունների կողքին:

Անասյանի աշխատության մասին եղան քսանից ավելի հանդամանակից գրախոսություններ ինչպես Հայաստանի ու Մոսկվայի, այնպես էլ արտասահմանյան հայ և այլալեզու մամուլում, և դրանք բոլորն էլ գրվապատական էին:

Գրախոսողներից մեկը՝ Ս. Քուանդյանը գրում էր. «...աշխատությունը խոշոր երևույթ է հայ մատենագիտության պատմության մեջ, նյութերի ընդգրկման ծավալով՝ կատարյալը անցյալում լույս տեսած բոլոր տիպի մատենագիտություններից»¹: Եվ այս գնահատականին համաձայն էին պեթև բոլոր գրախոսողները:

Մենք ևս համակարծիք ենք այն գրախոսներին, որոնք Անասյանի այս աշխատությունը համարում են հայ մատենա-

¹ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1962, № 3, էջ 225.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՌԵՍՏԻՏՈՒՏ

Հ. Ս. Աբելյան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՄԱՏԵՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
Ե-ԺԸ ԴԴ

ՀԱՏՈՐ Ա

Ա-ԱՌԱՔԵԼ ՍԱԼԱԶՈՐԵՃԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
Երեվան 1959

Հ. Անասյանի «Հայկական մատենագիտության» Ա. Հատորը

գիտություն կարևորագույն նվաճումը, Շատ ցանկալի կլինե՞ր, որ միևնույն որակով նույն գիտական մակարդակով կազմը-վելին չան հայ պարբերական մամուլի հոդվածներին, ինչպես և հայ տպագիր գրքի մատենագիտությունները, որոնց կա-րիքն ու անհրաժեշտությունը այսօր շատ մեծ է:

Զսկաթ է մոռանալ, որ Անասյանի աշխատությունից զգտ-վողների շրջանակը ավելի սահմանափակ է, քան նշված կազմվելիք մատենագիտություններից զգտվողներինը. չէ՞ որ այսօր Անասյանի կատարած հսկայական աշխատանքից զգտ-վում են միայն հայ հին մշակույթի պատմությամբ զբաղվող գիտնականները:

Հասկանալի է, որ Անասյանի «Հայկական մատենագի-տությունը» ունի նաև թերություններ. Սակայն ուշադրություն է դրավում այն, որ այսպիսի հսկայական հատորի համեմատ թերությունները բանակով և նշանակությամբ շատ քիչ են:

Գրախոսողները ամենից ավելի շատ գիտողություններ ա-րևցին պակասների վերաբերյալ, լրացումների կարգով նշվե-ցին բավական թվով նյութեր, որոնք մատենագիտության հա-մապատասխան հատվածների մեջ պետք է տեղ գտնե՞ին: Այդպիսի մի շարք ուշագրավ լրացումներ արվեցին Ս. Պո-լանջյանի, Ն. Տեր-Ներսեսյանի և այլոց կողմից (տե՛ս վեր-ջում տրված դրականության ցանկը):

Կան նաև այնպիսի արտառոց թվացող բացթողումներ, ինչպես ասենք այն, որ ԱՆԻ հոդվածի մեջ ուսումնասիրու-թյունների ցանկից վրիպած երկերից է Լեոյի հայտնի ուսում-նասիրությունը համաճեղն վերնագրով:

Մատենագիտական աշխատանքին շատ թե քիչ ծանոթ ա-սումեն սր գիտի, որ այսպիսի հսկա բանասիրական-մատենա-գիտական աշխատության մեջ նման վրիպումներ, ինչպես և երբևմե՞ն այլ կարգի լուրջ բացթողումներ չեն կարող չլինե՞լ: Անասյանը ինքը շատ լավ է գիտակցել այդ հանգամանքը և իր գրքի հենց սկզբից խնդրի կերպով հայտարարել է այդ մասին՝ իբրև բնութան բերելով Արասի որդի Գրիգորի (Գրի-գոր Արասյանի) գեղեցիկ ասույթը:

Իբրև մատենագիտության այլ թերություն նշվեց այն. որ կարելի չի արված ներկայացվող նյութերը ընթերցողին ա-վելի դյուրին մատուցելու համար, Եվրոպական մի շարք տեղեկատու-մատենագիտական նոր հրատարակություններ լավ օրինակ են տալիս տարբեր տառատեսակների, նշանների, կլիշեների և այլ միջոցների ու հնարքների օգտագործմամբ մատենագիտական նյութը առավել լավ մատուցելու խնդրում։ Եվ հարց է առաջանում, եթե ավելին արված լինե՞ր այն բանի համար, որ առանձին բաժինների նյութեր առավել փոքր ձիգով ընկալվեին օգտվողի կողմից, արդյո՞ք այս հարուստ մատենագիտությանից օգտվողների քանակը ավելի մեծ չէր լինի։

Այնուհետև, մեզ ամենահաջողոր չի թվում գրքի համար ընտրված ուսերեն վերնագիրը՝ «Армянская библиография», քանի որ библиография-ն ուսերենում այլևս չի գործածվում իր նախկին, Անասյանին հետաքրքրող իմաստով, այլ նշանակում է գրագիտություն, ներառյալ տպագրության պատմությունը։ Բեն զմվար է ասել, թե ուսերեն ուրիշ ինչ ավելի հարմար վերնագիր կարելի էր ընտրել¹։

Եվ վերջապես կա մի նուրբ հարց ևս։ Անասյանի մատենագիտությունը աննախընթաց է նաև իր ծավալով, այն բաղկացած կլինի 10—12 ստվար հատորներից, Դա շատ ուրախալի է. որքան ավելի մեծ լինի հեղինակների, նյութերի, բնագրերի, ուսումնասիրությունների ընդգրկումը, այնքան ավելի լավ։ Սակայն աշխատության այդպիսի մեծ ծավալը նաև այլ մտորումների տեղիք է տալիս։ Քիչ չեն այն զնույթերը, երբ հայ իրականության մեջ նման ծավալուն, բազմահատոր աշխատություններ տարբեր պատճառներով մնացել և՛ն տես-

1 Անասյանը իր ներածականում իրավացիորեն նշում է, որ հայերեն մատենագիտություն անվանումը ավելի լայն է, քան հունարենից եկող библиография-ն, ներկա դեպքում, իրոք, որ ճիշտ չէր լինի աշխատության ուսերեն վերնագրում օգտագործել այս վերջին բառը (թեև այլ զնույթերում մատենագիտություն-ը իրոք библиография է)։

վարտ. Հիշենք թեկուղ Հ. Առաքելյանի «Հանրագիտական բա-
ռարանը», Ա. Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատենագիտու-
թյունը», Հ. Էփրիկյանի «Քննադատարհիկ բառարանը», Մ. Պո-
տուրյանի «Հայ հանրագիտակը» և այլն:

Այժմ Անասյանի «Հայկական մատենագիտության» Ա
հատորի հրատարակումից անցել է մոտ յոթ տարի, իսկ Բ
հատորը դեռևս չկա: Ինչ կատարացվի, եթե յուրաքանչյուր նա-
խորդ և հաջորդ հատորների միջև յոթ-ութ տարի անցնի, Ար-
դյոք հնարավոր չէ՝ բաղմահատոր այս մատենագիտության
հեղինակին ազատ պահել այլ աշխատանքներից, որոնք նա
անում է մատենագիտության կազմմանը զուգահեռ (ցավոք,
Էրբեմն իր նախաձեռնությունները):

Հարկ է նշել, որ Անասյանը ունի նաև պատմագիտական
ուսումնասիրություններ և ընագրերի հրապարակումներ, ո-
րոնցից հիշատակելի են. «Հայկական աղբյուրները Բյուզան-
դիայի անկման մասին» (1957, 148 էջ) և «17-րդ դարի ա-
զատագրական շարժումները Արևմտյան Հայաստանում» (Նր.,
1961):

Պետք է ասել, որ այս աշխատությունների մեջ էլ զգաց-
վում է բանասեր-մատենագետը: Ուշագրավ է այն, որ Աշոտ
Հովհաննիսյանը, որը բարձր կարծիք է հայտնել Անասյանի
«Հայկական մատենագիտության» մասին, լրջորեն ընդդիմա-
խոսել է նրա «17-րդ դարի ազատագրական շարժումները...»
աշխատությանը (որ Անասյանի դիտարկումն աշխատանքն
էր): Սակայն բնագիտելով այդ գրքի, իբրև պատմագիտա-
կան աշխատության մի շարք դրույթները՝ Ա. Հովհաննիսյա-
նը դարձյալ բարձր է գնահատում նրա մատենագիտական
կողմը¹:

Ի դեպ, բացի այն, որ Անասյանի այս պատմական ու-
սումնասիրությունը, իրոք որ մատենագիտական ուշագրավ
արժանիքներ ունի, գրքին կցված է նաև խնամքով կազմված
մի ընդարձակ մատենագիտական ցանկ (էջ 235—248), որ
նույնպես արժեքավոր է 16-րդ դարի Հայոց պատմություն
ուսումնասիրողի համար:

¹ Տե՛ս, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, № 1, էջ 235—248:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՅԼ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐ

Հայաստանում մատենագիտական աշխատանքով զբաղվում և մատենագիտական ցանկեր հրատարակում են նաև մի շարք ուրիշ հիմնարկներ, ինչպես Երևանի պետական համալսարանը, Մաշտոցի անվան մատենադարանը, Մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի հայկական ֆիլիալը, «Հայաստան հրատարակչությունը, ինչպես և ուրիշ հրատարակչություններ և այլն:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի դասախոսները իրենց գիտական ուսումնասիրությունների ժամանակ, հասկանալի է, նույնպես զբաղվում են մատենագիտական աշխատանքով, և նրանց այդ աշխատանքի արդյունքն են լինում ոչ միայն հրատարակվող ուսումնասիրությունները, այլև նրանց կից երկրորդային մատենագիտական ցանկերը (օգտագործած գրականություն):

Հայ ժողովրդի պատմության գծով համալսարանի դասախոսներից մատենագիտական բնույթի ծավալուն աշխատանք է կատարում Աշոտ Արրահամյանը, որը իրեն ազդյութազետ իր հետազոտությունների ընթացքում սերտորեն առնչվում է մատենագիտական աշխատանքի հետ: Գիտնականի հրատարակած մի շարք բնագրեր, ինչպես Անանիա Շիրակացու կամ Հովհաննես Խաստասերի (Սարկավագի) մատենագրությունները և այլ հրատարակություններ իրենց բնույթով մի կողմից նման են մատենագիտության, թեև, իհարկե, մատենագիտություն չեն բառի ընդունված իմաստներով: Սակայն և Արրահամյանի մի շարք գրքերի վերջում կան պատմական

դրականություն արժեքավոր մատենագիտական ցանկեր. այդ թվում ձեռագրացուցակներ, Հիշենք հեղինակի հետևյալ աշխատություններին կից ցանկերը. «Հայկական պալեոգրաֆիա» (1944, էջ 150—153), «Հայաստանի վաղ ֆեոդալիզմի շրջանում» (Հայ. ժող. պատմ., սյր. 2, 1959, էջ 159—191), «Մատենադարանի ձեռագիր դանձերը» (1959, էջ 140—142) և այլն:

Նշելի էն նաև Լ. Լերաշամյանի կազմած մատենագիտական այն թիվատիկ ուղեցուցները (ձեռագիր), որոնք վերաբերում են Մաշտոցի անվան մատենադարանի գրչագրերի մեջ եղած մի շարք բնագրերին (պահպանում են Մատենադարանում):

Հայոց պատմության վերաբերյալ մատենագիտական ցանկեր կան նաև Համալսարանի մի շարք այլ դասախոսների աշխատություններին կից, ինչպես Բ. Հակոբյանի «Աշխարհագրության պատմություն» (1955, էջ 349—351), «Ուրվագծեր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության» (1960, էջ 432—439), «Ներքանի պատմությունը» (1963, էջ 565—573) և այլ գրքերում, Վ. Պարսամյանի «Ցարիզմի գաղութային քաղաքականությունը Հայաստանում» (Հայ ժող. պատմ., սյր. 7, 1960, էջ 213—215) և այլ աշխատություններում, Հ. Ժամկոչյանի «Հայաստանի նախնադարյան-համայնական հասարակության և ստրկատիրության շրջանում» աշխատության մեջ, Հ. Ութմազյանի «Սյունիք IX—X դարերում» աշխատության մեջ (1958, էջ 335—342), Ս. Մելիք-Քալիշյանի «Պալիկյան շարժումը Հայաստանում» գրքում (1953, էջ 246—253) և այլուր:

Լեզվաբանության դժուր մատենագիտական ցանկեր կան Հ. Լեւոնյանի աշխատություններում, այդ թվում «Հայոց անձնանունների բառարանում» (Հտ. Ե, 1962, էջ 363—382), Գ. Սևակի «Ժամանակակից հայոց լեզվի տեսություն» (1939, էջ 228) և «Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց» (1959, էջ 354) գրքերում, Է. Լեղայանի «Հայ լեզվաբանության պատմություն» գրքում (1958, էջ 13—21), Ս. Ղազարյանի «Հայոց

լեզվի համադրոտ պատմության» մեջ (1954, էջ 465—468),
Պ. Զահուկյանի «Քերականական ուղղագրական աշխատու-
թյունները հին և միջնադարյան Հայաստանում» (1954, էջ
380—386), և «Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծա-
գումը» (1959, էջ 398—404), Ն. Բարսեղյանի «Արդի հայե-
րենի քայի և խոնարհման տեսություն» (հրատ. հեռ. մանկ.
ինստ., 1953, էջ 412—417), Ա. Մարգարյանի «Խաչա-
տուր Արովյանը և աշխարհագրագրություն» (1958, էջ 196—198) և
«Արդի հայերենի կապերը» (1955, էջ 101—102), Մ. Ասա-
տրյանի «Բայի սեռերը ժամանակակից հայերենում» (1959,
էջ 229—232), Պ. Պողոսյանի «Բայի եղանակային ձևերի ո-
ճական կիրառությունները արդի հայերենում» (1959, էջ 234—
—242), Պ. Շարաբխանյանի «Գրաբարի շաղկապները»
(1960, էջ 117—118) գրքերում և այլուր:

Համալսարանը 1941 թվականին հրատարակեց «Երևանի
պետական համալսարանի 1921—1941 թթ. հրատարակու-
թյունների կատալոգը» (127 էջ), 1953 թվականից համալսա-
րանի հրատարակչությունը լույս է ընծայում իր հրատարա-
կելիք գրքերի թեմատիկ պլանները:

Ներկայումս Երևանի համալսարանի մատենագիտական
աշխատանքի կենտրոնն է համալսարանի գրադարանի մա-
տենագիտական բաժինը: Բաժնում այժմ կան 6 աշխատա-
կիցներ: Բաժինը ստեղծվել է 1958 թվականին (նախապես 2
աշխատակցով):

Մատենագիտության այս բաժինը համալսարանի դասա-
խոսներին և ուսանողներին տալիս է մատենագիտական տե-
ղեկանքներ, կազմում է քարտարաններ:

Ներկայումս բաժնում կան հետևյալ մատենագիտական
քարտարանները.

1. Երևանի Համալսարանի դասախոսների աշխատու-
թյունների քարտարան:

2. «Հայոց լեզու». ընդգրկում է հայոց լեզվի մասին գրք-
ված գրքերն ու հոդվածները (առանց ժամանակային սահ-
մանափակման):

3. Ամսագրային հոդվածների քարտարան (հիմնականում կազմվում է համամիութենական գրապալատի ուսանողների քարտերից, սակայն լրացվում է նաև հայերեն ու օտար լեզուներով հոդվածների քարտերով)։

4. Ներգրքային մատենագիտության առարկայական քարտարան։

5. Համալսարանում պաշտպանված դիսերտացիաների քարտարան։

Բաժինն ունի նաև տրված տեղեկանքների քարտարան։

1964 թվականին համալսարանի գրադարանի մատենագիտության Բաժինը լույս ընծայեց Լ. Գասպարյանի (գրադարանի այլ աշխատողների օգնությամբ) կազմած «Երևանի պետական համալսարանի հրատարակությունների բիրլիոգրաֆիա»¹ մատենագիտական ցանկը (294 էջ)։

Մատենագիտության մեջ նյութերը համարակալված են և խմբավորված ըստ դիտության հյուղերի, վերջում կան հայերեն և ռուսերեն անվանացանկեր։

Նկարագրությունները կատարված են կանոնավոր, ըստ «Միասնական կանոնների»։ Հայերեն բոլոր գրքերը ներկայացված են բնագրի լեզվով, հայերեն գրքերի նկարագրությունները, բացի բնագրի լեզվից, տրված են նաև ռուսերեն։ Լույս կլինեն, եթե ռուսերեն գրքերի նկարագրություններն ու արվենք ներկու լեզվով՝ բնագրի և հայերեն։

Այս մատենագիտության հրատարակումը անշուշտ, միանգամայն դրական էր հանրապետության գիտական կյանքում, օրհույս միայն, որ փոքր է տպաքանակը (1000 օր) և շատ դիտաշխատողներ, որ կուղենային ունենալ այս կարևոր դիմքը, չեն կարողացել ձևոր բերել։

1 Լ. Գասպարյանի նրկանի պետական համալսարանի հրատարակությունների բիրլիոգրաֆիա, 1962—1963, 294 էջ։

ՄԱՆՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Իրրև պետական ձեռագրատուն Մաշտոցի անվան մատենադարանը, հասկանալի է, պետք է հրատարակի ձեռագրացուցակներ: Եվ իրոք. «Բանբեր Մատենադարանի» տարեգրքի (նախկինում՝ «Գիտական նյութերի ժողովածու») համարներում հանդիպում են նման նյութեր: Օրինակ Ա. Արախամյանի «Համառոտ բիրլիոգրաֆիա Հայկական ՍՍՀ մատենադարանի գրչագիր մանր ժամանակագրությունների» («Գիտ. նյութերի ժող.», 1941, № 1, էջ 207—225), Կ. Յուզրաշյանի «Պետական Մատենադարանի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուի աճը» («Բանբեր Մատենադարանի», 1956, № 3, էջ 231—237), Լ. Խաչիկյանի և Ս. Հալաֆարյանի «Философские труды в армянских рукописях Матенадарана» («Բանբեր Մատենադարանի», 1956, № 3, էջ 357—457) և այլն:

Իրենց բնույթով մոտ են ձեռագրացուցակներին ձեռագիր հիշատակարանների ժողովածուները: Այդպիսիք Խորհրդային Հայաստանի գիտնականներից առաջինը կազմել է Լևոն Խաչիկյանը (այժմ Մատենադարանի գիրենկտոր), հայոց ձեռագրերի աշխարհում բազմաշմուտ մի պատմաբան:

Տարիների ընթացքում Լ. Խաչիկյանի կատարած աշխատանքը մարմնավորվել է երեք ստվար հատորների մեջ. «ԺԳ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ» (1950, 756 էջ), «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մաս 1 (1955, 820 էջ), մաս 2 (1958, 601 էջ): Այժմ հրատարակության է պատրաստվում նույն հատորի 3-րդ մասը:

Այս աշխատությունները հայ ժողովրդի միջնադարյան պատմության անփոխարինելի աղբյուրներն են ամփոփում: Հին ձեռագրերի հիշատակարանների բնագրերը կազմված են մեծ խնամքով: Խաչիկյանի աշխատանքը առհասարակ բարձր գնահատվեց մամուլում¹:

¹ Տե՛ս, օրինակ, Վ. Առաքելյան: — «Գրական թերթ», 1956, № 1, Հ. Փա-

Աղբյուրագիտական շատ կարևոր արժեք ունեցող աշխատությունները ձեռագրացուցականներ են այնքանով, որ նրանցում թվարկվում են բազմաթիվ ձեռագրեր, որոնք ներկայացված են իրենց վերնագրերով, հիշատակարաններով, հասցեի (դրապահոցի ու համարի) նշմամբ, Սակայն, ինչ խոսք, որ սրանք սովորական իմաստով ձեռագրացուցականներ, ուստի և մատենագիտական ցանկեր չեն (առաջնայինը հիշատակարանների բնագրերն են), և նրանց վրա այստեղ մտնումսն կանգ առնելու հարկ չկա:

Ձեռագրացուցակների կազմմամբ Մատենադարանում զբաղվել են նրա մի քանի աշխատակիցներ, Սուրեն Քոլանջյանն, օրինակ, կազմել է մի քանի ձեռագրացուցականներ, գրել է մատենագիտական այլ բնույթի հոդվածներ, նվիրված Պենսիլվանիայի (Հունգարիա) և Ռումինիայի հայկական ձեռագրերին ու պարբերականներին: Այդ աշխատությունների մի մասն է միայն հրապարակված¹:

Ս. Քոլանջյանը մի քանի հետաքրքրական զբախոսականներում հիշադնահատել է. Անասյանի մատենագիտական աշխատանքը և ամենից ավելի շատ լրացումներն արեց «Հայկական մատենագիտություն»:

Նուշանիկ Նաղարյանի և Ասատուր Մնացականյանի աշխատասիրած զբոս՝ Պաղտասար Դսիբի «Տաղիկներ սիրոյ և կարոտանոց» (1958, հրատ. ԳԱ.), կան արժեքավոր մատենագիտական ցանկեր (էջ 267—271, 281—285), որոնք միասին բաղադրում են Պաղտասար Դսիբի մինչ այժմ եղած ամենից ավելի ամբողջական մատենագիտությունը: Ընդարձակ է նաև Ա. Մնացականյանի «Հայկական դարդարվեստ զբոսի» (1955, ԳԱ հրատ.) վերջում եղած մատենագիտությունը:

Վաղյան.— «Տեղեկագիր» ՀՍԽՀ ԳԱ (հաս. գիտ.), 1956, № 10, էջ 115—120, Հ. Քյուրդյան.— «Բազմավեպ», 1956, էջ 185—188 և այլն:

¹ Տե՛ս «Իստերը Մատենադարանի», 1956, № 3, էջ 219—230, 1962, № 6, էջ 503—537, «էջմիածին», 1948, № 10—12, էջ 60—67, «Տեղեկագիր ՀՍԽՀ ԳԱ (հաս. գիտ.)», Նր., 1957, № 8, էջ 53—58 և այլն:

(էջ 615—617, 620—626)։ Այնուհետև մատենագիտական ցանկեր կան Մատենադարանում ստեղծված մի շարք այլ աշխատությունների վերջում, ինչպես, օրինակ, Հ. Փափազյանի «Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը» գրքում (Հտ. 1, պր. 1, 1956, էջ 308—309), Լ. Խաչերյանի «Գրչության արվեստի» լեզվական-քերականական տեսությունը միջնադարյան Հայաստանում» (1962, էջ 402—405), Գ. Արզարյանի «Սեբեոսի պատմությունը և Անանունի տեղեկածր» (1965, էջ 232—243) աշխատություններում և այլն։ Նշենք նաև, որ Գ. Արզարյանի հիշյալ գրքում նշանակալի տեղ է գրավում միջնադարյան հայ մատենագիտական ցանկերի օգտագործումը։ Սեբեոսի անունով հայտնի պատմության վերաբերյալ իր մի շարք ձշտումները հեղինակն անում է միջնադարյան մատենագիտական ցանկերի տված որոշ տեղեկությունների հիման վրա։

Մատենադարանում նշանակալի աշխատանք է կատարվել նաև ձեռագրերը և նրանց մեջ հղած նյութերը ընթերցողներին ներկայացնելու համար տարբեր բնույթի տեղեկատու ուղեցույցներ կազմելու ուղղությամբ։ Կազմվել և լրացվել է ձեռագրատան գլխավոր (մայր) քարտային գրացուցակը, ստեղծվել են այլ կարգի քարտարաններ (սկզբնատողերի, ժամանակագրական, գրչության վայրերի, մանրանկարիչների և այլն), գույքամատյան, թեմատիկ ցուցակներ (պատմագրության, մաթեմատիկայի, աշխարհագրության, բժշկության, քերականության և այլն)։

Մատենադարանի արխիվային բաժնում կազմվել է համապատասխան ուղեցույց-գրացուցակ։

Տպագիր գրականության բաժնում կազմված են մի շարք քարտային գրացուցակներ, որոնցից ուշագրավ են հետադարձ գրքերի՝ գույքահամարային, ժամանակագրական և այլ բնույթի կան գրացուցակները։

Պետք է հիշել նաև Մատենադարանի տպագիր գրականության բաժնի նախկին վարիչ Շուշանիկ Շահնազարյանի կատարած մատենագիտական աշխատանքը։ Նա կազմել է մի

քանի չհրապարկված մատենագիտական ցանկեր, որոնցից են Մատենադարանում պահվող նյութերի հիման վրա գրված աշխատությունների ցանկեր, - Արարատ. թերթի մատենագիտությունը և այլն: Ե. Շահնազարյանը իր մի քանի հոդվածներով նպաստ է բերել նաև հայ հնատիպ գրքի պատմության ուսումնասիրման գործին, սակայն այդ մասին կիսովի իր տեղում:

Մաշտոցի անվան մատենադարանի ամենից ավելի կարևոր և ծավալով ուղղակի հսկայական գործը կլինի այնտեղ պահվող ավելի քան 10.000 ձեռագրերի և բազմաթիվ պատմորիկների ամբողջական ցուցակը:

Ուղղակի անբնական էր, որ հայ հին ձեռագրերի ամենահարուստ զանազանը աշխարհում՝ մինչև վերջերս չունեի իր որևէ կարգի ձեռագրացուցակը, այն ժամանակ, երբ հայկական ձեռագրերի գրեթե բոլոր մեծ ու փոքր հավաքածուները (ուրիշ աշխարհում) ունեն իրենց ձեռագրացուցակները, մեծ մասամբ շատ հանդամանալից կազմված: Այս վիճակը էլ ավելի տարօրինակ էր այն պատճառով, որ Մաշտոցի անվան մատենադարանն ունի գիտական աշխատողների և մատենադասների պատկանելի թանակ, որպիսին երազել անգամ չէին կարող (և չեն կարող) արտասահմանյան հայոց մատենադարանները:

Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագրերի հավաքածուն, ինչպես հայտնի է, դուրսից է տարրեր վայրերի մի շարք հավաքածուների, ինչպես և առանձին մարդկանցից ձեռք բերված գրչագրերի գումարից: Հիմքն, իհարկե, կազմել է էջմիածնի մատենադարանի հին հավաքածուն:

Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագրերը բաղադրող առանձին հավաքածուների մեծ մասն ունեցել է իր ձեռագրացուցակները, ինչպես, ասենք, Կ. Լալայանի (սՋու-

1 Նորահայտ հնատիպ գրքերի ցանկեր են «Թաների Մատենադարանի» 4-րդ (էջ 425—436) և 5-րդ (էջ 513—526) համարներում պատկերված «Մատենագիտական նորություններ»:

վախք աշխատության մեջ, Թիֆլիս. 1897, ապա նաև՝ «Յու-
ցակ հայերէն ձեռագրաց Վասպուրականի», Թիֆլիս. 1915 և
այլն), Ն. Մառի («Յուցակ համառոտ ձեռագրաց վանույր
Սեանայ», Մոսկվա, 1892), Ս. Բարխուդարյանցի («Արցախ
գրքում. Բաքու, 1895), Հ. Աճառյանի («Յուցակ հայերէն ձե-
ռագրաց Սանասարեան վարժարանի...», Վիեննա, 1900),
«Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Թարգմ.», Վիեննա, 1910
կազմածները և ուրիշներ:

Ամենակարևորն, իհարկե, Դ. Շահնազարյանի կազմած
«Մայր ցուցակ»-ն է, որ հրատարակվեց 1863 թվականին Հ.
Կարենյանցի կողմից (Թիֆլիսում): Սա էջմիածնի Մատենա-
դարանի երկրորդ ձեռագրացուցակն է (Առաջինը՝ Հ. Շահնա-
թունյանցի կազմած և Մ. Բրոսսի հրատարակածն է՝
1840-ին):

Ահա 1863 թվականից հետո այլևս էջմիածնի Մատենա-
դարանի որևէ կարգի ամբողջական ձեռագրացուցակ չի հրա-
տարակվում ավելի քան 100 տարի. այսինքն՝ մինչև որ 1965
թվականին լույս տեսավ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
«Յուցակ ձեռագրաց»-ը¹:

Նախքան այս ցուցակի կազմման աշխատանքներն սկսե-
լը Մատենադարանի գիտխորհրդի ընդլայնված նիստերում
լուրջ քանավեճեր էին զնում կազմվելիք ձեռագրացուցակի
ընույթի և ծավալի շուրջ: Վեճերին մասնակցում էին ինչպես
Մատենադարանի, այնպես էլ այլ հիմնարկների գիտնական-
ներ:

Քանն այն է, որ երբ Մատենադարանը տեղափոխվում էր
նոր շենք (1959 թ.), այն սովորական ձեռագրատներից դարձավ
հին ձեռագրերի գիտա-հետազոտական ինստիտուտ, այնտեղ
ստեղծվեց մատենագիտության բաժանմունք, որի ղեկը ույ-

¹ Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի, կազմեցին
Օ. Սցանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթարյան, Ներսիսյան, Օ. Սցանյանի
համագործակցությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի և Ա. Մնացականյանի Հատոր Ա, Եր., 1965,
1835 սյունակ:

ալ լինենր ստեղծել Մատենադարանի ձեռագիր նարատութունների ցուցակը:

Դիտենականների մի մասը գտնում էր, որ այդ ձեռագրացուցակը պետք է լինի հնարավորին չափ հանգամանալից, բնագրերի սկզբնատողերով, հիշատակարաններով, բանասիրական բնույթի ընդարձակ ծանոթագրություններով, մանրամասն ցանկերով և այլն: Այսինքն՝ պահանջվում էր կազմել ձեռագրացուցակ մոտավորապես 2. Տաշիանի կազմածի սրինակով: Ընթացողում էր, որ մատենադարանի շուրջ 10 000 ձեռագրերի համար կազմված այդպիսի ձեռագրացուցակը բաղկացած կլինի 20—25 ստվար հատորից: Այս կարգի ձեռագրացուցակի կազմումը պաշտպանող Բանասերները Լինում էին այն բանից, որ ձեռագրացուցակի կազմումը մատենադարանի, իբրև դիտական հիմնարկի, ամենակարևոր աշխատանքը պիտի լինի:

Դիտենականների մյուս խումբը գտնում էր, որ այդպիսի ծավալուն ձեռագրացուցակի կազմումը անիմաստ է մի շարք պատճառներով, որոնց մեջ երկրորդական չէին այն փաստարկները, ըստ որոնց նման մատենագիտական աշխատանքը հսկայական ուժեր և ահազին ժամանակ կխլի Մատենադարանից, իսկ ստացված արդյունքը յի արդարացնի ո՛չ այդ հսկա աշխատանքը, ոչ էլ ծախսված ժամանակը: Բերվում էին նաև մի շարք ուրիշ լուրջ փաստարկներ հոգուտ ծավալով ավելի փոքր ձեռագրացուցակի, որը կարող էր բաղկացած լինել շուրջ 10 հատորից:

Թանավեճերը շատ ձգձգվեցին և որևէ օգտակար հետևյալների հանգեցնել ի վիճակի չեղան: Ի վերջո, առաջարկվեց նախապես կազմել մատենադարանի ունեցած ձեռագրերի մի ցանկ, ուր թվարկված ձեռագրերի մասին պետք է տրվեին նվազագույն տեղեկություններ: Ահա այսպիսի ցանկի կազմմանը Մատենադարանի ղեկավարությունը որոշմամբ ձեռնամուխ եղան երեք աշխատակիցներ՝ Օնիկ Եղանյանը, Անդրանիկ Զևթյունյանը, Փայսակ Անթաթյանը:

Ցուցակի կազմման և առաջին հատորի հրատարակման

աշխատանքները տեղեցին մոտ 5 տարի: Երկրորդ և և վերջին հատորը ծրագրվում է լույս ընծայել 1967 թվականին:

Զեռագրացուցակի առաջին հատորը ընդգրկում է մատենադարանի ունեցած ավելի քան 10250 ձեռագրերից 5000: Երկրորդ հատորում պետք է ներկայացվեն մնացած ձեռագրերը և կորած հին գրչագրերի 1653 պահպանված պատանդները:

Առաջին հատորն սկսվում է Օ. Եզանյանի հետաբերական և ջանասիրաբար կազմված ներածականով. որ կոչվում է «Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուները»: Այստեղ տրվում է Մատենադարանի պատմությունը սկսած 5-րդ դարից: Հեղինակը հմտորեն օգտագործել է գրավոր տարրեր աղբյուրների մեջ Մատենադարանի մասին հղած մեծ ու փոքր բազմաթիվ տեղեկություններ: Մանրամասն նկարագրված են հայ հին ձեռագրերի այն հավաքածուները, որոնցից բաղադրվել է Մատենադարանի ներկայիս մեծ հավաքածուն: Խոսվում է տարբեր ժամանակներում էջմիածնում իբրև մատենապետ աշխատած անձանց, նրանց կատարած աշխատանքի մասին և այլն: Մի խոսքով, Օ. Եզանյանի աշխատությունը մի ուշագրավ ավանդ է ինչպես Մաշտոցի անվան մատենադարանի, այնպես էլ Հայաստանում գրադարանային գործի պատմության ուսումնասիրման մարզում:

Զեռագրացուցակում 5000 ձեռագրերից յուրաքանչյուրին նվիրված է երկու-երեք տողից մինչև մեկ սյունակ: Մի էջի վրա միջին հաշվով նկարագրված են յոթ ձեռագրեր:

Յուրաքանչյուր ձեռագրի նկարագրությունը բաղկացած է հետևյալ տարրերից. ա) համար, որ սովյալ գրչագրի հերթական գույքահամարն է ձեռագրատանը, բ) խորագիր, որ բաղկացած է բնագրի հեղինակի և երկի անունից և կամ ձեռագրի մտացածին (կազմողների կողմից գրված) կամ փաստական վերնագրից, գ) սովյալներ ձեռագրի ստեղծման, չափերի, նյութի, տառատեսակների մասին, որ նշվում են գրչագրի ստեղծման թվականը, վայրը, գրիչը (ընդօրինակողը), ծագողը. կազմարարը, ստացողը, պատվիրողը, թերթերի

քանակը, ինչի վրա է գրված (թուղթ, մագաղաթ), մեծությունը, օգտագործված գրի տեսակը, մանրանկարները և այլն, դ) բովանդակությունը, ուր թվարկվում են ձեռագրում եղած նյութերն ու բնագրերը:

Ձեռագրացուցակն ունի հետևյալ թմանդակ ցանկերը՝ ժամանակագրական, Նախագաղափար և հետագա հիշատակաբաններ, Նյութերի, Պատատիկ պահպանակներ, Տեղանունների, Անձնանունների:

Արկրորդ հատորը պետք է ունենա այս նույն ցանկերը երկու հատորի համար, դումարած ձեռագրերի նախկին և ներկայիս համարների համեմատական տախտակը, ինչպես և մի երկու նոր թմանդակ ցանկ, այդ թվում գուցե և՛ թեմատիկ ցանկ:

Արկրորդ հատորում տրվելու է նաև ձեռագիր պատատիկների տախտակ, ուր նշվելու է յուրաքանչյուր պատատիկի դրություն ժամանակը (մոտավոր), չափսը, տառատեսակը, բովանդակությունը, թերթերի քանակը:

Անկասկած է, որ այս ձեռագրացուցակի հրատարակումով թե՛ Արևանում և՛ թե՛ աշխարհի տարբեր մասերում ապրող հայագետ-բանասերների ձեռքը մի կարևոր և արժեքավոր տեղեկատու է տրվում Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագիր հարստությունների վերաբերյալ:

Այս ձեռագրացուցակով վերջապես հրապարակ է հանվում հայ ձեռագրերի աշխարհում ամենահարուստ համաքածուի ամբողջական ցանկը: Հենց միայն այսքանը բավական է հրատարակված ձեռագրացուցակի կարևորությունը հասկանալու համար: Այնուհետև, ինչպես տեսանք, ցուցակում արվում են յուրաքանչյուր ձեռագրի վերաբերյալ մի շարք շատ կարևոր տեղեկություններ, թեև շատ հակիրճ:

Այսուհետև Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագրերի օգտվող յուրաքանչյուր անձ չի կարող չգիմել այս «Ցուցակ ձեռագրաց-ին» շիշտ է, օգտվողների բոլոր հարցերին չէ, որ կպատասխանի ձեռագրացուցակը, բայց ամեն դեպ-

քում նախնական ուղղութիւն կտա հետագա պրպտումներէ համար:

Այդպիսով, «Յուցակ ձեռագրաց»-ի երեան զալը շատ ուրախալի, ողջունելի երեւոյթ է:

Մի երկու խոսք ձեռագրացուցակի թերութիւններէ մասին: Նախ ասենք. որ այդ թերութիւնները երկու տեսակ են. առաջինը այն է, որ ձեռագրացուցակը հանգամանալից նրա տված տեղեկութիւնները չափազանց հակիրճ են: Հասկանալի է, որ ցուցակի նախապէս որոշված բնույթի հետ կապված այս թերութիւնը կազմողների կամ խմբագիրների գործած ինչ-որ սխալը չէ: Այլ կերպ ասած. թերութիւն է ցուցակի ոչ հանգամանալից, հակիրճ լինելու բնույթն ինքր. Թերութիւնների մյուս խումբը կազմողների և խմբագիրների աշխատանքի հետ է կապված: Խոսքը վերաբերում է թույլ տրված տարբեր վրիպակների, բացթողումների և այլ թերիւնների, որոնք լինում են ամեն մի մատենագիտութեան մէջ: Սակայն կան նաև թերութիւններ, որոնք այս երկուսի միացումն են. երբ կազմողները դժվարացել են հակիրճ ձեռագրացուցակի բնական փոքր հնարավորութիւնները լիովին օգտագործել: Քննենք այդ թերութիւններից մի երկուսը:

Ամենից ավելի նկատելի է այն, որ ձեռագրերում եղած յուրաքանչյուր առանձին բնագիրը բնորոշող կարևորագոյն հատկանիշները հաճախ չեն նշվում: Բաղմաթիվ դեպքերում տարբեր նյութեր պարունակող ձեռագրերի բովանդակութիւնը, ինչպէս ասվեց, նկարագրութիւնների տակ տրվում է: Մեծ մասամբ նշվում է բնագրի հեղինակը և վերնագիրը կամ, հեղինակ չլինելու դեպքում, միայն վերնագիրը: Որինակ, վերջնենք 55 համարի Ժողովածուի բովանդակութիւնը՝ «Լուծմունք Վեցօրէից Բարսէղի, Դաւթի և Յակոբայ Լուծմունք Դիոնիսիոսի, Լուծմունք Յաղագս բնութեան մարդոյն նեմեսիոսի» և այլն:

Սակայն շատ դեպքերում էլ տարբեր նյութեր պարունակող այսպիսի ձեռագրերի բովանդակութիւնը անբավարար է բացվում: Այսպէս, օրինակ, Ճաղընտիրներէ մէջ սովորաբար

լինում են մի շարք հեղինակների ճառեր, խրատներ, ներբող-ներ և այլն, սակայն բովանդակության մեջ թվարկվում են միայն հեղինակները, չեն նշվում առանձին ճառերի, խրատ-ների կամ ներբողների անունները: Վերցնենք 4756 համարի Ճառերնոր-ը, բովանդակության մեջ կարգում են.

«Բվնդ. Ճառք, Խրատք (Մովս. Երզնկացի, Յովհ. Երզնկա-ցի, Ոսկերերան, Թէոփիլոս, Գէորգ վրդ., Եղիշէ, Սարգիս Շնորհալի, Գրիգոր վրդ., Բարսեղ, Վարդան վրդ., Յովհ. Գառ-նեցի, Եփրեմ, Յակ. Սրճեցի, Ան. Նարեկացի, Եւսեբիոս Կե-սարացի, անանունք): Ներբողեանք (Եփրեմ, Ոսկերերան, Յակ. Սրճեցի)...»: Այստեղ ճառք և Խրատք վերնագրերի դի-մաց նշված են 15 հեղինակներ և անորոշ քանակով անա-նուններ, բայց որեւէ կերպ չեն բերված այդ ճառերի և խրատ-ների անունները: Նշված հեղինակներից շատերը՝ մի շարք տարրեր ճառեր ունեն, և ձեռագրի բերված բովանդակությու-նից անհնար է իմանալ, թե ո՛ր ճառերի կամ խրատների մա-սին է խոսքը:

Նույն բանը տեսնում ենք մի շարք Ժողովածու-ների բո-վանդակության մեջ: Օրինակ, 3239 համարի Ժողովածու-ի բովանդակության մեջ կան. «Ճառք, Քարոզք, Խրատք (Բար-սեղ, Եփրեմ, Ոսկերերան, Յովհ. Մանդակունի, Վարդ. Այգեկ-ցի, Եղիշէ վրդ. Թէոփիլոս, Գրիգոր, Յովհ. Երզնկացի, անա-նունք)»: Դարձյալ նույն անորոշությունը:

Այստեղ պետք է նկատի ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ ճառք, Քարոզք, Խրատք, ըստ էության, իրական վեր-նագրեր չեն, այլ մեծ մասամբ կազմողների կողմից դրված բնդհանուր բնույթի անուններ, որոնք բնագրերի իրական վերնագրերին ճշտությամբ չեն համապատասխանում և մա-նավանդ ոչինչ չեն ասում նրանց բովանդակության մասին:

Նույնիսկ հակիրճ ձեռագրացուցակի մեջ էլ հարկ էր հե-ղինակների առանձին երկերի (ճառերի, քարոզների և այլն) իրական անունները թվարկել: Իսկ ընդարձակ ձեռագրացու-ցակում շատ ղեկավարում հարկ կլինեք տալ նաև բնագրերի սկզբնատողերը, քանի որ միևնույն բնագիրը, ինչպես հայտ-

նի է, հաճախ տարբերակներ է ունենում. Լըբեմն իրաբից շատ հեռացած: Սակայն այս ձեռագրացուցակից սկզբնատողեր պահանջել չի կարելի:

Այնուհետև, ձեռագրացուցակի նյութերի և անձանուններին ցանկերում մեծ մասամբ չկան բնագրերի իրական անունները: Օրինակ, վերը բերված «Լուծմունք Վեցօրէից Բարսեղի կամ «Լուծմունք յաղագս բնութեան մարդոյն նեմեսիոսի բնագրերը, որ նշված են 55 համարի ձեռագրի բովանդակութեան մեջ, ցանկերում տեղ չեն գտել, նրանք նյութերի ցանկում անհուսալիորեն թաղվել են «Մեկնողականը. Մեկնութիւնը, Լուծմունք սուրբ և ծիսական զրեանց» բնդհանուր, ոչինչ որոշակի շասող վերնագրերի տակ եղած շուրջ 1000 ձեռագրերի համարների մէջ:

Նյութերի ցանկում հաճախ ոչ թե ձեռագրերի նյութերն են բացահայտված, այլ հավաքված են զրչագիր մատյանների և բնագրերի ունեցած կամ կազմողների կողմից զրված ընդհանուր բնույթի անունները և այդ անունների տակ նշված են այն ձեռագրերի համարները, որոնք այդ անուններով են նկարագրված կամ որոնց բովանդակութեան մէջ կան այդպիսի անուններ:

Որոշ դեպքերում այդ կարգի անվանարտերը, իհարկէ, պատկերացում տալիս են համապատասխան բնագրերի մասին: Օրինակ, այնպիսի կանոնական բնագրերի անուններ, ինչպէս Աստուածաշուք, Աւետարան, Սաղմսարան, Շաւակեց բնդհանուր աստկերացում տալիս են բնագրերի մասին (թեև այդ բնագրերում էլ լինում են առանձնահատկութիւններ, որոնք չեն նշված): Սակայն ավելի շատ դեպքերում նյութերի ցանկում թվարկված անվանարտերը ուղղակի ոչինչ չեն ասում օգտվողին: Արդէն տավեց «Մեկնողականը»-ի մասին, Կան նաև ուրիշ նման վերնագրեր: Օրինակ, Քաղզ քառի տակ էլ թվարկված են շուրջ 800 ձեռագրերի համարներ, այսինքն՝ նշված են այդ ձեռագրերում եղած շուրջ 800 ամենատարբեր բովանդակութեան բնագրեր, որոնք կարող են համարվել քարոզ կամ որոնց վերնագրում

կա ԲԱՐՈՉ քառը և կամ որոնց կազմողները այդպես են կոչել: Այսպիսի թվարկումը, նման Համարակույտը միայն վիճակագրական արժեք կարող է ունենալ, իսկ ուսումնասիրող ընթերցողին ոչինչ ասել չի կարող: Համարների նույնպիսի կուսակուսմանը կան նաև այլ վերնագրերի տակ՝ Չափարե-հական, Ճառք, Փիլիսոփայական, Պատմագրական, Ժողովածոյ, Խրատական և այլն: Արդյո՞ք ավելորդ աշխատանք չի թափվել այս կարգի անվանադրույթի տակ Հարյուրավոր համարներ համարելու համար: Եթե այդ մեծ աշխատանքը, որ կազմողները թափել են «Նյութերի ցանկը» ստեղծելու համար, գործադրելին այս հակիրճ ձևագրացուցակի ընձեռած հնարավորությունների սահմաններում մի շարք բնագրեր ինչ-որ չափով տարբերակելու համար, շատ ավելի մեծ բան լարած կլինեին: Արինակ, նույնիսկ ձևագրացուցակի բովանդակություններում շարված վերնագրերը կարելի էր տալ առանձին ցանկով ու նշել յուրաքանչյուր վերնագրով բնագիրը պարունակող ձևագրի համարը:

Անձնանունների ցանկը շատ ավելի օգտակար է և ընթերցողի մի շարք կարևոր հարցումներին պատասխանում է, բայց դարձյալ թերություններ ունի: Ձևագրացուցակում բանասիրական քննական աշխատանք, իհարկե, տարվել է. ճշտվել են շատ բնագրերի հեղինակների, գրիչների, ծաղկողների տնուններ և այլն, սակայն կազմողները չեն խորացել այնպիսի հարցերում, ինչպես այն, թե տվյալ հեղինակի ու նրա գործերի մասին ինչ կարծիքներ կան, արդյոք այս կամ այն հեղինակի անունով հայանի բոյո՞ր գործերն են նրանը, թե՞ ոչ, և այլն: Ձևագրում արձանագրվածը նշել,— ահա հիմնականում սա է եղել կազմողների մոտեցումը հիշյալ հարցին: Այդ բանը արտացոլվել է նաև օժանդակ ցանկերում: Օրինակ, Մովսես Խորենացու անունով հայանի «Աշխարհայայտյց»-ը շատերը լուրջ հիմքով համարում են Անանիա Շիրակացունը, իսկ ինչո՞ւ անհայտ հեղինակի, երրորդները գրտնում են, որ այդ գործը նախապես կազմել է Խորենացին, ուստի հիմնովին մերակադմել Շիրակացին: Այս ամենի մա-

սին խոսք չկա ձեռագրացուցակում: Ըթն որն է ձեռագրում
«Աշխարհացոյց»-ը խորենացու անունով է գետնդված, կազմողները այն խորենացուն էլ համարել են. առանց մի փոքր ծանոթագրութեան անգամ: Նույն բանը տեղ է գտել անձնանունների ցանկում. «Աշխարհացոյց»-ը գրված է Մովսէս Խորենացու անվան տակ, իսկ Անանիա Շիրակացու անվան տակ որն է հղում կամ ծանոթութուն չկա այն մասին, որ այդ երկրոմանց կարծիքով Շիրակացուն է:

Կամ՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անունով հայտնի են ապաշխարութեան շարականները, իսկ Գրիգոր Լուսավորչի անունով հայտնի «Յաճախապատում»-ը (կամ նրա մի մասը) որոշ բանասերներ փորձում են վերագրել Մաշտոցին: Այս իրողութիւնների մասին էլ որն է ակնարկ չկա ձեռագրացուցակում կամ ցանկերում: Մեսրոպ Մաշտոցը որպէս նրա անունով հայտնի շարականների հեղինակ բնավ հանդէս չի դալիս ձեռագրացուցակում: Ըվ այսպէս, բոլոր մյուս բնագրերի վիճելի կամ անվիճելի հեղինակների բազմաթիւ հարցեր, ինչպէս և այլ բնույթի ուրիշ շատ կարեւոր խնդիրներ չեն արժարժում ձեռագրացուցակում կամ օժանդակ ցանկերում:

Անձնանունների ցանկը որոշ գէպքերում բիշ օգտակար է դառնում: Օրինակ, ներսէս Շնորհալու անվան տակ գրված են 300-ից ավելի համարներ: Պարզ է, որ բնթերցողը չի կարող իմանալ, թէ գրանցից որն է «Յիսուս որդի»-ն, որը՝ «Ողբ Եղեսիոյ»-ն, որը՝ հանելուկները և այլն. դեռ չհաշված միւսնույն երկերի տարբերակների որոշման հարցը: Նույն կարգի համար թվերի հավաքածուներ են գրված Գրիգոր Տաթևացու, Գրիգոր Նարեկացու, Առաքել Սյունեցու և մյուս նշանավոր հեղինակների անունների տակ: Հեղինակների ստանձին երկերը այստեղ էլ չեն տարբերակվում:

Մի խոսքով, ձեռագրացուցակը մի շարք պակերում չի պարունակում ուսումնասիրողներին ամենից ավելի շատ անհրաժեշտ տեղեկատվութունը: Այդ մասին ասված է նաև ձեռագրացուցակի թերկու խոսքում. «...ցուցակը, իհարկէ, ի վիճակի չէ սպառիչ պատասխան տալու մատենագիտական

բոլոր հարցումներին, ստեղծել անտարակույս այն կոչություն-
ների հայազետները աշխատանքը, մանավանդ վերը թվարկված
ուղեցույցների և բարտարանների, ինչպես նաև տպագրվող
ձեռագրաց հիշատակարանների, «Հայկական մատենագիտու-
թյուն» ծավալուն աշխատություն և այլ աղբյուրների օգտա-
դործմամբ: Ինչպես խոստովանությունը, իհարկե, մատնանշում
է ձեռագրացուցակի առանձնահատկությունը, նրա հակիր-
ժնությամբ, պարզվում է, որ «Յուզակ ձեռագրաց»-ը չի փոխա-
րինելու Մատենադարանում եղած բարտարաններին և ուղե-
ցույցներին:

Ձեռագրացուցակում եղած բացերի, սխալների և վրի-
պակների մի մասը ուղղված է զրբի վերջում կցված «Լրա-
ցումներ և ուղղումներ» բաժնում. մի մասն, իհարկե, մնում է:

«Յուզակ ձեռագրաց»-ում տեղ են գտել մատենագիտա-
կան ու լեզվական բնույթի անհշտություններ, որոնցից հեշ-
տությունը կտրելի էր խոստովելու Որինակ, խորագրում երկի
հեղինակը և վերնագիրը շարված են միեկնույն գլխագիր տա-
սերով, որ մատենագիտական նկարագրության տեսակետից
սխալ է. հեղինակը վերնագրից պետք է տարբերվի որևէ կերպ
(ձեռագրում՝ բնղղծումով, ապագիր երկում՝ առաջատեսակնե-
րի տարբերությամբ): Նույն սխալը կրկնված է զրգայի
մատյանների բովանդակությունների մեջ՝ հեղինակն ու վեր-
նագիրն աշտակեց եւ որևէ ձևով չեն տարբերակված:

Այնուհետև, բոլոր գեպրերում (որոնք շատ են) միշտ չէ
օգտագործված Հայերենի հարցական նշանը՝ պարտիկը (փ):
Հայերենում բառի վրա հարցականը դրվում է միայն այն
գեպրում, երբ այդ բառը հարցական հնչերանգով է արտա-
սանվում կամ աղայես պետք է արտասանվի (բառ որում,
այդ նշանը դրվում է բառի հարցական հնչվող ձայնավորն
արտահայտող առաջի վրա): Ինչ զեպրերում, երբ հարկ է լի-
նում ցույց առալ, որ որևէ թվական, տնձնանուն, տեղանուն
ստույգ չէ, կասկածելի է, հայերեն հարցականը դրվում է բա-
ռի կողքին, փակագծում, ինչպես՝ 1594 (փ), Գլաձոր (փ),
Շնորհր երեց (փ) և այլն: Մինչդեռ ձեռագրացուցակում հա-

կառական է արված. ամենուրեք կասկածելի բառերի վրա է դրված հարցականը, ինչպես, օրինակ՝ «1737 թ. . . Պրիստոփ», «Սկևռա՞յ», «Նոր Զուգա՞յ», «Մեծօփայ վա՞նք», «Գրիգոր Խլաթցի՞», «Գրի՛» Շենո՞րչք երէց, «Գրի՛» Մխիթա՞ր», «Ասուկող՝ Թորոս Ռոսլի՞ն» և այսպես շարունակ, Ստացվում է այնպես, որ կազմողները անընդհատ հարց են տալիս օգտվողին, իսկ երբեմն էլ այլ թյուրիմացության տեղիք է տրվում, օրինակ, «Գրի՛» «Շենո՞րչք երէց» դեպքում կարծես կազմողները հարցնում են՝ Շենո՞րչք երեցն է եղել գրիչը, թե՛ մի այլ երեց, և այլն, Կամ՝ հանդիպում են այնպիսի սխալներ, ինչպես՝ «Ստացող» «Թո՞վմայ վրդ» (հայերենում Թովմա անունը հարցական արտասանելու համար վերջին ա ձայնավորն են հարցական հնչերանգով արտաբերում, և ոչ՝ առաջինը, թեև, ինչպես ասվեց, հարցման կարիք այստեղ բնավ չկա), Պարզ է, որ հարցական նշանների գործածման կարգը խախտված է տեղ շահելու նպատակով:

Կան նաև, ինչպես ասում են, «տեխնիկական բնույթի» թերիներ: Օրինակ, օժանդակ ցանկերում նշված անունները կամ համարները երբեմն անհրաժեշտ տեղը չեն հղում բնթերցողին: Այսպես, 1549 սյունակում (անձնանունների ցանկ) Մովսէս անվան տակ գտնում են օտակ., 1628 թ., ծաղկման օժանդակող ի Բաղէշ— 198: Սակայն 198 համարի տակ եղած նկարագրության մեջ Մովսէս անուն չկա: Անձնանունների ցանկում նույն Մովսէս-ի տակ կան նաև 4263, 835, 4457, 326, 3055, 4322 համարները, սակայն ալդ համարներն ունեցող ձևագրերից ոչ մեկի նկարագրության մեջ Մովսէս չկա, այլ կա Մուրադ: Պարզվում է, որ ցանկում Մուրադ-ի փոխարեն Մովսէս է գրվել, Կամ՝ տեղանունների ցանկում Վենետիկ-ի դիմաց գրված համարների մեջ կա 4338: Բաց ենք անում ձևագրացուցակը տեսնելու համար, թե այդ ինչ ձևագիր է գրված Վենետիկում, բայց այդ համարի տակ նկարագրված է էջմիածնում 1864 թվականին գրված մի ձևագիր, Այս կարգի անճշտություններ թիլ չեն ցանկերում, սակայն նրանք, թերևս, բնականոն են ամեն մի

մատենագիտութիւնն ռոմանտիկ ցանկի համար, ուստի ավելի կանց առնել նրանց վրա հարկ չկա:

Երկու խոսքում. Մատենագարանի ղեկավարութիւնը խոստանում է մոտ ապագայում հրատարակութեան պատրաստել ստանձին մատենագիտական ցուցակներ, որոնք կրօնագրական ձեռագրերի բովանդակած նյութերը ըստ ընադավառների (պատմագրութիւն, փիլիսոփայութիւն, աստղաբաշխութիւն և այլն), Սա, անշուշտ, շատ լուրջ լրացում կլինի «Յուդայական ձեռագրաց»-ին, սակայն, այնուամենայնիվ, հարց է առաջանում՝ այդ ամենով լուծվում է արդոք Մաշտոցի անվան մատենագարանի ձեռագրացուցակի հարցը:

Շատերը պնդում են, որ՝ ոչ, որ այդ ընադավառային ցանկերով անգամ այդ հարցը չի լուծվում և որ պետք է օրակարգի մէջ մնա բազմահատոր, հանգամանալից (դուլքահամարալին հերթականութիւն ունեցող) ձեռագրացուցակի կազմման հարցը, ձեռագրացուցակ, որ իր կազմման սկզբունքներով պետք է նման լինի Հ. Տաշյանի և Հ. Ոսկյանի կազմած ձեռագրացուցակներին: Այսպէս մտածողների մի մասը հրատարակված «Յուդայական ձեռագրացը» համարում է գրեթէ անօգուտ մի գիրք:

Սեղ թվում է, որ սա ծայրահեղ և ոչ ճիշտ կարծիք է, թեև այն հայտնողները միանգամայն վաստակաշատ բանասերներ են: Սեծ, հանգամանալից ձեռագրացուցակի հարցը, թվում է, ոչ ոք չի կարող օրակարգից հանել, բայց և ոչ ոք չի կարող այն մացնել օրակարգի մէջ, մինչև որ չլինի մի այնպիսի մատենագիտ կամ այնպիսի մատենագետներ, որ իրենց նվիրեն այդ հսկայական ու դժվարին աշխատանքի կատարմանը: Ինչպէս ցույց է տվել մատենագիտական աշխատանքի փորձը, նման բանասիրական-մատենագիտական բնույթի խոշոր աշխատանքները հիմնարկային ծրագրով, որն է բաժնի աշխատակիցներին հանձնարարելու միջոցով իրագործելը ուղղակի անհնար է: Այստեղ անհրաժեշտ է աշխատողի բարյացակամութիւնը և խանդավառութիւնը: Մինչդեռ փաստ է, որ Մատենագարանի, ինչպէս և այլ գիտական հիմնարկ-

ների և ոչ մի փորձված գիտնական մինչև օրս պատրաստ
կամուփյուն չի հայտնել նման մի հսկա ձեռագրի
կազմելու Ընդհակառակը, տողերիս զրոգը հիշում է, թե ինչ
պես Մատենադարանի աշխատողները, որ զբաղված էին մեծ
քաղմահատոր ձեռագրացուցակի կազմմամբ, բերկրալույս
ընդունեցին այն լուրը, որ այդ մեծ ձեռագրացուցակը այն
չի կազմվելու: Նրանց ձգում էր մենագրություններ գրելու և
բնագրեր հրատարակելու, ինչպես ասում են, «երկացող
գործը»: Ճասկանալի է, որ ձեռագրացուցակ կազմելու մատեն-
ադիտական աշխատանքը շատ ավելի ծանր է, հոգնեցուցիչ,
քան մենագրություն գրելը և բնագիր հրատարակելը, մինչդեռ
այս վերջիններն ավելի հարգի են գիտական աշխարհում:

Իսկ առայժմ «Ցուցակ ձեռագրաց»-ի տպագրված առաջին
հատորը ցույց է տալիս, որ իր թերություններով հանդերձ
այն շատ լուրջ օգնություն է Մատենադարանի Առագիր գան-
ձերից օգտվողներին: Երկրորդ հատորի հրատարակմամբ այդ
օգնությունը ավելի որոշակի կլինի: Եվ, ինչ խոսք, մերժելի
է այն տեսակետը, թե մեծ քաներով ստեղծված այս արժե-
քավոր մատենագիտությունը հավասար է չլինելուն:

Այս դեպքում էլ մատենագիտական ցանկի պիտանիու-
թյան հարցը որոշելու համար սխալ չի առաջնորդվել այն օգ-
տագործելու շահով: Մենք հետևեցինք, թե Մատենադարանի
ընթերցողները որքանով են օգտվում «Ցուցակ ձեռագրաց»-ի
և հատորից: Պարզվեց, որ օգտվողները բավական շատ են,
ձեռագրերի ընթերցման սրահում հատորը մեծ մասամբ
ազատ չէր լինում, և հարկ զգացվեց ընթերցողների տրամա-
դրության տակ դնել հատորի երկրորդ օրինակը:

Այսպիսով, «Ցուցակ ձեռագրաց»-ի կազմողներն ու խմբ-
ագիրները, հիրավի, շնորհակալ և չափազանց օգտակար
գործ են արել՝ ստեղծելով Մատենադարանի բոլոր ձեռագրե-
րի նկարագրություններն ամփոփող այս մատենագիտությու-
նը, որը թեև ոչ լիովին, բայց նկատելի չափով լրացրեց տաս-
նյակ տարիներ զգացվող մեծ բացը:

ՄԻԿ Կենտրոնին առնթեր մարքսիզմ-լենինիզմի ինտերտուտի հայկական ֆիլիալում կատարված մատենագիտական աշխատանքը նախ ներկայացված է Վ. Ի. Լենինի Երկերի տեղեկատու ցանկերով: 1953 թվականին լույս տեսավ Վ. Ի. Լենինի Երկերի 4-րդ հրատարակության (հայերեն) ալբոմական ցանկը հետևյալ վերնագրով. «Ալբոմական ցանկ Վ. Ի. Լենինի Երկերի 4-րդ հրատարակության մեջ մտած աշխատությունների» (1953 թ.):

Այնուհետև, 1961 թվականին լույս տեսավ «Վ. Ի. Լենինի 4-րդ հրատարակության տեղեկատու հատարի» 2-րդ մասը, որ կազմված էր ռուսերեն համանուն տեղեկատուի (Մոսկվա, 1956) հիման վրա, ավելի հիշատակ, նրա փոխադրությունները հայերենի: Այստեղ մտել է նաև նախապես առանձին լույս տեսած վերահիշյալ ալբոմական ցանկը: Տեղեկատուի մեջ կան նաև հետևյալ բաժինները՝ «Վ. Ի. Լենինի կեղծանուններ», «Կ. Մարքսի, Ֆ. Էնգելսի, Վ. Ի. Լենինի այն աշխատությունների ցանկը, որոնցից մեջբերումներ է տնում որոնք հիշատակում է Վ. Ի. Լենինը», «Պարբերական հրատարակությունների ցանկ», «Աշխարհագրական անունների ցանկ», «Վ. Ի. Լենինի օգտագործած և հիշատակած ղեկավարվածության գրականություն և քննադատական գործերի, առանձինների, առաջվածքների ու թևավոր խոսքերի ցանկ»:

Այս տեղեկատուի առաջին մասը, որ պետք է ընդգրկեր Վ. Ի. Լենինի Երկերի 4-րդ հրատարակության առարկայական-ալբոմական ցանկը (ռուսերեն լույս է տեսել 1955 թվականին), այնպես էլ հայերեն լույս չտեսավ:

Մարքսիզմ-լենինիզմի ինտերտուտի հայկական ֆիլիալի գիտական աշխատողները, հասկանալի է, որ նույնպես մատենագիտական մեծ աշխատանք են տնում, որի մի մասը որտահայտում է նրանց գրքերի հրատարակությունների վերջում՝ ցանկի կամ տողատակում՝ ծանոթությունների ձևով:

Այս ինստիտուտի գծով կատարված մատենագիտական աշխատանքի ավելի ծավալուն արդյունք է ինստիտուտի նախկին դիրեկտոր Խիկար Բարսեղյանի «Բուլղերկյան հայ պարբերական մամուլի բիրյիտգրաֆիան» Այս մատենագիտությունը, ինչպես հեղինակն է ասում, նրա «Բուլղերկյան հայ պարբերական մամուլի պատմություն, 1900—1920 թթ. աշխատության հավելվածն է։ Սակայն մատենագիտությունը առանձին վերցրած մի վերջավորված աշխատություն է և իր տեղն է գրավում Հայաստանում հրատարակված առաջինային մատենագիտական ցանկերի շարքում։

Մատենագիտության մեջ թվարկված են ցարական Ռուսաստանում լույս տեսած հայերեն բուլղերկյան թերթերը (4 անուն), տրված է յուրաքանչյուրի բնութագիրը, վերլուծագրված են ամեն մի թերթի մեջ լույս տեսած նյութերը։ Մատենագիտությունը թեև կոչվում է «Պարբերական մամուլի», բայց ընդգրկում է նաև Վ. Ի. Լենինի աշխատությունների նախախորհրդային շրջանի հայերեն հրատարակությունների մատենագիտությունը, 1900—1920 թվականներին հրատարակված հայերեն հեղափոխական կոչերի ու թոռցիկների ցանկը և նախախորհրդային հայ բուլղերկյան մամուլին թրդթակցած մի շարք հեղինակների ծածկանունների վերձանումը։ Ունի նաև հավելված մի քանի լրագրերի նկարագրություններով, ուսուերեն ամփոփում և օգտագործված գրականության ցուցակ։

Հայ բուլղերկյան մամուլի մատենագիտության մասը, որ հիմնականն է գրքում, հետևյալ կազմությունն ունի. ժամանակագրական կարգով իրար հաջորդում են առանձին լրագրերի նվիրված բաժինները, Յուրաքանչյուր բաժին-հոդված սկսվում է ոչ թե թերթի սովորական մատենագիտական նկարագրությամբ, այլ նրա ճակատի լուսանկարով, ինչպես ժամանակին արել էր Գ. Լևոնյանը։

1 Խ. Բարսեղյան Բուլղերկյան հայ պարբերական մամուլի բիրյիտգրաֆիա. Եր., Հայպետհրատ, 1959, XV, 387 էջ։

Այնուհետև, տրվում է սովյալ պարբերականի հսկիր, բնութագիրն ու պատմությունը. ով է հիմնել, ինչ հանգամանքներում, ով կամ ովքեր են խմբագրել և այլն: Դրանից հետո տրվում է թվերի յուրաքանչյուր համարի բովանդակությունը, այսինքն՝ հոդվածների ցանկը: Հիմնական բաժնում և հավելվածում նկարագրված տարրեր պարբերականների հոդվածները ընդհանուր համարակալում ունեն, վերջին համարն է 6200, որ նշանակում է, թե այդքան հոդված է նկարագրված:

Յուրաքանչյուր պարբերականի բնութագրման տակ ընդգրկվում են այն դրագարանները կամ արխիվները, ուր գտնվում են սովյալ պարբերականի հավաքածուները:

Այս վերջին տեղեկությունների առկայությունը և՛ Բարսեղյանի մատենագիտությանը տալիս է միաժամանակ նաև դրագարանային համահավաք գրացուցակի բնույթ, որ ավելի է բարձրացնում աշխատության արժեքը: Ընթերցողը, ուսումնասիրողը անմիջապես ստանում է իրեն հետաքրքրող պարբերականի հասցեն և ապաստվում է լրացուցիչ որոնումներից, որոնք կարող էին նաև շատ երկար տևել և երբեմն տղարդյուն վերջանալ:

Հսկայական, մանրակրկիտ աշխատանք է կատարել և՛ Բարսեղյանը: Իսկական մատենագետի բժախնդրությունը նա որոնումներ է կատարել Հայաստանի և Խորհրդային Միության այլ վայրերի բազմաթիվ գրադարաններում ու զիջանոսներում, հայտնաբերել անհրաժեշտ պարբերականներ, երբեմն նաև այնպիսի, որոնցից ընդամենը մեկ համար է յույս տեսել: Ապա նա ստուգել և ոչորել է պարբերականի իրոք բուշիկված լինելը, վերլուծական նկարագրության է ենթարկել յուրաքանչյուր համար: Էլ չենք խոսում թերթերի լուսանկարման և ծածկանիւնների վերծանման հետ կապված հույնեցուցիչ աշխատանքների մասին:

Այդ բրտնաջան աշխատանքի շնորհիվ է, որ ներկա մատենագիտությանը նախ հրապարակ են բերված նախախորհրդային շրջանի մի շարք բուշիկված հայ թերթեր, որոնք

չկան նախորդ բոլոր մատենագիտությունների մեջ, այդ թվում
2. Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի բիրյիտգրա-
ֆիայի բոլշեիկյան մամուլին նվիրված հատորում»¹ ճշտված
է մի շարք պարբերականների քաղաքական ուղղությունը,
որոնք Գ. Լևոնյանի աշխատության մեջ նիշտ չեն եղել ներ-
կայացված²։

Գովասանքի է արժանի նաև այնպիսի մի մասնուրջ, ինչ-
պես, ասենք, այն, որ Բարսեղյանը թվարկել է նյութին վե-
րաբերող մի շարք պարբերականներ, որոնք ինքը չի կարո-
ղացել հայտնաբերել (տես աշխատության XII էջում³, բայց
որոնց գոյության մասին ինքը տեղեկացել է զանազան աղ-
բյուրներից)։

Ա. Բաբայանի «Վ. Ի. Լենինի աշխատությունների հայե-
րեն թարգմանությունները մատենագիտության համեմատ
նորություններ կան նաև Լենինի աշխատությունների հ. Բար-
սեղյանի կազմած ցանկում»։

Ինչ վերաբերում է նյութերը ներկայացնելու եղանակին,
սակա պետք է ասել, որ մատենագիտական նկարագրության
ընդունված միասնական կանոնները այստեղ ևս պահպան-
ված չեն։ Սա մի թերություն է, որ, ցավոք, վերաբերում է
խորհրդային հայ մատենագիտության լավագույն երկերի մի
ղգալի մասին (Գ. Լևոնյանի, Հ. Անասյանի գործերը և այլն)։
Մենք հատուկ գլխում դեռ կխոսենք այս հարցի մասին, իսկ
այժմ ասենք միայն, որ նյութերի նկարագրության եղած
միասնական կանոններին հավատարիմ չմնալու կարելի է
նաև պարտադիր շհամարել, եթե մատենագիտական անհրժ-
ատությունների պատճառ չզառնա այն։ Մինչդեռ որոշ դեպքե-
րում մատենագիտական աշխատությունների մեջ տեղ պտած
անճշտությունները պայմանավորված են լինում տպագիր
երկերի նկարագրության մատենագիտական կանոնների պահ-

1 Տե՛ս Խ. Բարսեղյան Բոլշեիկյան Հայ պարբերական մամուլի բիրյիտ-
գրաֆիա, էջ XI։

2 Նույն տեղում, էջ VIII։

պանման բացակայութիւնը: Ներկա մատենագիտութեան մեջ, բարերախտաբար, այդ կարգի բացերը հատուկենտ են, ինչպէս, օրինակ, լենինի աշխատութիւնների մատենագիտական ցանկի մէջ առանձին գրքերով հրատարակւած աշխատութիւնների նկարագրութիւնների մեջ չի նշւած էջերի բանակը կամ՝ փոխւած են որոշ նրկերի այն վերնագրերը, որոնք իրականում եղել են գրքերի վրա և այլն:

Իբրեւ թերութիւն պետք է նշել մատենագիտութեան մեջ նկարագրւած յստորային հոգւածների հեղինակների այրբե-նուկան անվանացանկի բացակայութիւնը: Այդպիսի ցանկը կազմելը անմիջապէս պտնելու այս կամ այն հեղինակի հոգւածները, տարբեր թիւերին, տարբեր պարբերականներում յույս տեսած: Լսով կլինել նաեւ, եթէ համարակալւած լինեն յոսրերականների նկարագրութիւնները:

Հարց է առաջանում նաեւ այն մասին, թէ կարիք կա՞ր արդե՞ր «նախաստղետական շրջանի հայերեն հրատարակութիւններ» համարել 1918—1920 թվականներին Մոսկւայում յույս տեսած գրքերը, ինչպէս արվել է ցանկում:

Կան նաեւ այլ բնույթի թերութիւններ, որոնք չեն կարող լինել ամեն մի մատենագիտական գործում և, հասկանալի է, որ չեն անգործադուում հոգատարութիւնը կատարւած այս աշխատանքի արժանիքների վրա:

Մատենագիտական աշխատանք ստաւել կամ պակաս չափով կատարւում է Հայաստանի նաեւ այլ դիտական հիմնարկներում և յուհերում, սակայն այդ աշխատանքները մեծ մասամբ երկրորդային մատենագիտութեան բնույթ ունեն և արտահայտւում են ներգրգային ցանկերի կամ սողատակի ծանոթագրութիւնների ձևով:

Մատենագիտական ոչ փոքր աշխատանք է կատարւում Հայաստանի գլխավոր հրատարակչութիւններում՝ «Լույս»,

«Միտք», «Գիտություն» և մանապես «Հայաստան» թերթերակազմությունում: Նախկին Հայպետհրատը, այժմյան Հայպետան, ինչպես տեսանք, իր հրատարակած գրքերի հրատարակաները սկսել է տպագրել դեռևս 1923 թվականից: Այնուհետև, ամեն տարի հրատարակվել են Հայպետհրատի հրատարակչական գրացուցակները: Որոշ տարիների լույս են տեսել տարեկան մի քանի համար փոքրիկ գրքույկների ձևով տպագրված գրքերի ցուցակներ՝ «Գրացուցակ», «Գրացանկ» կամ «Բյուլետեն» անուններով: Այժմ լույս է տեսնում տարեկան 12 պրակ (ամիսը մեկ): 1936 թվականից Հայպետհրատը հրատարակում է իր թեմատիկ պլանները (տարեկան):

Հրատարակչական գրացուցակներ տպագրել կամ տպագրում են նաև՝ Հայպետունմանկհրատը (այժմ՝ «Լույս» 1956-ից, «Սոցիալաիզատ»-ի Հայաստանի բաժանմունքը 1934-ից (տարին մեկ, կոչվում էր «ՀՍԽՀ պարբերական մամուլի կատալոգ», այժմ՝ «Հայկական ՍՍՌ թերթերի և ամսագրերի 19... թվականի կատալոգ»), Փաղաքական և գիտական գիտելիքների տարածման ընկերությունը (այժմ «Գիտելիք» ընկերություն), որ տպագրել է իր 1948—1956 թթ. հրատարակությունների գրացուցակը և թեմատիկ պլաններ, Հայգյուղհրատը և այլն:

Հայգիրքը տպագրել է իր կենտրոնական պահեստում Էդած, ինչպես և դուրս գրման կամ գների իջեցման ենթակա գրքերի ցուցակներ (1949, 1960, 1961 և այլ թվականներին):

Գրադարաններից դուրս գրման ցուցակներ հրատարակել է Կուլտուրայի մինիստրությունը: Իր ունեցած գրքերի ցուցակներն է հրատարակել Հայաստանի գրադարանային կոլեկտորը (օրինակ 1951-ին):

Որոշ հիմնարկներում էլ կազմվում են առաջնային մատենադիտական ցանկեր, սակայն հիմնականում ոչ հայերեն գրականության կամ ոչ հայերեն վերնագրերով ու ձևավորմամբ (ուստի և, ըստ էության, դուրս են հայկական մատենադիտության ոլորտից): Օրինակ, Առողջապահության մի-

նխադրության գիտական գրադարանը հրատարակում է
«В помощь практическому врачу» մատենաշարով հանձ-
նարարական ցանկերը, ինչպես՝ «Лейшманиозы в Арме-
нии» (1957), «Зоб» (1960), «Болезни желчного пузыря и
желчных путей» (1962) և այլն: 1956 թվականից
գրադարանը հրատարակում է նաև ստացված գրքերի տեղե-
կատու (ընդլետեն), նույնպես գրեթե ամբողջությամբ ու-
ժեղակոչ:

Ռուսերեն կազմված ցանկերից են նաև.

Сборник аннотаций работ армянского научно-иссле-
довательского института стройматериалов и сооружений
за 30 лет (1930—1960). Ереван. 1961. 132 стр. (Госкомит-
ет Сов. мин. Арм. ССР по делам строительства и архи-
тектуры).

Н. Тер-Минасян Библиографический сборник трудов
сотрудников института виноградарства и виноделия с
1927 по 1956 гг.—«Труды» института виноградарства,
виноделия и плодоводства», вып. III. Ереван, 1957, стр.
249—284.

Այս մատենագիտության մեջ կա նաև հայերեն գրակա-
նություն, որ սակայն առանց պատճառաբանման ներկայա-
գիտ է միայն ռուսերեն թարգմանությամբ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄՅՈՒՍ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Մենք արդեն խոսել ենք 20-ական թվականներին Մոսկվայում ԽՍՀՄ ժողովուրդների կենտրոնական հրատարակչության տպագրած հրատարակչական ոչ մեծ ցանկերի մասին։ Բացի այդ, Հայաստանից դուրս, Միության այլ վայրերում ևս տպագրվել են մի քանի այլ մատենագիտական ցանկեր։ Նրինակ, ցանկեր են տպագրվել Թիֆլիսում, այդ թվում է՝ Մելիքսեթ-Քեկի կազմածները, ինչպես՝ «Публикации письменных источников по истории Грузии» (նյութերի մի մասը հայերեն է), 1948, 232 էջ։ Թիֆլիսում է տպագրվել նաև իր՝ Մելիքսեթ-Քեկի աշխատությունների մատենագիտությունը հետևյալ վերտառությամբ. «Полная библиография печатных работ... по арменоведению, грузиноведению, кавказоведению Леона Меликсетовича Меликсет-Бека... за 1909 — 1960 гг.» (1960, 89 էջ)։

Միության այլ վայրերում տպված հայ մատենագիտական ցանկերից կարելի է հիշել նաև Գ. Գոյանի «Театр древней Армении» գրքի 1-ին և 2-րդ հատորների մեջ (1952, համապատասխանաբար՝ էջ 455—512, 435—474) տեղ գտած րեզարձակ մատենագիտությունը, ուր կա բավականին քանակով հայերեն զրականություն։ Այդպես նաև Գ. Բերտոտովի «Искусство Армении. Краткий библиогр. указатель» գրքույկը (1939, 61 էջ), ուր հայերեն գրքերը արված են ուսերեն թարգմանությամբ։ Հայ գրքի պատմության վերաբերյալ մատենագիտական ցանկ կա «400 лет русского книгопечатания» գրքում (Մոսկվա, 1964, էջ 648—649) և այլն։

Պատվեր տալու և զրադարանային մեխաղրային փոխանակության նպատակով Մոսկվայում հայերեն գրքերի ցուցակներ է տպագրում «Մեծդունարողնայա կնիդա» համա-

միութենական միավորումը (1965 թվականից)՝ «Հայերեն գրքեր կամ Հայկական ՍՍՌ թերթեր և ամսագրեր» (այսինչ թիվ) վերնագրերով։ Ինչ ցանկերը շարունակվող հրատարակությունների ձևով են յույս տեսնում (տարեկան մի քանի գրքով)։

Կան նաև որոշ շատ փոքր ցանկեր, որ լույս են տեսել անցյալում, ինչպես, օրինակ, Թարվում հրատարակված «Ցուցակ մարքսիզմ-լենինիզմի հիմունքների գրականության» (1940, 8 էջ) փոքր ցուցակը և այլն։

Թուրք այս կարգի մատենագիտական ցանկերի մեջ ամենից բնդարձակը և ուշագրավը 1941-ին Թիֆլիսում հրատարակված մատենագիտությունն է՝ «Հայկական գիրքը՝ Վրաստանում» վերնագրով¹, որ կազմել է Վրաստանի պետգրապույության նախկին աշխատակից Սիմեոն Շխյանը։

Ինչ մատենագիտությունը բնդգրկում է խորհրդային տարիներին Վրաստանում հրատարակված գրքերը (մինչև 1938 թ.)։

Մատենագիտության մեջ գրքերի անունները դասավորված են բաց գիտություն ու մշակույթի բնագավառների Ոգտագործված է գրապալատի դասակարգման աղյուսակը։

Իրքերը համարակալված են Մեկից ավելի բնագավառների վերաբերյալ գրքերը լրացուցիչ կերպով արտացոլված են համադասական բաժիններում։

Գրքերի հիմնական նկարագրությունները համարակալված են (լրացուցիչները՝ ոչ)։ Վերջին համարն է 707։ Սակայն մի շարք հիմնական նկարագրություններ դուրս են մնացել համարակալումից, սուտի ցանկում 707-ից ավելի գիրք է բնդգրկված։

Մատենագիտությունը հարուստ է օժանդակ ցանկերով, դրանք են.

1 Ս. Շխյան, Հայկական գիրքը Վրաստանում, 1921—1938, Թիֆլիսգրաֆիա, Թիֆլիս, Վրաց. պետգրապալատ, 1941, էջ 152։

ա) Հեղինակների, թարգմանիչների և նկարիչների այբբենական ցանկ:

բ) *Personalia* (ցանկում տրված են այն մարզկանց ազգանունները, որոնց նվիրված գրքեր կան մատենագիտության մեջ):

գ) *Կազմակերպությունների, հիմնարկությունների և ձեռնարկությունների ցուցակ:*

դ) *Ժամանակագրական ցուցակ:*

Օժանդակ ցանկերում կան թերություններ, որոնցից կարևոր է այն, որ մատենագիտության մեջ նշված մի շարք հեղինակներ և կազմակերպություններ դուրս են մնացել ցանկերից կամ սխալ հղում ունեն, օրինակ, ցանկում չկա Ամբլովիչ Ա., որ տեղ է գտել մատենագիտության մեջ (էջ 18) կամ կազմակերպությունների և հիմնարկների օժանդակ ցանկում «Յեկավլիբրի»-ի դիմաց նշված է 415, այնինչ այդ համարի տակ մատենագիտության մեջ ուրիշ բան է և այլն:

Ամեն դեպքում այս մատենագիտությունը բարեխիղճ աշխատանքի արդյունք է: Կազմողը եղել է բավական բանիմաց մատենագիտական աշխատանքի ընդգնացող:

Կարևոր է նշել, որ այս մատենագիտությունը ընդգրկում է այն հիմնականը, ինչ Վրաստանի խորհրդայնացումից հետո տպագրվել է այնտեղ (բանի որ 1938 թվականից հետո Վրաստանում տպագրված հայերեն գրքերը համեմատաբար այնքան էլ չատ չեն):

Արգաշյան Ի. Հայկական մատենագիտության առաջին
շատորքը — «Տեղեկագիր» ՀԱՍՀ ԳԱ (Հաս. գիտ.), 1962, № 3,
31—36.

Աբալյան Ա. Ինչ կարող է կարդալ շոֆերը... — «Ղեկի
մաս», 1958, № 3.

Առաքելյան Վ. Թանկարժեք հիշատակարաններ — «Գրա-
կան թերթ», 1956, № 4.

Աբալյան Ա. Բիրյիոգրաֆիայի մի քանի հարցեր —
«Գրական թերթ», 1933, № 2.

Աղղղասարյան Խ. Աղղղային մատենագիտության օջա-
խը — Նրևան, 1962, № 304.

Ասրեսեղյան Խ. Հայ պարբերական մամուլի բիրյիոգրա-
ֆիա — «Պարս. կյանք», 1954, № 11, էջ 57—60.

Նույնը Մատենագիտական նոր աշխատություններ — «Սո-
վետ. Հայաստան», 1964, 18 հունիսի.

Բիրյիոգրաֆիա Դերենիկ Դեմիրճյանի մասին — «Սո-
վետ. Հայաստան» (Հանդես), 1958, № 3, էջ 28.

Ի. Ա. «Հայ պարբերական մամուլի բիրյիոգրաֆիա» —
«Հասար» (Փարիզ), 1958, հուլիսի 22, 23, 24.

Դուսապյան Ն. «Հայ պարբերական մամուլի բիրյիոգրա-
ֆիա...» — «Պատմա-բանասիր. հանդես», 1961, № 3—4, էջ
307—330.

Դավթյան Հ. Հայ նշանավոր մտղկունց նվիրված մատե-
նագիտություն (Հ. Պետրոսյանի) — «Գրադարանավար»,
1960, № 5, էջ 27—30.

Նույնը Ա. Շիրվանզադեի մատենագիտությունը — «Սո-
վետ. գրականություն», 1960, № 4, էջ 152—156.

1 Այն մատենագիտական քանկերն ու աշխատությունները, որոնք ներկա
պրակի քննության նյութն են կազմում կամ որոնք մասին խոսք կա պրա-
կում, չեն մտնում օգտագործված գրականության ցուցակի մեջ:

Նույնը Սովետաճայ գրական-գեղարվեստական ժողովածուներ:— «Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք», 1965, № 4, էջ 47—48:

Երեմյան Ս. և Մարտիրոսյան Ա. Արժեքավոր ներգրում ճայագիտության մեջ: [Հ. Անասյանի «Հայկական մատենագիտ.»]:— «Սովետ. գրականություն», 1962, № 1, էջ 143—146:

Թուրունջյան Ժ. «Աշխարհարար գիրքը մինչև 1550 թ. — «Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք», 1963, № 6, էջ 44—45:

Խանդավուրյան Հ. Հայ պարբերական մամուլի բիրիոգրաֆիան:— «Սովետ. գրականություն», 1958, № 6, էջ 155—158:

Կաբինյան Ա. Հայ հին և միջնադարյան գրականության բիրիոգրաֆիա:— «Սովետ. դպրոց», 1942, № 2:

Կուրտիկյան Ս. Հայ մատենագիտության անխոնջ մշակը: [Հ. Անասյան]:— «Սովետ. գրականություն», 1960, № 6, էջ 79—82:

Հակոբյան Վ. ԺԴ դարի ճայերեն ձևագրերի հիշատակարաններ:— «Տեղեկագիր», ՀՍԽՀ ԳԱ (Հաս. գիտ.), 1951, № 3, էջ 63—69:

Հալրապետյան Ղ. Յուրատեսակ ձոն Ակսել Բակունցին:— «Ավանգարդ», 1961, № 36:

Հովհաննիսյան Ա. Հ. Անասյան, XVI դարի ազատագրական շարժումները Արևմտյան Հայաստանում:— «Պատմա-րանասիր. հանդես», 1963, № 1, էջ 235—248:

Հովսեփյան Ն. Պահանջվում է արտակարգ բարեխղճություն: («Սովետաճայ գրական-գեղարվեստական ժողովածուներ» մատենագիտ.):— «Գրական թերթ», 1965, № 39:

Իշխանյան Ռ. Ինչ կարդալ անասնարուծության վերաբերյալ:— «Հայաստանի կոլտնտեսական», 1958, № 9, էջ 47—48:

Նույնը Ինչ կարդալ պտղագրուծության մասին:— «Հայաստանի կոլտնտեսական», 1959, № 2, էջ 40:

Խույնը Կոմիտասի բիրյիողրաֆիան:—«Սովետ. արվեստ» 1957, № 2, էջ 50:

Խույնը Հայ տպագիր դրքի մատենագիտություն:—«Պատմություն Բանասիր. հանդես», 1959, № 1, էջ 291—293:

Խույնը Մատենագիտություն. սկիզբ և հիմք ուսումնասիրության: («Հովհաննես Թումանյան» մատենագիտ.):—«Նրեմիան», 1962, հունիսի 15:

Խույնը «Նորարարություն» մատենագիտության մեջ: (Հ. Պետրոսյանի «Հայ գիտնականներ...» մատենագիտ.):—«Գրական թերթ», 1960, № 32:

Խույնը և Գավրյան Հ. Հայ մատենագիտության հանրագիտարան: («Հայկական մատենագիտ.»):—«Գրական թերթ», 1962, № 4:

Կատիկյան Հ. Տիրապետել մատենագիտությանը և սովորեցնել ընթերցողներին:—«Կուլտուր-լուս. աշխատանք», 1963, № 3, էջ 21—23:

Կազարյան Ս. Աշխարհարար դիրքը Աբովյանից առաջ:—«Գրական թերթ», 1965, № 21:

Կանայանյան Ա. Հայ բաղժողարու ն մշակույթի հանրագիտարանը: («Հայկական մատենագիտ.»):—«Սովետ. Հայաստան», 1962, № 18:

Ասրգարյան Ա. Բարեխիզ: աշխատանքի արդյունքը: («Ակսել Բակունց» մատենագիտ.):—«Սովետ. գրականություն», 1961, № 9, էջ 154—156:

Խույնը Ունկնդրել ըննադատության ծային: (Հ. Պետրոսյանի «Հայ գիտնականներ...» մատենագիտ.):—«Լենինյան սոցիոլ», 1960, № 10, էջ 105—109:

Մեծ բանաստեղծի երկերի բիրյիողրաֆիան:—«Նեղիշ Հարեհ» մատենագիտ.):—«Սովետ. Հայաստան» (հանդես), 1958, № 4, էջ 46:

Մելիքյան Ա. Ա. Բաբայան, Վ. Ի Լենինի աշխատությունների հայերեն թարգմանությունները:—«Պրոլետար» (Թիֆլիս), 1934, № 73:

Մելիքյան Լ. Դիտողություններ «Հայ գրականության

բիբլիոգրաֆիա-ի մասին:— «Սովետ. գրականություն և արվեստ», 1953, N 11, էջ 151—155:

Սիխարյան Ա. Հայ հին և միջնադարյան գրականության բիբլիոգրաֆիա:— «Սովետ. գրականություն», 1942, N 1, էջ 95—101:

Մկրտչյան Լ. և Գաղումյան Գ. Լրացվում է հայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիան:— «Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք», N 5, էջ 38—39:

Մեացականյան Ա. Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ:— «Երեկոյան երևան», 1964, N 65:

Շահազիզյան Ա. Արժեքավոր բիբլիոգրաֆիա («Հովհաննես Թումանյանի մատենագիտ.»):— «Սովետ. Հայաստան», 1962, N 35:

Նույնը «Կոմիտաս»:— «Գրական թերթ», 1958, N 2:

Նույնը Ուշագրավ գիրք: («Ակսել Բակունց» մատենագիտ.):— «Գրական թերթ», 1961, N 13:

Նուրիջանյան Ա. Ինչ կարդալ արբանյակների մասին:— «Գրադարանավար», 1960, N 1, էջ 28:

Շտիկյան Ս. Երբ հաշվի չի առնվում քննադատությունը:— «Սովետ. գրականություն», 1961, N 1, էջ 172—175:

Ոսկանյան Ն. Մատենագիտական արժեքավոր ուղեցույց:— («Մատենագիտութ. հայկական մատենագիտութ.»):— «Երևան», 1964, N 254:

Ոսկյան Հ. Հայկական մատենագիտություն...:— «Հանդես ամսօրյա» (Վիեննա), 1960, էջ 155—158:

Ռոստոմյան Դ. Արժեքավոր մատենագիտություն: («Մատենագիտութ. հայկական մատենագիտութ.»):— «Գրական թերթ», 1964, N 30:

Նույնը Արժեքավոր մատենագիտություն հայ մեծ գրողի մասին: («Հովհաննես Թումանյան»):— «Բյուրական», Փարիզ, 1962, հոկտ.

Ռույրիեյան Ռ. Ակադեմիայի մատենագիտության նոր հատորը:— «Երևան», 1963, N 272:

Նույնը Արժեքավոր աշխատություն մատենագիտության

տեսություն և պրակտիկայի վերաբերյալ — «Կուլտ.-լուս. աշխատանք», 1963, № 8, էջ 45—47:

Սարգսյան Լ. Տեղեկատու-բիրյոդրաֆիական աշխատանքների կազմակերպումը մասսայական գրադարաններում: — «Գրադարանավար», 1960, № 3, էջ 19—20:

Տեր-Նեհեսյան Ն. Հայկական մատենագիտություն: — «Բաղմավեպ» (Վենետիկ), 1961, էջ 178—180:

Փավլազյան Հ. ԺՆ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ: — «Տեղեկագիր» ՀՍԽՀ ԳԱ (հաս. գիտ.), 1956, № 10, էջ 115—120:

Փոլանջյան Ս. Հայ մատենագիտության հանրագիտարաններ: — «Էյմիածին», 1961, № 2, էջ 51—60:

Նուլեր Հայկական մատենագիտություն: — «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1962, № 3, էջ 225—231:

Յելևյան Հ. և Շահինյան Ա. Բիրյոդրաֆր պատմի արձանագրող լի... (Հ. Պետրոսյանի «Հայ պարբերական մամուլի բիր.»): — «Հենինյան ուղիով», 1959, № 6, էջ 116—120:

Аршаруни А. Библиография армянской литературы. — «Сов. библиография», 1953, вып. 2(35), стр. 101—108.

Ишханян Р. Создание библиографии армянской печати. — «Сов. библиография» (Москва), 1959, № 4, стр. 117—120.

Карменян В. Хорошее начало. — «Коммунист», 1961, № 89.

Машкова М. Библиография армянской периодической печати. — «Сов. библиография», 1958, вып. 51, стр. 127—132.

Стамболцян В. В поисках книги. — «Коммунист», 1964, № 67.

Штикян М. Песудавшаяся работа. — «Коммунист». 1958, 17 июля.

Юзбашян К. А. Анасин Армянская библиология. — «Известия», АН СССР, отд. лит-ры и языка, т. 19, вып. 6, 1960, стр. 540—542.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խումբ	5
Գլուխ առաջին 1920—30-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ	—
Գլուխ երկրորդ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱԼԱՏ	35
Տարեգրք	38
Տպագիր քաղաք	50
Մատենագիտական աշխատությունների և քանկերի հրատարակում	61
Գլուխ երրորդ ԱՆ. ԻՏԱՍՆԻՊՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ, ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱ-ԴԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ	110
Տեղեկատու - մատենագիտական բաժնի աշխատանքը	116
Հայ երաժշտական գրականություն մատենագիտություն առեղծում	170
Տեխնիկական հասունեկ տեղեկ գրականություն բաժնի մա- տենագիտական աշխատանքը	172
Ջանքեր այ գրքի ընդհանուր մատենագիտություն առեղծե- լու ուղղությունը	181
Գրադարանագիտական - մեթոդական բաժնի հրատարակու- թյունները	218
Հանրապետական գրադարանի մատենագիտական այլ հրա- տարակություններ	222
Գլուխ չորրորդ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻ- ՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱՏՈՒՄ	239
ԳԱ կենտրոնական գրադարանի մատենագիտական աշխա- տանքը	244

Երեսնի պետական համալսարան	274
Մաշտոցի անվան մատենադարան	278
Մաքսիմ-գիորգի ինստիտուտի հայկական ֆիլիալ	282

Դրութիւնը ՎԵՐԵՐԳ ԶԱՏԿԱՆՆԵ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԻ ԽՈՐՈՒՄԻՆ

Ն Կ Ա Տ Վ Ա Ս Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

Ըջ	Տող	Տպագած է	Պատրիսի
30	11 ն.	Տարեգրքի	Տարեգրքի
70	9 ն.	Հասակում	Հասակում
76	7 գ.	«Հայ պարտական մամուլի թերթիկագրաֆիա»	«Հայ պարտական մամուլի թերթիկագրաֆիա»
83	3 գ.	առաջինը	առաջինը
94	1—2 գ.	(Թերթիկագրական ծանոթություններով)	(Թերթիկագրական ծանոթություններով)
117	8 ն.	«Կոստանկ հայոց աշխարհին»	«Կոստանկ հայոց աշխարհին»
120	4 գ.	Համար	Համար
137	9 գ.	Յանկերից	Յանկերից
150	1—16 ն.	Հավելում	Հավելում
184	1 ն.	Թողնված	Թողնված
230	14 ն.	Բնագրական	Բնագրական
250	3 գ.	Մատենադարան	Մատենադարան
260	9 ն.	Վյառյանը	Վյառյանը
268	10 ն.	«Վասն Վարդանանց և հայոց պատերազմին»	«Վասն Վարդանանց և հայոց պատերազմին»
280	1—2 ն.	Հատոր Ա-Առաջին Սալահի	Հատոր Ա-Առաջին Սալահի
283	8 ն.	Երեսնի	Երեսնի
287	3 ն.	«Հայկական մատենադարան»	«Հայկական մատենադարան»
288	4 ն.	Երեսնի	Երեսնի
289	4—5 ն.	«Աշխարհայայց»	«Աշխարհայայց»
290	5 գ.	«Աշխարհայայց»	«Աշխարհայայց»

Գլուխ երեզկերոց ՄԱՅՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՅԼ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐ 274

Իրևանի պետական համալսարան	274
Մայրաքի անդամ մատենադարան	279
Մարտիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի Դասկական ֆիլիալ	285

Դիմում վեցերորդ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՅՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄՅՈՒՈ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 302

Ոչսովորածված հաղվածներ և զբաղակալներ ընդհանր 305

Ռաֆայել Ավետիսի Իշխանյան

Հայ Հասկենագործության պատմություն Պր. 3.

Խմբագիր՝ Վ. Դավթյան

Տեխ. խմբագիր՝ Հ. Մառտիրոսյան

Վերատպող սրբագրիչ՝ Լ. Նազարյան

ՎՁ 06415

Պատվեր 2572

Տիրա

Հանձնված է արտադրության 1/IX 1966 թ.

Մուրադրված է տպագրության 2/XII 1966 թ.

Քուղթ՝ 84X108 1/32, Տպագրական 19,5 մամ. հեղ. 11 մամ.

Գինը 60 կոպ.

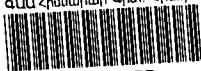
ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին առընթեր մամուլի կոմիտեի

պոլիգրաֆարդյունարարության գլխավոր վարչության

№ 6 տպարան, Երևան, Քուժանյան № 51:

2

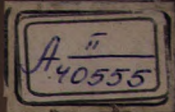
ՀԱՍ Հիմնարար գիտ. գրադ.

220040555

9100 60-4

~~A. 5. 10~~

40555